

KARADENİZ İNCELEMELERİ
Dergisi

Journal of Black Sea Studies

34

KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ

Yıl: 17, Sayı: 34, Bahar 2023

Year: 17, Number: 34, Spring 2023

Sahibi / Owner

Serander Yayınevi Adına
Sema USTA

Yazı İşleri Müdürü / Publisher

Öğr. Gör. Veysel USTA

Karadeniz İncelemeleri Dergisi;

hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. İzin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez. Makaleler, ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara (araştırma ve yayın etiğine) uygun olmak zorundadır. Yayımlanacak makaleler, intihal programı tarafından denetlenmekte ve uygun görülmeyenler yayımlanmamaktadır .

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz İncelemeleri Dergisi
Serander Yayınevi, Soğuksu Mahallesi, Kisarna Cad,
Seyran Sit. A Blok, Kat: 6, D: 11.
Ortahisar-Trabzon / TÜRKİYE. Tel: 0533 421 70 02
Web: www.kainder.com
e-posta: karadenizincelemeleridergisi@yahoo.com.tr

Dizgi / Typed by

Serander Yayınevi/TRABZON

Baskı / Printed by

Sonçağ Yayıncılık Mat. Rek. Sanayi Ticaret Ltd. Şti. İstanbul Cad.
İstanbul Çarşısı, No: 48/48/49. İskitler-Altındağ/ANKARA.
Tel: 0312 341 36 67

ISSN: 2146-4642

E-ISSN: 2717-9818

Abone Bedeli / Subscription Rate

Kurum/Institutional: 350 TL (USD 20)

Normal/Normal: 300 TL (USD 25)

Fiyatı/Price: 150 TL (USD 10)

KARADENİZ İNCELEMELERİ

Dergisi

Journal of Black Sea Studies

34

HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Bu dergi;
TUBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)
SOBIAD, Acarindex.com, ResearchBib, Directory of Research
Journals Indexing (DRJI) ve ASOS Index
tarafından indekslenmektedir.

SERANDER
Trabzon 2023

EDİTÖRLER / EDITOR'S

Öğr. Gör. Veysel USTA
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL
Prof. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÇOG (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLİNA (Russian Academy of Sciences)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülbadi ALAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin AYGÜN (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ (INALCO Paris)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK (Trabzon Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim İPEK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (KTO Karatay Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Rustam SHUKUROV (Moskova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Alexander D. VASİLYEV (Russian Academy of Sciences)
Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Hanefi BOSTAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür YILMAZ (Samsun Üniversitesi)

TÜRKÇE SORUMLUSU/EDITING TURKISH

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

İNGİLİZCE SORUMLUSU/EDITING ENGLISH

Dr. Öğr. Üyesi Nimetullah Yiğit ALDEMİR

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
Trabzon Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ÇOG
Samsun Üniversitesi

Prof. Dr. Önder DUMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Nedim İPEK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail KIVRIM
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hasip SAYGILI
FSM Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Meltem Begüm SAATÇI ATA
Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Recep ÇELİK
Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Eyüp ÖZTÜRK
Trabzon Üniversitesi

Doç. Dr. Öğr. Kemal ÖZKURT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Süleyman UYGUN
Ordu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ABALI
Iğdır Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba AKKOYUN
Bayburt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sevinç EREN
Ordu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat KORALTÜRK
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hamiyet ÖZEN
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Bekir GERÇEK
Mimar

İçindekiler / Contents

SUNUŞ.....	303
OSMANLI DÖNEMİNDE KARADENİZ ŞEHİRLERİNDE SİGORTALI İŞLEMLER VE SİGORTA ŞİRKETLERİNİN AKTİVİTELERİ <i>INSURANCE TRANSACTIONS AND ACTIVITIES OF INSURANCE COMPANIES IN BLACK SEA CITIES IN THE OTTOMAN PERIOD</i> Yunus Özger	305
IN THE AFTERMATH OF A FORGOTTEN POTTERY TRADITION: THE QUARTER OF ÇÖMLEKÇİ IN TRABZON <i>IN THE AFTERMATH OF A FORGOTTEN POTTERY TRADITION: THE QUARTER OF ÇÖMLEKÇİ IN TRABZON</i> Turan Takaoğlu	327
NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE GİRESUN'DA İÇ GÖÇ (1835-1845) <i>INTERNAL MIGRATION IN GİRESUN ACCORDING TO THE POPULATION REGISTERS (1835-1845)</i> Ahmet Yadi	347
ALTIN ORDA HANLIĞI'NDA KADIN (AİLEDE, TOPLUMDA VE YÖNETİMDE) <i>WOMEN IN THE GOLDEN HORDE KHANATE (IN FAMILY, SOCIETY AND MANAGEMENT)</i> Derya Derin Paşaoğlu	371
SÂLNÂMELERE GÖRE OSMANLILAR DÖNEMİNDE TRABZON'DA MEDRESELER <i>TRABZON MADRASAHS IN THE OTTOMAN CHRONICLES</i> Mustafa Zeki Terzi Hayrettin Öztürk	401
ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATIN İLK YILLARINDA “TÜRK DEMOKRASİSİ”NİN SAVUNUCUSU OLARAK TRABZON HALKEVİ VE İNAN DERGİSİ <i>TRABZON BRANCH OF PEOPLE'S HOUSES AND İNAN JOURNAL AS THE DEFENDANT OF “TURKISH DEMOCRACY” IN THE FIRST YEARS OF MULTI-PARTY POLITICAL LIFE</i> Lemi Atalay	429

BAYINDIRLIK BAKANI TEVFİK İLERİ'NİN KARADENİZ BÖLGESİ'Nİ
ZİYARETLERİ (1958)

*THE VISITS OF THE MINISTER OF PUBLIC WORKS TEVFİK İLERİ TO THE
EAST BLACK SEA REGION (1958)*

Özlem Yıldırım Kırış..... 451

DEVLET, KOMİTACI, KÖYLÜ ÜÇGENİNDE MAKEDONYA'DA BİR
KÖY; ZERVİ ÇİFTLİĞİ HADİSESİ

*STATE, KOMITADJİ KOMITACI, A VILLAGE IN MACEDONIA IN THE
PEASANT TRIANGLE; ZERVİ FARM CASE*

Alper Fatih Ekinci 479

TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE GEÇMİŞ VE GÜNÜMÜZ KENTSEL MEKÂN
KULLANIMI: KALEPARK VE GANİTA ÖRNEĞİ

*THE PAST AND THE PRESENT USE OF URBAN SPACE IN HISTORICAL
PROCESS: THE CASE OF KALEPARK AND GANİTA*

Filiz Doğan..... 513

GELENEĞİN YENİDEN KEŞFİ: GÜMÜŞHANE ÖRNEĞİ ÇERÇEVESİNDE
ZİYARET YERLERİNİN HASTALIKLARIN TEDAVİSİNDEKİ İŞLEVİ

*REDISCOVERY OF TRADITION: THE FUNCTION OF VISITING PLACES IN
THE TREATMENT OF DISEASES IN THE FRAMEWORK OF GÜMÜŞHANE
SAMPLE*

Fatma Yıldırım..... 533

YOK OLMAYA YÜZ TUTMUŞ DOĞU KARADENİZ ÇÖMLEKÇİLİĞİNE
GÜNÜMÜZDEN BİR ÖRNEK: ÜNYE

*A PRESENT EXAMPLE OF EASTERN BLACK SEA POTTERY IN DECLINE:
UNYE*

Samet Beder 551

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Emre Kılıçaslan..... 569

KİD Yayın İlkeleri..... 573

SUNUŞ

Karadeniz İncelemeleri Dergisi'nin Mayıs 2023 tarihli 34. sayısı; Karadeniz havzasına dair yedisi tarih, ikisi sanat tarihi, biri halk kültürü ve biri mimarlık olmak üzere toplam on bir bilimsel makale ve bir kitap tanıtımı ile okurlarıyla buluşmaktadır.

Bu sayının ilk makalesi Yunus ÖZGER'in "*Osmanlı Döneminde Karadeniz Şehirlerinde Sigortalı İşlemler ve Sigorta Şirketlerinin Aktiviteleri*" adlı yazısıdır. Yazıda; Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasından sonra başlayan sigortacılık faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışma, 1789'da başlayan sigortalı nakliyatı, Trabzon, Sinop, Ordu gibi sahil kentlerinin yanı sıra Amasya ve Tokat gibi iç bölgelerdeki uluslararası şirketlerin birbirleri arasındaki rekabeti incelemektedir.

Turan TAKAOĞLU'nun kaleme aldığı "*In The Aftermath Of A Forgotten Pottery Tradition: The Quarter Of Çömlekçi In Trabzon / Unutulmuş Bir Çömlekçilik Geleneğinin Ardından: Trabzon Çömlekçi Mahallesi Örneği*" adlı İngilizce makalede, Osmanlı'nın bir liman kenti olan Trabzon'da adını bir mahalleye vermiş el sanatlarından Çömlekçilik üzerinde durulmuştur. Trabzon'un Çömlekçi Mahallesi'nde gelişen seramik üretiminin boyutları, tipleri, kullanım amaçları ve ustaları, arşiv kaynakları ve seyahatnameler ışığında değerlendirilmiştir

Ahmet YADİ'nin, "*Nüfus Defterlerine Göre Giresun'da İç Göç (1835-1845)*" adlı yazısı, Osmanlı'da yapılan ilk nüfus sayımı verilerine göre Trabzon Eyaletinin kazası konumundaki Giresun'da yaşanan nüfus hareketliliğini ele almaktadır. 19. yüzyılda bölgede yaşanan isyanlarla ayanlar arasındaki çatışmalardan da etkilenen nüfus hareketlerini ele alan yazar, Giresun idari bölgesinde yaşanan demografik değişimi irdeleyerek kazanın göç veren bir yerleşim birimi olduğunu ortaya koymaktadır.

Derya DERİN PAŞAOĞLU'nun "*Altın Orda Hanlığı'nda Kadın (Ailede, Toplumda ve Yönetimde)*" adlı yazısı, kadının toplumlardaki yeri ve önemini ele almakta ve bunu Altın Orda Hanlığı özelinde irdelemektedir. Kadının statüsünü; ailede, toplumda ve yönetimdeki rolleri açısından yorumlayan yazar, bu statünün Türk bozkır kültürü, Cengiz Han'ın yasaları ve İslâm kültürü üzerinden sentezlenerek şekillendiğini aktarmaktadır.

Mustafa Zeki TERZİ ve Hayrettin ÖZTÜRK'ün birlikte kaleme aldıkları "*Sâlnâmelere Göre Osmanlılar Döneminde Trabzon'da Medreseler*" adlı makalede, Osmanlı döneminin önemli eğitim kurumlarından biri olan medreselerin Trabzon özelindeki durumu konu edinilmiştir. Yazı; 1869-1904 tarihleri arasında yayımlanan 22 adet Trabzon Vilayet Salmamesi ile Hurufat defterleri başta olmak üzere arşiv belgelerinden hareketle Trabzon Medreseleri hakkında yeni tespit ve çıkarımlarda bulunmaktadır.

Lemi ATALAY'ın *Çok Partili Siyasal Hayatın İlk Yıllarında "Türk Demokrasisi'nin Savunucusu Olarak Trabzon Halkevi ve İnan Dergisi"* adlı

makalesi, Türk İnkılâbı'nın ideolojisini geniş halk kitlelerine yaymak amacıyla kurulan Halkevlerinin yayınları üzerine odaklanmıştır. Yazıda; Trabzon Halkevi'nin yayın organı olan İnan dergisi üzerinden 1945-1950 arasındaki çok partili siyasal hayata geçiş sürecinin ne tür bir dönüşüm geçirdiği incelenmiştir.

Özlem YILDIRIM KIRIŞ'ın “*Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri'nin Karadeniz Bölgesi'ni Ziyaretleri (1958)*” adlı yazısı, Türk siyasi tarihinin önemli simalarından biri olan ve DP döneminde ulaştırma, milli eğitim ve bayındırlık bakanlıkları yapmış Tevfik İleri'nin Karadeniz Bölgesi ziyaretlerini ele almaktadır. Yazı; İleri'nin İnebolu, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Artvin ve Rize'ye yaptığı gezilerde bölgede yapılan yatırımlara dair verdiği bilgilerin yanı sıra gezinin toplumsal karşılığını da yansıtmaya bakımdan dikkat çekicidir.

Alper Fatih EKİNCİ'nin “*Devlet, Komitacı, Köylü Üçgeninde Makedonya'da Bir Köy; Zervi Çiftliği Hadisesi*” adlı yazısı; Osmanlı Devleti'nin Makedonya coğrafyasında ayrılıkçı hareketlere karşı mücadelesini incelemektedir. 1905 yılında yaşanan ve Osmanlı askeriyeye Bulgar çetelerinin karşı karşıya geldikleri Zervi Çiftliği olayını ele alan Ekinci, bu örnek üzerinden Makedonya meselesinin arka planını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Filiz DOĞAN'ın “*Tarihi Süreç İçerisinde Geçmiş ve Günümüz Kentsel Mekân Kullanımı: Kalepark ve Ganita Örneği*” adlı bilimsel çalışması, tarihi kentlerimizde yaşanan değişimi, geçmiş ve günümüzde kentsel mekan kullanımı açısından ele almaktadır. Doğan bu değişimi, Trabzon'un en önemli tarihi mekanlarından olan Güzelhisar mevki Kalepark ve Ganita örneği üzerinden ele alarak kullanıcı memnuniyetini ortaya koymaya çalışmıştır.

Fatma YILDIRMIŞ'ın “*Geleniğin Yeniden Keşfi: Gümüşhane Örneği Çerçevesinde Ziyaret Yerlerinin Hastalıkların Tedavisindeki İşlevi*” adlı makalesinde, geleneksel Türk Halk Hekimliğinin tedavi yöntemlerinden biri olan ‘ziyaret yerlerinde şifa arama’ uygulamalarını, Gümüşhane örneği üzerinden ortaya koymaktadır.

Samet BEDER'in “*Yok Olmaya Yüz Tutmuş Doğu Karadeniz Çömlekçiliğine Günümüzden Bir Örnek: Ünye*” adlı yazısı, Dergimizin bu sayısında yer alan, “Çömlekçilik” konulu ikinci sanat tarihi makalesidir. Giderek yok olmaya yüz tutmuş geleneksel el sanatlarımızdan birini konu edinen Beder, Ünye çömlekçiliğinin tarihçesine değinmesinin yanı sıra halen üretim yapan bir atölyede gözlem yaparak imalat süreci hakkında görselleri de kullanarak oldukça ilginç bilgiler sunmaktadır.

Emre KILIÇASLAN imzalı “*Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*” kitabının tanıtımında, Milli Mücadele döneminin önemli simalarından biri olan Osman Ağa hakkında Süleyman Beyoğlu'nun yazdığı kitap tanıtılıp değerlendirilmektedir.

OSMANLI DÖNEMİNDE KARADENİZ ŞEHİRLERİNDE SİGORTALI İŞLEMLER VE SİGORTA ŞİRKETLERİNİN AKTİVİTELERİ*

Yunus ÖZGER*

ÖZ

Dünyada sigortacılık, uluslararası ticaretle paralel gelişim gösterdi. İlk olarak liman şehirlerinde ortaya çıktı daha sonra iç bölgelerdeki şehirlere de yayıldı. Sigortacılığın Türkiye'deki gelişimi de aynıdır. Kapalı bir iç deniz olan Karadeniz, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında ticari yönden ivme kazandı. Bölgede artan ticaret, sigortacılığı da beraberinde getirdi. Osmanlı coğrafyasında sigortacılığa rağbet, 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında arttı. Ancak bu tarihten önce de deniz nakliyatında sigortalı işlemlere tesadüf edilmektedir. Karadeniz'de en eski tarihli sigortalı nakliyat işlemi şimdilik 1789 tarihlidir.

Bu çalışmada Samsun, Trabzon, Sinop, Ordu gibi denize kıyısı olanlarla birlikte Amasya ve Tokat gibi iç bölgelerdeki Karadeniz şehirlerinde sigortacılık faaliyetleri incelendi. Bu bağlamda bölgede işlem yapan yabancı sigorta şirketleri hakkında bilgi verildi. Sigorta şirketlerinin bölgedeki rekabetleri konusu ele alındı. Bölgede kamuya ait yapıların sigortalanma süreçleri üzerinde duruldu. Kasıtlı yangınlar ve bunların sigorta şirketleriyle bağlantısı iddiaları ele alındı.

Anahtar Sözcükler: Sigortacılık, Karadeniz Bölgesi, Sigortalı İşlemler, Sigorta Şirketleri

INSURANCE TRANSACTIONS AND ACTIVITIES OF INSURANCE COMPANIES IN BLACK SEA CITIES IN THE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

Insurance in the world has developed in parallel with international trade. It first appeared in port cities and then spread to cities in the inland regions. The development of insurance in Turkey is the same. The Black Sea, a closed inner sea, gained commercial momentum after the Treaty of Küçük Kaynarca in 1774. Increasing trade in the region brought along the insurance business. The demand for insurance in the Ottoman geography increased after the 1853-

* *Gönderim Tarihi:24.02.2023. Kabul Tarihi: 16.03.2023.*

* *Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, YOZGAT. yunusozger@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-2830-9515.*

1856 Crimean War. However, before this date, insured transactions are encountered in sea shipping. The oldest insured shipping transaction in the Black Sea is dated 1789 for now. This study examined insurance activities in the Black Sea cities in the inner regions such as Amasya and Tokat, as well as the coastal ones such as Samsun, Trabzon, Sinop, and Ordu. In this context, information was given about foreign insurance companies operating in the region. The study discussed the competition between insurance companies in the region. The focus was on the insurance processes of public buildings in the region, considering the conspiracies of intentional fires and their connection with insurance companies.

Keywords: Insurance, The Black Sea Region, Insured Transactions, Insurance Companies.

Giriş

Türkiye'nin coğrafi olarak 7 büyük bölgeye ve 22 bölüme ayrılması, 06-21 Haziran 1941'de düzenlenen Birinci Coğrafya Kongresinde kararlaştırıldı.¹ Yapılan düzenlemeye göre, Karadeniz Bölgesi üç bölüme ayrıldı. Geçmişten günümüze bölge şehirlerinden denize kıyısı olanlar, doğal olarak deniz ticareti ve dolayısıyla sigortacılık sektörünün faaliyet alanına girmektedir. Araştırma sahamız olan şehirlerin yer aldığı bölgeye adını veren Karadeniz; İstanbul'un fethiyle boğazların elde edilmesi, II. Bayezid döneminde 1484'te Kili ve Akkirman'ın ele geçirilmesiyle tümüyle Osmanlı egemenliğine girdi. Yabancı gemilerin girişi yasaklandığından Karadeniz, XVI. yüzyılın sonlarında ticarete tamamen kapanmış oldu. Bu politika, XVII. yüzyıl boyunca sürdü. Karadeniz, siyasi ve idari olduğu gibi ticari açıdan da bir iç deniz haline geldi. XVIII. yüzyılın başlarında da aynı politika sürdürüldü. Nitekim III. Ahmet'in Rus çarına gönderdiği mektupta, *Karadeniz'in kendi tasarrufunda olduğu, ahitnameler gereği ahardan bir kayığın Karadeniz'e çıkmasına müsaade edilmediğini* ifade ettiği bunu teyit etmektedir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanana kadar durumda ciddi bir değişiklik yaşanmadı.² Karadeniz'in Rus sahilleri bu anlaşma sonrasında uluslararası ticarete açılınca Avrupalı denizciler kuzey kıyı kesimlerine ilgi göstermeye başladılar. Ardından Karadeniz'in Anadolu taraflarına geçiş yapmaya başladılar. Bölgeye ilk gelen denizcilerden bazıları, sonraki nesillere yol gösterecek önemli dokümanı miras bıraktılar.³

¹ Ali Özçağlar, "Türkiye'de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2003, 1 (1), s. 12.

² İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, C: LIX, S: 23, s.353.

³ Bu hususta bir çalışma için bkz. Süleyman Uygun, "Karadeniz'de Seyreden Gemiler İçin Bir Klavuzluk Örneği: Hollanda Odesa Konsolosu Chevalier Taitbout De Marigny'nin Denizcilik Çalışmaları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 15, S: 31, s.79.

Rusya'nın ticaret serbestisi kazanması ardından Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya'nın da Karadeniz ticaretinde etkinliği arttı. Bu süreç ve sonrasında özellikle Samsun'da ticaret büyük gelişme göstermeye başladı. Konsolos raporlarının incelenmesiyle hazırlanan bir çalışmaya göre, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması sonrasında İngilizlerin Samsun Limanına ilgisinde artış oldu. Avrupa menşeli çeşitli ürünler, çoğunlukla Avusturyalı gemiler tarafından gümrüğe sokulmaktaydı. Esasen bu dönemlerde Samsun, Trabzon Limanına göre çok daha geri plandaydı. Samsun Limanı ancak 1850'lerde uluslararası nitelik kazanabildi. Öyle ki 1842'de İngilizlerin ithalatı sadece 375 sterlin değerinde iken bir süre sonra 1856 yılında büyük bir artış göstererek 319.926 sterlini buldu.⁴

Gerçekte bölgede sigortacılığın gelişimi de ticaretin kazandığı önemle doğru orantılıydı. Genel olarak Osmanlı'da sigortacılık, Baltalimanı Antlaşması ve Tanzimat Fermanı'nın yenilikleri eşliğinde, XIX. yüzyılda ekonomisinin daha çok dışa açılmasıyla paralel büyüdü. Deniz nakliyatında buharlı gemilerin yaygınlaşması sektörün büyümesinde diğer bir etkendi. Ticaret hacminin genişlemesi ve Batı ile temasın çoğalması, varlıklı kesimlerde tüketim anlayışını da değiştirdi. Araştırmacılar, haklı olarak bu değişim fikrinin XIX. yüzyıl ortalarından itibaren sigortacılık düşüncesini de beraberinde getirdiğini ileri sürerler. Dış ticaret yapanlar Avrupalıların sigortalı taşımacılık uygulamalarını takip ederek, deniz kazalarına karşı nakliye sigortacılığı isteğinde bulundular. İngiltere ve Fransa'nın deniz taşımacılığında sigortayı zorunlu tutuşu talebin çoğalmasını sağladı.⁵

Avrupa ülkeleri Karadeniz ticaretinin sekteye uğramaması için Osmanlı hükümetinden ahitnameler yoluyla ticari güvenlik garantisi aldılar. Ticaret gemilerinin Karadeniz sahillerinde fırtınaya tutulması, batma tehlikesi geçirmesi veyahut batması sonrası süreçte yapılması gerekenler, ülkeler arası anlaşmalarla tespit edildi. Bu bağlamda Avusturya ile yapılan Nemçe Ahitnamesine göre Avusturyalı tüccar gemileri, denizde büyük bir fırtınaya tutulduğunda, gemi batma tehlikesi geçirdiğinde etraf semtlerde ve yakın mahallerde bulunan gemiler yardım edecekler; gemi batarsa karaya çıkan eşyasına herhangi bir saldırı olmayacak ve bölgeye yakın konsolosluğa teslim edileceklerdi.⁶ Bu ahitnameden başka Osmanlı hükümeti ile Avusturya hükümeti arasında sigorta şirketlerini ilgilendiren başka bir husus daha ele alındı. Avusturya sigorta

⁴ Metin Ziya Köse, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Samsun Limanı'nda İthalat ve İhracat", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik I Samsun 2013*, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2013, s.104.

⁵ Murat Baskıcı, "Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası: 1860-1918", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C: 57, S: 4, Ekim-Aralık 2002, s.3-6.

⁶ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı (BOA)*. Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT). dosya no 112 / gömlek no 1, varak (v).5, 19 Şevval 1271 (5 Temmuz 1855).

kumpanyalarına bağı olan gemiler Karadeniz’de kaza yaptığında, gemiden kurtarılan ticari emtia sigorta şirketi memurlarına teslim edilecekti. Fakat bu uygulama sadece Avusturya bandıralı gemiler için geçerliydi. Avusturya elçiliği, diğer Avrupa devletleri bayrağı altında hareket eden ve Avusturya menşeli şirketlere sigorta yaptırmış olan ticaret gemileri için de aynı kuralın uygulanmasını talep ettiler. Ancak bu istek, ahitname ahkâmına aykırı olduğu gerekçesiyle Osmanlı hükûmetince kabul görmedi. Diğer ülke bandıralı ve Avusturya sigorta şirketine (Assicurazioni Generali di Trieste) bağı gemilerin kaza yapmaları halinde kurtarılan mal ve eşyaların, bandıra sahibi ülkenin konsolosu veya konsolos vekiline teslim edilmesinin esas olduğu ifade edildi. Devletlerin temsilcileri bulunmayan bir mahalde kaza olması halinde buluntu emtia, eski usul üzere Osmanlı hükûmeti tarafından koruma altına alınır ve konsoloslukla beraber sigorta temsilcilerine de bildirilirdi. Konsolosluk, söz konusu eşyanın sigorta temsilcisine teslimi için resmi tebligat yaparsa onlara teslim edilirdi.⁷ Sigorta şirketleri primlerini bölgelerin rizikosuna göre belirlerdi. Örneğin Mesajeri Maritime Vapur Kumpanyası, 1857’de açılan Trabzon, Tuna ve Teselya hattını sigortaya dâhil etti. Kaza riski yüksek olduğundan Trabzon, İbrail ve Kalas hatlarında prim oranını en yüksek olarak belirledi.⁸

Mevzuatı bu şekilde tespit edilen ticari ilişkilerde 1867’de olduğu gibi bazen ahitnamenin hatırlatılmasına ihtiyaç duyulan hadiseler de yaşandı. Assicurazioni Generali di Trieste tarafından sigorta edilen Yunan bandıralı Loripoz adlı bir gemi Karadeniz sahilinde kaza yaptığında yetkililer, denizden çıkarılan bir miktar buğday için vergi talep ettiler. Bunun üzerine İstanbul’daki Avusturya Elçiliği, Osmanlı Hariciye Nezaretine bir yazı göndererek bu talebin geri çekilmesini istedi. Avusturya tüccarının deniz yoluyla nakledeceği emtia ve eşyadan karaya çıkardıkları malın, gümrük vergisinden başka her türlü vergiden muaf tutulmasının iki ülke arasında imzalanan ahitnamenin gereği olduğunu ifade etti. Başvuru Hariciye Nezareti tarafından olumlu bulundu. Ereğli Kaymakamlığına bu doğrultuda hareket edilmesi yolunda emir yazılarak sorun çözülmeye çalışıldı.⁹ Benzer anlaşmalar diğer Avrupa ülkeleriyle de yapıldı.

1855 tarihli Fransa ahitnamesinde, “*eğer rüzgârın şiddetiyle deniz, gemileri karaya atarsa, beyler ve kadılar yardım edip kurtarılan malzemeler geri kendilerine verilecek*” şeklinde bir hüküm vardı. Prusya ahitnamesine göre Prusya gemileri, Osmanlı liman ve iskelelerinde karaya oturduğunda o mahallin vali ve hâkimleri yardım edecekler ve kurtarılan malzemeler sahiplerine verilmek üzere en yakın Prusya konsoloslarına teslim edilecekti. Benzer biçimde İsveç, Sicilyateyn, Danimarka, Belçika, İspanya, Portekiz, Rusya ve Amerika ile anlaşmalar hazırlandı. Amerika ile yapılan ahitnamede, iki taraf tüccar

⁷ BOA. HR. MKT. 112/1, v.6, 19 Şevval 1271 (5 Temmuz 1855).

⁸ Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritime Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s.321.

⁹ BOA. HR. MKT. 609/41, v.3-4, 24 Zilhicce 1284 (17 Nisan 1868).

gemilerinden biri kazazede olup zarar gördüğünde, sağ kalan taifesi himaye edilecek, taşıdığı yükten kurtarılanlar aynen sahiplerine teslim edilecekti.¹⁰ Bütün anlaşmaların ortak hükmü, bulunan veya kurtarılan yüklerin sahiplerine iadesini öngörmekteydi. Böylece hem Avrupa ülkeleri emniyetli bir ticaret vadediyor hem de Osmanlı Devleti kendi sahillerinde fırtınadan zarar görmesi muhtemel tüccar gemilerine bir güvence veriyordu.

Bu durum diğer etkenlerle birlikte liman şehirlerinin ticari kapasitesinin gelişimini hızlandırdı ve sigorta sektörüne rağbet çoğaldı.¹¹ 1860'lara gelindiğinde yabancı sigorta şirketlerinin Osmanlı şehirlerinde görünürlüğü arttı. Bu meyanda 1862'de Avusturya menşeli *Riunzone Adriatica di Sigurta* adlı şirket İstanbul'da bir acente açtı. Bir süre sonra şirketlerin sayısı ve faaliyet alanı genişledi. 1863'te *London Sun Insurance Company* İzmir'de şube açtı. Bu sayede ilk defa pamuk depoları, yangın riskine karşı sigortalandı. 1873 yılında İsviçre menşeli *Helvetia Şirketi* Trabzon'da işlemlere başladı. Ardından *Lloyd Suisse* ve *Lyonnaise* isimli deniz nakliyat sigortaları faaliyet gösterdi. 1890'lara gelindiğinde sigorta türlerinin sayısı arttığı gibi faaliyet sahaları da Anadolu içlerine kadar yayıldı.¹² 1892 yılında ilk defa İstanbul merkezli ve Osmanlı kanunlarına tabi olan ve bu yönüyle kurucuları tarafından yerli olarak nitelendirilen "*Osmanlı Umum Sigorta Şirketi*" kuruldu. Kısa sürede İstanbul dışında da örgütlendi.¹³ Nihayetinde 1894'e gelindiğinde İstanbul'da ve Anadolu şehirlerinde 40'ı deniz nakliyat, 45'i yangın ve 35'i hayat sigorta sahasında olmak üzere toplamda 120 civarında yabancı şirket faaliyette bulunuyordu. Bunların büyük çoğunluğu sadece İstanbul'da işlem yapıyordu.¹⁴ Bir kısmı ise diğer yerlerle beraber Karadeniz Bölgesinde de faaliyet gösteriyordu. Aşağıda bu husus etraflıca ele alınacaktır.

1.Karadeniz Bölgesinde İlk Sigortalı İşlemler

Konuyla ilgili Osmanlı Arşivi'nde rastlanılan şimdilik en eski belge, Sultan I. Abdülhamid devrine ait olup, 7 Cemaziyelahir 1203 (5 Mart 1789) tarihlidir. Mezkûr vesika, aynı zamanda esasen ilgili arşivde *sigorta* kavramı tarandığında çıkan en eski tarihli ve ilk belgedir. Muhtevası, devlete ait buğdayın Galata'da ikamet eden bir Fransız tüccar tarafından Samsun ve Sinop'tan alınarak Anapa ve Soğucak'a ve aynı zamanda Bergos iskelesinden İstanbul ve İsakça taraflarına sigortalı olarak taşınmasıyla ilgilidir.¹⁵ Belgenin önemli özelliğinden biri de *sigorta* kavramını izah biçimidir. Osmanlı

¹⁰ BOA. HR. MKT. 112/1, v.5, 19 Şevval 1271 (5 Temmuz 1855).

¹¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt III, Dersaadet 1330, s.807.

¹² Baskıcı, "Osmanlı Anadolusunda Sigorta Piyasası", s.7.

¹³ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Yunus Özger, *Osmanlı Sigorta Şirketi*", İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.99, 128.

¹⁴ Baskıcı, "Osmanlı Anadolusunda Sigorta Piyasası", s.7.

¹⁵ BOA. Cevdet Hariciye (C.HR).156/7798, 7 Cemaziyelahir 1203 (5 Mart 1789).

coğrafyasında henüz yerli bir sigorta şirketinin teşekkül etmediği ve kamuoyunun da hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığı bir dönemde, limanlar arasında taşınan buğdayın sigortalı olarak nakli; *sigorta tabir olunur kefaletle mirî mubayaa hintasının nakli* şeklinde tanımlanmaktadır. Burada dikkat çeken husus; Karadeniz'in iki yakasındaki Osmanlı limanlarında temel ihtiyaç maddesi olan arpa ve buğdayın, Galata'da oturan Fransız bir tüccarın gemisiyle taşınmasıdır. Tüccar, Karadeniz'in tehlikesini göz önüne alarak sigorta ücretini yükseltmiştir. Bergos'tan İsaç'a her bir İstanbul kilesi buğdayın sigorta ücreti 15 para olarak hesap edilmiştir. Bergos'tan İstanbul'a, Sinop ve Samsun iskelelerinden Anapa ve Soğucak taraflarına ise sigorta bedeli 22 para olarak kararlaştırılmıştır. Bir deniz kazası olması veyahut düşman saldırısı gerçekleşmesi halinde tüccar, taşıdığı buğdayın her bir kilesi için devlete 2'şer kuruş ödeme yapmayı taahhüt etmiştir.

Bölgede sigortacılıkla ilgili diğer önemli bir vesika ise Sultan II. Mahmud dönemine aittir. 1822 yılında Ünyeli tüccar Murad Yani, Karadeniz'in öteki yakasında Kefe iskelesinde ikamet eden Rus tüccar ve sigortacı Braşer ile sigortalı bir işlem yapar. Murad Yani, mezkûr Rus tacirden 7.000 Ruble borç alır, gemisiyle beraber Sohüm taraflarına varır. Ticaret yaparak kazanacağı para ile borcunu ödemek, üç ay içinde ödeyemez ve söz verdiği gibi Kefe iskelesine dönemez ise sigorta masrafiyle beraber 3000 ruble daha geri ödemeyi taahhüt eden bir mukavele imzalar. Ancak belgeden anlaşıldığı kadarıyla Murad Yani, sözünü tutmaz. Kefe'den Sohüm'a hareket etmek yerine doğruca Ünye'ye gelir. Gemiyi de Ünye'de Reşid Efendi'ye satar. Bu gelişmeler üzerine Rus sefaretinde görevli ticaret memuru devreye girerek, durumu Osmanlı muhataplarına iletir. Murad Yani'nin 7.000 rublesi borç, 3.000 rublesi üç ay içerisinde ödeyememe karşılığı verdiği taahhüt bedeli olmak üzere toplam 10.000 ruble borcunun Ünye kadısı marifetiyle tahsil edilmesini ister.¹⁶ Detaylı araştırmayla çıkabilecek akıbetten ziyade, Ünyeli bir tacirin bu tarihlere sigortalı bir işlem yapması, konumuz açısından büyük önem arz etmektedir.

Bir diğer sigortalı işlem 1849 tarihli olup aynı tarihte İstanbul'da faaliyete başlayan Hocabey Sigorta Şirketi tarafından¹⁷ sigortalanan kokoroz (mısır) yüklü Yunan bandıralı ticaret gemisiyle ilgilidir. Amasra ve Bartın limanlarında demir atmış olmasına rağmen gemi yükünün bir kısmı denize atılmıştır. Bunun üzerine şirketin İstanbul'daki temsilcisi harekete geçmiş ve olayın araştırılmasını istemiş ve kalan yükün salimen elde edilmesi için görevli bir personeli olay mahalline göndermiştir.¹⁸ Rusya Sefareti, temsilcinin Rus tebaasından

¹⁶ BOA. C.HR.114/5678, 6 Cemaziyelahir 1239 (21 Şubat 1824).

¹⁷ Murat Koraltürk-Fatih Kahya, *Mal Canın Yongasıdır David M. Kohen Koleksiyonundan Belgelerle Osmanlı İmparatorluğu'nda Sigortacılık*, İstanbul 2009, s. 14.

¹⁸ BOA. Bab-ı Asafî Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A. DVN. DVE). 14/20, 8 Rebiyülevvel 1265 (1 Şubat 1849).

olması nedeniyle bir takrir göndererek, söz konusu personele mahalli yöneticiler tarafından kolaylık sağlanmasını istemiştir.¹⁹

Karadeniz’de sigortacılıkla ilgili rastlanılan vesikaların büyük kısmı, sigortalı gemilerin yaşadığı kazalar ve sonrası yapılan işlemlerle alakalıdır. Bu türden bir vaka 1860’da yaşandı. Karadeniz’in Batı ucunda İğne Ada yakınlarında, sadeyağ yüklü (revgan-ı sade) bir Yunan bandıralı ticaret gemisi kaza yaptı. Denize dökülen fiçilerin bir kısmı karaya çıkarıldı. Olayın duyulması üzerine gemiyi sigorta eden şirket derhal bir temsilci gönderdi. Yunan Sefareti, ilgili makamlarla temasa geçerek mezkûr sigortacıya yardım edilmesini talep etti.²⁰

Arşiv belgelerine yansıdığı ve sektörle ilgili yapılan çalışmalarda tespit edilebildiği kadarıyla, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında, Karadeniz şehirlerinde aktif faaliyette bulunan çok sayıda yabancı sigorta şirketi bulunuyordu. İngiliz, Alman, Avusturya, İtalyan ve Fransız menşeli birçok şirket sigortalı işlem yapmaktaydı. Çoğunluğu nakliyat sigortası olmakla birlikte, yangın ve hayat sigortası sektöründe hizmet veren şirketler de vardı. İngiliz şirketleri arasında, British & Foreign Marine, Consolidated Life, Lloyd de Londres, London Assurance, Marine Insurance de Londres vardı. Alman şirketlerden Allianz de Berlin, Badoise, Continentale à Mannheim, Dresde, Francfortoise, Friedrich Wilhelm, Wurtembergeoise, Hamburg-Münich, Haut-Rhin sigorta şirketlerinin aktiviteleri görülmektedir. Fransız sigorta şirketlerinden ise Le Phénix ve La Fonciere öne çıkmaktaydı. Öte yandan Dacia Romania isimli Romen sigorta şirketi, Alleanza di Genoa adlı İtalyan ve Assicurazioni Generali di Trieste isimli Avusturya merkezli şirketlerin de faaliyetleri bulunuyordu.²¹ Bölgede en dikkat çeken şehir ise Samsun idi. Bu nedenle Samsun ve çevresindeki sigortacılık işlemlerine ayrı bir başlık açılması gerekmektedir.

1.1.Samsun Yöresinde Sigortacılık ve Yaşanan Sorunlar

Sultan Abdülaziz dönemine ait 1867 tarihli ve sigortalı işlem ihtiva eden bir vesika Samsun limanı ile ilgilidir. Kaptan Emiliyo Fataliçin’in idaresindeki Karlo isimli Avusturya yelken gemisi, buğday yüklü olarak Samsun’dan gelirken 25 Aralık 1867 gecesi Marmara Denizi’nde yer alan Ekinlik (Koutali) Adası’nda karaya oturmuştur. Kaza haberini alan ada sakinlerinin bazıları, sandallara binerek gemiye ulaşmış ve buğdayın tamamını taşımışlardır. Ancak gemideki buğday *Cenova Bahriyesi Sigorta Kumpanyası* tarafından sigorta edilmişti. Adalıların gemideki buğdayı adeta talan edişi, sigorta şirketi temsilcisini harekete geçirmiştir. Neticede sirkat edilen buğday için faiziyle

¹⁹ BOA. A. DVN. DVE. 14/20, v.2, 18 Rebiyülevvel 1265 (11 Şubat 1849).

²⁰ BOA. HR. MKT. 332/55, v.2, 3 Ramazan 1276 (25 Mart 1860).

²¹ Fatih Kahya, *Osmanlı Devleti’nde Sigortacılık, Libra Yayınları*, İstanbul 2010, s.286-295; Baskıcı, “Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası”, s.9-12.

birlikte 390 bin kuruş sigorta şirketine ödeme yapılmasına hükmedilmiştir. 24 Nisan 1869'da 124 bin kuruş tazminat ödenmiştir. Ancak geri kalanı bir türlü ödenmemiştir. Bunun üzerine şirket, İtalya Sefaretini devreye sokmuş ve bakiyenin tahsili için sadrazamlık makamından ricacı olmasını istemiştir.²²

Samsun yöresinde faaliyetleri tespit edilen yabancı sigorta şirketlerinden biri Alman menşeli Manheim'dir. Türkiye'de İstanbul merkezli bir sigorta şirketinin kuruluş aşamasında Karadeniz'de faaliyetleri görülen mezkûr şirket, 1891 yılında Boven Padre isimli bir geminin yükünü sigortalamıştı. Ancak söz konusu gemi Samsun açıklarında battı.²³ Gemide bulunan paralar ve gaz sandıkları kontrol altına alındı. Alman Sefaretinin teşebbüsleri sonrasında Babialı Hukuk Müşavirliğinin mütalaasıyla, sigorta şirketinin temsilcisi Muradyan'a teslim edilmesi istendi.²⁴ Ancak aradan bir süre geçmesine rağmen teslimat yapılmadığından ilgili kurumlar arasında görüşme yapılarak talep tekrar edildi.²⁵ Öyle anlaşılıyor ki teslimat bir süre daha gerçekleşemedi. 10 Mayıs 1892'de yeniden yazışmalar yapıldı. Ancak bu defa para ve sandıkları hükümetin haczedtiği yani geçici süreyle el koyduğu bilgisi iletildi.²⁶ Ardından yapılan başvuruyla Samsun yöneticilerinin ve Adliye Nezareti'nin gerekli kolaylığı sağlaması istendi.

1896 tarihli bir başka belge ise Bafra'da yaşanan gemi kazasıyla ilgilidir. *Undewriting-Agency Association* isimli bir şirket tarafından sigortalı olarak seyahat eden ve petrol sandıkları taşıyan Jur Jepos isimli gemi, Karadeniz'de Bafra Limanında kaza yaptı. Kazada içi gaz dolu yaklaşık beş bin teneke denize döküldü.²⁷ Bu tür kazalarda kurtarılan eşyanın değerlendirilmesi, *taşra liman reislerinin suret-i hareketlerine dair talimat*²⁸ hükümlerine göre yapılırdı. Talimatnameye göre, mahkeme tarafından tespit edilecek duruma göre kurtarılan malzemeler, denizden çıkaranlara veyahut şirkete verilmek üzere mahalli hükümet ve acenteler aracılığıyla satılırdı. Ancak sigorta şirketi, mevzuata uygun olarak yapılacak satıştan elde edilecek paranın 1/3'ünü terk etmek istemedi. Bu nedenle de mahalli yöneticiler satışa çıkaramadı.²⁹ Sigorta memurlarının itirazı nedeniyle satış yapılamamasına rağmen, şirket bu defa 3000 lira zarar ettiği gerekçesiyle Bahriye Nezaretine başvurdu. Aynı zamanda İngiliz Elçiliği'ne de tavassutta bulunmasını rica etti. Bunun üzerine gazların, sigorta şirketi temsilcisi ve diğer görevliler huzurunda satılması kararlaştırıldı.³⁰ Daha sonra Bahriye Nezareti ile sigorta şirketi arasında görüşmeler yapıldı ve

²² BOA. HR. MKT. 674/85, v.2, 18 Şevval 1286 (21 Ocak 1870).

²³ BOA. Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT). 1840/36, 18 Mart 1307 (30 Mart 1891).

²⁴ BOA. DH. MKT.1877/104, 1 Teşrinievvel 1307 (13 Ekim 1891).

²⁵ BOA. DH. MKT. 1911/58, 1 Kânunusani 1309 (13 Ocak 1894).

²⁶ BOA. DH.MKT. 1946/74, 28 Nisan 1308 (10 Mayıs 1892).

²⁷ BOA. Babialı Evrak Odası Evrakları (BEO). 771/57764, v.1, 9 Nisan 1312 (21 Nisan 1896).

²⁸ Talimat için bkz. Düstur, 1.Tertip, C: 4, s.588-602, 7 Zilkade 1291 (16 Aralık 1874).

²⁹ BOA. BEO. 771/57764, v.2, 9 Nisan 1312 (21 Nisan 1896).

³⁰ BOA. BEO. 746/55914, 10 Şubat 1311 (22 Şubat 1896).

kurtarılan malzemeler, sigorta memuru ve diğer görevliler huzurunda satılarak nakde dönüştürüldü. Elde edilen meblağın 1/3'ü emaneten hükûmet tarafından muhafaza edildi, kalanı sigorta şirketine senet karşılığı teslim edildi.³¹ Esasen yaşanan bu türden sorunların ana kaynaklarından biri, şirketlerin idare merkezlerinin yabancı ülkelerde bulunmasıydı. Osmanlı hükûmeti, meseleyi kökten çözebilmek için İstanbul merkezli Osmanlı Umum Sigorta Şirketi adlı yerli bir sigorta şirketinin kurulmasını açıktan destekledi. 1893'e gelindiğinde İstanbul ve taşrada sigortacılık işlemlerine başladı. Ancak bu aynı zamanda yerli ve yabancı şirketlerin sigorta sektörü pastasından pay kapma mücadelesini de tetikledi. Karadeniz şehirlerinde de rekabet ortamı doğdu.

1.2. Yörede Sigorta Şirketlerin Rekabeti

Osmanlı Sigorta Şirketinin Karadeniz Bölgesi'nde de teşkilatlanması, buradaki yabancı sigorta şirketlerini tedirgin etti. Hükûmet, birçok defa gönderdiği talimatnamelerle yerli sigorta şirketinin tercih edilmesini istedi. Bu destek neticesinde Osmanlı Sigorta Şirketinin şube ve acenteleri çoğaldı. Bu bağlamda Samsun'un Çarşamba kazasına İ. Markopoli acente olarak atandı.³² Temmuz 1900'de Dâhiliye Nezareti, Trabzon Valiliğine bir resmi yazı gönderdi. Samsun'da *bilâ ruhsat icra-yı muamele eden* yani ruhsatsız bir şekilde sigortacılık yapan ecnebi sigorta şirketlerinin faaliyetlerinin kesin olarak engellenmesinin daha önce istenmiş olduğunu hatırlattı. Ancak bunun bir türlü mümkün olamaması bakanlığı zor duruma düşürdü. Bu nedenle yeni yazıda tekrar aynı hususa değinildi. Hükûmetin İstanbul ve diğer şehirlerde faaliyet yapan ecnebi şirketleri kayıt altına alamadığından söz edildi. Bu şirketlerin mutlaka *taht-ı inzibat ve intizama* konulması, bundan kaynaklı problemleri giderici tedbirlere başvurulması istendi.³³ Ancak mesele, Samsun ya da Trabzon yöneticilerinin çözebileceği türden değildi. Uzun süredir denetim altına alınmak istenen yabancı sigorta şirketleri, bu hususu tanzim eden tüzük çıkarılmış olmasına rağmen, kapitülasyonları öne sürerek denetime direniyorlardı. Bu nedenle Samsun'da da ecnebi şirketlerin piyasadaki etkinliğini kırmak mümkün olamadı. Hükûmetin diğer yerlerde olduğu gibi burada da yaptığı tek girişim, kamu binalarının Osmanlı Sigorta Şirketince sigortalanmasını adeta zorunlu kılacak tavsiyenameleler göndermek oldu.

Öyle ki 1907 yılına gelindiğinde bile Samsun yöresinde aynı şikâyetler sürüyordu. Avusturya menşeli *Union* yangın ve hayat sigorta şirketinin müfettişi Mösyö Juls Pot, komisyoncu adıyla Konya, Ankara, Sivas, Erzurum ve Elazığ'ı dolaşarak şirkete müşteri kazanmaya çalışıyordu. Şahsın Samsun doğumlu

³¹ BOA. BEO. 741/55530, 28 Kânunusani 1311 (9 Şubat 1896); BOA. Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH). 174/40, 25 Nisan 1312 (7 Mayıs 1896).

³² BOA. DH. MKT. 619/31, v.1, 28 Şaban 1320 (30 Kasım 1902).

³³ “şu yüzden vukû'a gelen mazarratın men'ini müstelzem tedâbir ve takayyüdâtın...” BOA. DH.MKT. 2375/25, 4 Temmuz 1316 (17 Temmuz 1900).

olması bile ecnebi şirketlerin faaliyet yapmasına müsaade vermiyordu. Çünkü mezkûr şahıs, daha önce Avusturya'nın Samsun konsolosu olarak görev yapan Juls Pot'un oğlu idi ve babasının görevi sırasında Samsun'da dünyaya gelmişti. Fakat babasının ölümü sonrası müracaat ederek Avusturya vatandaşığını almıştı. Oysa sigorta şirketlerinin seyyar memurlarının Osmanlı vatandaşı olması yasal zorunluluktur. Bu nedenle Mösyö Juls Pot'un faaliyetleri yasaya uygun biçimde engellendi.³⁴ En sonunda Samsun'a gitmek isteyince polis marifetiyle buraya gönderildi.³⁵

Benzer bir durum 1898'de de yaşanmıştı. Union Sigorta Şirketinin müfettişi Panos Ohanyan Efendi'nin oğlu Nerses, şirket tarafından Giresun, Trabzon ve Samsun yöresine gönderilmişti. Ancak şahsın mürur tezkeresi Samsun'da vize edilmedi. Bunun üzerine Ermeni Patrikliği derhal devreye girdi. İstanbul'da mukim, *namus ehli çoluk çocuk sahibi biri* olduğunu söyleyerek adeta kefil oldu ve tezkiresinin vize edilerek İstanbul'a gönderilmesini istedi.³⁶ Bunun üzerine Samsun'a emir gönderilerek mesele çözüldü.

1908'de İngiliz menşeli Vetil Sigorta Şirketinin Samsun şubesinde Dikran Arslanyan memur olarak görev yapıyordu.³⁷ Union Sigorta Şirketinin Samsun acentesinde bazı dönemlerde çeşitli sorunlar yaşanıyordu. 1917 yılında acentelik vazifesini icra eden Apvad oğlu Kosti Andon, Osmanlı hükûmeti aleyhinde faaliyetlerde bulunmuştu. Bu nedenle Çorum'a sürgün edilmiş ve Samsun'a tekrar dönüşü mahzurlu bulunmuştu.³⁸ Aynı tarihlerde acentelik yapan İstefan Sarrafoğlu da benzer sebeple Sungurlu'ya sürülmüştü.³⁹

Osmanlı sigorta sektörünün baş edemediği en büyük problem kasıtlı yangınlardı. Samsun yöresinde de durum farklı değildi. 1905 Aralık ayında konuyla ilgili yazışmalar yapıldı. Samsun'da sıkça vuku bulan yangınların ortaya çıkış sebepleri ilgili kurumlarca araştırıldı. Sonuç diğer şehirlerle aynıydı. Şirketlerden haksızca para kazanmak isteyenlerin, emlak ve eşyalarını piyasa değerinden birkaç kat daha fazlasına sigortaladıkları tespit edildi. Canik Sancağı Mutasarıflığı, bunların gerçek değerine indirilmesi için mevcut şirketlerden birer defter talep etti. Ancak şirketler, *tabiyet-i ecnebiyede bulunmalarını*

³⁴ BOA. DH.TMİK.M. 256/31, v.5, 9 Teşrinievvel 1323 (22 Ekim 1907); BOA. HR.TH. 354/36, v.3, 17 Teşrinisani 1323 (30 Kasım 1907).

³⁵ BOA. Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat (DH.TMİK.M). 256/31, v.6, 31 Teşrinievvel 1323 (13 Kasım 1907).

³⁶ BOA. DH. TMİK.M. 59/18, v.1, 29 Ağustos 1314 (10 Eylül 1898).

³⁷ BOA. ZB. 619/32, 11 Haziran 1324 (24 Haziran 1908).

³⁸ "Union sigorta kumpanyasının Samsun acentesi olup, Çorum'a tebid edilen ... Apvad oğlu Kosti Andon nâm kimesnenin öteden beri hükümet aleyhtarlığıyla..." BOA. Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube (DH. EUM.3.Şb). 21/9, v.2, 4 Nisan 1333 (4 Nisan 1917).

³⁹ BOA. DH. EUM.3.Şb. 21/36, v.1, 9 Mayıs 1333 (9 Mayıs 1917).

gerekçe göstererek devletin bu talebini reddettiler.⁴⁰ Böyle şüpheli bir yangın hadisesi 1914 yılında yaşanmıştı. 13 Mayıs 1914 Çarşamba gecesi alaturka saat iki buçuk sıralarında karantina civarında Temellizade Hamdi Bey'in sahibi olduğu, Rus vatandaşı Matol oğlu Yani'nin kiralayarak işlettiği otelin üst katında hizmetlilerin kaldığı odanın tavan arasında yangın çıktı. Kısa sürede otel tamamen yandı. Yangın sonrası yapılan araştırmada binanın 900 lira, mobil-yasının 750 liraya Osmanlı Sigorta Şirketi ve Union Commercial kumpanyalarına sigortalatılmış olduğu anlaşıldı.⁴¹ Yangının kasıtlı olup olmadığı ilgili birimlerce araştırılmaya başlandı. Benzer bir yangın hadisesi 1918'de yaşandı. Osmanlı Milli Umum Sigorta Şirketi, yangınzede müşterilerine tazminat vermek için Osmanlı İtibar-ı Milli Bankasında çalışan Trabzonlu Miltiyadi İlyapolo'yu görevlendirdi. Kendisine seyahat varakası verilmesi için talepte bulundu.⁴² Bölgede Samsun dışında Amasya, Ordu ve Tokat'ta da sigorta şirketlerinin faaliyetleri bulunuyordu. Şimdi kısaca bunlardan bahsedilecektir.

1.3.Bölgedeki Diğer Şehirlerde Sigortacılık Faaliyetleri

1.3.1. Trabzon-Ordu ve Giresun'da Sigortacılık

Trabzon'da sigortacılığın gelişimi genel olarak Karadeniz'de ticaretin gelişim süreciyle aynıdır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Rusya'nın ticari faaliyet sahasını genişletmesi ve XIX. yüzyılda İngiliz-İran ticaretinin ivme kazanması sigortacılığın ivme kazanmasında doğrudan etkili oldu. Nüfusun ve yatırımların artışı şehirde sigortacılığa rağbeti de beraberinde getirdi. 1873 yılına geldiğinde İsviçre menşeli Helvetia Sigorta Şirketi faaliyettedir. Bunun yanı sıra Lloyd Suisse ve Lyonnaisse deniz sigorta şirketleri de etkindi. Gironde isimli bir başka şirket ise genel sigorta alanında hizmet veriyordu.⁴³

Trabzon'da sigortacılık hususunda önemli belgelerden biri 1849 tarihlidir. Sultan Abdülmecid döneminde, Haliçte yelken gemilerini Karadeniz'e ve ihtiyaç halinde Akdeniz'e çıkarmak, Trabzon, Samsun ve Akdeniz iskelelerine gidip gelmek için 200 beygir kuvvetinde iki gemiye ihtiyaç duyulmuştu. Bunu gidermek için şehbender Zohrap Efendi devreye girdi. Nümayiş-i Ticaret ve Medar-ı Ticaret adları verilen iki gemi İngiltere'de inşa ettirildi. Gemiler İstanbul'a sigortalı olarak sevk ediliyordu. İnşa ve sigorta giderlerinin bir kısmı

⁴⁰ “tabî'iyet-i ecnebiyede bulunmaları mülâbesesiyle kumpanyalar istenilen defterleri vermekten imtinâ' eylediklerinden...” BOA. DH. MKT. v.1, 1030/3, 26 Teşrinisani 1321 (9 Aralık 1905).

⁴¹ BOA. Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi (DH. EUM. EMN). 73/27, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914).

⁴² BOA. Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM). 25/75, v.2, 1 Ağustos 1334 (1 Ağustos 1918).

⁴³ Baskıcı, “Osmanlı Anadolu'sunda Sigortacılık”, s.6; Fatih Kahya, “Osmanlı Döneminde Sigorta Şirketlerinin Rağbet Ettikleri Şehirler”, VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Tebliğler Kitabı, İstanbul Yayınları, İstanbul 2016, s.106.

Ereğli Maden Kömürü Şirketinin Tersane-i Amire hazinesindeki alacağından karşılandı.⁴⁴ Sigortacılık açısından Trabzon en iyi dönemini 1860'lara kadar yaşadı. Sonraki evrede ticaret yollarındaki değişime paralel olarak şehirde sigorta sektörünün ilerleyişi sürdürülemedi. 1872'de Batum ile Tiflis arasında inşa edilen demiryolu projesi, Trabzon ticaretini olumsuz etkiledi. Yüzyılın sonlarına doğru Reliance, Manheimer ve La Fonciere gibi yabancı sigorta şirketlerinin acente ya da temsilciliklerinin faaliyeti vardı.⁴⁵ Fransız Mesajeri Vapur Şirketi, nakliyecilik alanında Trabzon'da etkiniydi. Trabzon hattında rekabet ettiği diğer yabancı ve yerli şirketlerle güverte yolcu ücretlerini 1881'de sabitleme anlaşması yaparak gelirlerini artırma yoluna gitti.⁴⁶

1892'de kuruluşu ardından diğer şehirlerde olduğu gibi Osmanlı Sigorta Şirketi Trabzon'da da işlemlere başladı. 1902'de şirketin Trabzon şubesine Mahokyan Efendi acente tayin edildi. Şahsın hüviyet bilgisi, Osmanlı Bankası ve rejî idaresi aracılığıyla araştırıldı ve *erbab-ı namus* olduğu kaydı düşüldü. Bu rapor üzerine şirket, Ticaret Nezaretine bir yazı göndererek diğer şehirlerle birlikte Trabzon şubesine atanan acentelere gerekli kolaylığın sağlanmasını talep etti.⁴⁷ Kamu binalarının sigortalanması evresinde Trabzon maarif müdürü Mehmed Efendi, Maarif Nezaretine gönderdiği bir resmi yazıda; Trabzon İdadi Mektebinin sigortalanmasını talep etti. Mehmed Efendi, bir yangın çıkması halinde söndürmek için okulda yangın tulumbası ve sair malzemelerin bulunduğunu söyledi. Ancak bunların maksadına uygun biçimde kullanılabilmesinin sadece okul hademelerine ait olduğunu ve bu araçlarla çıkması muhtemel yangının söndürülemeyeceğini söyledi. Nihai çözüm olarak her türlü ihtimale karşı okulun bir an önce sigortalanması için müsaade istedi. Maarif Nezareti, bunun üzerine sigorta sürecinin başlatılması talimatını verdi. Bu doğrultuda kargir olarak yapılmış binanın temelden yukarı bina kıymetinin hesap edilmesini, Osmanlı Sigorta Şirketinin şubesiyle görüşme yapılmasını ve talep edilen sigorta ücretinin bildirilmesini istedi.⁴⁸ Sürecin nihayetinde Trabzon İdadi Mektebi binası, 1909'da Osmanlı Sigorta Şirketi tarafından sigortalandı.⁴⁹ 1912 yılında ise Trabzon'da teftiş heyeti dairesi, depo ve mektep olarak kullanılmak üzere Maliye Hazinesi namına 2500 liraya satın alınan konağın yangın tehlikesine karşı sigortalanması talep edildi. Ancak Umum Jandarma

⁴⁴ BOA. Bab-ı Defteri Darphane Darphane-i Amire İrade (D. DRB. İ). 27/6, v.3, 16 Zilkade 1265 (3 Ekim 1849).

⁴⁵ Kahya, *Osmanlı Devleti'nde Sigortacılık*, s. 103-107.

⁴⁶ Uygun, *Mesajeri Maritime Vapur Kumpanyası*, s.184.

⁴⁷ BOA. DH. MKT. 601/8, v.1, v.2, 21 Recep 1320 (24 Ekim 1902).

⁴⁸ BOA. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT). 1095/13, v.1, 13 Şevval 1326 (8 Kasım 1908).

⁴⁹ BOA. MF. MKT. 1097/31, v.2, 10 Mayıs 1325 (23 Mayıs 1909).

Kumandanlığı, bu gibi kamu binalarının sigortalanması usulüyle ilgili bir karar bulunmadığını ifade etti ve durumu Maliye Nezaretine soracağını bildirdi.⁵⁰

1913 yılına gelindiğinde bu defa Trabzon'daki rüsumat ambarlarının da sigortalanması gündeme geldi. Trabzon defterdarı Ali Raif Efendi, Maliye Nezaretine gönderdiği resmi yazıda; Trabzon iskelesi ve rüsumat ambarlarının hemen bitişiğinde bulunan polis ve jandarma karakol binalarında kazaen bir yangın çıktığını, ambarların yanma riskiyle karşı karşıya geldiğini bildirdi. Karakol binalarının tamamen kullanılmaz hale geldiği yangın, söz konusu ambarlara sıçramadan kontrol altına alınmıştı. Ancak defterdar, bu tür tehlikelerin her daim var olabileceğine vurgu yaptı. İçerisinde 300-400 bin liralık tüccar emtiası ve transit malı bulunan, ahşap yapıli ambarların bu tür tehlikeyi her zaman barındırdığına işaret etti. Kargir olarak inşa edilinceye kadar içindeki emval ve eşyanın sigortalanması gerektiğini söyleyerek destek istedi.⁵¹ Ancak Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi (Gümrük Genel Müdürlüğü), Trabzon defterdarının teklifine *gümrük ambarlarında mevcut ticari malların yangına karşı sigorta ettirilmesinin* mevzuat usulüne aykırı olduğu gerekçesiyle olumsuz cevap verdi. Öte yandan Bakanlığın 7 Şubat 1910 tarihli bir tezkireyle, ticari malların yangına karşı ambarlarda korunmasından dolayı gümrük müdürlüğünün herhangi bir sorumluluğun olmayacağını daha önce ilan ettiğini dile getirdi.⁵² Böylece defterdarın teklifi reddedildi.

Karadeniz'in diğeri bir şehri olan Ordu, 18. yüzyılın sonlarına doğru Kiraz Limanı adı verilen bir koy kenarında kurulmuştur. İlk tahrirlerde nahiye-i bucak olarak adlandırılmış ve şehre 1869'da Ordu adı verilmiştir.⁵³ Bu nedenle Ordu yöresinde sigortalı işlemlere 19. yüzyılda rastlanılmamaktadır. XX. yüzyılın başlarında İngiliz menşeli *Western* adlı sigorta şirketinin burada aktif olduğu anlaşılmaktadır. 1906'da resmi ruhsatı olmaksızın⁵⁴ şirketin Ordu'da acentesi bulunmaktaydı. Ancak bu dönemde yabancı şirketlerin sigortacılık işlemleri devlet tarafından denetime tutulmak istendiğinden ve bu yönde tüzük çalışmaları sürdüğünden şirketin Ordu'da faaliyette bulunması tüzük şartlarını taşımadığından engellendi. İngiliz Sefareti buna itiraz etti. Sefaret, esasen diğeri devletlerin temsilcilerinin yaptığı gibi kapitülasyonları ileri sürüyordu. Bu nedenle çıkarılan tüzüğün, *uhûd-ı cârîyeye* yani yürürlükteki anlaşmalara aykırı olduğu ve tüzüğün İngiliz sigorta kumpanyalarına uygulanmadığını beyan etti. Bu gelişmeler üzerine ilgili kurumlar, sefaretle müzakere edilip bu hususta bir

⁵⁰ BOA. Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Kalemi (ML. EEM). 908/33, 2 Mayıs 1328 (15 Mayıs 1912).

⁵¹ BOA. ML. EEM. 996/21, v.1, 20 Nisan 1329 (3 Mayıs 1913).

⁵² BOA. ML. EEM. 996/21, v.3, 18 Mayıs 1329 (31 Mayıs 1913).

⁵³ Bahaeddin Yediyıldız, "Ordu", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 33, İstanbul 2007, s.367-370.

⁵⁴ "ruhsât-ı resmîyesi olmadığı ser-riştesiyle western nâmiyla ma'rûf olan İngiliz sigorta şirketi..." BOA. Babıali Evrak Odası (BEO). 2933/219955, v.1, 6 Ramazan 1324 (24 Ekim 1906).

karar alınıncaya kadar Western şirketinin faaliyetlerine tekrar müsaade etmek zorunda kaldı.⁵⁵

Ecnebi şirketlerin bir türlü denetime tabi tutulamaması, Osmanlı vatandaşı müşterileri zor duruma sokuyordu. Şirketlerin genel merkezlerinin kendi ülkelerinde olması ve onların kanunlarına göre uygulama yapıyor olmaları, herhangi bir hukuki anlaşmazlık durumunda Osmanlı vatandaşı müşterileri mağdur ediyordu. Bunun örneklerinden biri de 1912'de Ordu'da yaşandı. Tüccar Tombuloğlu Dimitri Efendi, sigortalı işlem yapmış ardından muhtevası net olarak bilinmeyen bir şekilde uğradığı zararın karşılığını şirketten alamadığı için mağdur olduğunu iddia etmiştir. Tonbuluğlu, Londra'ya giderek şirket genel merkezinde hakkını aramak istemiştir. Ancak daha önce buraya seyahat etmediği için zorluk yaşayacağını düşünmüştür. Bu nedenle müracaatı sonrasında Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya resmi bir yazı yazılarak, kendisinin namuslu bir tacir olduğuna vurgu yapılmış ve yardımcı olunması istenmiştir.⁵⁶ Böylece Ordulu tüccarın uzak diyarlarda hak arayışına resmi yollarla destek sağlanmıştır.

Sigortalı işlemlere rastlanılan bir diğer Karadeniz şehri ise Giresun'du. 25 Aralık 1906'da Giresun çarşısında büyük bir yangın çıktı ve ölü ve yaralı olmamakla beraber 14 mağaza ile 1 gazino, 1 otel yandı. Yangın 20.000 liradan fazla hasara sebep oldu. Trabzon Valisi Reşad Bey, olayın detaylarını 6 Ocak 1907'de telgrafla İstanbul'a ilettiler. Yapılan araştırma neticesinde yangının bina kiracılarından manifatura ticaretiyle meşgul ve eşyaları sigortalı olan Bağdatlıyan Manuk, Leon ve Artin kardeşler tarafından kasten çıkartıldığı anlaşıldı. Araştırma biraz daha derinleştirildiğinde Union Sigorta Şirketinin acenteleri olan Veledyan Agop ve Haçik Efendilerin de bu işte dahil olduğu tespit edildi. Bunun üzerine Giresun kaymakamlığı, zanlıları ilgili evraklarla birlikte adliyeye teslim etti.⁵⁷ Birkaç gün sonra olayla ilgili yeni verilere ulaşıldı ve Dâhiliye Nezareti durumu sadarete bildirdi. Bakanlığın yazısında, Giresun yangınının sigorta bedelinden istifade için manifatura taciri kardeşler tarafından kasten çıkarıldığı ifade edildi. Bu kişilerin yanan handa kiracı oldukları ve dükkândaki eşyalarını sigorta ettirdikleri sözü edilen sigorta şirketinin memurlarının da olayı teşvik ve tahrik ettiğinin anlaşıldığı söylendi.⁵⁸ Gerçekte Giresun'da yaşanan bu elim hadise, Osmanlı sigorta sektörünün de onulmaz yaralarından biriydi.⁵⁹ İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde kasıtlı yangınlara tesadüf edilmekteydi.

⁵⁵ BOA. BEO. 2908/218097, v.1, 23 Recep 1324 (12 Eylül 1906).

⁵⁶ BOA. Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR. SFR.3). 675/10, v.1,v.2, 6 Temmuz 1912.

⁵⁷ BOA. DH.MKT. 1140/23, v.2, 24 Kânunuevvel 1322 (6 Ocak 1907).

⁵⁸ BOA. DH.MKT. 1140/23, v.3, 26 Kânunuevvel 1322 (8 Ocak 1907).

⁵⁹ Kasıtlı yangınlar ve alınan önlemler hakkında geniş bilgi için bkz. Kahya, *Osmanlı Devleti'nde Sigortacılık*, s.145-166.

1.3.2. Amasya ve Tokat'ta Sigortacılık

Karadeniz şehirleri arasında sigortacılık faaliyetlerinin görüldüğü önemli yerleşim birimlerinden biri Amasya'dır. Amasya'da sigortacılıkla ilgili şimdilik en eski tarihli vesika 1861 tarihlidir. Posta ile sevk edilen eşyaların sigortalı olarak gönderilmeye başlandığı bu dönemde Amasya mutasarrıfı Salih Paşa, sigortalı eşyanın daha özenle iletilebilmesi için görevli posta personelinin artırılmasını talep etmiştir.⁶⁰ Esasen bu husus Osmanlı sigorta tarihi açısından da büyük önem arz ediyordu. Ürünlerin eşkıya tarafından gasp edilmesi riskinden ötürü sorunlar daha fazla oluyordu. Örneğin 1886 yılında Kayseri ve Amasya postalarında sigortasız olarak sevk edilen nakit para gibi emanetler Bolu-Göynük civarında eşkıya saldırısına uğramıştı. Kurumlar arası yazışmalar neticesinde posta nizamnamesi ahkâmına uygun olarak, emanetin tazmini için kaynak arayışına gidildi ve nihayetinde kaynak bulunarak ödeme yapıldı.⁶¹ Daha önce alınan kararla posta ile taşınan eşyaların sigortalanması süreci başlatılmıştı. 1900 senesinde Mısır'da bir limanda yaşanan gemi kazası ve telef olan mal ve eşyalardan ötürü radikal bir karar değişikliğine gidilmiş ve posta ile taşınan her türlü eşyanın uygun bir ücretle Osmanlı Sigorta Şirketine sigorta ettirilmesi kararlaştırılmıştı. Daha sonra da sigortalı eşya gönderimini yaygınlaştırmak için posta ücretlerinde % 50 oranında indirim yapılmıştı.⁶²

Diğer taraftan birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi Amasya'da da yabancı sigorta şirketlerinin resmi izin almaksızın yaptıkları sigortacılık işlemleri sorunlara neden oluyordu. Osmanlı hükümeti bu meseleyi tümüyle çözebilmek için 7 Aralık 1887 (25 Teşrinisani 1303) tarihli bir nizamname çıkardı. Tüzüğün en temel gayesi, ecnebi şirketleri Osmanlı hükümetinden ruhsat alarak, dolayısıyla devletin denetimine tabi olarak faaliyet yapmalarını sağlamaktı. Bu meyanda Fransız *L'union de Paris* adlı yangın sigorta şirketinin Amasya ve Sivas yöresinde aktif rolleri vardı. 1902 senesinde Amasya yöneticileri, şirketin izinsiz faaliyetine mezkûr tüzüğü gerekçe göstererek müsaade vermedi. Bununla da kalmayarak acentenin sigorta defterlerine el koydu.⁶³ Bunun üzerine şirketin İstanbul'daki genel müdürü Simon Kayserliyan Efendi duruma itiraz etti. Özetle bu gibi şirketlerin mutlaka resmi izinle çalışmaları gerektiğinin altını çizdi. Ancak öte yandan nizamnamenin başka bir maddesinde bu şirketlerin Osmanlı'ya ait taahhütlerini temin için kefalet akçesi adıyla bir meblağ ödeyebilmeleri imkânı bulunduğunu söyledi. Acentelerin

⁶⁰ BOA. Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT. MVL). 124/22, 2 Recep 1277 (14 Ocak 1861).

⁶¹ BOA. Sadâret Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî Belgeleri (A.MKT. MHM). 488/31, v.8, 24 Cemaziyevvel 1303 (28 Şubat 1886).

⁶² Özger, *Osmanlı Sigorta Şirketi*, s.166, 196.

⁶³ "kumpanyanın Amasya'daki acenteleri mahallerince ifâ-yı mu'âmeleden men' ile evrâk ve defâtiri zapt ettirildiğinden..." BOA. DH. MKT. 547/73, 11 Temmuz 1318 (24 Temmuz 1902).

faaliyet serbestisi kazanmamaları halinde uğranılacak zararın tazminini talep edeceklerini bildirdi. Bunun üzerine durum Dâhiliye Nezareti tarafından değerlendirildi. Ticaret idaresiyle ve hukuk müşavirliğiyle görüşmeler yapıldı. Yazışmalardan şirketin İstanbul umum müdürü Simon Efendi'nin resmi ruhsat almak için başvuru yaptığı anlaşıldı. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti, Sivas Valiliğine bir yazı göndererek, muamele kaydı *henüz tamamlanmayan bu gibi şirketlerin resmen tanınmaması zaruri ise de evrak ve defterlerinin zapt edilmesi de münasip değildir*⁶⁴ diyerek şirketin faaliyetine adeta izin vermiş oldu.

Osmanlı Sigorta Şirketi Anadolu'da teşkilatlanmaya devam ettiği süreçte 1899 sonlarında Amasya sancağında da bir şube açtı. Buraya Mösyö Ogüst'ü temsilci olarak atadı.⁶⁵ Amasya sancağı yetkilileri ilgili şahsın sigortacılık işlemine başlamasına müsaade ettiler. Bu süreçte kamu binalarının sigortalanması meselesi gündeme geldi ve bu bağlamda Amasya İdadisinin sigortalanması için görüşmeler başladı. Amasya İdadisi, Saraydüzü mevkiinde inşa edilmiş ve 28 Ekim 1897'de hizmete açılmıştı.⁶⁶ Okulun yangın tehlikesine karşı sigortalanması sürecinde Maarif Nezareti çalışma başlattı. Sivas vilayetine gönderilen 7 Ekim 1902 tarihli resmi yazıyla vilayet genelinde şehir merkezlerindeki idadi mekteplerinin mutedil bir bedel mukabilinde sigorta ettirilmesi istendi. Yapılan yazışmalardan Amasya İdadisinin, kargir olarak 222.700 kuruş harcanarak inşa edildiği anlaşıldı.⁶⁷ Sivas Valisi Reşit Paşa vilayet sınırları dahilinde resmi binaların en güzel ikisinin Sivas İdadisi ve Amasya İdadisi olduğunu bildiriyordu. Her iki binanın da kâgir olarak inşa edildiğini ve etraflarının açık olduğunu da söyleyerek fiyatı biraz daha düşürmeye çalışıyor ve her türlü ihtimale karşı ivedilikle sigorta ettirilmeleri gerektiğini söylüyordu.⁶⁸

Osmanlı Sigorta Şirketi temsilcileriyle görüşmeler yapıldı. Süreci Sivas maarif müdürlüğü takip ediyordu. Amasya yetkilileri, idadi binasının inşa masrafının 222.000 kuruş olduğunu bildirmişlerdir. Ancak Osmanlı Sigorta Şirketinin temsilcisi, yerinde keşif yaparak binanın sigorta değerinin 100.000 kuruş olduğunu hesapladı.⁶⁹

Osmanlı Sigorta Şirketi genel merkezi, temsilcisinin raporları doğrultusunda 27 Ocak 1906'da Maarif Nezaretine bir yazı gönderdi. Amasya İdadisi binasının sigorta değeri olarak hesap edilen (100.000 kuruş) meblağın her bir Osmanlı lirası üzerine 8 para sigorta ücretiyle toplamda 1000 Osmanlı lirasına sigorta edebileceklerini ve Amasya acentesine bu şekilde talimat verildiğini

⁶⁴ BOA. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT). 547/73, 11 Temmuz 1318 (24 Temmuz 1902).

⁶⁵ BOA. DH. MKT. 2288/104, 24 Aralık 1899.

⁶⁶ Emine Altunay Şam, "Amasya İdadi Mektebi", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 10, S: XXIX, s.191.

⁶⁷ BOA. MF.MKT. 866/9, 8 Kânunusani 1320 (21 Ocak 1905).

⁶⁸ "vilâyet mebâni-i resmîyesinin en güzidesi olan bu iki binâ-yı mühim..." BOA. MF.MKT. 867/31, v.4, 17 Kânunuevvel 1321 (30 Aralık 1905).

⁶⁹ BOA. MF.MKT. 867/31, v.2, 7 Kânunuevvel 1321 (20 Aralık 1905).

bildirdi.⁷⁰ Böylece anlaşma sağlandı ve Sivas İdadisi ile birlikte Amasya İdadisi de Osmanlı Sigorta Şirketi tarafından sigorta ettirildi.

XIX. yüzyılın sonlarında Amerikan *Newyork Life Insurance Company* (kuruluşu 1845) adlı hayat sigortası işlemleri yapan şirketin Tokat yöresinde faaliyetleri vardı. Aslen Tokat ahalisinden ve Osmanlı'nın Ermeni tebaasından olan Dridyan Kari ve kardeşi, şirketin Tokat şubesinde görev yapıyordu. Müşteri bulmak için çevre şehirleri de dolaşıyorlardı. Bu bağlamda Sivas belediye ikinci tabibi Artin Efendi'ye senelik 61 İngiliz Lirası karşılığında hayat sigortası yapmışlardı. İki kardeşin yöredeki bu sigortacılık işlemleri, diğer pek çok şehirde olduğu gibi hükümet izni dışındaydı. Ancak kendileri, şirketlerinin Osmanlı şehirlerinin tamamında faaliyet yapabileceklerini iddia ediyorlardı. Yaşanan bu belirsizlik nedeniyle Sivas Vali Vekili Hulusi Bey, *bu gibiler hakkında olunacak muamele meçhul olduğundan*⁷¹ durumu telgrafla Dâhiliye Nezaretine bildirmek zorunda kalmıştı.

1.3.4.Sinop ve Kastamonu'da Sigortacılık

Yörede Osmanlı Sigorta Şirketinin faaliyetleri vardı. Şirketin Sinop şubesine 1902'de Cesimoğlu biraderler acente olarak atandı. Ticaret ve Nafia Nezareti, atanan kişilerin ehli namus olduklarını ve kendilerine gerekli kolaylığın sağlanmasını istedi.⁷² Kamu binalarının sigortalanması sürecinde Sinop İnas Rüştiyesi binası, beher lirası 35 para mukabilinde toplamda 350 lira bedelle 1904'te Osmanlı Sigorta Şirketi tarafından sigortalandı. Sigorta bedeli ise okul binasının altındaki dükkânların gelirinden karşılandı.⁷³ Kastamonu merkezde inşa edilen ahşap bir hastane yangına karşı sigortalandı. Bunun için Osmanlı Bankası ile görüşmeler yapıldı ve yıllık 15 lira verilmesi şartıyla Osmanlı Sigorta Şirketi tarafından 3.000 liraya sigortalandı. Söz konusu 15 liranın hastaneler tahsisatı masarifi kaleminden ödenmesi kararlaştırıldı.⁷⁴ Ancak vilayetten Dâhiliye Nezaretine çekilen bir telgrafta ödemenin bu suretle yapılmasında tereddüt yaşandığı ifade edilerek izahat istendi.⁷⁵ Kamu binalarının sigortalanması safhasında Kastamonu merkezde, jandarma karakol binası, gureba ve frengi hastanesi, adliye dairesi, vilayet matbaası, telgrafhane, evrak mahzeni, askeri depo, redif askeri dairesi, belediye dairesi, askeri rüştiye mektebi, mekteb-i sultani, erkek hapishanesi, kadın hapishanesi ve hükümet dairesinin binalarının sigortalanması için çalışma başlatıldı. Kroki ve inşa yapı envanterleri çıkarıldı.⁷⁶ 1913'te Kastamonu'ya bağlı Safranbolu kazasında

⁷⁰ BOA. MF.MKT. 867/31, v.5, 14 Kânunusani 1321 (27 Ocak 1906).

⁷¹ BOA. DH.TMIK.M. 91/39, v.1, 12 Haziran 1316 (25 Haziran 1900).

⁷² BOA. DH.MKT. 619/31, v.1, v.2, 28 Şaban 1320 (30 Kasım 1902).

⁷³ BOA. MF.MKT. 802/19, v.1, 17 Nisan 1320 (30 Nisan 1904).

⁷⁴ BOA. DH. MKT. 2475/44, 9 Nisan 1317 (22 Nisan 1901).

⁷⁵ BOA. BEO. 1638/122779, v.2, 4 Zilhicce 1318 (25 Mart 1901).

⁷⁶ BOA. ML.EEM. 912/9, v.1-14, 19 Mayıs 1328 (1 Haziran 1912).

rüştiye ve iptidaiye mektepleri binası, hastane, cephane binası, hükûmet dairesi, hapishane dairesi, askeri daire, askeri malzeme dairesi, hükûmet konağı gibi kamu yapıları için gerekli hazırlıklar yapıldı ve krokileri çıkartıldı.⁷⁷ Ancak sigortalanma sürecinin ne şekilde sona erdiği tespit edilemedi.

1.3.5. Ereğli, Bartın ve Amasra'da Sigortacılık

Karadeniz'in önemli yerleşim birimlerinden biri olan Ereğli'de, XIX. yüzyıl ortalarında Assicurazioni Generali di Trieste adlı şirketin faaliyetlerine rastlanılmaktadır. 1864'te şirketin Ereğli'de bir acentesi bulunuyordu. Bu görevi Avusturya tebaasından Tomazo Medita yürütüyordu. Avusturya Elçiliği, şirkete yörede işlem yapabilmesi için kolaylık gösterilmesi talebinde bulunmuştu.⁷⁸ Aynı tarihlerde sigortalı Aya Nikola isimli Yunan bandıralı kereste yüklü brik gemisi Ereğli yakınlarında karaya oturmuştu.⁷⁹ Kazanın ardından şirket temsilcisi harekete geçerek ilgili birimlerle temas etti. Yükün sahibi tarafından sigortalanmış olduğu hatırlatılarak, şirketçe teslim alınması için Konstandikli adlı kaptan görevlendirildi.⁸⁰ Osmanlı yetkilileri de mevzuat gereği mezkûr kaptana gerekli kolaylığın sağlanması talimatını verdi.

Kamu binalarının sigortalanması aşamasında, ticari eşyaların muhafaza edildiği ve gümrük vergilerinin alındığı Amasra gümrük binasının da sigortalanması gündeme geldi. Bunun için 1913'te krokiler hazırlandı.⁸¹ Aynı dönemde Bartın rüsumat dairesinin de sigortalanması için çalışmalar yapıldı.⁸² Rize rüsumat binasının da krokileri hazırlandı ve sigortalanma hazırlığı başladı.⁸³ Benzer biçimde Samsun gümrüğü binası için de girişimde bulunuldu.⁸⁴ Bunun dışında iptidai ve rüştiye mektep binaları, frengi ve gureba hastanesi, posta ve telgrafhane, hükûmet dairesi, depo, inas mekteb-i ibtidaisi (kız ilkokulu), hapishane, liman idaresi, han binalarının da sigortalanması için istenilen krokiler hazırlandı. Yapı inşa biçimleri etraflıca bildirildi.⁸⁵ Ancak sürecin ne şekilde tamamlandığı buralarda da net olarak tespit edilemedi.

Sonuç

Gemi teknolojisindeki gelişme, deniz nakliyat ve ticaretindeki ilerlemeyi tetikledi. Uluslararası deniz ticaretinin gelişimi de paralelinde sigorta sektörünü ortaya çıkardı ve geliştirdi. Karadeniz, bu yönden Akdeniz kadar şanslı olmadı.

⁷⁷ BOA. ML.EEM. 983/3, v.1-7, 9 Nisan 1329 (22 Nisan 1913).

⁷⁸ BOA. HR.MKT. 468/50, v.2, 16 Şaban 1280 (26 Ocak 1864), v.4, 2 Şaban 1280 (12 Ocak 1864).

⁷⁹ BOA. HR.MKT. 468/29, v.2, 5 Şaban 1280 (15 Ocak 1864).

⁸⁰ BOA. HR.MKT. 468/29, v.1, 14 Şaban 1280 (24 Ocak 1864).

⁸¹ BOA. ML. EEM. 971/7, 21 Şubat 1328 (6 Mart 1913).

⁸² BOA. ML. EEM. 964/1, v.2, 5 Kânunusani 1328 (18 Ocak 1913).

⁸³ BOA. ML. EEM. 973/39, 28 Şubat 1328 (13 Mart 1913).

⁸⁴ BOA. ML. EEM. 911/47, 19 Mayıs 1328 (1 Haziran 1912).

⁸⁵ BOA. ML. EEM. 966/16, v.1-21, 3 Şubat 1328 (16 Şubat 1913).

Karadeniz’de ticari hareketlilik, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Rus ticaret gemileriyle başlayabildi. Sonraki dönemde diğer Batılı ülke gemileriyle devam etti. Artan deniz ticareti, sigortacılığa talebi de beraberinde getirdi. Bölgede tespiti yapılabilen ilk sigortalı işlemler, XVIII. yüzyılın sonlarında Karadeniz’in iki yakası arasında yapılan hububat nakliyatıyla başladı. Bir süre sonra Ünyeli bir Osmanlı taciri ile Kefeli bir Rus taciri arasında olduğu gibi sigortalı taşımacılık örnekleri ortaya çıktı. Karadeniz’e kıyısı olan liman ya da iskelesi olan şehirler, iç kısımdakilere göre sigortayla doğal olarak daha erken tanıştılar. XVIII. yüzyıldan itibaren sigortalı gemilerin Karadeniz’de geçirdikleri kazalar sonrası yapılan yazışmaların dokümanları, kıyıdaki karşılaşmanın sonuçlarını ihtiva eden önemli kaynaklar oldu. Felaketlerden korunma arzusu ve güvenli ticaret kaygısı güden Avrupa ülkeleri, Osmanlı Hükûmetiyle ahitname-ler imzaladı. Bu sayede uluslararası deniz ticaretinin güven içerisinde sürdürülmesi temin edildi. Gemi kazası sonrası anlaşmalarla belirlenen uluslararası sorumluluklar, aynı zamanda uluslararası deniz hukukunun gelişmesine de katkı sundu. Bu araştırma neticesinde tespit edildiği üzere deniz ticareti ve sigortalı işlemler açısından Karadeniz Bölgesinde bazı şehirler diğerlerine nazaran daha çok ön plana çıktı. Samsun ve Trabzon bunlardan ilk akla gelenlerdi. Bunun yanı sıra incelenen dönemde Sinop, Ordu, Kastamonu, Ereğli, Bartın, Amasya ve Tokat şehirlerinde de sigortalı işlemlere rastlandı. Ancak genel olarak sigorta sektörünün en çok zorlandığı konulardan biri kasıtlı yangınlar meselesiydi. İncelenen dönemde Samsun ve Giresun’da kasten çıkarıldığı iddia edilen yangın örneklerine tesadüf edildi. Sigorta sektörüne büyük zarar veren bu hadiselerin önüne geçebilmek için hem sigorta şirketleri hem de Osmanlı hükümetleri çeşitli tedbirler aldı.

Bölgede Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa merkezli pek çok yabancı sigorta şirketi aktif rol oynadı. 1893’ten sonra İstanbul merkezli faaliyete başlayan Osmanlı Umum Sigorta Şirketinin de bölgede aktiviteleri tespit edildi. Mezkûr şirketin kuruluşu ve işlemlerini artırması, sigorta piyasasında yerli ve yabancı şirket rekabetini hızlandırdı. Anılan pek çok şehirde kamuya ait yapılar bu şirket tarafından sigortalanarak yangın tehlikesine karşı korunmaya çalışıldı. Osmanlı Hükûmeti, bu rekabette Osmanlı Sigorta Şirketi’nden yana tavır sergiledi. Bir taraftan yeni tüzük hazırlayarak ecnebi sigorta şirketlerini kontrol altına almak istedi. Diğer yandan bölgedeki kamu binalarının yangın tehlikesine karşı Osmanlı Sigorta Şirketince sigortalanmasını teşvik ederek desteğini hissettirdi.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı (BOA)

Bab-ı Asafı Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A. DVN. DVE). 14/20,

Bab-ı Defteri Darphane Darphane-i Amire İrade (D. DRB. İ). 27/6,

Babıali Evrak Odası Evrakları (BEO). 741/55530, 746/55914, 771/57764, 1638/122779, 2908/218097, 2933/219955.

Cevdet Hariciye (C.HR). 114/5678, 156/7798.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi (DH. EUM. EMN). 73/27.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi (DH. EUM.SSM). 25/75.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube (DH. EUM.3.Şb). 21/9, 21/36.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT). 547/73, 601/8, 619/31, 1030/3, 1140/23, 1840/36, 1877/104, 1911/58, 1946/74, 2288/104, 2375/25, 2475/44.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat (DH. TMİK.M). 59/18, 91/39, 256/31.

Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT). 112/1, 332/55, 468/29, 468/50, 609/41, 674/85.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR. SFR.3). 675/10.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH). 174/40, 354/36.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT). 802/19, 866/9, 867/31, 1095/13, 1097/31.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Kalemi (ML. EEM). 908/33, 911/47, 912/9, 964/1, 971/7, 983/3, 966/16, 973/39, 996/21.

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri (A.MKT.MHM). 488/31.

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT. MVL). 124/22.

Zabtiye (ZB). 619/32.

2.Kitap ve Makaleler

ALTUNAY ŞAM, Emine, “Amasya İdadi Mektebi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 10, S: XXIX, ss.181-203.

BASKICI, Murat, “Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası: 1860-1918”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C: 57, S: 4, ss.1-33.

BOSTAN, İdris, “Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”, *Belleten*, C: LIX, S: 23, ss.353-394.

Düstur, 1.Tertip, C: 4.

ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C: 3, Dersaadet 1330.

KAHYA, Fatih, *Osmanlı Devleti'nde Sigortacılık*, Libra Yayınları, İstanbul 2010.

KAHYA, Fatih, “Osmanlı Döneminde Sigorta Şirketlerinin Rağbet Ettikleri Şehirler”, *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul Yayınları, İstanbul 2016, ss.100-109.

KORALTÜRK, Murat-KAHYA, Fatih, *Mal Canın Yongasıdır David M. Kohen Koleksiyonundan Belgelerle Osmanlı İmparatorluğu'nda Sigortacılık*, İstanbul 2009.

KÖSE, Metin Ziya, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Samsun Limanında İthalat ve İhracat”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik I Samsun 2013*, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi, Ankara 2013, ss.103-121.

ÖZÇAĞLAR, Ali, “Türkiye’de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2003, 1 (1), ss.3-18

ÖZGER, Yunus, *Osmanlı Sigorta Şirketi*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

UYGUN, Süleyman, “Karadeniz’de Seyreden Gemiler İçin Bir Klavuzluk Örneği: Hollanda Odesa Konsolosu Chevalier Taitbout De Marigny’nin Denizcilik Çalışmaları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 15, S: 31, ss.79-110.

UYGUN, Süleyman, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritime Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Ordu”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 33, İstanbul 2007, ss.367-370.

IN THE AFTERMATH OF A FORGOTTEN POTTERY TRADITION: THE QUARTER OF ÇÖMLEKÇİ IN TRABZON*

Turan TAKAOĞLU**

ABSTRACT

The study of Ottoman pottery centres has lately become a growing field of interest within Ottoman archaeology. Two types of pottery centers could be identified for the Ottoman era, one producing for intra- and interregional markets and the other only for intra-regional trade and consumption. The Çömlekçi Quarter in Trabzon is one of the most common examples of the latter. However, our archaeological information on the potters' workshops at Çömlekçi is completely lacking. This work examines the aspects of pottery production that once flourished in the Quarter of Çömlekçi in the light of Ottoman written sources and the narratives of Western travellers who visited the city during the 19th century. Available historiographical records help us to shed light on several aspects of pottery making at the Çömlekçi workshops, including the scale of production, the types of pots, how the pots were used, the architectural features of a potter's workshop, the identity of potters, and the distribution of finished products.

Keywords: Trabzon, Ottoman Period, the Quarter of Çömlekçi, Potter's Workshops,

UNUTULMUŞ BİR ÇÖMLEKÇİLİK GELENEĞİNİN ARDINDAN: TRABZON ÇÖMLEKÇİ MAHALLESİ ÖRNEĞİ

ÖZ

Osmanlı dönemi çanak çömlek üretim merkezleri üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda Osmanlı arkeolojisi dalında önemi giderek artan bir çalışma alanı haline gelmiştir. Osmanlı döneminde, biri hem bölge içi hem de bölgeler arası ticaret için, diğeri ise sadece bölge içi tüketime yönelik üretim yapan iki farklı çömlekçilik geleneği mevcuttu. Trabzon'un Çömlekçi Mahallesi ikinci geleneğin en yaygın örneklerinden biridir. Trabzon'un Çömlekçi Mahallesi, Osmanlı döneminde bir zanaat uğraşının bir yerleşim birimine adını verdiğini gösteren tipik bir örnektir. Buna rağmen, Çömlekçi seramik atölyelerine ilişkin

---

* *Gönderim Tarihi: 13.12.2021. Kabul Tarihi: 06.02.2022.*

** *Prof.Dr. Çanakale 18 Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ÇANAKKALE. turantakaoglu@gmail.com, ORCID:0000-0002-2236-9154.*

herhangi bir arkeolojik bilgiye sahip değiliz. Bu bağlamda bu çalışma bir zamanlar Trabzon'un Çömlekçi Mahallesi'nde gelişen seramik üretiminin boyutlarını, adli, mali ve idari nitelikteki Osmanlı yazılı kaynakları ile 19. yüzyılda kenti ziyaret eden Batılı seyyahların anlatıları ışığında incelemeyi amaçlamaktadır. Mevcut yazılı kaynaklar Çömlekçi atölyelerinde üretimin boyutları, üretilen seramiklerin tipleri, bir çömlekçi atölyesinin mimari özellikleri, çömlekçilerin kimliği, seramiklerin nasıl kullanıldığı ve seramiklerin kullanıcılarına nasıl ulaştığı gibi konularda bazı önemli bilgilere ulaşmamıza yardımcı olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Trabzon, Osmanlı Dönemi, Çömlekçi Mahallesi, Çömlekçi Atölyeleri.

Introduction

Since the coining of the term "Ottoman Archaeology" with its own theory and method within the main trends of global historical archaeology in the 1990s, archaeological studies on the Ottoman Empire have started to focus on a wide range of issues related to the patterns of production, exchange, and consumption of artifacts. Pottery studies have taken on a special significance with this new look, since pots are among the most common artifacts to increase our knowledge of the past human behavior. Indeed, the Ottoman archives contain a wealth of information on aspects of pottery production, ranging from the location of workshops within a settlement to the names of the potters, and from the spatial layout of the workshops to the exchange of finished products. In addition to historical sources, it is necessary to read the lives of past Ottoman societies in the context of material cultural elements. As a result, the products of such major Ottoman pottery centers as Kütahya, Çanakkale, Dimetoka, Eyüp, Sille, and Tokat became important tools for providing insights into a variety of topics in past Ottoman societies, such as food preparation and consumption, storage behaviors, inter- or intra-regional trade patterns, and the social and economic status of their consumers.

For the sake of clarity, it must be mentioned at the onset that there were two distinct types of Ottoman production centers throughout the empire. The first type is characterized by large-scale workshops renowned mainly for their high-quality decorated pottery of high market value, producing both for inter- and intra-regional markets. This type of workshop is typically family-owned and operated, defined by labor specialization, investment in raw materials, a high volume of output, and standardization in the form of finished products. The second type is represented by family-based, small-scale workshops specializing mainly in the manufacture of utilitarian pottery of household character and distributed at the intra-regional level. Such small-scale workshops often cluster in a certain part of a city to benefit from marketing opportunities and to access to raw materials easily. The example of *Çömlekçi Mahallesi* (The Potter's

Quarter) in Trabzon, which is the point of focus of this work, falls into the latter type.

The name *Çömlekçi Mahallesi* undoubtedly evokes the same past image for anyone with a connection to Trabzon. This is because the name alone implies that pottery manufacture was an important craft activity here in the Ottoman era to such a degree that it somehow gave its name to a quarter. This way of naming quarters based on the prominent craft activity undertaken there was a common practice in the Ottoman era. This quarter, facing an important bay in the eastern suburbs of Trabzon, has long served as one of the main harbors of the city. An Ottoman archival source from 1486 signifies that the original name of this quarter, then populated by the Greek Orthodox Greek community, was *Dafnunda* prior to the annexation of Trabzon to the Ottoman Empire during the reign of Sultan Mehmet the Conqueror in 1461 (Fig. 1).¹ The Greek population continued to live in this part of Trabzon even after the establishment of the Ottoman system.² By the first half of the 16th century, the name appeared in Ottoman documents as *Mahalle-i Dafnunda nam-ı diğer Çömlekçi*,³ indicating a gradual transition of name from *Dafnunda* to *Çömlekçi*. Subsequently, the quarter consistently began to be called as the *Mahalle-i Çömlekçi* or *Mahalle-i Çömlekçiyen* instead of *Dafnunda* in the Ottoman records of the seventeenth and early eighteenth centuries,⁴ although certain 19th century western travelers continued to use this name in their accounts to describe the area.

Because the potters' workshops have long vanished from the architectural landscape of *Çömlekçi*, we are forced to rely on Ottoman written sources, as well as the narratives of western travelers who visited the city in the past, to learn about various aspects of pottery industry that once flourished in *Çömlekçi*. These sources all point to an intra-regional pottery industry, which differs from what we know from other Ottoman pottery centers, whose products were in high demand throughout the empire. The Ottoman archival sources present a unique opportunity to learn about various aspects of *Çömlekçi* pottery

¹ M. Hanefi, *Bostan, XV- XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, p. 147.

² The name *Dafnunda* (Δαφνούντα) is derived from an accusative form of the Greek word *Daphnous* (Δαφνοῦς), meaning laurel or sweet bay. See: Savvas Iannidou, *Ιστορία και στατιστική Τραπεζούντας και της περί ταύτην χώρας ως και τα περί της ενταύθα ελληνικής γλώσσας*, İstanbul 1870; Heath Lowry, *The Islamization & Turkification of the City of Trabzon (Trebizond), 1461-1583*, The Isis Press, İstanbul 2005, p. 40. For a similar accusative use: *Trapezunta* (Τραπεζούντα) deriving from *Trapezus* (Τραπεζοῦς).

³ *Bostan, ibid.* 147.

⁴ Turan Açık, "Fetihten 19. yüzyıla kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri", *History Studies*, N.: 9, Year: 2017, p. 28; Fatih Çiçek, *XVIII. Yüzyılda Trabzon Şehri (1700-1725)*, Atatürk University, Unpublished Ph.D. Dissertation, Erzurum 2020, p. 80; Ayşegül Bayraktar, *1917 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu (H. 1161-1163/M. 1748-1750)*. Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2020, p. 117.

production, including the names of the potters, the locations of the potters' workshops, and the architectural features of a potter's kiln.

Trabzon as a Hub of Trade

Trabzon (ancient Trapezus) was an important commercial settlement at the onset, during its participation in the networks of trade after the foundation of an ancient Greek colony at the town towards the end of the 7th century B.C. The city facilitated commercial relations in this part of the Black Sea region throughout classical antiquity, particularly after the construction of an artificial harbor in front of the Lower Castle in the area of Moloz (μόλος, breakwater or mole). The city maintained its role as an important hub of trade in the Byzantine era, when it continued to serve as a redistribution center for commodities arriving by ships and caravans. The adequacy of port facilities in maritime networks of communication and the location of the city at the beginning of a land-based caravan route leading to the eastern Anatolian hinterland and beyond gave the city an invaluable role. The establishment of the Empire of Trebizond following the disintegration of the Byzantine Empire right after the Fourth Crusade (1204) brought Trabzon to a new level in international commerce. In particular, the diversion of the Silk Road northward toward Trabzon after the Mongolian sack of Baghdad in 1258 led the Empire of Trebizond to accumulate significant wealth. Trabzon thus became the starting point for journeys leading into Asia. So, the enterprises of the Italian maritime republics, Genoa and Venice, in the Black Sea area from the thirteenth to fifteenth centuries helped Trabzon's economy grow even more.⁵ This is best manifested in the establishments of sovereign Venetian and Genoese trading enclaves located just to the west of the Çömlekçi harbor area.

The incorporation of Trabzon into the Ottoman imperial system in 1461 did not stop the city from flourishing within the Black Sea commercial zone during the centuries to come. Prior to 1774, Black Sea maritime trade was completely under Ottoman control. The signing of the Treaty of Edirne with the Russians in 1829, which fully opened the Black Sea to international trade and all commercial vessels, was a turning point in the economic history of Trabzon. The subsequent commencement of the transit trade route connecting Trabzon and Tabriz through Erzurum in 1830 was a turning point for the growth of commerce around the Black Sea.⁶ The establishment of this route, which placed Trabzon in its center due to its port facilities, clearly resulted in an upheaval in

---

⁵ Antony Bryer, "The Latins in the Euxine", *Actes du XVe Congrès International d'études Byzantine I*, Athens 1976, p. 3.

⁶ Charles Issawi, "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and Decline of a Route", *International Journal of Middle East Studies*, N: 1: Year: 1987, pp. 18-27; Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, Vol: 23, 2009, p. 41-43.

the commercial life of the city towards the middle of the 19th century. Trabzon, in this way, became both the main outlet for such commodities as silk and cashmere wool coming from Iran and an inlet for the European imports arriving through steam navigation operated by British, French, Austrian, Russian, and Ottoman companies. This was also a period when a series of European consulates were opened in Trabzon along with that of Iran to explore commercial opportunities in the region. Trabzon most likely experienced its most prosperous period in its socio-cultural and economic life during the 19th century. A valuable study by N. Aygün clearly illustrates the activities of the merchants of different origins who contribute to the economic transactions that place Trabzon at their center.⁷

Unfortunately, the economic benefits of Trabzon's vibrant commercial life did not catapult pottery production at Çömlekçi into a significant industry in the same way that they did in Çanakkale, another coastal city with a similar commercial history to that of Trabzon.

Testimony of Western Travelers

The commercial accounts of the consulates unfortunately do not provide significant information regarding the economic value of the pottery manufactured at Çömlekçi. However, casual information regarding the association of pot making with Çömlekçi can be encountered in the narratives of western travelers and merchants who visited Trabzon in the 19th century. There is a hitherto mention of pot making at Çömlekçi particularly in the accounts of French visitors who journeyed along the Black Sea littoral and into the Caucasus at the beginning of the 19th century to look for opportunities to initiate new trade relationships in the Black Sea region on behalf of their country. The first Frenchman to transmit information about the existence of pot making in Trabzon is Jacques François Gamba, who was then appointed as the Consul of France in Tbilisi to help French merchants arriving in Georgia to implement their trading activities as part of his task in the 1820s. He referred to Trabzon as one of the most important commercial centers of the region due to its proximity to Erzurum and its accessibility to Crimea and Istanbul through the sea. In his description of Trabzon, Gamba remarks on the Quarter of Çömlekçi in a passage when he describes the port facilities of Trabzon:⁸ “...*The second port is located at the end of the city, to the east, and is called Çömlekçi, because it is the district where pottery is made: it is small and is only used as an anchorage for ships in the beautiful season.*” This vague information only shows that pot making was an old tradition and was still being practiced in the first half of the 19th century.

⁷ Necmettin Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, Vol: I, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2016, pp. 149-210.

⁸ Jacques-François Gamba, *Voyage dans la Russie méridionale: et particulièrement dans les provinces*, C.J. Trouvé, Paris 1826, p. 411.

Another French traveler, Louis Vivien de Saint-Martin, repeated Gamba's remarks almost twenty years later with little variation.⁹ Having been disappointed by the lack of any ruin representing Trabzon's classical antiquity, he remarked on the association of the quarter with pot making in his description of Çömlekçi: “*The second port touches the town on the east side; it is called Çömlekçi, from a Turkish word, çömlek, which means earthen pot, because it is the district where the pottery is made. It is small and is only used as an anchorage for ships in nice weather.*”

Théophile Deyrolle, a French painter and potter who traveled around the eastern Black Sea region on behalf of the French Geographical Society in 1869, goes beyond and informs us about the shipment of pottery to regions surrounding Trabzon via the pier of Çömlekçi:¹⁰ “*There, we see those caiqs and sandals from the villages of surrounding coasts unload goods of all kinds on the ruins of a small pier, the construction of which is attributed to the Genoese. Those coming from Platana (Akçaabat) and Sürmene bring heaps of vegetables, fruits, wood, and grains. Others ship tiles and coarse pottery that are manufactured in quantity at Trebizond.*” Her colorful description is valuable as it helps to visualize how the Çömlekçi pottery was distributed at an intra-regional level. One of her illustrations may be used to demonstrate one way the coarse pottery was used in mundane activities in the region (Fig. 2). The British historian and politician James Bryce also recognized coarse pottery production among several manufacturing activities left in Trabzon when he visited the city in 1876.¹¹ This information by Bryce is in accordance with what we learned from other French visitors who came to Trabzon before him.

Contributions of Ottoman Written Sources

No expert researching Ottoman pottery centers fails to consult the famous travel book of the 17th century Turkish traveler, Evliya Çelebi. Unfortunately, Evliya Çelebi makes no mention of pottery workshops at Trabzon during his visit in 1640, although he acknowledges pot making activities in Kütahya, Dimetoka, and Eyüp in his narrative. This may be due to the fact that pottery production was not a significant industry when he visited the city, since Ottoman archival sources dating before his visit point only to a small-scale pottery production activity.

Minas Bijişkyan, a Trabzon-born Ottoman Armenian traveler, author, and ethnologist, also speaks of Greek potters working in the Quarter of Çömlekçi in

⁹ Louis Vivien De Saint-Martin, Louis, *Histoire des découvertes géographiques des nations Européennes dans les différentes parties du monde*. Arthus-Bertrand, Paris 1846, p. 437.

¹⁰ Théophile Deyrolle, “Voyage dans le Lazistan et l'Arménie”, *Le Tour du Monde: Nouveau Journal Des Voyages*, Ed. Edouard Charton, Vol: 29, Year: 1875, p. 6.

¹¹ James Bryce, *Transcaucasia and Ararat. Being Notes of a Vacation Tour in the Autumn of 1876*, McMillan and Co, London 1896, p. 402

1819 without giving any details.¹² The Greek historian Savvas Ioannidou also recognizes the existence of pottery production at Trabzon in 1870, although he neglects to mention whether the craft was practiced by the Greeks or Turks, or both. Ioannidou counted pot making among the economic activities that brought only small revenue to the city's inhabitants.¹³ The pottery shapes of Çömlekçi workshops are also mentioned in a passage in the work of the local 19th-century Turkish historian Şakir Şevket. He mentions that although the water jugs, spouted pitchers, and some other pot shapes were manufactured at Çömlekçi, the water jug category was not in much demand because they were unglazed.¹⁴ He also notes that earthen roof tile production was an old tradition in Trabzon, and this craft was pursued to a level where it fulfilled only the needs of the settlers of the city. The fact that Çömlekçi potters did not use glaze for pots in his day explains one reason why the pottery industry did not develop to the point where they became trade items at Trabzon.

In his systematic reconstruction of the social and economic life of 15th and 16th century Trabzon in the light of Ottoman archives, Hanefi Bostan demonstrated the existence of pot making among 82 different occupations that enriched the economic life of Trabzon.¹⁵ The *Şer'iyye Sicilleri* (registers of the *kadı* courts) and the *Tahrir Defterleri* (fiscal registers) verify the presence of potters and the role of pottery production in the local economy of the city. A source from 1562 mentions four non-Muslim potters, whose work accounted for 2,43% of all professions in the city.¹⁶ The ratio of potters in all occupations declines to 1,16% in the upcoming years, as shown by another source from 1564-1565 records, this time showing only two potters, one of whom was a Muslim and the other a non-Muslim.¹⁷ There is no information about potters in the *Tahrir Defteri* from 1554 and 1583, which may be because potters did not continuously operate their workshops in the city in the second half of the 16th century.¹⁸ References to pottery production also exist in the mid-17th century sources.¹⁹

¹² Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Trans. Hrant D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, p. 56.

¹³ Ioannidou, *ibid.* p. 206.

¹⁴ Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, Ghamran Matbaası, İstanbul 1887, p. 62.

¹⁵ Bostan, *ibid.* p. 416.

¹⁶ Bostan, *ibid.* p. 417, Table 106.

¹⁷ Bostan, *ibid.* p. 417, Table 106.

¹⁸ Bostan, *ibid.* p. 420.

¹⁹ Kenan İnan, *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013, p. 65; M. Hanefi Bostan, "XVII. Yüzyılda Trabzon Şehri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Ş. Saylan and B. Saylan, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016, p. 684.

The *Trabzon Şer'iyye Sicili* from 1700 mentions a case about the demand for the return of two potters' workshops located in Çömlekçi to their owners from a man named Kabasakalzade Hasan Ağa, who allegedly seized them before.²⁰ According to this document, these two pottery workshops, which initially belonged to Ali Paşa, were later passed from hand to hand to Ahmed Ağa and then to Kabasakalzâde Hasan. The court ordered the return of the pottery workshops to the heirs of Ahmed Ağa. This document is important for showing that pottery workshops were rented to others.

The *Trabzon Şer'iyye Sicili* from 1695, which records the sale of a potter's workshop (*kârhâne*) in Çömlekçi by its female owner, Mahtume, to another woman named Emine Hatun, for 140 *Esedî Kuruş*.²¹ This document serves as an illustration of the sale of property to a woman, the purchase of property by a woman, and the sale of property by a woman to another woman. It also clearly demonstrates that women also owned such properties as potters' workshops. According to the text, the potter's workshop consists of a single-storey (*tahtani*) room, a two-storey (*fevkani*) woodshed, a bakery oven, and a courtyard.²²

A *Trabzon Şer'iyye Sicili* dating to the early 18th century mentions the transfer of the ownership of potters' workshops in Çömlekçi due to their debt.²³ This document does not provide any architectural features of the workshop. However, a second document from the same period, which also mentions the sale of two different potters' workshops due to their debt, provides us with rare information about the architectural features of a potter's workshop. It lists a potter's workshop that is composed of a kiln, a woodshed adjacent to it, a courtyard to display pots, and open areas,²⁴ whereas the second document mentions another potter's workshop characterized by a two-storey (*fevkani*) building composed of a clay barn on the first and a potter's shed on the upper floor, a potter's kiln, a courtyard to display the pots, and an open space.²⁵

The *Trabzon Şer'iyye Sicili* of 1708, on the other hand, present information pertaining to a potter's workshop being a *vakıf* (pious foundation) property. This document lists a potters' workshop as a property of the *vakıf* of

²⁰ Emine Ak, *Ser'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Sonlarında Trabzon'da Esnaflar*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2019, pp. 89-90; *Trabzon Şer'iyye Sicilleri*, No: 1861, 57b/1, 59a/1, 72a/2.

²¹ Ak, *ibid.* 81; *Trabzon Şer'iyye Sicilleri*, No: 1861, 19a/1.

²² Ak, *ibid.* 74; "bir bâb tahtanî oda ve fevkanî çardak ve bir çörekçi fırını ve avludan oluşan çömlekçi kârhânesi".

²³ "Çömlekçi Mahallesi'nde vâki' iki çömlekçi kârhânesi", See: Fatih Çiçek, *XVIII. Yüzyılda Trabzon Şehri (1700-1725)*. Atatürk University, Unpublished Ph.D. Dissertation, Erzurum 2020, 146; *Trabzon Şer'iyye Sicili*, no. 1872, V7B-H5.

²⁴ Çiçek, *ibid.* p. 146; *Trabzon. Şer'iyye Sicili*, no. 1872, V7B-H5.

²⁵ Çiçek, *ibid.* p. 146; *Trabzon Şer'iyye Sicili*, no. 1883, V8A-H1.

El-hâc Musa bin Ali, along with a tile workshop.²⁶ It also records that the income obtained from the rents of the properties of this *vakıf*, established in 1698, was to be spent in charity works involving construction and repairs of public and religious monuments. This includes repair of a *masjid* in the Mağara quarter, as well as the construction of a *kündüba* (water tank?) and repairs of a fountain and a sidewalk in the village of Sulumna near Trabzon.

Unfortunately, the names of the potters appear rarely in the Ottoman archival sources. The Ottoman archival sources mention the names of certain Turkish potters appearing in courts mainly as witnesses (*Şuhudu'l-hâl*) or defendants from the 16th century onwards (Table 1). Çanakçı Hasan, whose name appears in 1554-1558, may be considered the first potter whose name appears in Ottoman archival sources that have been studied. The *Trabzon Şer'iyye Sicili* from 1554-1558 concerns Çanakçı Hasan, who taught the craft of pot making at the *vakıf* of İmâret-i Hatûniye, being accused by two of his students of withholding the two pots made by them.²⁷ This document bears witness to the teaching of the craft of pot making during the second half of the 16th century.

Potter's Name	Date	Ottoman Source
Çanakçı Hasan	1554-1558	<i>Trabzon Şer'iyye Sicili</i> , no. 1815
Çanakçı Bayram	1564-1566	<i>Trabzon Şer'iyye Sicili</i> , no. 1818
Çanakçı Ahmed Beşe	1628-1630	<i>Trabzon Şer'iyye Sicili</i> no. 1826
Çömlekçi Yusuf	1697-1699	<i>Trabzon Şer'iyye Sicili</i> , no. 1863
" <i>Hasan Ağa'nın Çömlekçi Kârhânesi</i> "	1700-1711	<i>Trabzon Şer'iyye Sicili</i> , no. 1871
Çömlekçi Osman Beşe/Çömlekçi Osman Paşa	1756-1757	<i>Trabzon Şer'iyye Sicili</i> , no. 1911
Çanakçızâde Mehmed/Çanakçızâde Mehmed Efendi	1880-1883	<i>Trabzon Şer'iyye Sicili</i> , no. 2032
Çömlekçi Ahmed Mühür	1883-1888	<i>Trabzon Şer'iyye Sicili</i> , no. 2039

Table 1: Some of the potters' names as they appeared in Ottoman archival sources

Çanakçı Bayram, who appears in a source from 1564-1566, is the second potter known by the name.²⁸ Çanakçı Ahmed Beşe, the third potter known by his name, was mentioned in several cases involving property sale, title deed, debt, and inheritance in sources dating between 1628 and 1630.²⁹ The fourth potter we

²⁶ Çiçek, *ibid.* p. 282. *Trabzon Şer'iyye Sicili*, no. 1869, V5B-H6.

²⁷ Ali Turan, *1815 Numaralı Trabzon Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi*, İstanbul University, Unpublished Master's Thesis, İstanbul 2014, p. 361.

²⁸ Şeyda S. Hacıhasanoğlu, *1818 (H.972-973/M.1564-1566) No.lu Trabzon Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Ondokuz Mayıs University, Unpublished Master's Thesis, Samsun 2019, p. 356.

²⁹ Murat Güney, *1826 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Özet Transkripsiyonu ve Analizi*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2011, pp. 208, 210, 213, 263, 276, 293, 304.

know is El-hâc Mehmed bin Yusuf Çömlekçi, who appears as a witness in sources dating to 1697-1699.³⁰ The *Trabzon Şer'iyye Sicili* dating to 1700-1701 mentions a fight near the workshop of someone named Hasan Ağa in the Çömlekçi quarter, although it is not clear if this person is actually a potter or the owner of this particular potter's workshop.³¹ The *Trabzon Şer'iyye Sicili* from 1756-1757, on the other hand, records a potter named Çömlekçi Osman Beşe as wedding witness.³² Çanakçızâde Mehmed or Çanakçızâde Mehmed Efendi is an important personage whose name is frequently encountered in *Şer'iyye Sicilleri* dating between 1880 and 1888 as a witness in matters of procuration.³³ There is also mention of Çömlekçi Ahmed Mühür in a source, which also mentions his father (Kemal Cemaleddin) and grandfather (Ahmedoğlu Halil) as potters before him, implying that the craft of pot making ran in the family.³⁴

Despite the fact that the Çömlekçi was one of the quarters where the Greek population was dense, no name of a Greek potter has been identified among the Ottoman archival sources. As mentioned above, the only reference to a non-Muslim potter is the tax register of 1546. We will be able to make more detailed assessments of the practitioners of the craft of pot making only when we find the names of potters on gravestones.

Another type of information that could be retrieved from Ottoman archival sources is the types of exotic pottery found in Trabzon's houses. It should not be surprising to find out that the people living in Trabzon enjoyed ceramics from Ottoman centers such as Kütahya and Çanakkale in the eighteenth and nineteenth centuries. The foremost source to obtain information on this is the accounts of *tereke* (inheritance). For example, there are mentions of a Kütahya bowl (*çanak-ı Kütahya*), a small Kütahya plate (*Kütahya sagir tabak*), a Kütahya plate (*Kütahya tabak*), a Kütahya cup (*Kütahya filcanı*), and a Çanakkale jar (*kavanoz*), although we also casually encounter pottery of

³⁰ İsmail Doğan, *1863 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Binalı Yıldırım University, Unpublished Master's Thesis, Erzincan 2020, p. 79.

³¹ Çiçek, *ibid*, p. 379; *Trabzon Şer'iyye Sicili*, no. 1871-V12B-H3.

³² Hilal T. Öztekin, *1922/108 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2017, pp. 108,116, 133, 143. His name also appears as Çömlekçi Osman Paşa in the same source.

³³ Mustafa Gangal, *2039/225 no'lu Trabzon Şer'iyye siciline (Vr.1-70) göre şehrin idari, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı (H. 1301-1305/M. 1883-1888)*, Ondokuz Mayıs University, Unpublished Master's Thesis, Samsun 2004, p. 89, 145, 185; Mustafa Bülbül, *2039/225 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin (Vr.71-123) Transkribi ve Değerlendirilmesi. (H. 1303-1305/M. 1886-1888)*. Ondokuz Mayıs University, Unpublished Master's Thesis, Samsun 2007, p. 8, 10, 111, 112; Hakan Akdemir, *2032 No.lu Trabzon Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Ondokuz Mayıs University, Unpublished Master's Thesis, Samsun 2008, pp. 29, 48, 56, 57, 140, 160.

³⁴ Bülbül, *ibid*, p. 34.

European origin, a Polish bowl (*Leh kasesi*).³⁵ It would not have been surprise to encounter pottery and porcelain from the eastern and the western worlds among the *tereke* accounts when further studies will be undertaken on the Ottoman archives on Trabzon.

The people of Trabzon also included the European tableware repertoire in their drinking and eating habits as early as the late 15th and early 16th centuries. This is because the deployment of exotic pottery and porcelain in houses was important for social display. Recent archaeological excavations at the fortresses of Trabzon and Akçakale have revealed examples of European-imported pottery, including Italian blue on white painted maiolica and polychrome sgraffito. The commercial reports of British consulate at Trabzon occasionally mention European “crockery” or “earthenware” arriving at the city.³⁶ Trabzon apparently served as a redistribution center for these goods originating in regions such as Sardinia and Great Britain. It is also likely that some of these ceramics were intended for the consumption of the settlers of Trabzon. The British reports rarely speak of the exportation of earthenware from the Trabzon, although they do not specify if they were the products of the Çömlekçi workshops.³⁷

New Light from Alaca Han

One of the most important sources of information to reveal what types of pottery were produced in the Çömlekçi workshops came from the Alaca Han restoration works in 2022. Alaca Han is a three-story high stone-built structure located in a district that was once the heart of Trabzon's commercial life and copper working activities (Fig. 2). It adds significantly to our understanding of this genre of Ottoman buildings. Although Alaca Han is not securely dated due to the lack of an inscription belonging to it, it is generally thought to have been built sometime in the 18th century.³⁸ The mention of Alaca Han in a *Trabzon*

³⁵ Yalçın Bazna, *1951/137 Numaralı (1810-1811 M. Tarihli) Trabzon Şer'iyeye Sicili*, Fırat University, Unpublished Master's Thesis, Elazığ 2013, p. 246; Vildan Kara, *1916 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1160-1161/M. 1747-1748)*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2019, p. 129; Cem Uzun, *1931 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Özet Transkripsiyonu ve Açıklaması*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2018, pp. 36, 45, 66, 84, 132, 147; Aygün, *ibid.* pp. 191 and 285; Abdurrahman Okuyan, *Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Trabzon*, Bilimkent Yayınları, Samsun 2018, p. 191.

³⁶ Musa Şaşmaz, *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 49, 186, 220, 220-230, 238, 241, 253, 272.

³⁷ Şaşmaz, *ibid.* P. 251

³⁸ Necmettin Aygün, “XVIII. yüzyılda Trabzon'un Ticari Yapıları”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon 2002, s. 264; Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri*, Vol: 1, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, No. 58, Trabzon, 2000, p. 221. Mustafa Özer, “Trabzon'un Osmanlı Donemi Ticaret Hayatı ve Ticaret Yapıları: Genel Bir Değerlendirme”, *Trabzon Yıllığı*, Trabzon 1997, p. 90.

Şer'iyye Sicili has been accepted as evidence for the use of the building, at least towards the end of the 18th century.³⁹

During the restoration project, dozens of complete or nearly complete pottery vessels were recovered from the fill that was used to make a sloped surface under the roof of Alaca Han in 2012 (Fig. 3). The main reason they were put here was probably to make a sloped roof and take some of the weight off the ceiling below the sloped roof. If this roof belongs to the 18th century or even the 19th century, it is highly probable that these vessels were the actual products of the Çömlekçi workshops. The first thing that stands out about these vessels is that they were fired at low temperatures, and there are examples of manufacturing errors derived from the firing process among them. All of these vessels were made from reddish-orange clay, the color of which was apparently resulted from the high level of iron in it. It is therefore likely that whoever constructed the sloping roof wanted to use misfired vessels from the Çömlekçi workshops in order to be more cost-effective. These vessels, representing firing errors, were clearly transported by boats operating between the Çömlekçi and Moloz harbors. Five main shapes could be identified among the Alaca Han assemblage, namely one-handled large water jars (Type 1), one-handled water jugs (Types 2-3), one-handled churns with a hole on the shoulders (Type 4), one-handed spouted jugs (*ibrik*) (Type 5), and truncated-conical cups or funnels (Type 6). These types of vessels could be attributed to the repertoires of the Çömlekçi workshops (Fig. 4).

One-handed jars stand in for Type 1. They were probably preferred to carry water from natural springs or fountains. The type is characterized by a hemispherical body, flat base, cylindrical neck, and a single applied vertical strap handle that extends from the neck to the shoulder. A long and narrow neck leads to a spout that flares out into a plain or trefoil rim. Incised and impressed decorations are casually applied to their shoulders in horizontal bands. They are available in a variety of sub-types and sizes ranging from 40 to 50 cm in height. The largest examples have a capacity of holding approximately 10 to 12 liters of water. An illustration by Deyrolle (Fig. 5) shows a local Greek woman carrying one-handled water jar on her shoulder in front of a natural spring. This large water jar carried by this woman could well be one of the products of the Çömlekçi workshops. A nearly identical piece of pottery appears in a photograph dating to the early 1900s from Trabzon (Fig. 6). There are also mentions of elderly local fishermen living in coastal towns to the east of Trabzon retrieving such large jars from the sea near or around the piers of their towns. A postcard showing the unloading of large one-handled jars from a small

---

³⁹ Melek Öksüz, 2006, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon: Toplum-Kültür-Ekonomi*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, p. 117.

boat on the shoreline of Moloz in front of the Lower Fortress demonstrates that this coarse water jar was still in existence as late as 1910 (Fig. 7).

One-handed small water jugs stand in for Type 2 and Type 3. Although there are variations in shape among the examples of these types, they have in general a capacity of holding roughly 3 to 5 liters of water. These jugs are represented in a variety of sub-types and sizes ranging from 20 to 35 cm in height.

The churn category (Type 4) is characterized by an elongated globular body rising from a flat base and narrowing into a short cylindrical neck that ends with an outturning rim. A horizontal strap handle is affixed to the shoulder, and a single hole is opened next to it before firing. This hole serves as an outlet for the compressed air generated during the churning process. The way this type of churn works is quite simple. After the churn is filled with milk, the hole on the shoulder is plugged, and the mouth of the churn is sealed with a piece of stretched garment. After the churn is placed on the floor on a sort of soft pad, it is shaken with both hands in a back-and-forth motion at an angle of approximately 70° to the horizontal. Analogous pottery churns have been discovered in parts of eastern Anatolia. The presence of such a pottery churn in Trabzon is quite striking since the traditional method of converting milk into butter has long involved wooden churns built by staves, which are held by several metal rings or split-branch hoops. Such wooden churns, which are still being made in the eastern Black Sea region of northeast Anatolia, are operated in back-and-forth motion after being suspended from the ceiling post in houses.

The third common shape in the Alaca Han pottery assemblage (Type 5), the one-handed spouted jug (*ibrik*), features a nearly globular body and overturned rim. An applied handle extends from the vessel's rim to the shoulder, while a small spout extends from the top of the shoulder. This type of jar may have been an unavoidable component of everyday domestic life for pouring water. This distinctive type of spouted jug was used for various purposes, such as pouring water into a basin during hand-washing in household life or serving a traditional drink of sherbet made of fruit juice on special occasions such as celebrating a birth or circumcision. A similar spouted jug appears in another drawing by Deyrolle, this time depicting an elderly coffee seller in Trabzon.⁴⁰ Recent rescue excavations carried out in the Trabzon Fortress uncovered comparable examples that could be attributed to the Çömlekçi workshops.

The fourth shape features a truncated-conical body with a flat outturning rim and a flat base (Type 6). This funnel-shaped vessel has a flat base. This is unfortunately represented only by a single example.

The coincidental discovery of a pottery assemblage at Alaca Han provides a new look into the forgotten Çömlekçi pottery tradition at least in

---

⁴⁰ Deyrolle, *ibid.* p. 4

terms of the shapes of the products. We also need to wait for fortuitous discoveries that could reveal the vestiges of what is left behind from the potters' workshops in future constructional activities in the area of Çömlekçi. It must also be emphasized here that the results of ongoing archaeological excavations recently initiated in the Upper Fortress citadel (*Yukarı Hisar, İç Kale*) by the Trabzon Museum under the scientific supervision of Mehmet Yavuz from the Department of Art History at Karadeniz Technical University, as well as of the ongoing rescue excavations carried out in the middle and lower parts of the fortress (*Orta Hisar* and *Aşağı Hisar*), will contribute to typological aspects of the Çömlekçi products. Methodologically speaking, such a typology building clearly will not be possible without a comparative study that involves both the pottery found in archaeological excavations and that of ethnographic character, employing multiple sourcing studies and metric analyses.

Concluding Remarks

The picture that emerges from this analysis of Ottoman archival sources, narratives of western travelers, and accounts of local historians suggests that the potters of Çömlekçi created their work to meet the needs of local markets, supplying people living in the city or in the surrounding villages and towns. Each workshop at Çömlekçi manufactured limited types of coarse unglazed kitchen wares suitable for storing, churning, cooking, and serving food, as well as carrying water from natural springs or fountains. The assemblage recovered from the roof fill of Alaca Han nearly a decade ago is useful as far as defining only several shapes that could be attributed to the Çömlekçi workshops. No example of a pottery that could be related to such tasks as storing, cooking and serving food turned out from this particular assemblage. This could easily be tied to the need for closed vessels or the fact that they were the only ones available when there was a need for discarded pottery to be used as fill material in the roof construction.

The type of workshops that existed at Çömlekçi generally requires little investment in raw materials. Such coarse pottery primarily met its consumers in the local bazaars in Trabzon, although it could have been picked up at the workshops themselves. The products of Çömlekçi workshops were also moved on boats to weekly bazaars established in major towns, where merchants and locals of the region would also gather to purchase and sell their produce in certain days of the week. The vagueness of the *Trabzon Vilâyeti Salnâmeleri* (Yearbooks of Trabzon Province), issued between 1869 and 1904, is another piece of evidence proving the low level of pottery production at Çömlekçi. For instance, the *Salname* of 1888 very briefly refers to manufacture of water jars and jugs.⁴¹

---

⁴¹ *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, No: 13 (1888), pp. 193-194.

There is certainly a need for systematic ethnographic research based on participant observation and interviews with elderly villagers living in Trabzon's remote, mountainous rural parts that still maintain their traditional mode of life. This approach could be profitable for grasping a knowledge of storage behavior and culinary practices that may have involved the products of the Çömlekçi workshops. Such a methodology is also central to establishing a typology for the products of the Çömlekçi workshops. Available ethnographic data related to traditional life in remote villages near coastal towns show that jars of small and moderate sizes were often used to store commodities such as butter, cheese, honey, and grape molasses (*pekmez*), while large pottery containers were essential for storing wheat, barley, vinegar, and pickled vegetables.

It is at this point difficult to estimate whether or not any relationship existed between the Ottoman pottery workshops and those operated from the end of the Russian occupation to the beginning of the 1960s at Trabzon. We know that several potters' workshops existed in the 1960s throughout the city, including the one in the quarter of Çömlekçi.⁴²

REFERENCES

AÇIK, Turan, "Fetihten 19. yüzyıla kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri", *History Studies*, No: 9, Year: 2017, pp. 25-56.

AK, Emine, *Ser'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Sonlarında Trabzon'da Esnaflar*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2019.

AKDEMİR, Hakan *2032 No.lu Trabzon Şeriye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Ondokuz Mayıs University, Unpublished Master's Thesis, Samsun 2008.

AYGÜN, Necmettin, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadî Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, No: 23, Year: 2009, pp. 41-76.

AYGÜN, Necmettin, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C. I, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2016.

AYGÜN, Necmettin, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Ticari Yapılan", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, V.: I, Trabzon, 2002, pp. 249-272.

BAYRAKTAR, Ayşegül, *1917 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu (H. 1161-1163/M. 1748-1750)*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2020.

⁴² M. Reşat Sümerkan, *Trabzon Yöresi Geleneksel El Sanatları*, Serander Yayınları, Trabzon 2008; Nurçin Seymen, *Geçmişten Günümüze Zanaat ve Zanaat Mekânlarının Değişimi: Trabzon Kenti Örneği*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2018, pp. 56-57.

BAZNA, Yalçın, *1951/137 Numaralı (1810-1811 M. Tarihli) Trabzon Şer'iyye Sicili*, Fırat University, Unpublished Master's Thesis, Elazığ 2013.

BOSTAN, M. Hanefi, *XV- XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

BOSTAN, M. Hanefi, "XVII. Yüzyılda Trabzon Şehri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Ş. Saylan and B. Saylan, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016, pp. 661-686.

BİJİŞKYAN, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.

BRYCE, James, *Transcaucasia and Ararat. Being Notes of a Vacation Tour in the Autumn of 1876*, McMillan & Co, London 1896.

BRYER, Antony, "The Latins in the Euxine", *Actes du XVe Congrès International d'études Byzantine I*, Athens 1976, pp. 3-20.

BÜLBÜL, Mustafa, *2039/225 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin (Vr. 71-123) Transkribi ve Değerlendirilmesi. (H. 1303-1305/M. 1886-1888)*. Ondokuz Mayıs University, Unpublished Master's Thesis, Samsun 2007.

ÇİÇEK, Fatih, *XVIII. Yüzyılda Trabzon Şehri (1700-1725)*. Atatürk University, Unpublished Ph.D. Dissertation, Erzurum 2020.

DEYROLLE, M. Théophile. "Voyage dans le Lazistan et l'Arménie", *Le Tour du Monde: Nouveau Journal Des Voyages*, Ed. Edouard Charton, S: 29, Yıl: 1875, pp. 1-32.

DOĞAN, İsmail, *1863 Numaralı Trabzon Şeri'yye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Binali Yıldırım University, Unpublished Master's Thesis, Erzincan 2020.

GAMBA, Jacques-François, *Voyage dans la Russie méridionale: et particulièrement dans les provinces*, C.J. Trouvé, Paris 1826.

GANGAL, Mustafa, *2039/225 no'lu Trabzon Şer'iyye siciline (Vr.1-70) göre şehrin idari, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı (H. 1301-1305/M. 1883-1888)*. Ondokuz Mayıs University, Unpublished Master's Thesis, Samsun 2004.

GÜNEY, Murat, *1826 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Özet Transkripsiyonu ve Analizi*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2011.

HACIHASANOĞLU, Şeyda S. *1818 (H.972-973/M.1564-1566) No.lu Trabzon Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Ondokuz Mayıs University, Unpublished Master's Thesis, Samsun 2019.

IAONNIDOU, Savvas, *Ιστορία και στατιστική Τραπεζούντος και της περί ταύτην χώρας ως και τα περί της ενταύθα ελληνικής γλώσσης*, İstanbul 1870.

İNAN, Kenan, *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013.

ISSAWI, Charles, "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and Decline of a Route", *International Journal of Middle East Studies*, N: 1: Year 1987, pp. 18-27.

KARA, Vildan, *1916 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1160-1161/M. 1747-1748)*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2019.

LOWRY, Heath, *The Islamization & Turkification of the City of Trabzon (Trebizond), 1461-1583*, The Isis Press, İstanbul 2005.

OKUYAN, Abdurrahman, *Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Trabzon*, Bilimkent Yayınları, Samsun 2018

ÖKSÜZ, Melek, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon: Toplum-Kültür-Ekonomi*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

ÖZER, Mustafa, "Trabzon'un Osmanlı Donemi Ticaret Hayatı ve Ticaret Yapıları: Genel Bir Değerlendirme", *Trabzon Yıllığı*, Trabzon 1997, pp. 85-100.

ÖZTEKİN, Hilal T. *1922/108 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2017

SEYMEYEN, Nurçin, *Geçmişten Günümüze Zanaat ve Zanaat Mekanlarının Değişimi: Trabzon Kenti Örneği*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2018.

SÜMERKAN, M. Reşat, *Trabzon Yöresi Geleneksel El Sanatları*, Serander Yayınları, Trabzon 2008.

ŞAKİR ŞEVKET, *Trabzon Tarihi*, Ghamran Matbaası, İstanbul 1887.

ŞAŞMAZ, Musa, *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

TURAN, Ali, *1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi*, İstanbul University, Unpublished Master's Thesis, İstanbul 2014

UZUN, Cem, *1931 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Özet Transkripsiyonu ve Açıklaması*, Karadeniz Technical University, Unpublished Master's Thesis, Trabzon 2018.

VIVIEN DE SAINT-MARTIN, Louis, *Histoire des découvertes géographiques des nations Européennes dans les différentes parties du monde*. Arthus-Bertrand, Paris 1846.

YÜKSEL, Murat *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri*, Vol: 1, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, No: 58, Trabzon, 2000.

EKLER

Figure 1: A view of Çömlekçi from the east in the 1880s (Source: Sultan Abdulhamid II Collection of Photographs).

Figure 2: Interior of Alaca Han after restoration (Source: Karadeniz Kültür Envanteri)

Figure 3: Some of the pottery vessels used as fill material in the roof of Alaca Han

Figure 4: Main pottery shapes identified among the assemblage from Alaca Han

Figure 5: A local woman carrying one-handed water jug in front of a natural spring (Source: Deyrolle 1875, 32).

Figure 6: A photograph of 1910s showing a local woman carrying one-handle water jug (Source: Archive of Ali Işık)

Figure 7: Detail from a postcard from 1910 showing the unloading of one-handed water jugs from a boat along the Moloz shoreline (Source: Archive of Ali Işık)

NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE GİRESUN'DA İÇ GÖÇ (1835-1845)*

Ahmet YADI**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı II. Mahmud zamanında yapılmıştır. Sadece erkeklerin sayıldığı bu sayımda kişilerin eşkâlleri ve yaşları belirtilmiştir. Bunun dışında bazı kişilerin nereye gittikleri veya nereden geldiklerine dair bilgiler de bulunmaktadır. Giresun'a ait ilk nüfus defterleri 1835-1845 yıllarına aittir. Giresun nüfus defterleri incelenerek ortaya çıkarılan iç göç hareketliliği bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Bu doğrultuda sayısal verilerle birlikte Giresun'a ait nüfus defterlerindeki gelen ve gidenlerden bahsedilmeye çalışılmıştır. Giresun ve ona bağlı idari birimlerden gelen nüfusa karşı giden nüfus büyük oranda fazla olmuştur. Gidilen yerler çoğunlukla Giresun'a civar olan yerler olmakla birlikte Osmanlı coğrafyasındaki uzak memleketlere göç edenler dahi olmuştur. İncelenen dönem itibariyle Giresun göç veren bir bölge konumundadır.

Anahtar Sözcükler: Giresun, Göç, Nüfus, Osmanlı Devleti.

INTERNAL MIGRATION IN GİRESUN ACCORDING TO THE POPULATION REGISTERS (1835-1845)

ABSTRACT

The first census in the Ottoman Empire was made during the reign of Mahmud II. Only male citizens were counted in this census, determining their physical characteristics and age. Apart from this, there is also information about people's origins and homeland. The first population registers of Giresun belong to the years 1835-1845. Internal migration mobility, revealed in the Giresun population registers, formed the basis of this study. Concerning statistical data, this study discussed the mobility of the people in the Giresun population registers. The study showed that a higher population of Giresun left the region than the incoming one. Although the migration destinations were mostly around Giresun, there were even distant countries in the Ottoman geography. The study concludes that Giresun was a region that gave immigration.

Keywords: Giresun, Migration, Population, Ottoman Empire.

* *Gönderim Tarihi: 4.10.2022. Kabul Tarihi: 20.11.2022.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, SAMSUN. ahmetyadi87@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0405-3535.*

Giriş

Bir liman şehri olan Giresun'un, Fatih'in 1461'de Trabzon'u fethinden sonra geri dönüşte barış yoluyla Osmanlı topraklarına katıldığı bilinmektedir. Bu fetihten sonra Trabzon sancağına bağlanan Giresun, tahrir defterlerinde "Zeâmet-i Kürtün" kayıtları arasında yer almaktadır.¹ Nitekim Giresun, Osmanlı idaresine girdiğinde bir kaza merkezi olmuştu. 1486'da burası Trabzon sancağına bağlı *Zeâmet-i Kürtün* adlı idarî bölgenin merkezi durumundaydı. 1515'te Kürtün kazasına bağlı Çepni vilâyeti tabirine rastlanmaktaysa da bu tabir XVI. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Daha sonra yerini giderek Giresun kazası adı almaya başlamıştır. Tanzimat dönemine kadar bu idari durumu devam ettirmiştir. Netice itibariyle Cumhuriyet döneminde de vilayet statüsünü kazanmıştır.²

Giresun'un nüfusuna gelince; 1486'da Giresun'da 528 hane, 22 bîve, 84 mücerred ve Giresun kalesinde görev yapan 32 nefer mustahfiz bulunuyordu. Yaklaşık olarak bunlar 3.000 kişilik bir nüfusa tekabül ediyordu ki, bu nüfusun %78'i Müslüman %22'si de Hristiyan'dı.³ 1515'e doğru şehrin nüfusunda bir artış oldu. Bu sırada şehirde 26 hane, 5 mücerred ve 2 mütekaidden oluşan Müslüman halk yaşıyordu. Bunlar civar bölgelerden gelip şehre yerleşmişlerdi. Aralarında Çepni, Trabzonlu ve Bayramlı kökenli şahıslar da bulunmaktaydı.⁴ XVIII. yüzyılın ortalarında Çepni eşkiyasının Gümüşhane ve Kürtün yörelerinde yoğun baskılarının neticesinde içlerinde madencilerin de bulunduğu aileler Giresun ve civar bölgelere göç etmiş olduğu bilinmektedir.⁵ Yine bölgedeki nüfusun XVIII. yüzyılda nüfusun dağılmasında, idarecilerin ve ayanların kanuna aykırı hareketleri, uzun savaşların getirdiği ekonomik sıkıntılar ve bulaşıcı hastalıklar etkili olmuştur.⁶ XIX. yüzyılın başlarında ise gerek Tuzcuoğulları isyanı ve gerekse 1827-28 Rus Savaşı'nın etkisiyle bölgeye göçler yaşanmıştır.⁷

Bu çalışmada II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından yapılan nüfus sayımları neticesinde oluşturulan defterlerden yola çıkarak bugünkü Giresun vilayetinin sınırları dahilinde gerçekleşen gurbetçi ve ev göçleri tespit edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın kaynağını

¹ M. Hanefi Bostan, "XV-XIX. Yüzyıllarda Giresun Kazasının İdarî Taksimatı ve Nüfusu", *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildirileri (24-25 Mayıs 1996)*, İstanbul 1997, s. 119.

² Feridun Emecen, "Giresun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: XIV, İstanbul 1996, s. 83.

³ Bostan, *a.g.m.*, s. 126.

⁴ Emecen, *a.g.m.*, s. 80.

⁵ M. Hanefi Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2012, s. 425-426; Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, s. 40.

⁶ Bostan, *a.g.e.*, s. 425.

⁷ Feridun Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 47-48.

oluşturan nüfus defterleri Alucra ve Çamoluk'a ait olanlar hariç Latin alfabesine aktarılarak yayınlanmıştır. Ancak Tirebolu, Doğan kent, Espiye, Yağlıdere ve Güce'ye ait defterlerde gelen giden nüfus bilgisi kaydedilmediğinden dolayı kapsam dışında tutulmuştur.⁸ Yine Piraziz de daha önce yapılan bir çalışmada Bulancak ile birlikte değerlendirildiği için bu çalışmada da ikisi beraber değerlendirilmiştir. Aynı şekilde Giresun ile Dereli de birlikte ele alınmıştır. Bu defterlerde giden nüfus için *reft/nukilet/nakl-an* ve gelen nüfus için de *amed/nakl-be* tabirleri kullanılmıştır. Bazen de nüfusun sayımı esnasında kişi başka bir yerde bulunuyor ise bulunduğu yer isminin üst kısmına not olarak düşülmüştür. Çalışmanın temel kaynağını nüfus defterleri ve konu ile ilgili arşiv vesikaları oluşturmaktadır. Bunlara ilaveten konu, tetkik eserlerle de desteklenmeye çalışılmıştır. Yine her kaza veya nahiye kendi içinde değerlendirilerek, tablolarla daha anlaşılır hale getirilmiştir. Giresun ve ona bağlı olan ilçeler, alfabetik sıraya göre değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı nüfus defterlerinden hareketle Giresun ve ilçelerinde meydana gelen nüfus hareketlerini ortaya koymaktır.

Alucra Nahiyesinde Gelen-Giden Nüfus

Alucra'nın adının kesin olarak nereden geldiği bilinmemekle beraber bazı araştırmalarda yörede çokça bulunan Aluç ağacından geldiği ifade edilmiştir. Alucra, Otlukbeli Savaşı'nda Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmed'e yenilmesiyle Osmanlı idaresine girmiştir. XVI. yüzyılda Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar) sancağına bağlı bir nahiye olan Alucra'nın,⁹ nüfus kayıtlarının tutulduğu dönemde de aynı statüyü koruduğu görülmektedir. Alucra *Nüfus Defteri* hicrî 1251/miladî 1835 tarihli olup, 35 tane köyün nüfusunu kapsamaktadır. Defterin kaydı Üsküdarî Emin Efendi tarafından tutulmuştur.¹⁰

Giden nüfusa baktığımızda Alucra'ya bağlı 35 köyün 30'undan göç eden olmuşken sadece 5 tanesinden giden olmamıştır. Göç vermeyen bu köyler Parak, Dellü, Hapu, Arevre ve Arduç'tur. Nüfus defterine göre Alucra nahiyesinden çeşitli nedenlerle 165 kişi göç etmiştir. En fazla göç veren köy 16 kişiyle Gicora'dır. En az göçü ise 1'er kişiyle Kuzkaya, Davaha, Zun, Yanus ve İlimsu köyleri vermiştir. Göç edilen yerlerin başında İstanbul gelmektedir. Alucra'dan 87 kişi İstanbul'a gitmiştir. Bunların dışında 3 kişi Çarşamba'ya, 2 kişi Merzifon'a, 1 kişi Tokat'a ve 1 kişi de Şiran'a gitmiştir. 3 kişinin ise nereye

⁸ Tirebolu, Espiye, Güce ve Yağlıdere nüfusu için bkz. Ayhan Yüksel, *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri (Tirebolu, Espiye, Yağlıdere, Güce Nüfus Kayıtları 1835-1847)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013. Doğan kent (Harşit) nüfusu için bkz. Ayhan Yüksel-Sezai Balcı, *Harşit Nahiyesi Nüfus Defteri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2014.

⁹ Ayhan Yüksel, *Giresun Tarihi Yazıları*, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 277-279.

¹⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, Nüfus Defterleri (NFS.d), Nr: 1053.

gittiği belli olmayıp bunlara *diyar-ı aharda* olduğu notu düşülmüştür. Yine askerlik görevini yerine getirmek üzere Alucra'dan ayrılanlar bulunmaktaydı. Askerde bulunanların sayısı 68'tir. Bunların 56'sı bahriye, 10'u nizamiye ve 2'si mansure askeriydi. Ayrıca defterde 1 kişinin de Tersane-i Amire'de olduğu anlaşılmaktadır.¹¹

Alucra'ya olan göçün, giden nüfustan çok daha az olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Alucra'ya bağlı köylere toplam 10 kişi gelmiştir. Bu 10 kişinin; 4'ü Suşehri'nden Zun köyüne, 1'i Akşehirabad'dan Haculu köyüne, 1'i Şebinkarahisar'ın Kızılca mahallesinden Çakmanus köyüne, 1 kişi Feygas? köyünden Kemallu köyüne ve nereden geldiği belli olmayan 3 kişi de Gicora köyüne yerleşmişlerdir. Bunların hangi sebepten dolayı Alucra'ya geldiği bilgisi olmamakla beraber muhtemelen çalışmak için ya da misafir olarak geldiği tahmin edilmektedir. Nüfus defterine göre Alucra'da toplam 2.688 kişi bulunmaktadır.¹²

Tablo 1: Alucra'nın Gelen-Giden Nüfus Tablosu¹³

Köy	Gelen Nüfus	Giden Nüfus	Toplam Nüfus
Allu Köyü	8	-	35
Arduç Köyü	-	-	11
Arevre Köyü	-	-	28
Armudi Köyü	3	-	50
Civşiran Köyü	5	-	110
Çakmanus Köyü	8	1	106
Davaha Köyü	1	-	50
Dellü Köyü	-	-	15
Dereler Köyü	3	-	51
Eşküne Köyü	6	-	93
Fasya Köyü	13	-	51
Feygas Köyü	6	-	69
Gicora Köyü	16	3	222
Görene Köyü	2	-	25
Haculu Köyü	7	1	59
Hapu Köyü	-	-	17
Havarna Köyü	2	-	41
Hordum Köyü	3	-	13
İlimsu Köyü	1	-	65
Kal'a Köyü	4	-	95
Karabörk Köyü	9	-	103
Karatudar Köyü	10	-	107

¹¹ BOA, NFS.d, Defter No: 1053.

¹² BOA, NFS.d, Defter No: 1053.

¹³ BOA, NFS.d, Defter No: 1053.

Kemallu Köyü	4	1	74
Keşimbür Köyü	6	-	100
Koman Köyü	4	-	177
Kuzkaya Köyü	1	-	24
Mezmek Köyü	5	-	43
Mismilon Köyü	2	-	37
Parak Köyü	-	-	50
Pirilü Köyü	11	-	50
Taştemur Köyü	2	-	10
Yanus Köyü	1	-	38
Zıhاری Köyü	8	-	307
Zil Köyü	13	-	237
Zun Köyü	1	4	125
TOPLAM	165	10	2.684

Bulancak ve Piraziz Nahiyelerindeki Gelen-Giden Nüfus

Günümüzde bir sahil kasabası olan Bulancak, nüfus sayımının yapıldığı yıllarda Ordu'ya bağlıydı. Ordu da Şebinkarahisar sancağına bağlı bir kaza durumundaydı. Bulancak'ın o dönemdeki ismi Akköy'dü. O zamanlarda Pazarsuyu ayrı bir idari birim olmasına rağmen bugün Bulancak sınırları içerisinde. Ordu ile Bulancak arasında yer alan Piraziz de o esnada nahiye statüsündeydi.¹⁴

II. Mahmud zamanında yapılan nüfus sayımından çok önceleri Bulancak ve Piraziz'e değişik yerlerden özellikle doğudan göç edenlerin olduğu bilinmektedir. Bunlar sonradan bu bölgelere yerleştikleri için nüfus defterlerinde *göçebe tائفesi* ibaresiyle kaydolunmuşlardır. Bu göçebe ifadesi göçer anlamında değil, birkaç nesil önce gelip buraya yerleşen aileler için kullanılmıştır. Tanzimat devrine ait bir belgede, Ordu'da Müslim ve gayrimüslim halkın çoğunun başka sancak ve kazalardan çeşitli sebeplerle göç edip bu bölgelere yerleştikleri ifade edilmektedir. Yerleştikleri bu yerlerde başkalarının arazilerini muhafaza edip, ziraatla meşgul olmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde bunlar yerleşik halk statüsü olarak, tedarik etmiş oldukları arazi ve mülklerinin gelirleriyle geçinir hale gelmişlerdir. Bir başka bilgiye göre de Ordu kazasının genelinde 9.302 göçebe nüfus bulunmaktaydı.¹⁵

Sonradan gelip yerleşen bu topluluk, Gümüşhane ve Kürtün yöresinden göç etmişlerdi. Önemli bir gelir kaynağı olan Gümüşhane madenlerine yerel güçlerin baskıları artması neticesinde bu madenci halk, buldukları yerleri terk etmeye mecbur bırakılmıştı. Bu göçler sonucu Bulancak ve Piraziz bölgesine yoğun nüfus gelmiştir.¹⁶

¹⁴ İlhan Ekinci, *Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016, s. 192-193.

¹⁵ BOA, NFS.d, Defter No: 1036; Ekinci, *a.g.e.*, s. 41-42.

¹⁶ Emecen, *a.g.e.*, s. 41.

Hicrî 1251/miladî 1835-1836 tarihli olan nüfus defterlerinde 692 kişi çeşitli nedenlerle buldukları yerlerden ayrılmışlardır. 692 kişinin 163'ü, Bulancak ve Piraziz dâhilinde ve civar bölgelerde olan köylere gitmişlerdir. Nereye ve ne amaçla gittiği belli olmayan kişi sayısı 62'dir. Bulancak ve Piraziz dışında başka bir yerdeki nahiye, kaza, sancak ve vilayet birimlerine gidenlerin sayısı ise 287'dir. Bu 287 kişinin, 83'ü Tirebolu'ya, 58'i Giresun'a, 39'u Keşap'a, 36'sı Ordu'ya, 25'i Bolaman'a, 24'ü Ebulhayr'a,¹⁷ 12'si Ünye'ye, 7'si İstanbul'a, 2'si Mesudiye'ye ve 1'i de Perşembe'ye göç etmiştir. Yine bunların dışında vatanî görevlerini yapmak üzere askere gidenler de bulunmaktadır. Askere gidenlerin sayısı ise 180'dir. Askerlerin 140'ı bahriye, 28'i nizamiye ve 12'si mansure sınıflarına mensuptular. Göçebe táfesi olarak tabir edilenlerin bulunduğu yerler, bölgedeki diğer yerlere göre gelen-giden nüfus açısından daha hareketli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.¹⁸

Bulancak ve Piraziz'e gelenlere baktığımızda 316 kişinin gelip yerleştiğini görmekteyiz. Bu 316 nüfusun 202'si Bulancak ve Piraziz'e bağlı ve civar köylerden gelip yerleşenlerdir. Yerleşen 9 kişinin ise nereden gelip yerleştiği bilinmemektedir. 122 kişi de gerek yakın gerekse uzak idari birimlerden gelip bölgeye yerleşmiştir. 105 kişinin, 28'i Keşap'tan, 17'si Bolaman'dan, 15'i Tirebolu'dan, 14'ü Ebulhayr'dan, 13'ü Ordu'dan, 10'u Giresun'dan, 5'i Ünye'den, 1'er kişi de İstanbul, Harput ve Mesudiye'den gelmiştir. Bu gelenlerin birçoğu göçebelerin oldukları bölgelere yerleşmiştir. Muhtemelen bunlar çalışma maksatlı bu köylere gelmişlerdi. Netice itibarıyla Bulancak ve Piraziz'de, göçebe táfesi olarak tabir olunan sonradan gelenlerin sayısı 2.288'di. Bu da neredeyse nüfusun yarısına denk geliyordu.¹⁹

Tablo 2: Bulancak ve Piraziz'in Gelen-Giden Nüfusu²⁰

Nahiye/Mahalle/Köy ²¹	Giden Sayısı	Gelen Sayısı	Toplam Nüfus
Adaköy Göçebesi Köyü	56	16	72
Adaköy Köyü	4	13	83
Ahmedlü Göçebesi Köyü	10	11	117
Ahmedlü Köyü	1	9	24
Ahurlu Göçebesi Köyü	2	-	14
Ahurlu Köyü	1	-	11

¹⁷ Ordu'nun Gülyalı İlçesi.

¹⁸ Erdal Hürol, *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi SBE, Ordu 2017, s. 71-340.

¹⁹ Hürol, *a.g.t.*, s. 71-340.

²⁰ Hürol, *a.g.t.*, s. 71-340; Feridun Emecen-Ayhan Yüksel, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Serander Yayınları, Trabzon 2015, s. 559-589.

²¹ Sayca, Gedikli ve Çukur köylerinin isimlerinin doğru yazılışları Feridun Emecen ve Ayhan Yüksel tarafından hazırlanan *Giresun Kazası Nüfus Defteri* adlı eserden alınmıştır. Emecen-Yüksel, *a.g.e.*, s. 559-589.

Akköy Göçebesi Köyü	13	1	22
Akköy Köyü	8	-	86
Aktepe Göçebesi Köyü	8	-	39
Aktepe Köyü	4	2	91
Ali Bey Köyü	3	-	17
Ali Hoca Göçebesi Köyü	10	10	60
Ali Hoca Köyü	6	-	17
Balçıklı Köyü	7	-	98
Bayındır Köyü	1	-	15
Bedirlü Göçebesi Köyü	-	-	18
Bedirlü Köyü	4	-	45
Bostan Köyü	12	3	63
Bozat Göçebesi Köyü	12	2	112
Bozat Köyü	15	1	139
Boztekke Göçebesi Köyü	16	2	56
Boztekke Köyü	13	4	222
Bulancak (Şemsettin)	1	6	22
Bulancak Göçebesi	2	2	12
Cindi Köyü	2	6	46
Çakır Göçebesi Köyü	8	1	33
Çakır Köyü	3	-	30
Çarşık Köyü	-	-	9
Çıkdam Köyü	1	1	43
Çukur Göçebesi Köyü	7	-	9
ÇukurKöyü	1	-	63
Dikmen Göçebesi Köyü	33	1	71
Ekservendi Göçebesi Köyü	6	8	28
Ekservendi Köyü	1	-	31
Elmalı Köyü	1	6	49
Gedikli(Güdüklü) Göçebesi Köyü	4	-	17
Gedikli(Güdüklü) Köyü	5	-	75
İcillü Göçebesi Köyü	20	11	101
İcillü Köyü	2	1	62
İncügez Göçebesi Köyü	5	8	38
İncügez Köyü	1	1	14
İnece Göçebesi Köyü	4	-	20
İnece Köyü	-	-	57
Karaca Resul Göçebesi Köyü	1	3	4
Karaca Resul Köyü	-	-	28
Karakoç Göçebesi Köyü	6	4	73
Karakoç Köyü	5	3	82
Kızılev Köyü	-	-	25
Kızılot Göçebesi Köyü	34	15	94
Kızılot Köyü	3	-	34
Kovanlı Köyü	-	-	13
Kuz Göçebesi Köyü	2	2	7

Kuz Köyü	4	1	56
Kuzören Köyü	-	-	25
Küçük GÖÇEBESİ Köyü	36	5	158
Küçük Köyü	5	3	285
Mağdala GÖÇEBESİ Köyü	17	24	88
Mağdala Köyü	3	-	41
Meliklü GÖÇEBESİ Köyü	-	1	9
Meliklü Köyü	11	3	184
Mendehor	-	2	34
Mendehor GÖÇEBESİ Köyü	13	11	133
Oyrak GÖÇEBESİ Köyü	2	-	12
Oyrak Köyü	-	1	15
Pazarsuyu	2	7	28
Pazarsuyu GÖÇEBESİ	27	18	144
Piraziz	6	-	119
Piraziz GÖÇEBESİ	16	-	162
Sası GÖÇEBESİ Köyü	2	9	35
Sası Köyü	1	-	39
Sayca GÖÇEBESİ Köyü	18	5	29
Sayca Köyü	3	-	78
Sofulu Köyü	1	-	11
Süme GÖÇEBESİ Köyü	14	10	90
Süme Köyü	9	10	97
Sürmen GÖÇEBESİ Köyü	8	3	53
Sürmen Köyü	4	6	63
Şeyh Musalu GÖÇEBESİ Köyü	26	10	87
Şeyh Musalu Köyü	3	2	40
Şeyhlü GÖÇEBESİ Köyü	9	7	87
Şeyhlü Köyü	5	-	139
Taliblü -Samur Köyü	3	3	102
Taliblü-Samur GÖÇEBESİ Köyü	27	11	60
Uçarlı GÖÇEBESİ Köyü	45	9	116
Uçarlı Köyü	3	-	26
Yasdı (Yassı) köyü	-	-	29
Yoma GÖÇEBESİ Köyü	2	-	8
Yoma Köyü	3	1	28
TOPLAM	692	316	5.022

Mindaval (Çamoluk) Nahiyesindeki Gelen-Giden Nüfus

Çamoluk, Osmanlı arşiv vesikalarında ve kayıtlarında Mindaval ismiyle geçmektedir.²² Nüfusun yazımı esnasında da Şebinkarahisar'a bağlı bir nahiye konumundaydı. Çamoluk'ta nüfus hareketleri açısından en dikkat çekici şey

²² Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 119.

İstanbul'a yoğun bir göçün olmasıdır. Çamoluk'tan 658 kişi değişik sebeplerle farklı yerlere gitmişlerdir. Bu 658 kişinin 536'sı İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'a en çok göçü 127 kişiyle Zağpa-i Zir köyü vermiştir. Bu rakam, yaklaşık olarak köyün nüfusunun yarısına tekabül ediyordu. Bu yoğun göçün iş bulmak maksadıyla gerçekleşmiş olma olasılığı yüksektir.²³

Muhtemelen nüfus defterinin kaydından kısa bir süre sonra İstanbul'a gidenlerden biri de Zağpa köyünden Hıdıroğlu Esad'dı.²⁴ İstanbul'da ikamet etmeye başlayan Hıdıroğlu Esad, orada bir evlilik yapmıştır. Gittikten birkaç sene sonra Çamoluk'ta bulunan diğer eşi vefat etmiştir. Annelerinin vefatı üzerine kızları Hanife ve Ayşe bakıma muhtaç kalmışlardır. Bu sırada Ayşe 7, Hanife ise 5 yaşındaydı. Bunun üzerine babaları olan Hıdıroğlu Esad ilgili mercilere bir dilekçe yazarak kızlarını yanına almak istemiştir. Bu konu hakkında devam eden bir belge olmadığından nasıl neticelendiği hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak ziraat ve vergi bakımından memleketçe engelleri olmadığı konusunda gerekli araştırmaların yapılması istenmiştir. Buradan vergi borcu bulunmaması ve çiftçilik işini sekteye uğratan bir durumun olmaması halinde iznin çıkacağı anlaşılmaktadır.²⁵

İstanbul haricinde başka yerlere de 45 kişi gitmiştir. Bu 45 kişinin 13'ünün²⁶ nereden geldiği bilinememektedir. Kalan 33 kişi, Çarşamba, Canik, Aziziye,²⁷ Bursa, Şam, Sivas, Gürün, İzmir, Erzurum, Kemah, Şiran ve Alucra gibi yerlere göç etmişlerdir. 77 kişi de vatanî görevlerini yapmak üzere askere gitmişlerdir. Askere giden 77 kişinin 35'i bahriye, 19'u nizamiye, 15'i mansure askeri olarak görev yapmalarına karşın 8 kişinin ne askeri olarak görev yaptığı bilinmemektedir.²⁸

Çamoluk'a gelen nüfusa baktığımızda ise giden nüfus kadar dikkat çekici değildir. Gelenlerin sayısı sadece 30'dur. Geldikleri yerler çevre köylere ilaveten Tirebolu, Akşehirabad, Şiran, Suşehri ve İstanbul gibi yerlerdir. Netice itibarıyla Çamoluk göç veren bir ilçe konumundadır. 2 tane Kürt köyü bulunmaktadır. Bunlar 15'er nüfuslu olan Semederesi ve Menik'tir. Bu köylerden ne giden ne de gelen olmuştur.²⁹

²³ BOA, NFS.d, Defter No: 1078.

²⁴ Çamoluk (Mindaval) Nüfus Defteri'nin sekizinci sayfasında ve Zağpa-i zir köyünde Hıdıroğullarından 13 yaşında Esad adında biri bulunmaktadır. Hicri 1254 (1838) tarihinde İstanbul'a gittiği hakkında bilgi mevcuttur. Muhtemelen yukarıda bahsi geçen Esad olabilir. BOA, NFS.d, Defter No 1078.

²⁵ BOA, Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN.), No: 39/98, 20 Şevval 1264 (19 Eylül 1848).

²⁶ 13 kişi içindeki 3 kişinin nereden geldiği yazılı olsa da okunamamıştır.

²⁷ Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesidir. Akbayar, a.g.e., s. 14.

²⁸ BOA, NFS.d, Defter No 1078.

²⁹ BOA, NFS.d, Defter No 1078.

Tablo 3: amoluk'un Gelen-Giden Nüfusu³⁰

Köy	Giden Sayısı	Gelen Sayısı	Toplam Nüfus
Akkilise Köyü	17	-	83
Arda Köyü	9	-	62
Avarak Köyü	23	1	73
Cengeriř Köyü	2	-	23
Dulundas Köyü	13	1	57
Eđnir Köyü	15	-	45
Eliđe Köyü	53	6	101
Fol Köyü	5	-	14
Gal Köyü	5	-	41
Hüseb Köyü	12	-	55
Kal'a Deresi Köyü	4	-	35
Koçak Köyü	10	1	39
Kurukol Köyü	23	3	81
Kutluca Köyü	12	-	60
Manuzara Köyü	4	1	25
Mudađa Köyü	19	3	-
Münik Köyü	-	-	15
Panik Köyü	13	1	49
Panlı Köyü	39	2	128
Pardı Köyü	2	2	27
Semederesi Köyü	-	-	15
Tarkat/Tarhan Köyü	24	-	49
Tařtımur Köyü	7	-	30
Teşvik Köyü	22	-	70
Vartana Köyü	36	1	113
Yenice Köyü	32	5	147
Yeniköy Köyü	24	-	107
Zağpa-i Balâ Köyü	77	-	178
Zağpa-i Zir Köyü	137	2	241
Zarabodi Köyü	8	1	25
Zodoma Köyü	11	-	64
TOPLAM	658	30	2.052

Giresun'da Kazasındaki Gelen Giden Nüfus (Merkez ve Kırık (Dereli) Nahiyesi)

Giresun Osmanlı'nın hâkimiyeti altına girdikten sonra bir liman şehri olarak gelişme göstermiştir. 1835-1845 yılları arasında Trabzon'a bağlı aynı isimle anılan kazanın merkeziydi.³¹

³⁰ BOA, NFS.d, Defter No: 1078.

³¹ Yüksel, *Giresun Tarihi Yazıları*, Kitabevi Yayınları, s. 145.

1835 tarihli Giresun Nüfus Defteri'ndeki gelen-giden nüfusa baktığımızda 845 kişi Giresun'dan çeşitli nedenlerle ayrılmış ya da Giresun'un civarındaki farklı bir yere yerleşmiştir. En çok gidilen yer 129 kişiyle Tirebolu'dur. Tirebolu'dan başka Osmanlı'nın nahiye, kaza, sancak ve vilayet gibi değişik idari birimlerine göçlerin yaşandığını görmekteyiz. Bunlara bakarsak 34 kişi Ordu'ya, 33 kişi Keşap'a, 26 kişi Pazarsuyu'na, 15 kişi İstanbul'a, 13 kişi Şebinkarahisar'a, 12 kişi Gümüşhane'ye, 12 kişi Akköy'e, 7 kişi Maçka'ya, 6 kişi Eynesil'e, 5 kişi Tamzara'ya, 4 kişi Erzurum'a, 3 kişi Kürtün-i Bâlâ'ya, 2 kişi Ünye'ye ve 1'er kişi de Trabzon, Torul, Tokat, Teke ve Hamid, Kırım, Hicaz, Görele, Bolu ve Canik'e gitmiştir. Bunların haricinde vatanî görevlerini yapmak üzere Giresun ve Dereli'den ayrılanlar olmuştur. Askere gidenlerin sayısı ise 267'dir. Bu 267 kişinin 191'i mansure, 62'si bahriye, 13'ü redif ve 1'i de nizamiye askeri olarak görev yapmışlardır. Ayrıca defterde bazı kişilerin nereye gittiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. 33 gayrimüslim vatandaşın da Tersane-i Amire'ye gittiğine dair bilgiler mevcuttur. Nereye gittikleri bilinmeyen kişilerin sayısı ise 41'dir. Gidenlerin daha çok askerlik hizmetini yapmak için veya ekonomik sebeplerden dolayı buldukları yerlerden ayrılmış olduklarını söylenebilir. 4 kişi de kaçıp gitmiştir. Bunlara *firaren* kaydı düşülmüştür. En çok göç veren yerler Hacı Siyam Mahallesi, Kayadibi, Seyyid ve Akyoma köyleridir.³²

25 Mayıs 1838 tarihinde Hacı Siyam Mahallesi'nde yaşayan 55 yaşındaki Kürtahmedoğlu Hasan üç oğlu ve hizmetçisi ile İstanbul'a göç etmiştir. Oğullarından Hasan 34, Salih 4 ve Mehmed 3 yaşındaydı. Yine aynı kayıtlarda Homurlu köyünden 45 yaşındaki Göncüoğlu Ali'nin nüfus sayımı esnasında İstanbul'da olduğu ve daha sonra 1 Şubat 1844 tarihinde geri döndüğü bilgisine ulaşılmaktadır.³³ 1848 tarihli bir deftere göre Giresunlu olup da başka bir memlekette ticaret maksadıyla 2 kişi bulunuyordu.³⁴

Giresun ve Dereli'ye gelip yerleşenlere baktığımızda gidenlerin sayısından daha az olduğunu görmekteyiz. Nüfus defterinin gelen kaydında 207 kişi yer almaktadır. Bunların hem Giresun civarından hem de farklı idari birimlerden gelip yerleştiklerine dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca içlerinde daha önce yerlerinde bulunmayıp sonraki yoklamalarda ortaya çıkan ve *yeniden kayıt* altında tutulanlarda bulunmaktadır. Civar köyler dışında geldikleri yerler İstanbul, Çarşamba, Ebulhayr, Şebinkarahisar, Maçka, Ordu, Pazarsuyu, Tirebolu ve Ünye gibi bölgelerdir. Gelen nüfus içinde 58 kişinin de nereden geldiği konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Sonuç olarak Giresun'un 1835 kayıtlarına göre göç veren bir kaza konumunda olduğunu görmekteyiz.³⁵

³² Emecen -Yüksel, *a.g.e.*, s. 87-95.

³³ BOA, Kamil Kepeci Defterler (KK.d), Defter No: 6412.

³⁴ BOA, NFS.d, Defter No: 1164.

³⁵ Emecen -Yüksel, *a.g.e.*, s. 87-95.

Aynı yıllarda tutulan Giresun Gayrimüslim Nüfus Defteri'nde ise bazı Rum isminin üst kısımlarına mukayese tabiri düşülmüştür. Defterin ilk sayfasında bu mukayese tabirinin Gümüşhane'den gelen Rumları belirtmek amacıyla kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. Gümüşhaneli olan Rumlar 260 kişiden ibaretti ve şehrin Gonca mahallesine yerleşmişlerdi. Bu göçler neticesinde şehirdeki gayrimüslim nüfusun payı %24'ten %43'e yükselmiştir.³⁶ Yine aynı defterde Gümüşhane ve Kürtün bölgesinden gelen Rumların, Dereli (Kırık)'nin en eski Türk köylerinden olan İnyet ve Kayaalan'a yerleştikleri görülmektedir. Göç eden bu Rumlardan nüfus kaydında "*Gümüşhaneli olmağla mukayyed*" ve "*Kürtün-i Bâlâ kazasından*" ibareleriyle bahsedilmektedir.³⁷

Giresun'a yerleşen Rumların, Gümüşhane'den göç etmesinde Gümüşhane ve Kürtün yöresindeki madenlere yönelik mahalli güç sahiplerinin baskıları etkili olmuştur. Madenlerin önemli bir gelir kaynağı olmasından dolayı madenci Müslim ve gayrimüslim halkın göçü Giresun'un da içinde bulunduğu coğrafyayı etkilemiştir.³⁸ Giresun'a yerleşenlerin sayısı 260 iken hemen civarındaki bir yerleşim yeri olan Ordu'nun Bucak mahallesine 326 ve Ordu-yı Bayramlı'nun Semak köyüne yerleşen Rumların sayısı ise 314'tür. Aynı şekilde 1826 yılında Niğde'nin Hamit kazasına bağlı Yukarı Ovacık, Karacaviran, Kavuklu ve Eminik köylerine Gümüşhane madencilerinden 185 kişinin yerleştiği kayıtlara yansımıştır.³⁹

Giresun'a yerleşen Rumların gelir durumları hakkında da nüfus kayıtlarından bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bunların 25'i a'lâ, 62'si evâsıt ve 11'i ednâ derecesinde vergi vermekteydiler. Zikredilen nüfus, bıçakçı, kazancı, tütüncü, çilingirci, ekmekçi, semerci, taşçı, sobacı, kayıkçı ve gemicilik gibi mesleklerle ilgilenmekteydiler. Gelenler içinde en çok sivrilenleri Konstantinidi, Pisanoglu ve Arslanoğlu aileleriydi. Konstantinidi ailesine mensup Giresun Belediye Başkanı Kaptan Yorgi Paşa 19 yıl bu görevde bulunmuş ve uluslararası ticarete söz sahibi olmuştur. Pisanoglu ailesi de ilk olarak Giresun'da daha sonra Dünya ticaretinde boy göstermişlerdir. Arslanoğlu ailesi ise Giresun'da servet ve itibar açısından önde gelen bir aileydi. Netice itibarıyla Gümüşhaneli Rumların Giresun'a yerleşmeleri kentin idari, iktisadi ve sair alalarında kendini hissettirmiştir.⁴⁰

³⁶ Sezai Balcı, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa*, Libra Yayınları, İstanbul 2012, s. 18.

³⁷ Mehmet Fatsa, *Geçmişten Günümüze Dereli*, Dereli Kaymakamlığı, Giresun 2015, s. 136-138.

³⁸ Emecen, *a.g.e.*, s. 47.

³⁹ Balcı, *a.g.e.*, s. 27.

⁴⁰ Balcı, *a.g.e.*, s. 28-29.

Tablo 4: Giresun ve Dereli'nin Gelen-Giden Nüfusu⁴¹

Mahalle/Köy	Giden Sayısı	Gelen Sayısı	Toplam Nüfus ⁴²
Akköy	18	2	106
Akpınar Köyü	2	2	36
Aksu Köyü	5	2	81
Akyoma Köyü	38	1	241
Akyoma Köyü Rum Milleti	9	-	74
Alinyoma Köyü	15	11	195
Barça Köyü	85	9	218
Boztekke Köyü	42	22	267
Çalış Köyü	22	13	72
Çandır Köyü	24	-	262
Çiçekli Köyü	5	4	92
Çukurköy	7	-	70
Darı Köyü	11	2	142
Dereli Köyü	10	4	136
Dereli ve Yomrahisar Köyü Rum Milleti	6	1	132
Gedikli Köyü	7	-	91
Gonca Mahallesi Rum Milleti	18	11	593
Güdül Köyü Rum Milleti	3	-	144
Hacı Hüseyin Mahallesi	17	13	339
Hacı Hüseyin Mahallesi Ermeni Milleti	1	2	36
Hacı Siyam Mahallesi (Ermeni)	-	-	39
Hacı Siyam Mahallesi (Türk)	19	5	289
Hisareriş Köyü	20	-	134
Homurlu Köyü	9	2	96
İnayet Köprü Rum Köyü	7	6	143
Kale İçi ve Kapı Mahallesi	12	13	315
Kapan Köyü	1	1	56
Karagöz Köyü	7	1	111
Kayaalan Rum Köyü	4	2	238
Kayadibi Köyü	53	8	145
Kırk Harman Köyü Rum Milleti	3	5	56
Kızıldaş Köyü	6	4	104
Kökarnalı Köyü	30	4	358
Kumyalı Mahallesi Emeni Milleti	6	-	75
Kurtulmuş Köyü	14	1	220
Kuşluğan Köyü	9	2	68
Küçükklü Köyü	39	10	430
Kümbet Köyü	3	-	23

⁴¹ Emecen -Yüksel, *a.g.e.*, s. 26-95.⁴² 1835 tarihli nüfus miktarıdır. Emecen -Yüksel, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, s. 26-29.

Lapa Köyü	11	3	108
Melense Köyü	4	-	53
Melikli Köyü	12	2	189
Sarvan Köyü	37	2	207
Sayca Köyü	25	4	103
Seldeğirmeni Köyü	23	12	62
Semâil Köyü	7	-	122
Semâil Rum Köyü	-	-	15
Seyyid Köyü	50	1	212
Şihlar Köyü	5	1	118
Tam Deresi ve Karınca Köyü	7	-	31
Uzgun Köyü	33	8	183
Uzundere Köyü	5	-	49
Ülper Köyü	27	11	186
Ülper Rum Köyü	-	-	18
Yağmurca Köyü	3	-	76
Yağmurca Köyü Rum Milleti	3	-	69
Yuva Köyü	1	-	70
TOPLAM	845	207	7.833

Görelle Kazasındaki Gelen-Giden Nüfus

Görelle Osmanlı hâkimiyetine 1461'de Trabzon'un fethi esnasında girmiştir. 1486'da Akçaabat nahiyesine bağlı bir kasaba idi. Osmanlı döneminde değişik olaylara sahne olan Görelle, nüfus açısından da hareketli zamanlar yaşamıştır. 1732'de Görelle'de yaşayan Çepniler yerlerini terk ederek Espiye madeni civarına yerleşmişlerdir. Ancak Çepniler, buradan kaldırılarak eski yerlerine iskân edilmişlerdir.⁴³ XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Tuzcuoğulları isyanı Görelle'nin de içinde bulunduğu birçok yeri etkilemiştir. II. Mahmud bu isyanı kısa sürede kontrol altına aldırdı.⁴⁴ İşte bu olayların yaşandığı Görelle, nüfus açısından dağılmış ve buradaki halk yakındaki köylerde oturmaya başlamıştır. Bir bölümü de daha sonra Elevi denilen yerde kurulan yeni Görelle'ye yerleşmeye başlamıştır. 1830 yılına gelindiğinde Tirebolu voyvodası Kethüdazâde Emin Ağa'nın Görelle derebeylerinin konaklarını yıkıp kendilerini Görelle'den uzaklaştırdığı, onların baskısından kaçanları eski yerlerine dönmelerini sağlayarak Görelle kasabasını yeniden kurduğu bilinmektedir.⁴⁵

1835 tarihli Görelle Nüfus Defteri'nde 503 kişi çeşitli sebeplerle buldukları yerlerden ayrılıp başka mahallere gitmişlerdir. Gidilen yerler arasında köyler olduğu gibi nahiye, kaza, sancak ve vilayet konumundaki idari birimler

⁴³ Yüksel, *Giresun Tarihi Yazıları*, s. 247-249.

⁴⁴ Levent Küçük, "Tanzimat Döneminde Görelle", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Ekim 2008 Bildiriler I*, Önder Matbaacılık, Ankara 2009, s. 562.

⁴⁵ Yüksel, *Giresun Tarihi Yazıları*, s. 247-250.

de bulunmaktadır. Daha çok göç 79 kişiyle İstanbul'a yönelik gerçekleşmiştir. Bunlardan başka Görele'nin haricine çıkan nüfusun 15'i Giresun'a, 15'i Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar)'ye, 14'ü Ordu'ya, 14'ü Samsun'a, 12'si Keşap'a, 10'u Şiran'a, 9'u Trabzon'a, 9'u Tirebolu'ya, 6'sı Vakfikebir'e, 3'ü Tonya'ya, 2'si Mısır'a, 2'si Canik'e, 2'si Fatsa'ya, 2'si Gümüşhane'ye ve 1'er kişi de Amasya, Erzincan, İzmit, Pazarsuyu ve Perşembe'ye gitmiştir. Yine 146 kişinin de vatanî görevlerini yapmak üzere askere gittikleri bilinmektedir. Bunların 139'u mansure ve 7'si nizamiye askeri olarak görev yapmıştır. Ayrıca bazı kişilerin gittikleri yerler bize gitme sebebi hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan 4 kişinin Hac görevini yerine getirmeye gittiği kayıtlara yansımıştır. Ayrıca 34 kişi için buldukları yerler ile ilgili *Bahr-i Sefid* (Akdeniz), *tayfalık* ve *sefine* gibi bilgiler eklenmiştir. Büyük olasılıkla bunlar denizcilik mesleği ile ilgileniyorlardı. Belki içlerinde bahriye askeri olarak görev yapanlar da olabilir. Giden kişiler içinde 72 şahısın nereye gittiği hakkında bir malumat yoktur. Netice itibarıyla en çok göç veren köylerin nüfus olarak kalabalık olanlar olduğu görülmektedir.⁴⁶ 1848 tarihli nüfus defterine göre ticaret maksadıyla Görele dışında 5 kişi bulunuyordu.⁴⁷

Görele'ye gelenlerin sayısı 567 gibi görünse de aslında 410 kişidir. Bu fazlalık kişilerin bazıları vatanî görevlerini tamamlayarak memleketine dönen bazıları da yeniden kayıt adı altında daha önce bulunmayıp, yoklamalarda ortaya çıkan ama aslında köyün yerlisi olan kişilerdir. Bunlara ilaveten 28 kişinin de nereden geldiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. En çok gelinen yer coğrafi olarak yakın olan Tirebolu'dur ve buradan 72 kişi gelmişti. Bunların dışında en çok gelinen yerler arasında Ordu (53), Ünye (47), Pazarsuyu (28) Kürtin-i Bâlâ (27), Keşap (12) ve Giresun (10) bulunmaktadır. Ayrıca Canik, Erzurum, Gümüşhane, İstanbul, Karahisar-ı Şarkî, Kırım, Şiran, Trabzon, Tirebolu ve Tokat gibi Osmanlı'nın değişik coğrafyalarından gelip Görele'ye yerleşenlerin olduğu da aşikârdır. Netice itibarıyla Görele, hareketli bir sosyal yapıya sahipti.⁴⁸ 1841 yılına ait bir kayıta 45 yaşındaki sarı sakallı Delimehmedoğlu Ali nüfus kaydı sırasında İmatlı köyünde bulunsa da daha sonra Dayılı köyüne göç ettiği bilgisi bulunmaktadır. 25 yaşındaki Kabahasanoğlu Mehmed ise Giresun'da bulunduğundan daha sonra gelip İmatlı köyünde yeniden kaydolmuştur. Ali isminde bir şahısın da nizamiye askeriyken vefat ettiği haberi gelmiştir.⁴⁹

⁴⁶ Emecen-Ayhan, *a.g.e.*, s. 71-77.

⁴⁷ BOA, NFS.d, Defter No: 1164.

⁴⁸ Emecen-Yüksel, *a.g.e.*, s. 72-78.

⁴⁹ BOA, KK.d, Defter No: 6462.

Tablo 5: Görele'nin Gelen-Giden Nüfusu⁵⁰

Köyün Adı	Giden Sayısı	Gelen Sayısı	Toplam Nüfus ⁵¹
Aralıkoz Köyü	53	11	267
Beşirli Köyü	44	70	171
Bozca Ali Köyü	11	13	158
Cimide Köyü	3	13	260
Çatak Köyü	19	4	75
Çavuşlu Köyü	19	8	85
Çürük Eynesil Köyü	19	20	103
Dayılı Köyü	29	34	164
Gülef Köyü	17	19	82
Heri ve Aralık Köyü	43	5	231
İmadlı Köyü	3	24	126
İshaklı Köyü	47	13	288
İsmailbeyli Köyü	17	10	193
Kaba Köyü	9	3	44
Kemerli Köyü	25	91	66
Kırıklı Köyü	22	41	222
Köseli Köyü	27	30	282
Kuşçulu Köyü	5	7	133
Mamenli Köyü	3	-	32
Menteş Ali Köyü	4	22	124
Ören Köyü	26	11	234
Sadegöre Köyü	19	86	227
Şah Ali Köyü	6	3	34
Tekgöz Köyü	16	6	158
Terzi Ali Köyü	17	23	122
TOPLAM	503	567	3.881

Keşap Nahiyesindeki Gelen-Giden Nüfus

Osmanlı belgelerinde Keşap ismine ilk olarak 1486 yılına ait Trabzon Vilayeti Tahrir Defteri'nde rastlanmaktadır. Burada Keşap, Düzyer adını taşıyan ve nüfusu kalabalık olan bir köyle ilişkilendirilmiştir.⁵² XVIII. yüzyılda kaza

⁵⁰ Emecen-Yüksel, *a.g.e.*, s. 72-78.

⁵¹ 1835 tarihli nüfus miktarıdır. Emecen-Yüksel, *a.g.e.*, s. 24.

⁵² Ayhan Yüksel, *Doğu Karadeniz'de Bir Kıyı Kasabası Keşap*, Keşap Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 9.

statüsünde olan Keşap, bu durumu XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüştür. Daha sonra Giresun'a bağlı bir nahiye olarak kayıtlara yansımıştır.⁵³

Keşap ve yöresindeki ahali çeşitli nedenlerle bulunduğu yeri terk ederek iskân için başka yerlere gitmişler. Bu da bazı karışıklıklara neden olmaktadır. Bu konu hakkında 26 Mart 1800 tarihinde Keşap'ın da içinde olduğu civar bölge kadı ve nüvvalarına bir buyruldu gönderilmiştir. Bu buyrulududa bazı kişilerin emniyet için bazılarının da başka kazaya yönelmelerinden dolayı eski yerlerinden göç ettiklerinden bahsedilmiştir. Bunun üzerine göç edilen kazanın masraflarının arttığından bahsedilerek göç maksadıyla gelecek olanlara müsaade edilmemesi tembihlenmiştir.⁵⁴

1835 tarihli Keşap Nüfus Defteri'ne göre 613 kişi değişik nedenlerle ya Keşap kazası dışına çıkmışlar ya da kaza civarındaki köylere yerleşmişlerdir. 56 kişi kaza dâhilinde bir göç gerçekleştirmiştir. En çok gidilen yer Tirebolu'yu ve buraya 306 kişi gitmiştir. Geri kalan 32 kişi Ordu'ya, 20 kişi Giresun'a, 13 kişi Pazarsuyu'na, 8 kişi Harşit (Doğankent)'e ve 2 kişi de bilinmeyen bir yere gitmiştir. 166 kişi de askerlik görevini tamamlamak için Keşap'tan ayrılmıştır. Bunların 110'u bahriye ve 56'sı mansure askeri olarak vatani görevlerini yapmışlardır. Gayrimüslim defterinde ise 10 Rum'un Tersane-i Amire'ye gittiği bilgisi bulunmamaktadır.⁵⁵ Yine 1852 tarihli bir belgeye göre Kastamonu'nun Çatalzeytin ve Abana ilçelerine Keşap'tan göç etmiş *Keşablıoğlu* olarak bilenen ailelerin varlığı bilinmektedir.⁵⁶

Keşap'a başka yerlerden gelenlere baktığımızda da Tirebolu ilk sırada yer almaktadır. 1835 tarihli defterde 99 kişinin geldiği kaydı bulunmaktadır. Bunların 29'u Tirebolu'dan gelmiştir. Geri kalanı Giresun, Of, Kürtün, Samsun, Pazarsuyu, Ordu ve civar köylerden göç etmişlerdir. 5 kişinin ise nereden geldiği hakkında bilgi bulunmaktadır.⁵⁷ Muhtemelen 1840 yıllarına ait Nüfus Tahrir Defteri'ne göre Keşap'ın köylerinde göçebe haneler mevcuttu. Bu göçebe tabiri ise sonradan gelip yerleşenler anlamında kullanılmıştır. Bu kayda göre Keşap'ın köylerinde toplam olarak 104 göçebe hane mevcuttu. En çok göçebe yani sonradan gelen hane barındıran köy 24 hane ile Dözköy'dü. Ayrıca Karabulduk'ta 13, Saraycık'ta 11, Vanazıt'ta 10, Halkalı'da 9, Valid ve Kayabaşı'nda 7, Çakırlı ve Karaishak'ta 4, Taflancık, Uğurca, Hasankef ve Sürmenli'de 3, Tepeköy'de 2 ve Cingiren'de 1 göçebe hane bulunmaktaydı. Engüz köyünde ise göçebe hane bulunmadığı bilgisi mevcuttur.⁵⁸

⁵³ Ayhan Yüksel, *Keşap Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Lord Matbaacılık, İstanbul 2013, s. 3.

⁵⁴ Yüksel, *Doğu Karadeniz'de Bir Kıyı Kasabası Keşap*, s. 105.

⁵⁵ Yüksel, *Keşap Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, s. 36-279.

⁵⁶ Yüksel, *Doğu Karadeniz'de Bir Kıyı Kasabası Keşap*, s. 123.

⁵⁷ Yüksel, *Keşap Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, s. 36-279.

⁵⁸ Yüksel, *Doğu Karadeniz'de Bir Kıyı Kasabası Keşap*, s. 162-188.

Tablo 6: Keşap'ın Gelen-Giden Nüfusu⁵⁹

Köy	Giden Sayısı	Gelen Sayısı	Toplam Nüfusu
Barça Köyü	80	9	284
Cingiren Köyü	26	14	225
Civriz Köyü	8	1	129
Çakırdı Köyü	3	1	58
Çakırlı Köyü	11	-	109
Çalca Köyü	21	-	205
Düzköy Köyü	59	2	452
Emeksan Köyü	7	1	151
Engüz Köyü	20	-	229
Firuz Köyü	12	-	192
Frenk Köyü	8	4	144
Geğraz Köyü	7	14	180
Halkalı Köyü	23	6	227
Hasankef Köyü	6	6	97
Karabulduk Köyü	24	-	323
Kayabaşı Köyü	30	1	278
Küçük Ahmed Köyü	3	-	51
Paya Köyü	17	-	96
Saraycık Köyü	54	6	228
Sarvan Köyü	35	2	265
Sürmenli Köyü	9	1	101
Taflancık Köyü	1	9	102
Tekke Köyü	10	-	185
Tepeköy Köyü	8	8	113
Uğurca Köyü	27	-	263
Valıd Köyü	6	3	154
Vanazıt Köyü	12	1	130
Yenicehisar Köyü	52	2	203
Zefre Köyü	24	3	66
Gayrimüslimler			
Çal Köyü	5	2	337
Halkalı Köyü	-	-	2
Kuşkayası Köyü	5	3	165
Saraycık Köyü	-	-	16
Tekke Köyü	-	-	29
TOPLAM	613	99	5.794

⁵⁹ Yüksel, *Keşap Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, s. 36-279.

Şebinkarahisar Sancağındaki Gelen-Giden Nüfus

Şebinkarahisar o günkü ismiyle *Karahisar-ı Şarkî*, 1473'te Fatih Sultan Mehmet'in Otlukbeli Savaşı'nda Akkoyunlu Uzun Hasan'ı mağlup etmesinden sonra Osmanlı idaresine girmiştir. Fethin hemen ardından buraya bir cami yaptırılmıştır. İlerleyen yıllarda Şebinkarahisar 14 nahiyeden oluşan sancak merkezi haline geldi.⁶⁰

1835 tarihli nüfus defterlerine göre Şebinkarahisar'daki 980 kişi buldukları yerlerden çeşitli sebeplerle ayrılarak başka yerlere gitmişlerdir. 980 kişinin 632'si İstanbul'a gitmiştir. Bu da dikkate değer bir sayı olup muhtemelen iş ve eğitim maksatlı gitmiş olabilirler. İstanbul'a gidenlerin bazıları işlerini halledip geri dönmüşler bazıları da geldikten sonra tekrar İstanbul'a gitmişlerdir.⁶¹ Daha önce Sicill-i Ahvâl kayıtlarına göre yapılan bir çalışmada İstanbul'daki saraylarda ve devlet kademelerinde çalışan Şebinkarahisarlıların varlığı tespit edilmişti. Bu durumun, İstanbul'a yoğun göçün sonucu olarak buradaki istihdam alanlarında görev yapmalarıyla ilişkili olduğunu düşünebiliriz. Bu kişiler Beylerbeyi Sarayı hizmetçisi Ali Ratip Efendi, Akif Paşa ve Mazlum Paşa gibi önemli devlet adamlarının yanında çalışan Hacı Niyazi Bey, Sultan III. Selim'in eşi Refet Kadınefendi'nin hademesi olan Han Hanım Efendi ve Adile Sultan Sarayı'nda kilerci olan Hüseyin Ağa gibi şahıslardır.⁶²

Arşiv kayıtlarından muhtemelen nüfus sayımı yıllarında İstanbul'a gidenlerin bazı zarurî durumlarda Şebinkarahisar'da kalan aile fertlerini yanlarına almak için resmî kurumlara dilekçe verdikleri anlaşılmaktadır. Bu şahıslardan biri olan Şebinkarahisar'dan İstanbul'a göç etmiş olan Hamza'dır. Hamza, Şebinkarahisar'da Hazinedaroğlu Kadri Efendi'nin hanesinde ikamet eden 10 yaşındaki kızını bakacak kimsesinin olmadığından dolayı yanına almak istemiştir. Bu konuda İstanbul'a gelmesi için 1844 yılında izin verilmesini talep etmiştir. Talep üzerine sözü edilen kişilerin ziraat ve vergi konusunda buldukları yerlere sıkıntı verecek bir durumun olup olmadığı araştırılması istenmiştir. Sonucun ne olduğunu bilmiyoruz fakat muhtemelen ziraat ve vergi konusunda sorun olmazsa iznin çıkacağı anlaşılmaktadır.⁶³

Bir sancak merkezi olan Şebinkarahisar'dan İstanbul haricinde ekonomik, dinî ve askerî sebeplerle Osmanlı'nın değişik yerlerine gidenler olmuştur. İslam dinin şartlarından olan hac görevini ifa etmek üzere 30 kişinin Hicaz bölgesine gittiği kayıtlara yansımıştır. 69 kişi de askerlik görevini yapmak için

⁶⁰ Fatma Acun, "Şebinkarahisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 393-395.

⁶¹ İsmail Kıvrım, *Şebinkarahisar Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Giresun İl Özel İdaresi Yayınları, İstanbul 2015, s. 51-304.

⁶² Ahmet Yadi, *Osmanlı Bürokrasisinde Giresunlu Devlet Adamları (1879-1909)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, SBE, Giresun 2014, s. 88-99.

⁶³ BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Deavi Evrakı (A.MKT.DV.), No: 2/97, 25 Şaban 1260 (9 Eylül 1844).

Şebinkarahisar'dan ayrılmıştır. Bunların 39'u nizamiye, 23'ü bahriye ve 7'si mansure askeri idi. Diğer gidilen yerler ise Adana, Akhisar, Amasya, Ardahan, Aydın, Bağdat, Bayburt, Bursa, Tokat, Canik, Çarşamba, Çerkez diyarı, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, İşkodra, Kayseri, Koyulhisar, Kürtün, Kütahya, Merzifon, Mihaliç, Niksar, Ordu, Samsun, Sisorta,⁶⁴ Sivas, Suşehri, Tirebolu ve Trabzon gibi yerlerdi. Bunların dışında 69 kişinin nereye gittikleri bilinememektedir.⁶⁵ Geriye kalan kesim ise Şebinkarahisar civarındaki köy ve mahallelere göç etmişlerdir.⁶⁶

Yine aynı defterde 341 kişinin de Şebinkarahisar'a gerek civar yerlerden gerekse Osmanlı'nın değişik idari birimlerinden gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Gidenler kadar gelen nüfusun tek bir yere yoğunlaşmamış olup daha çok sancağın idari sınırları içerisinde dağınık şekilde yerleştikleri görülmektedir. Sancak dışından gelenler Akhisar, Amasya, İstanbul, Bursa, Giresun, Gümüşhane, Kuruçay, Livane, Ordu, Sivas, Tirebolu, Tokat ve Trabzon gibi yerlerden göç etmiştir. 85 kişinin de nereden geldiği gerek yazılmadığından gerekse okunamadığından bilinememektedir.⁶⁷ Netice itibarıyla Şebinkarahisar göç veren bir sancak konumundadır.

Tablo 7: Şebinkarahisar'ın Gelen-Giden Nüfusu⁶⁸

Köy/Mahalle/Han	Giden Sayısı	Gelen Sayısı	Toplam Nüfus
Avutmuş Bahçeleri Mahallesi	152	25	529
Birağul Bahçeleri Mahallesi	85	11	269
Bülbül Mahallesi	165	68	588
Cami-i Müftü Mahallesi	80	28	363
Çarşı Hamamı Hademesi	4	6	14
Hacı Hasan Hanı	-	2	3
Hüsrevzade Hanı	6	5	33
Kale Mahallesi	30	4	136
Kavaklar Bahçe Mahallesi	44	14	170
Kırkgöz ve Oynargöl Mahallesi	22	8	73
Kızılcıca Mahallesi	110	15	430
Kızıloğlu Hanı	2	3	7
Kör Yakub Kahvesi	-	1	1
Kurşunlu Hamamı	4	7	8
Kütüküt Bahçeleri Mahallesi	26	5	106
Norşin Bahçeleri Mahallesi	58	17	194

⁶⁴ Sivas'a bağlı Ortakent bucağı. Akbayar, *a.g.e.*, s. 146.

⁶⁵ Bu 69 kişinin 23'ü okunamadığı için [...] şeklinde gösterilmiştir. (Kıvrım, *a.g.e.*, s. 51-304.)

⁶⁶ Kıvrım, *a.g.e.*, s. 51-304.

⁶⁷ Gidenlerde olduğu gibi gelenlerde de 23 kişi okunamadığı için [...] şeklinde gösterilmiştir.

Kıvrım, *a.g.e.*, s. 51-304.

⁶⁸ Kıvrım, *a.g.e.*, s. 51-304.

Orta Mahallesi	81	19	336
Taş Mahallesi	87	34	419
Tetimme-i Bülbül Köyü	-	11	11
Tetimme-i Kızılca Mahallesi	18	41	45
Tetimme-i Müftü Mahallesi	-	10	12
Tetimme-i Orta Mahalle	-	7	8
Ziberi Köyü	6	-	28
TOPLAM	980	341	3.783

Sonuç

Nüfus sayımlarından önce Giresun ve çevresine çeşitli nedenlerle özellikle doğudan göçler yaşanmıştı. Yerlerini terk ederek başka kentlere veya köylere yerleşen bu insanların buldukları bölgelere bir hareketlilik getirdiği açıktır. Özellikle Gümüşhane ve Kürtün bölgesinden gelen madenci aileler, yerleştikleri yerlerin iktisadi alanlarında söz sahibi olmuşlardır. Bu durum daha çok Gümüşhaneli Rum ailelerde görülmüştür. Ticaretteki ilerlemelerinin boyutu uluslararası ticarete kadar ulaşmıştır.

Özellikle Bulancak ve Piraziz’de yoğun olarak bulunan ve *göçebe taifesi* tabiri ile adlandırılan halkın buldukları bölge diğer köylere nazaran gelen-giden nüfus açısından daha fazla nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Çünkü buldukları yerlere gelen giden nüfusun fazla olduğu aşikârdır. Muhtemelen buraya gelip gitmenin sebebi ekonomik yani iş dolayısıyladır. Bu göçebe aileler daha sonra buldukları köylerin yerlileri haline gelmişlerdir.

Giresun’un sahilde ve sahile yakın yerlerindeki nüfus hareketleri daha çok buldukları bölgelere yakın olan köy, nahiye ve kaza ile ilişkili olmuştur. Çok azı daha uzak yerlere gitmiş ya da uzak yerlerden gelmiştir. Şebinkarahisar, Alucra ve Çamoluk gibi iç kesim ilçelerin daha çok İstanbul’a göç vermiştir. Bu durum muhtemelen eğitim ve ekonomik nedenlerle açıklanabilir. İstanbul’a yoğun göçün sorunu olarak orada yerleşenler saray ve devlet kurumlarında çalışma fırsatını da yakalayabilmişlerdir. Yoğun göç ile bu durumun arasında doğru bir orantının olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Netice itibariyle Giresun ve ilçeleri göç veren yerler konumundadır. Sadece Görele’nin gelen-giden nüfusu birbirine çok yakındır. Günümüzde olduğu gibi Giresun, Osmanlı’nın ilk nüfus kayıtlarının yapıldığı yıllarda da göç veren bir memleket konumunda olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Kamil Kepeci Defterler (KK.d)

Nüfus Defterleri (NFS.d)

Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN)

Sadaret Mektubî Kalemî Deavi Evrakı (A.MKT. DV)

2. Kitap, Makale ve Tezler

ACUN, Fatma, “Şebinkarahisar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 393.395.

AKBAYAR, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001.

BALCI, Sezai, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa*, Libra Yayınları, İstanbul 2012.

BAY, Abdullah, *Trabzon Eyaletinde Müteggallibe Hareketleri ve Ayanlık*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.

BOSTAN, M. Hanefi, “XV-XIX. Yüzyıllarda Giresun Kazasının İdarî Taksimatı ve Nüfusu”, *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildirileri (24-25 Mayıs 1996)*, İstanbul 1997, ss. 119-136.

BOSTAN, M. Hanefi, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz’de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2012.

EKİNCİ, İlhan, *Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016.

EMECEN, Feridun, “Giresun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. XIV, İstanbul 1996, ss. 78-84.

EMECEN, Feridun, *Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Buluncak – Piraziz*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

EMECEN, Feridun-YÜKSEL, Ayhan, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Serander Yayınları, Trabzon 2015.

EMECEN, Feridun-YÜKSEL, Ayhan, *Görelle Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Serander Yayınları, Trabzon 2015.

FATSA, Mehmet, *Geçmişten Günümüze Dereli*, Dereli Kaymakamlığı Yayınları, Giresun 2015.

HÜROL, Erdal, *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2017.

KIVRIM, İsmail, *Şebinkarahisar Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Giresun İl Özel İdaresi Yayınları, İstanbul 2015.

KÜÇÜK, Levent, “Tanzimat Döneminde Görele”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Ekim 2008 Bildiriler I*, Önder Matbaacılık, Ankara 2009, ss. 562-570.

YADİ, Ahmet, *Osmanlı Bürokrasisinde Giresunlu Devlet Adamları (1879-1909)*, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun 2014.

YÜKSEL, Ayhan, *Doğu Karadeniz’de Bir Kıyı Kasabası Keşap*, Keşap Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

YÜKSEL, Ayhan, *Giresun Tarihi Yazıları*, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2007.

YÜKSEL, Ayhan, *Keşap Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Lord Matbaacılık, İstanbul 2013.

YÜKSEL, Ayhan, *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri (Tirebolu, Espiye, Yağlıdere, Güce Nüfus Kayıtları 1835-1847)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.

YÜKSEL, Ayhan ve Sezai Balcı, *Harşıt Nahiyesi Nüfus Defteri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2014.

ALTIN ORDA HANLIĞI'NDA KADIN* (Ailede, Toplumda ve Yönetimde)

Derya DERİN PAŞAOĞLU**

ÖZ

Türk kültüründe; ailede, toplumda, milletin ve devletin içinde kadın ve erkek kıyaslanmayan değerlerdir. Bozkır kültürü ile şekillenmiş ekonominin ve toplum yapısının teşkilatına dayanan Türk devletlerinde, kadın yaşamın her alanında yer almıştır. Öncelikle ailede ve toplumda her zaman bir bireydir. Bir eş, gelecek nesli yetiştiren bir anne, aile ekonomisi için üretici, ailesini halkını milletini koruyan bir savaşçı, devleti yöneten bir hatun ya da hanın ardındaki âkil olma gibi sorumluluklar yüklenmiş ve başarıyla yerine getirmiş zaman zaman da taht kavgalarında taraf olmuştur. Altın Orda Hanlığı, Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuçi oğullarınca tesis edilmişse de hâkimiyet sahası olan Deşt-i Kıpçak coğrafyasının kadim Türk yurdu olması hasebiyle kısa sürede Türk- İslâm kimliğini almış olması dolayısıyla Altın Orda coğrafyasında kadın, Türk-İslâm kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Yerli kaynakların ve resmi yazışmaların yanı sıra bölgeye ulaşan Carpini, Rubruck ve Battuta gibi seyyahların notları, Altın Orda Hanlığı'nda kadını yaşamın her alanında gözlemlenebilir. Çalışmada özellikle Cengiz İmparatorluğu'nun merkez coğrafyasındaki veya İlhanlılardaki kadınlar ve yaşamlarına dair örneklerden yola çıkarak genel söylemler oluşturmaktan kaçınılmıştır. Salt Altın Orda Hanlığı coğrafyasındaki uygulamalar ve örnekler değerlendirilerek Altın Orda Hanlığı'nda kadının statüsü; ailede, toplumda ve yönetimdeki rolleri açısından ele alınmış; söz konusu statünün Türk bozkır kültürü, Cengiz Han'ın yasaları ve İslâm kültürü üzerinde sentezlenerek şekillendiği görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Kadın, Altın Orda, hatun, Taytuğlu, Beyalın Bigim

WOMEN IN THE GOLDEN HORDE KHANATE (IN FAMILY, SOCIETY AND MANAGEMENT)

ABSTRACT

In Turkish culture, women and men are of incomparable significance within family, society, nation, and state. Women have actively participated in all aspects of life in the Turkish states based on an organization of economic and social structure shaped by the steppe culture. Primarily, they are always an

* *Gönderim Tarihi:*22.02.2023. *Kabul Tarihi:* 27.02.2023.

** *Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON. derinderya@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4046-6070.*

individual in the family and society. A wife, a mother raising the next generation, a producer for the family economy, a warrior protecting the family, people, and nation, a *khatun* running the state, or a wise counsellor behind the khan supposed to undertake and fulfil responsibilities, and occasionally a party in the struggles for the throne. Although it was established by the descendants of Cuchi, the eldest son of Genghis Khan, the Golden Horde Khanate took the Turkish-Islamic identity at short notice in consequence of the Deshti-Kipchak geography, which was the area of domination, was the ancient Turkish homeland; therefore, women who are in the Golden Horde geography have appeared with a Turkish-Islamic identity. In addition to local sources and official correspondence, the notes of travellers such as Carpini, Rubruck, and Battuta who reached the region provide the opportunity to observe women in every aspect of life in the Golden Horde Khanate. In the study, it was avoided to create general discourses based on the examples of women and their lives, especially in the central geography of the Genghis Empire or the Ilkhanids. This paper discusses the status of women in the Golden Horde Khanate regarding female social roles by evaluating the practices and examples in the geography of the Golden Horde Khanate. The study concludes that a woman's social status has been shaped by the elements of the Turkish steppe culture, Genghis Khan's laws, and Islamic culture.

Keywords: Woman, Golden Horde, khatun, Taytuğı, Beyalın Bigim.

Giriş

Türk tarihinin en güçlü devletlerinden biri olan Altın Orda Hanlığı, doğuda İrtiş Nehri'nden başlayarak, Harezmi'ye içine alan Doğu Avrupa'ya kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş, coğrafyanın taşıdığı değerler üzerinde Türk-Moğol Devlet geleneğiyle şekillenmiş ve kısa sürede de Türk-İslâm kimliği kazanmış bir devlettir. Kadim Türk yurdu olan ve *Deşt-i Kıpçak* olarak adlandırılan bu coğrafya *bozkır kültürü* olarak tanımladığımız atlı-savaşçı-çoban kültürü üzerine bir yaşama fırsat sunmuştur. Bozkır kültürü, zaruri ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, orduda, toplumda, ailede güçlü bir teşkilatlanmayı, hoşgörüyü ve adaleti zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bozkır kültüründe yaşamı tercih eden Türk kültüründe, kadın ve erkek, günlük yaşamda, üretimde, savaşta, yönetimde olmak üzere yaşamın her alanında hep omuz omuza, birbirinin dayanağı olmuştur. Türk toplumlarında kadın, Türk erkeği için; kendisine bir can yoldaşı, silah arkadaşı, evinin yöneticisi ve çocuğunun anasıdır.

Altın Orda Hanlığı, Deşt-i Kıpçak coğrafyasının kadim sahipleri olan İskitler, Avrupa Hunları ve ardılları olan Türk boylarında ve devletlerinde görülen atlı-arabalı çadırlarda yaşamla şekillenen bozkır kültürü ile yerleşik yaşamın sentezini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Altın Orda Hanlığı'nda kadın hayvansal ürünler işleyen bozkır kültürünün merkezinde yer alırken her türlü üretimin güçlü birer yöneticisidir ve tercihinine göre yerleşik yaşamında da söz konusu rolüne devam etmiştir. Altın Orda Hanlığı'nda kadının ailedeki, toplumdaki ve

yönetimdeki rolü ve statüsü; Türk bozkır kültürü, Cengiz Han'ın yasaları ve İslâm kültürü üzerinde sentezlenerek şekillenmiştir.

1. Günlük Yaşamda; Ailede ve Toplumda Kadın

Altın Orda Hanlığı'nda erkekler kadınlara aşırı saygı gösterirler,¹ bu ifade İbn Battuta'ya aittir. Müslüman-Arap kültürüne sahip bir seyyah olan İbn Battuta'nın Müslüman-Türk kadınının statüsü dikkatini çekmiş ve ayrıntılı bilgi vermiştir. Sultanların, beylerin eşlerine itinalı davranışlarını gözlemlemiş ancak söz konusu itinayı sadece üst tabakada değil sıradan esnaf ve satıcıların eşlerinin statülerinde de gözlemlemesi, tespitinde genelleme yapmasının haklılığını ortaya koymaktadır.

Pazar esnafının ve satıcıların eşlerinin durumu beylerin hatunlarından aşağı değildir. Onlardan birini, atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üç dört cariye vardı. Başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve “buğtak” adı verilen bir hotoz vardı. Arabanın penceresi açık olduğu gibi, kadının yüzü de örtülmemişti. Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yanındaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında esans satın alıyordu. Bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlırsınız ve “şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı” dersiniz, zira yanındaki kocası koyun postundan bir kürk ile başında da buna uygun külah denilen şapkadan başka bir şey taşımazlar.²

Battuta'nın gözlemlerini ayrıntılı olarak gözden geçirecek olursak Altın Orda Hanlığı'nda halkın refah düzeyinin oldukça yüksek olduğunu anlayabiliriz. Halk, zengin ve bu zenginlik sadece maddi birikim olarak kalmıyor, kadınların günlük yaşamına ve konforuna yansıyor. Kadınlar atların çektiği muhteşem görümlü arabalarla çarşıya pazara gidiyorlar. Arabaların muhteşem görünmesinin sebebi güzel ve pahalı kumaşlarla kaplı olmasındandır. Kadınların yanlarında eteklerini tutan, onlara hizmet eden 3-4 cariyeleri veya işlerini yapan köleleri bulunuyor.

Öte yandan kadınların ürettikleri ürünleri çarşıda pazarda satıp, ihtiyaçlarını özgürce aldıklarını görüyoruz. Kadının süt, yoğurt satıp karşılığında esans alması, küçük ama dikkat çekici bir ayrıntıdır. Zira temel tüketim maddesi satıyor, demek ki üretimi kendi ihtiyacı karşılıyor ve bu üretimde ihtiyacının fazlasına sahip ki satıyor. Satılan bu ürün karşılığında başka bir temel tüketim maddesi değil, ikincil ihtiyaç düzeyinde yer alan esans alması süslerine ve konforlarına para harcayacak refahta olduklarını gösterir. Nitekim Altın Orda coğrafyasında yapılan arkeolojik çalışmalarla elde edilen materyallerden, saray

¹ İbn Battûta; *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt. I, Çev. A. Said Aykut, YKY Yayınları, İstanbul 2000, s. 472.

² İbn Battûta, *a.g.e.*, s. 472.

kadınlarının dışında kalan kadınların da çok sayıda süs eşyasına sahip oldukları görülmüştür.³

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu çarşıda pazarda dolaşan kadınların kıyafetleridir. Evli hatunlar uzun etekli elbiseler giyip, başlarına mücevherlerle süslü hotozlar takıp, ihtişamla dolaşıyorlar. Erkeklerin sade ve sıradan giyiminin yanında kadınların, süslü, gösterişli, bey hatunları gibi giyindikleri görülmektedir. Zira Battuta, Emir Saltıye Bey'in hatunu hakkındaki gözlemlerinde de benzer ifadeleri kullanmıştır. *Pahalı kumaşlarla kaplı arabadan, cariyelerinin eteklerini tuttuğu şahane elbiseler giymiş, ihtişamla yürüyüp konağa geçen, ardından otuz kadar çok güzel elbiseler giyen cariyelerin takip ettiği bir hatun* olarak tasvir etmiştir.

Kıyafet konusunda; kadınların kıyafetlerinin pahalı kumaşlardan yapılması, gösterişli ve mücevherlerle süslü olması ekonomik zenginlik noktasında değerlendirilir. Ancak üzerinde durulması gereken esas nokta kıyafetlerin modelinin taşıdığı kültürel mirasın değerlendirilmesidir. Battuta'nın ve Carpini'nin verdiği bilgiler bu konuda çok ayrıntılı olmasa da coğrafyadaki giyim anlayışıyla karşılaştırma yapmamıza imkân sunmaktadır. Yukarıda da Battuta'dan alıntıladığımız üzere; *çarşıda, pazarda dolaşan hanımlar, başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve "buğtak" adı verilen bir hotoz kullanıyorlar, Müslüman hatunlar yüzlerinde peçe kullanmıyorlar*⁴ Bu bize bir yandan Uygur kadınının diğer yandan Kıpçak kadınının kıyafetini hatırlatmaktadır. Zira Kıpçak kadın kıyafetinde en tepesinde tüyü olan keçe başlık önemli rol oynamaktadır. 981'de Uygur coğrafyasına giden Wang-yen-te "*kadınlar başlarına Yu-mao giyerler. Su-mu-che diye de bilinir*" şeklinde Uygur kadınlarının kullandığı başlığa dair bilgi vermektedir⁵ Bahaeddin Ögel, Wang-Yen-te'nin bilgilerini "*Kadınlar hotozlu şapkalar giyerlerdi, bunları Cengiz Han çağındaki bogtak adlı kadın şapkalılarıyla karşılaştırabiliriz. Moğollar Cengiz Han'la beraber Uygurların tesiri altına girmişlerdir, Uygur kadın ve erkek modaları da Cengiz sarayında örnek bir giyim olarak yer almıştır*" şeklinde değerlendirmiştir.⁶ Nitekim Yakubovskiy'de Rubruck ve Carpini'ye atıfla söz

³ İlyas Kamalov, "Altın Orda Hanlığı'nda Hanedan Kadınlar", *Ortaçağda Kadın*, Ankara 2011, s. 624.

⁴ Battuta, *a.g.e.*, s.472, 476.

⁵ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 58.

⁶ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 210. Sadece Altın Orda Hanlığı'nda değil Cengiz İmparatorluğu'nun her bölgesinde seyyahlar tarafından benzer başlıklar tanımlanmaktadır. Xiu Ting; kadınlar *gu guan* denilen başlık takarlar şeklinde ifade etmiştir. Ayrıntılar için bkz. Shao Hung-Peng Da Ya - Xiu Ting, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kayıtlar: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu*, Yay. Haz. Mustafa Uyar, Çev. Ankhbayar Danuu, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2012, s. 112; Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı Taoist Simyacı bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, Tercüme: Gülşah Hasgüçmen, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 151. *Tarih-i Cihangüşâ'da* ise *begtâg* olarak

konusu başlığın hanımlara münhasır olduğu ve başlık kullanan hanımların rütbelerini diğer kadınların, buradan anladıklarını ifade etmiştir.⁷

Carpini, kıyafetlerde kadın ve erkeklerin kıyafetlerinin aynı modelde yapıldığını ifade etmiştir. Yukarıdan aşağıya kadar yırtmaçlı, göğüs üzerinde ikiye katlanır. Sol yandan bele kadar yırtmaçlıdır. Kürk etekler de aynı modelde hazırlanır. Ceketlerin kılıklı olan tarafı dışa doğru ve arkadan açıktır. Sadece evli kadınlar yerlere kadar uzanan önden yırtmaçlı uzun bir gömlek giyerler⁸. 3 bin yıl önce bu coğrafyada yaşanan İskitlerde de çocuklar, ihtiyarlar ve onların bakımıyla ilgilenen anneleri arabada göç ederken genç kızlar ve diğer kadınlar erkeklerle beraber at üstünde bulunmuşlar, at ve araba kullanımında kolaylık sağlayan benzer kıyafet kullanmışlardı.⁹ Kıpçak kadınının kıyafetinde de kaftanın önden eksensel bir yırtmacı vardı. Kaftanın kolları dar ve uzun olup, arkasında da uzun bir yırtmaç vardı.¹⁰ Altın Orda kadınlarında yırtmacın sol yandan bele kadar çıkması coğrafyanın kültüründen beslenmesinin yanı sıra benzer bir yaşamda olup, ata binerken, araba kullanırken rahat edecekleri kıyafetleri tercih etmeleri atlı-savaşçı bozkır kültürünün 13.yüzyıl sonrası temsilcisi olmalarıyla açıklanabilir.

Nitekim Battuta; *At sahibi Türkler arasında yaygın bir âdete göre: kadınların bindikleri arabaların bir köşesine bir arşın boyunda ince bir değnek asılıyor. Ucuna da bir karış uzunlukta bir keçe parçası bağlanıyor ve her bin at için tek parça bağlıyorlar. Ben gezi sırasında on civarında keçe asılmış arabaya tesadüf ettim, diyor*¹¹ Burada üzerinde durmamız gereken husus belki de asılan keçelerin sayısının çokluğundan öte, bu keçelerin kadınların arabasına asılması meselesidir. Sanırım bu bir tesadüf değil, olması gerektir. Bozkır iktisadiyatında kadın üretimin tam orasında durur ve üretimin her aşamasında vardır, kontrol onun elindedir. Rubruck'un gözlemlerine göre; kadınlarla erkekler arasında yapılan iş bölümünde kadınlar; arabaları yönetirler, ülke çok düz olduğu için genç bir kadın yirmi, otuz arabayı yönetebilir. Kadınlar yurtları arabalardan indirip kurar ve yeniden kaldırırlar, yurtları örtmek için keçe yaparlar. İnekleri sağarlar elde ettikleri sütten yağ, peynir, yoğurt yaparlar. Derileri dabaklayıp, birbirine dikerler. Dikiş için gereken ipi, hayvan sinirlerinden hazırlarlar; sinirleri çok ince iplerine ayırıp, birbirine ekleyerek uzun ipliğe dönüştürürler. Bu iplerle ayakkabı, çorap ve diğer giysileri dikerler. Koyunlar, keçiler bazen erkekler

---

ifade edilmiştir. Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 242.

⁷ A. YU. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 102.

⁸ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 25.

⁹ Yaşar Bedirhan, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara 2014, s. 26.

¹⁰ Gorelik, *a.g.m.*, s. 153.

¹¹ Battuta, *a.g.e.*, s. 470.

tarafından bazen kadınlar tarafından sağılır.¹² Üstelik yasalara göre, erkeklerin askere alınması cephe gerisinde kalan ailelerin han hazinesine vermesi gereken vergilerin ödenmesine engel değildir ve erkek askere gidince evde ailede onun yerini evin kadını almıştır.¹³ Dolayısıyla ekonomik düzeyin kadınların arabasında gözlemlenebilmesi olağandır.

Ailede kadının yerini görebildiğimiz bir diğer konu ise veraset hukukudur. Moğol yasalarında; *Çocukların derecesi anaların derecesiyle tayin olunur. Cariyelerden doğan çocuklar meşru çocuk addolunup, nikâhlı zevceden doğan çocuklar gibi babalarının mirasından hisse alırlar. Kadınlardan biri -ilk nikâhlanmış olan, bazen babasının soyu çok ünlü bir soy olan- “başkadın” olarak telakki olunur*¹⁴ şeklinde tespitler yapılmıştır. Altın Orda Hanlığı’nda söz konusu hukukun uygulandığını gösterir günlük yaşama dair örnekler konusunda elimizdeki kaynaklar yetersizdir. Ancak odalıklardan doğan çocukların meşru addolunması ve miras hisselerinin korunması konusunda hanedandan örnekler bulunmaktadır. Cengiz Han, Cuçi’nin ölümünden sonra Cuçiöğullarına yaptığı toprak taksimatında Ak Orda ve Gök Orda’yı, kurdurduğu çadırlarla sembolize ederken Cuçi’nin odalıklardan doğan 17 oğlunu Batu Han’ın himayesine vererek *zaysanlık* (emir-i kebirlik) rütbesinde istihdam edilmelerini istemiştir. Batu Han tahta çıkınca bu oğlanlara *zaysan beyleri* olarak, yeteri miktarda il ve nöker tayin edip birer yurd göstermiştir. Yaklaşık yüz yıl sonra Özbek Han zamanında halen odalıklardan doğan Cuçiöğullarının neslinin aynı statüde kendilerine tayin edilen illerde bulduklarını görüyoruz.¹⁵ Dolayısıyla veraset hukukunun hanedan içinde uygulandığını ve buradan hareketle Altın Orda Hanlığı’nda geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz.

Kadınların din ve inançları konusunda da özgürlüğünü koruduğunu görüyoruz. Kuban Nehri kenarındaki Macar şehrinde Şeyh Muhammed Batâihî (Ahmed Rıfâi’nin halifesi) zaviyesinde konaklayan Battuta tekkenin sadakalarla geçindiğini belirtir. *Halk, at, öküz, koyun ne bulursa tekkeye gönderiyor, sultan ve hatun da ahaliden geri kalmıyor ihsanlar ve hediyeler takdim ediyor. Özellikle kadınlar bu konuda aşırı bir tutum içerisindedir,*¹⁶ ifadeleriyle kadınların dini mekânlara ciddi bir maddi destek sağladığını bildirmektedir.

Daha erken döneme ait bir örnek ise *Nihayetü'l-İreb*’de yer alan; Berke Han’ın eşi Çiçek Hatun’un da Müslüman olduğu ve çadırdan bir cami edinip onu yanında taşıdığı bilgisidir.¹⁷ *El-Mufaddal*’da da her hatunun bir müezzin ve imamı

¹² Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, İstanbul 2012, s. 33, 40.

¹³ Yakubovskiy, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁴ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 169.

¹⁵ Abdülgaflar Kırmî, *Umdetü'l-Ahbâr*, Haz. Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014, s. 62, 73.

¹⁶ Battuta, *a.g.e.*, s. 471.

¹⁷ W. De Tiesenhause, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 249.

bulunduğu belirtilmiştir.¹⁸ Bu örneklerde rastladığımız *her hatunun bir imamının ve bir müezzininin bulunması* uygulamasına Altın Orda Hanlığı öncesi veya çağdaşı Türk-İslâm devletlerinde rastlanmamaktadır (veya kaynaklara yansımamıştır). Ancak Moğol İmparatorluğu'nun merkez yönetimine baktığımızda Nesturi kimliğiyle ön plana çıkan hatunların (Sorgaktani Beki ve Dokuz Hatun'un) yanlarında çadır kiliseleri ve rahipleri olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla Cengiz İmparatorluğu'nda han soyunun atalar dininde olması ve yine Cengiz yasasına göre bütün dinlere karşı gösterilen hoşgörü dolayısıyla aileye katılan hatunlar kendi dinlerine ait ibadetlerini özgürce yapabilmişlerdir. Çadır kiliselerini ve rahiplerini seferlerde dahî yanlarında bulundurmuşlardır.¹⁹ Dolayısıyla Batu Han'ın atalar dininde olması ve Altın Orda'nın hanlık makamının İslâmiyet'le tanışması Berke Han ile olduğu göz önünde bulundurulursa söz konusu uygulamayı, Moğolların dini hoşgörüsüyle açıklamak mümkündür.

Daha sonraki dönemlerde Özbek Han'ın kız kardeşi Kөнçek Hatun'un, Moskova Rus Knezi Yuri Daniiloviç ile evliliğinde resmi merasimle vaftiz edilip Agahta adını alması,²⁰ Mengü Timur'un, ismi kayıtlara geçmemiş kızlarından birisinin Anna adını alarak Ortodoksluğu²¹ tercih etmesi söz konusu hoşgörü çizgisinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda tetkik edilmesi gereken bir husus da Özbek Han'ın eşi, Bizans İmparatorunun kızı Beyalun Hatun'un dini meselesidir. Bu konuda Bizans kaynakları bilgi vermezken, Battuta'nın bilgileri ise sınırlıdır, şöyle ki; *Hamile olan Beyalun Hatun, hem çocuğunu doğurmak hem de babasını ziyaret etmek için İstanbul'a gitmek ister ve Özbek Han'dan izin alır. İbn Battuta da izin alarak İstanbul'u görmek üzere Beyalun Hatun ile yolculuk yapar. Bizans sınırında bulunan Mehtuli Kalesi'ne gelince Hatun'a eşlik eden askeri birlik geri döner. Hatunla sadece yakınları yolculuğa devam eder. Hatun mescit olarak kullandığı çadırı burada bırakır. Yolculuk esnasında vakit ezanlarının okunması âdeti de buradan itibaren terk edilmiştir. Battuta'ya söylenene göre; hatun kendine sunulan şarabı afiyetle içip, domuz etinden yapılan kızartmaları da rahat rahat yiyormuş. Battuta, Hatunun çevresinde namaz kılan birkaç Türk kaldığını, ancak Hatunun kendilerine saygıda kusur edilmesine izin vermediğini ve namazlarıyla alay eden kölelere Hatun tarafından dayak atıldığını vurgulamıştır. Nitekim Beyalun Hatun eski dinine bağlı olduğunu ve babasının yanından ayrılmak istemediğini belirtince, yanındaki Türkler geri dönmek için Hatun'dan izin istemişler ve Hatun onlara izin vererek, birçok hediye ile*

¹⁸ Özge Yazıcı, *Cengizsoğullarında Kadın*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2018, s. 88; Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 329.

¹⁹ René Grousset, *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 360.

²⁰ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976, s. 76.

²¹ Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 445.

*göndermiştir.*²² Hatunun Müslümanlığında zorlama olup olmadığı sorusunun cevabı kaynaklara yansımamıştır. Ancak G. Vernadskiy, Pelliot'a dayanarak hatunun Müslüman olmaya zorlandığı hususunda tahminde bulunmuşsa da²³ Özbek Han'ın Uluğ Hatunu Taytuğlı Hatun'un rahiplere verdiği ayrıcalıklar ve himaye yarlıgları²⁴ siyasi dahî olsa Altın Orda Hanlığı'nda İslâmlaşma sonrasında da diğer dinlere ve din adamlarına karşı hoşgörünün muhafaza edildiğinin birer göstergesidir.

2. Yönetimde Kadın

Altın Orda Hanlığı'nda yönetimde ve sarayda hatunların rolü konusunda uygulamalardan yola çıkarak izah edilmesi gereken iki husus vardır; hatunların protokoldeki statüleri, yetkileri ve naiplik makamı olmak üzere.

2.1.Hatunların Protokoldeki Statüleri ve Yetkileri

Altın Orda Hanlığı'nda hükümdarlar *han* unvanı kullanırken eşleri, Türk devlet yönetim geleneğinde görüldüğü²⁵ üzere *hatun*²⁶ unvanı kullanmışlardır.²⁷ Timothy May'e göre sadece hanların eşleri değil *Moğol hanedan kadınları, ister kraliçe ister prenses olsun, her zaman hatun unvanını taşımışlardır. Hatunlar arasında bir hiyerarşi varken, aralarında hiyerarşiyi tanımlayacak ayrı terimlerin olmadığını ve herhangi bir Cengiz prensesinin evlendikten sonra bile hatun unvanını koruduğunu* ifade eder.²⁸ Ancak Battuta, Taytuğlı hatundan bahsederken *büyük hatun / melike (baş hatun)* ifadesini kullanmıştır.²⁹

Altın Orda Hanlığı'nın yerli kaynaklarından *Umdetü'l-Ahbâr*'da ve Ötemiş Hacı'nın *Cengiznâmesi*'nde hatun unvanının yanı sıra *Tayduğlı Bigim* ve *Beyalın*

²² Battuta, *a.g.e.*, s. 500.

²³ Kamalov, *a.g.m.*, s. 95.

²⁴ A. Melek Özyetgin - İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 376.

²⁵ Kültegin Yazıtı'nda *babam kağanı, annem hatunı götürmüş Tanrı*, yani *tahta çıkarmış* ifadesi kullanılır. Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 94. Eski Türk hükümdarlarının eşleri *katun/hatun* veya *uluğ hatun* unvanı kullanırlar. Devlet yönetiminde söz sahibi olup, ayrı otağları ve buyrukları (bakanları) vardır, devlet meclisine katılırlar, elçi gönderir, elçi kabul ederler ve törenlerde hükümdarın yanında yer alırlar. Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 109. Nitekim Divan-ı Lügat-it Türk'te *katun: Afrasyab kızlarından olanların adı* olarak tanımlanmış, *hatunlanmak: han karısı şekline girmek* olarak ifade edilmiştir. Asaleti olan kadına ise *oglagu* denmiştir. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it- Türk Dizini "Endex"*, Çev. B. Atalay, cilt:4, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 281.

²⁶ Doğu Türklerinde; K'o-ho-tun (hatun), K'o-tun da deniliyor ya da Ha-t'un yazılıyor, kraliçeye verilen unvandır (Liu Mau-Tsai, 2011, s. 18).

²⁷ Christopher, P. Atwood, "Khantun", *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004, s. 304.

²⁸ Timothy Michael May, *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, California: ABC-CLIO 2017, s. 47.

²⁹ Battuta, *a.g.e.*, s. 475, 477.

Bigim örneklerinde görüleceği üzere *bigim* unvanı ile karşılaşıyoruz.³⁰ Ancak *bigim* unvanının Altın Orda'da kullanıldığını gösteren herhangi bir delil yoktur. Eski Türkçe metinlerde "...oğlum bağag-ga begim ödüş-ke kızım iliçük-ke..." ("...oğlum Bağag, eşim Ödüş için, kızım İliçük için...") görüldüğü üzere *begim* kelimesi kadınlar için kullanılan *eşim* manasında hitap kelimesidir.³¹ Faruk Sümer'e göre; *begim*, *bigim*, *kelimesi*; *big*, (beg) ile (-m) iyelik ekinden yapılmış bir unvandır. *Beg* unvanı Cengiz Han devri Moğollarınca kullanılmamıştır. Moğol hâkimiyet devrinde *big* (ب ي ك) şeklinde pek az kullanılmış olup Moğol Noyanlarını *beg* unvanı ile Türkler ve Türkmenler ifade ediyorlardı. *Bigim* unvanının *hatun* kelimesinin eş anlamı olarak Timur devrinde kullanıldığı görülür ve *begüm* şeklinde Hindistan, İran, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevilerde uzun süre kullanılmıştır. Faruk Sümer'e göre; Hatun anlamına gelen *bigim*, bu manasını Çağataylar arasında kazanmış görünüyor.³² Kırımî ve Ötemiş Hacı'nın Altın Orda Hanlığı'na dair bilgileri 1551-1552'de Harezmi Sultanı İş Sultanın kardeşi Dost Sultanın defteri olan *Tarih-i Dost Sultan Özbekî*'den alıntılardıkları göz önünde bulundurulursa *bigim* teriminin Çağatay coğrafyasının anlatımından gelmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.³³ Nitekim Anonim *Cengizname*'de söz konusu görüşü destekler niteliktedir. Çünkü Kırımî ve Ötemiş Hacı'nın verdiği *Tayduğlı Bigim* yerine Anonim *Cengizname*'de *Taydulı Hanuş* ifadesi kullanılmıştır.³⁴ Bu konudaki belirsizlikleri giderecek temel kaynak Altın Orda Hanlığı'na ait yarlıklarda kullanılan ifadeler olacaktır. Ancak bugün yarlıkların orijinal metinlerine ulaşamamakta olup, Rusça tercümeleri kullanılmaktadır. Taytuğlı Hatun tarafından verilen üç ayrı yarlığın Rusça tercümelerinde Taytuğlı, kraliçe manasına gelen *Tsaritsa* ile ifade edilmiştir.³⁵ Tsar'-Tsaritsa (Çar-Çariçe) unvanlarından hareketle bu dönemde han ve hatun kelimelerinin kullanıldığı görüşü ön plana çıkar.

³⁰ Kırımî, *a.g.e.*, s. 70, 78; Ötemiş Hacı, *Çengiz-nâme*, Haz. İlyas Kamalov, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 62.

³¹ A. Melek Özyetgin, "On the Use of the Title "Beg" among the Turks", *International Journal of Central Asian Studies*, vol.11, Seoul 2006, s. 165.

³² Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 348.

³³ Ivanics, Altın Orda Hanlığı'nda kadınların kullandığı unvanların bir sıralama ifade ettiğine değinir ve *Uluğ hatun* ilk eş, *uluğ bikeç* ilk cariye, *ana biyim/bigim* de hanın annesidir der. Oysa Özbek Han zamanında hatunlarla birebir görüşen İbn Battuta hatunları; *büyük hatun*, *ikinci*, *üçüncü* ve *dördüncü hatun* olarak sıralamıştır. *Ulu hatun* teriminin ise hanın eşi olan hatun arabaya oturduğunda onun sağ tarafına oturan veziri statüsündeki kocamış kadın için kullanıldığını, *küçük hatun* teriminin ise yine yaşlı olup, teşrifatçılık ve perdedarlık yapan kadın için kullanıldığını belirtmektedir (Battuta, *a.g.e.*, s. 476). El- Mufaddal'da da Berke Han'ın hatunlarından bahsederken Tagtagay Hatun'un *büyük hatun* olup, Melikizahir'in elçilerinin kabulünde Berke Han'ın yanında olduğu ifade edilmiştir (Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 328).

³⁴ Maria Ivanics,–, Mirkaym A. Usmanov, *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Čingiznämä) I.*, Szeged 2002, s. 82.

³⁵ Özyetgin - Kemaloğlu, *a.g.e.*, s. 71-82.

Türklerde tek eşlilik yaygın olup herkes haline ve vaktine göre başka kadınlar yani kumalar da alabilirlerdi.³⁶ Ancak Moğol ananesine göre erkekler bakabildikleri kadar çok kadınla evlenebilirler ve bunda bir sayı kısıtlaması yoktur. Altın Orda Hanlığı'nda hanların çok sayıda eşleri ve kumaları vardır. Cengizogulları hakkındaki genel kaniya göre (özellikle İlhanlılar'da) evlendikleri yerel hanedanların kızlarından çocuk yapmamışlardır.³⁷ Altın Orda tarihi yazmalarında böyle bir temayüle dair herhangi bir kayıt yoktur. Ancak yaşamsal gerçekler varlığına işaret etmektedir. Emir Nogay'ın, eşi olan Bizans İmparatoru VIII. Mihail'in kızı Eufrozina'dan ve Tokta Han'ın eşi olan Bizans İmparatoru II. Andronikos'un kızı Maria'dan çocukları olmadığı bilinmektedir.³⁸ Özbek Han'ın ise eşi Bizans İmparatoru III. Andronikos'un kızı Beyalın Hatun'a, hatunun isteği üzerine doğum yapmak üzere babasının yanına gitmesine izin vermesi³⁹, hatunun İstanbul'da kalarak geri dönmemesine tepki göstermemesi, bu bağlamda değerlendirilebilir.

Altın Orda Hanlığı'nda hanın hanımlarının kendi çadırları (otağları) vardır.⁴⁰ Çadırlar kurulduğu zaman ilk eş kendi çadırı için batı tarafını seçer. Son eşin en doğudaki çadırına kadar sırayla devam eder ve her bir kadın çadırını bir taş atımı aralıkla kurar. Söz konusu çadırları salt bir mekân olarak görmemek gerekir. Zira Battuta hatun ordasının yönetimi hakkında ayrıntılı bilgilerle güçlü bir teşkilatın varlığına işaret eder. Nitekim Özbek Han'ın Cuma töreni sonrasında, *çıkışta önce baş hatun kalkar, diğer hatunlar ona refakat eder, baş hatun kendi çadırına girinceye dek diğer hatunlar orada onu beklerler, sonra her biri kendi arabasına binerek, kendi çadırlarına giderler. Her hatunun elli kadar ath cariyesi vardır. Her arabanın önünde yirmi kadar ath yaşlı kadın vardır bunlar fityanla (yiğit hizmetkârlar) araba arasında bulunurlar. Fityanın önünde yüze yakın ath rütbeli kapı kulu, yüz kadar da bellerinde kılıç, ellerinde değnek olan yaya köle vardır. Hatunların gidiş-dönüşleri bu protokolda gerçekleşir.*⁴¹ Ayrıca hatunun sağ tarafında yaşlıca olup *ulu hatun* adı verilen vezir gibi bir kadınla, sol tarafında

³⁶ Ögel, *Türk Kültürünün*, s. 447.

³⁷ Ömer Subaşı, *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 142.

³⁸ Nogay'ın oğulları Teke ve Teke, Alakke (Peliot Yaylak olabileceğini ifade eder) adlı eşinden, Turay ise kaynaklarda adı geçmeyen başka bir kadındandır. Kızı Tuğulca'nın ise annesinin ismi bilinmiyor. István Vásáry, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, YKY Yayınları, İstanbul 2008,

³⁹ Hanedan soyunun muhafazası açısından değerlendirildiğinde Özbek Han'ın bu izni vermesi, beklenmez. Nitekim Battuta'nın verdiği söz konusu bilgiyi değerlendiren Roman Pochekaev, Özbek Han'ın çocuğunun Hristiyan bir toprakta doğmasına izin vermeyeceğini vurgulayarak âlimlerin Battuta'nın bilgilerini sorguladığına işaret etmektedir. Roman Pochekaev, "The Golden Age of the Ulus of Jochi: The Rule of Öz Beg and Jani Beg", *The Golden Horde in World History*, Kazan 2017, s. 246. Yerli hanedan kızlarından çocuk yapmama eğilimi bu izindeki esnek yaklaşımın kaynağı olmalıdır.

⁴⁰ Battuta, *a.g.e.*, s. 473.

⁴¹ Battuta, *a.g.e.*, s. 476.

oturup teşrifat işlerine bakan *küçük hatun* bulunmaktadır. Söz konusu sistemle, hatunların sahip oldukları ekonomik gücü birleştirdiğimizde, hatunun siyasi, askeri, sosyal ve kültürel yaşamda yer alması ve etki bırakması için tüm imkânların hazırlandığı görülecektir.

Sarayda ve ordada hatunların sultanla ve birbirleriyle diyalogları, ilişkileri bir protokol nezdinde yaşanmaktadır. Dolayısıyla güçlü bir protokolün uygulanması güçlü bir devlet geleneğinin varlığına işaret etmektedir. Gerek bu devlet geleneğini gerekse kadının saygın statüsünü; saraya giden elçilerin raporlarında, seyyahların gözlemlerinde görmek mümkündür.

Tören ve protokolde hatunun yeri hanın yanındır. Carpini, Batu Han'ın huzuruna çıktığında *Batu Han'ın tahtı üzerinde hatunuyla birlikte* oturduğunu ifade eder. "...*Buna mukabil kardeşleri ve oğulları ve diğer devlet erkânı biraz daha alçakta, ortada bir sedir üzerinde otururlar. Geri kalan halkta onların arkasında erkekler sağ, kadınlar sol tarafta otururlar*"⁴² şeklinde çizdiği protokol tablosu hatunun protokoldeki yerini görmemizi sağlamaktadır. Hatunların yönetimdeki varlıklarının sadece söz konusu resimle sınırlı olmadığını, validelerin tavsiyeleriyle hanın yanında yer aldıklarını da görüyoruz. Bartold; Batu Han'ın Güyük'ün ölümü üzerine merkezdeki kağan seçiminde annesinin daha önce yapmış olduğu tavsiyesine uyararak "*kendisine diğerlerinden çok daha saygılı olan Mönge'yi seçtiğini*" ifade etmiştir.⁴³ Validelerin hanlık makamındaki oğullarına tavsiyeleriyle yönetimde var olmaları geleneği Altın Orda Hanlığı'nın kuruluşundan itibaren kaynaklara yansımıştır.

Batu Han'dan sonra Altın Orda Hanı olan Berke Han döneminde, hanın çevresinde İslâmiyet yayılırken hatunların protokoldeki yerleri korunmuştur. Tagtagay Hatun, Çiçek Hatun ve Güher Hatun'un Memlük Sultanı Meliküzzahir elçilerinin kabul töreninde, Berke Han'ın yanında hazır buldukları görülmektedir.

Berke Han dokuz yüz kişiyi alır büyük bir otağda bulunuyordu. Otağ ak keçeden olup, içi ipek ve hitai kumaşla dokunmuş olup mücevherat ve inci ile bezenmiş idi. Berke Han tahtında oturuyor yanında en büyük hatunu bulunuyordu. Elçiler huzura kabul edilip ve kendilerine verilen ikramları yedikten sonra Berke Han onlara: Çiçek Hatun'un katına inmelerini emretti. Ertesi gün sabah Çiçek Hatun'u otağında ziyaret eden elçilere Hatun ziyafet verdi. Elçiler dönmeden önce Berke Han onlara bir miktar altın verirken Çiçek Hatun da kaftan giydirmiştir.⁴⁴

⁴² Carpini, *a.g.e.*, s. 112.

⁴³ Bartold, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 518.

⁴⁴ Tiesenhansen, *a.g.e.*, s. 328, 329.

Hatunların söz konusu elçi kabulleri Türk Devlet geleneği protokolüdür. Bir başka protokolü Özbek Han döneminde gözlemliyoruz; Sultanın Cuma günü namazdan sonra altın kubbede yapmış olduğu selamlama töreninde:

Sultan tahta oturunca sağ yanına baş hatun olan Taytuğlı Hatun oturur. Onun yanına ikinci Kebek Hatun, sol tarafa Beyalın Hatun ve Urduca Hatun, ön tarafta sultanın kızı İtküçücük Hatun oturur. Böylece saray içindeki hatunların kendi aralarındaki statülerini de görmek mümkündür. Bu törenin başında kadınlardan biri içeri girince sultan ayağa kalkar ve onun elinden tutar tahtına götürür oturtur. Ancak Taytuğlı Hatun baş hatun ve çok beğenilen bir hatun olduğu için sultan onu kapıda karşılar, elinden tutar yavaşça ilerleyerek, kibarca oturtur. Bütün bunlar halkın önünde yaşanır.⁴⁵

Özbek Han'ın Cuma namazı sonrası altın kubbede oturma törenine dair ayrıntılı gözlem yapan İbn Battuta, bizlere hanlığın kuruluşundan yaklaşık yüzyıl sonra da protokol tablosunun değişmediğini resmetmiştir. Söz konusu törende Özbek Han, Tayduğlı Hatun'u sağ yanına, Kebek Hatun'u onun yanına, sol yana ise Beyalın Hatun ile Urduca Hatunu oturtmuştur. Battuta, baş hatun olarak Tayduğlı Hatun'u verirken diğer hatunları Kebek, Beyalun ve Urduca olarak sıralamaktadır. Bu protokol Altın Orda Hanlığı'nın toprak taksimatında da gördüğümüz üzere sağ kolun sol koldan üstünlüğüyle izah edilebilir.

Bayram törenlerinde hatunların yerini almasında bu protokol uygulanmaktadır. Bayram yemeğinde Sultana içkisini kızı sunar, sonrada baş hatuna ve sırayla diğer hatunlara ikram eder. Ardından veliaht prens, önce babasına, sonra hatunlara sonra da kız kardeşine sunar ve bunları, hepsinin önünde reveransla yapar. İkinci oğul da veliahd sunar. Protokolde hatunların ve kızların veliahttan önce gelmesi hususu, Battuta'nın *bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor* ifadesindeki haklılıktan öte bunun bir zihniyet meselesi olduğunu görmek gerekiyor. Zira devlet geleneği olan söz konusu hususta, toplumda kadının saygın statüsünün, halka örnek olacak insanların, içinde yetiştikleri toplumdan devraldıkları geleneği yaşatarak, topluma yansımadaki çift yönlü akışın olduğu görülmelidir.

Hatunlar elçileri, seyyahları çadırlarında kabul edip, onlardan bilgi alıp, onlara yemek ve hediye ikramlarında bulunarak ağırlarlar. Bu kabuller yine baş hatundan başlayarak protokol sırasına uygun gerçekleşir. 14. yüzyılda İbn Battuta bu protokolü tecrübe ederken aynı topraklarda yaklaşık dokuz yüz yıl önce Avrupa Hun Devleti'ne gelen (448) elçilik heyeti içinde bulunan Grek seyyah Priskos aynı şekilde Attila'nın eşi Arıghan Hatun'un (Creca) da kendilerini evinde

⁴⁵ Battuta, *a.g.e.*, s. 476.

yemeğe davet edip ikramlarda bulunduğunu anlatmaktadır.⁴⁶ Asya'dan Avrupa'ya Türk devlet geleneği olan bu protokolün Altın Orda'da yaşamaya devam ettiğini görüyoruz. Hatta Carpini, *Moğollarda hükümdar ve soyluların ölümünden sonra saraylarının yıkılmaması adettir, bazı hanımları bu sarayları aynı şekilde devam ettirir ve yönetirler, aynı tahsisatlar verilir. Hükümdarın sağlığındaki gibi geçimleri temin edilir*, şeklinde hatunların protokoldeki varlıklarının eşlerinin ölümüyle bitmediğine işaret ederken Grek seyyah Priskos da dokuz yüz yıl evvelinden benzer bilgiler vermektedir. Bleda'nın dul eşinin, fırtınalı bir gecede sığındıkları köyün sahibesi olduğunu ve kendilerine ikramlarda bulunup, ağırladığını ayrıntıyla anlatır. Ertesi gün bu soylu hatunu ziyaret edip hediyeler sunup, kendine teşekkür ettiklerini belirtir.⁴⁷ Priskos'un Hunlardan bahsederken sürekli İskitler ifadesini kullanması, her ne kadar Roma tarih yazıcılığından kaynaklanmış olsa da Türk tarihinin sürekliliğinin bir göstergesidir. Kadim Türk yurdu olan Karadeniz'in kuzeyindeki Türk Devletlerinin yönetim geleneği ve kültürü, 13. yüzyıla kadar kesintisiz devam etmiş ve bu tarihten sonra temsilcisi Altın Orda Hanlığı olmuştur.

Özbek Han'ın eşi Bizans İmparatorunun kızı Beyalın Hatun'un İstanbul seyahatine çıkışında da yine hatunlara dair bir protokolü görüyoruz. Özbek Han ve veliaht prens, yolculuğa çıkan hatuna bir menzil boyu eşlik edip geri dönerken, diğer hatunlar devam ederek ikinci menzile kadar eşlik edip dönmüşlerdir. Hatuna gösterilen saygı ve hürmet devletin en başından Hanlık makamından başlayarak tabana yayılmaktadır. Zira devlet -dolayısıyla devleti temsil edenler- devlet adına yapılan uygulamalarda ve kendi yaşamlarında söz konusu bakış açısını, saygı ve değeri içselleştirmiş olmalı ki protokolde, yasalarda, günlük yaşamda ve halk tabanında makes bulabilsin. Nitekim Battuta söz konusu yolculuğu anlatırken *her emirin askeriyle birlikte Beyalın Hatun'ın kendi bölgesine girişinde karşılayıp, bölgenin sınırına kadar eşlik ettiğini ve bunun güvenlik gerekçesiyle değil saygıdan kaynaklandığını* vurgulamıştır.⁴⁸

Taşra teşkilatında ise söz konusu kabul ve ikram protokolünü emirlerin hatunları gerçekleştirmektedir. *Emir Saltıye Bey'in hanımı konağa gelince beyin huzuruna çıkıp oturur. Getirilen kıymiz tulumundan beye bir kadehe doldurup, iki dizi üzerine çökerek takdim eder. Ardından kayınbiraderine de sunar. Bey ise bizzat kendisi bir kadeh kıymızı hatununa kendi eliyle içirir. Sofra hazırlanınca yemeklerini birlikte yerler. Bey hatuna bir takım elbise takdim eder. Hatun*

⁴⁶ Ali Ahmetbeyoğlu, *Greks Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 50.

⁴⁷ Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s. 38, 39.

⁴⁸ Battuta, *a.g.e.*, s. 498; Boris Cherkas, "Territorial Organisation of the Ulus of Jochi (Territory to the West of the Don)" *The Golden Horde in World History*, Kazan 2017, s. 165; Yakubovskiy, *a.g.e.*, s. 70.

*huzurdan kibarca çıkar.*⁴⁹ Sarayda görülen karşılıklı saygı ve hürmet beylerin konağında da devam etmektedir.

Altın Orda Hanlığı'nda hatunların yönetimdeki yetkilerini açık bir şekilde izah eden eser, İbni Fadullahil Ömeri'nin *Mesâlikül Ebsar fî Memalikel Emsâr*'ıdır.

...Kıpçak halkı Irak ve Acem halkı gibi halifenin yaptıkları kanunlar dairesinde yürümez. Bunların hatunlarının hüküm ve idarede, kendilerinden sadır olan emirlerde onlar kadar hatta daha ziyade iştirakleri vardır... Bereke ve ondan sonra gelenlerin zamanlarından beri bu diyarın hanlarından sadır olan fermanın çoğuna muttali oldum, bu fermanlarda **'hatunlar ve emirler şöyle, böyle bir şeyde veya bu yolda, bir şeyde el birliği'** etmişlerdir...⁵⁰

Eserde yer alan; *yarlıklarda han ve hatunun birlikte karar vermesi* uygulaması⁵¹ Türk devlet yönetim geleneğinde yer alan hatunların kurultaylarda, imzalanan anlaşmalarda ve elçi kabullerinde söz sahibi olmasından öte bir şey değildir. Berke Han'ın eşi Çiçek Hatun'un Memlük elçilerine kaftan giydirmesi ve kendi otağında kabulü, Özbek Han'ın dört eşinin de sırayla kendi otağlarında İbn Battuta'yı kabulleri ve hatta Taytuğlı Hatun'un vermiş olduğu yarlıklar bu minvalde değerlendirilebilecek yetkililerdir.

Taytuğlı Hatun⁵², günümüze ulaşan yarlıklarından 3 tanesini Metropolitlere vermiş olup, Metropolitleri, Moskova-Konstantinopol-Saray arasında yapacakları seyahatleri süresince vergi imtiyazıyla ve dokunulmazlıkla koruması altına almıştır. Taytuğlı Hatun'un, günümüze ulaşan yarlıklarından diğeri ticaretle ilgili olup, geliri kendisine tahsis edilen Azak limanının ticaretini olumsuz etkileyecek duruma çözüm niteliğindedir. Venedikli tüccarlar tarafından soyulan Orda tüccarlarının zararının tazmin edilmesi üzerine hazırlanmıştır. Zararın bir kısmının Taytuğlı Hatun tarafından Orda'lı tüccarlara ödenmesi ve bunun Venedik Doç'undan talep edildiği yarlıg ve ekidir. Söz konusu belgede üzerinde durulacak esas husus Hatunun direk Venedik Doç'una hitaben yazıyor olmasıdır. Diğer husus, 2830 som olarak tespit edilen zararın, Azak'taki Venedik elçi ve tüccarlarınca ödenmesi hususunda Han yarlıgı olmasına rağmen, Taytuğlı Hatun zararın bir kısmını tüccarlara kendi ödeyip, Doç'tan talep etmiştir; "...*mağdurlara kendi hazinemizden 550 som ödemeyi emrettik. Şimdi bu 550 somu küçük bir tereddüt olmaksızın bana geri gönderiniz...*"⁵³, ifadeleriyle uluslararası ticari

⁴⁹ Battuta, *a.g.e.*, s.472.

⁵⁰ Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 363.

⁵¹ Kafalı, *a.g.e.*, s. 120.

⁵² Bu çalışmanın konusunu ve hacmini aşması dolayısıyla Taytuğlı Hatun'un, Canıbek Han'ın annesi mi eşi mi olduğu meselesi ve Berdibek Han'dan sonra tahtı ellinde tutma girişimlerine dair bilgiler müstakil bir çalışma olarak ele alınıp tarafımızdan yayına hazırlanmıştır.

⁵³ Özyetgin-Kemaloğlu, *a.g.e.*, s.101-104.

ilişkilerin bireyler arasında değil, devletlerarasında yapıldığını ve tüccarların devletlerin himayesinde ve sorumluluğunda olduğunu gösteren manidar bir yarıktır.

Öte yandan 1347, 1351, 1357 tarihli yarıkların hepsinin sonunda “*Böyle diyerek nişanlı yarıklık verdik*” ifadesi yer almaktadır. Hanların vermiş olduğu yarıklarda yazılı olan “*al tamgalı yarıklık verdik*”⁵⁴ ifadesiyle paralel bir uygulama olmalıdır ve söz konusu *nişan* hatuna ait yetki göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Hatunlardan her birinin kendine mahsus varidatının olması⁵⁵ ekonomik güce sahip olduklarını göstermektedir. Ancak yetkilerini kullanmaları konu-sunda her hatuna dair ayrıntılı bilgiye ulaşamamışsa da yetkilerini kullanan hatunların örneklerinden yola çıkarak uygulamadaki devlet geleneği gözlem-lenebilmektedir. Borakçin Hatun’un Ulakçı’yı tahta çıkarma çalışması, hatunların elçi kabullerinde bulunması ve elbette Taytuğlı Hatun’un vermiş olduğu yarıklar ile Taytuğlı Hatun’un Berdibek Han’ın ölümünden sonra tahti elinde tutma hamleleri hatunların yetkilerini kullanmaları hususları, köklü bir devlet geleneği ve protokolünden beslendiklerini görmek için yeterlidir.

2.2. Naiblik Meselesi

Altın Orda Hanlığı’nda, merkez Moğolistan’da (Töregene Hatun’da ve Oğulgaymış Hatun’da) görüldüğü gibi naiblik makamına geçerek devletin yönetimini elinde tutan bir naib hatun dönemi olamamıştır. Ancak bu bağlamda kaynaklara yansıyan ilk isim Borakçin Hatun’dur. Cuveyni’ye göre; *Batu Han 1255 yılında oğlu Sartak’ı kurultaya katılması için Müngge Kağan’a gönderir. Sartak kurultaya varmadan Batuhan ölür. Kurultay dönüşü karargâha varmadan Sartak’ın da ölümü üzerine Müngge Kağan emirlerinden birini göndererek, Batu’nun yerine büyük karısı Borakçin’in geçmesini, Sartak’ın küçük oğlu Ulakçı’nın ise babasının yerini alacak şekilde yetiştirilmesini emretmiştir.*⁵⁶ Bu bilgilerde görüldüğü üzere imparatorluğun merkezinden Müngge Kağan tarafından Borakçin Hatun naiblik makamına getirilmiştir. Lakin kısa süre sonra Ulakçı’nın ölümüyle Borakçin Hatun’un naibliğinin düştüğü görülmektedir. Ancak bu bilgi *Cengiznâmelerde* yer almaz. Sadece Nuveri’nin *Nihayetü’l-İreb* adlı eserinde Burakçin Hatun’un taht için mücadele verdiğini görüyoruz.

Sartak, H. 652 (1254-1255) yılında vefatına kadar hanlıkta kalmıştır. Sartağın evladı olmamıştır. Kardeşi Batuhan oğlu Doğan’ın karısı Burakşin, Sartak öldükten sonra oğlu Tudan Mengü’yü Şimal eyaleti hanlığına geçirmek istemişti, Burakşin’in tasallut ve tahakkümü varidi. Oğlunun amcaları Batuhan oğulları olan hanlar, tümen ağaları bu hususta kadına

⁵⁴ Özyetgin-Kemaloğlu, a.g.e., s. 72, 76, 78.

⁵⁵ Tiesenhansen, a.g.e., s.364.

⁵⁶ Cüveyni, a.g.e., s. 240; Bartold, a.g.e., s. 528.

uymadılar. Kadın bunların imtina ettiklerini görünce Tuli oğlu Hülagü'ye mektup gönderdi. Mektubunda yeleksiz ok, iliksiz, düğmesiz ruba da var idi. Mektubunda; 'oklukta ok kalmadığı gibi yayda da kiriş kalmadı durma gel memleketi al', diyordu. Sonra elçinin ardından gidip Hülagü'ye ulaşip onu Şimal kıtasına getirmek istedi. Beri taraf kadının gittiğinden haberdar olup ardından adam gönderdiler, kadını geri döndürüp öldürdüler.⁵⁷

Altın Orda Hanlığı'nın önemli yerli kaynaklarından kabul edilen Abdülgaflar Kırımı'nın *Umdetü'l-Ahbâr*'ı ve Ötemiş Hacı'nın *Cengiznâmesi*, Berke Han öncesi yaşanan bu taht boşluğunu anlatırlar ve Hülagü'ye gönderilen yakasız gömlek, kınısız kılıç, sembollü mesaja dair ayrıntılı bilgi verirken⁵⁸, olayın kahramanı olan Burakçin Hatun'dan hiç bahsetmezler. Konu, sadece boş kalan taht için çare arayan devlet adamlarının bir çözümü gibi ifade edilmiştir. Cuveynî'nin ifadelerine ve Nuveyri'nin bilgilerine bakılırsa Borakçin Hatun'un oğlunun taht üzerindeki hakkına niyabet etmeye çalıştığı ancak devlet adamlarınca bertaraf edildiği görülmektedir.

Berke Han'dan sonra tahta çıkan Müngge-Timur Han'ın eşi Çiçek Hatun'un adına eşinin dönemindeki faaliyetlerinden ziyade sonraki dönem taht mücadelesinde rastlıyoruz. Tuda-Müngge, Tula-Buka ve Tokta Han dönemlerinde siyasi ve askeri gücü ile ön plana çıkan Emir Nogay, kendine muhalif şehzadeleri, Tokta Han'ı tahta çıkarırken ortadan kaldırmayı başarmıştır. Yine Tokta Han döneminde Çiçek Hatun, Emir Nogay tarafından boğdurularak öldürülmüştür (H.693-M.1294). Rükneddin Baybars'ın *Baybars Tarihi*'nde verdiği bilgilere göre; *Çiçek Hatun, Tuda-Müngge Han ve Tula-Buka Han dönemlerinde Tatarlara tahakküm edip, insaflı bırakarak halka eziyet etmesine dair hakkında yapılan şikâyet üzerine Emir Nogay tarafından ortadan kaldırılmıştır*⁵⁹ Bu konuda dikkat edilmesi gereken husus, Müngge-Timur'un oğullarından Emir Nogay'a muhalif olan şehzadelerin öldürülmesinden sonra annelerinin hala tehlike olarak görülmesidir.⁶⁰ Bu durum Çiçek Hatun'un Emir Nogay'ın hanlık makamı üzerindeki etkisini sarsan bir isim olduğunu göstermektedir. Çok zeki bir kadın olan Çiçek Hatun eşi hayatta iken devlet işleriyle ilgilenmiş ve eşinin ölümünden sonra da devam eden bu ilgisi Çiçek Hatun'un Emir Nogay'a rakip olabileceği söylentisinin yayılmasına neden olmuştur. Emir Nogay'ın tedbiren 1294'te Çiçek Hatun'u boğdurtması söz konusu söylenceyi doğrulamaktadır.⁶¹

Emir Nogay döneminde iç siyasette kaynaklara yansıyan iki hatun daha görüyoruz. İlk Tula-Buka Han'ın validesi diğeri ise Emir Nogay'ın eşi Baylak

⁵⁷ Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 245.

⁵⁸ Kırımı, *a.g.e.*, s. 65.

⁵⁹ Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 197.

⁶⁰ Kafalı, *a.g.e.*, s. 67.

⁶¹ Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Kaknüs Yayınları, 2003, s. 48, 49.

Hatun. Emir Nogay Tula-Buka'nın kendisine suikast hazırlığında olduğunu öğrenince Tula-Buka'nın validesine bir mektup gönderir. Mektub “*oğlun genç ve tecrübesiz bir handır. Ona öğüt vermek ve devlet meselelerine dair bazı şeyleri öğretmek, bazı sırları kendisinden başkasının muttali olmayacağı tenha bir yerde kendisine tevdi etmek boynumun borcudur*” şeklinde bir davet içermektedir. Validesi Tula-Buka Han'ı bu görüşmeye gitmesi konusunda ikna eder. Validesinin tavsiyesine uyan Tula-Buka Han suikast için topladığı askerlerini dağıtır. Bu olaya iki ayrı açıdan bakıldığında; validesinin Han'ı ikna edebilmesi, Emir Nogay'ın da mektubu bunu yapabilecek güçte gördüğü valideye göndermesi hususu önemlidir. Nitekim bu dönemde validelerin han üzerindeki etkisini görmemizi sağlamaktadır.⁶²

Emir Nogay, Tula-Buka Han'dan sonra tahta çıkardığı Tokta Han'a, kendi karısı Baylak Hatun'u bir mektupla gönderir ve kendisine muhalif beylerin öldürülmesini istemektedir. Baylak Hatun, Nogay'ın verdiği isimleri tek tek sayar ve bu beylerin öldürülmesinden sonra Emir Nogay'ın yanına döner. Altın Orda Hanlığı'ndan hanlık makamına ve hanlara tahakkümüyle karşımıza çıkan Emir Nogay gibi Baylak Hatun'un da söz konusu tahakkümde eşine vekâlet ettiği görülmektedir.⁶³

Son örnek Özbek Han'ın annesi olan Gelin Beyalın'ın, şehzade Özbek'i muhafazası bir naiblik örneği olmasa da hatunun hanlık içerisinde oğlunu taht kavgasından koruyabilecek bir nüfuzunun olduğuna işaret etmektedir. Zira Tokta Han tarafından veliaht oğluna muhalif olacak Ak Orda hanedanı mensuplarının ve dahî kendi kardeşi Tuğrul'un ortadan kaldırdığı dönemde Tuğrul'un eşi Gelin Beyalın'ı Tokta Han kendine eş almıştır. Ancak hamile olan hatun bunu Tokta Han'dan saklamış ve doğan çocuğu şehzade Özbek'i Kabartay Çerkesi arasına göndermiştir. Nitekim Beyalın Hatun, veliahtın vefatı, Tokta Han'ın yaşlılığı ve Ak Orda hanedanını bitirmekten dolayı üzüntüsünden emin olunca şehzadenin varlığına dair bilgi vererek Altın Orda tahtının kaderini belirlemiştir.⁶⁴

3. Sarayda Kadın

3.1. Hanedan Hatunları, Siyasi Evlilikler

Türk devlet geleneğinde hanedan mensupları tahta çıkacak neslin han soyuna layık olması hususuna dikkat edip soylu hatunlarla evliliğe özen göstermişlerdir. *Başhatunun* büyük oğlu verasette ilk sırada olduğu için *başhatunun* soylu olması önemli bir şarttır.⁶⁵

Altın Orda Hanlığı'nda hanedan hatunlarına dikkat edildiğinde Kongirat Kabilesinden beylerin kızlarıyla evlilik yapmanın bir geleneğe dönüştüğü aşağıda

⁶² Kafalı, *a.g.e.*, s. 65.

⁶³ Tiesenhansen, *a.g.e.*, s. 195,

⁶⁴ Kırmî, *a.g.e.*, s. 68.

⁶⁵ Ögel, *Türk Kültürünün*, s. 448.

Tablo1’de görülecektir. Coğrafyanın kadim geleneği olup, Asya Hun Devleti’nden, Uygurlara kadar görülebilen; devleti yöneten boyların kız aldıkları *dünür boyları* adı verilen belirli boylar vardır ve bu boylar devlet içinde üstünlük ve asalet kazanmışlardır.⁶⁶ Kongiratlar Altın Orda ve Cengiz oğulları için *dünür boyudur*. Cuçi Ulusunun en nüfuzlu kabilelerinden biri olan Kongiratlar, Cuçi topraklarında Doğu Deşt-i Kıpçak’ta ve özellikle Harezmi ve Aral Gölü çevresinde oturmuşlardır.⁶⁷ Cuçi oğulları Harezmi’nin kendilerine ait kısmının idaresini Kongirat Kabilesi beylerine vermişlerdir.⁶⁸ Kongirat beylerinin kızlarıyla evlilik sadece Altın Orda şehzadelerine münhasır değildir. 1237 Yılında Ögeday Kaan emri olan “*Ongirat Kabilesi’nden gelen kızlar nesillerce imparatoriçe olup, erkekler nesillerce prensesler ile evlenecekler, nesillerce her yılın 1., 4., 7. ve 10. ayında bu emir okunacaktır*”⁶⁹ kararına uygun bir uygulama olmalıdır.

Bilindiği üzere Cengiz Han’ın eşi Börte, Kongirat kabilesindedir. Ayrıca, Çin kaynaklarına göre; *Onggirat Kabilesi Çin Seddinin kuzeyindeki Ha-la-win (Haraun) Dağı yakınlarında oturuyordu ve 5 klana ayrılmıştı; Aykas, Olgunut, Qaranut, Qunkeli’ut ve İkirca olmak üzere. Kunkeliy’ut ve Qurlas aynıdır. Bu klandan olan Alan-ho’a Hatun, Dobun Mergen ile evlendi ve Burqan-qaldun dağına göç ettiler.*⁷⁰ İsmi geçen Alan Koa hatun Moğolların Türeyiş efsanesindeki ışıktan üçüz doğuran hatundur. Üçüzlerden Buduncar neslinden dokuzuncu kuşak Cengiz Handır.⁷¹ Ayrıca yine Çin kaynaklarında İkiraslar için, *Tayciutlardandır, Cengiz Han’a tabi oldular ve Cengiz Han’ın soyundan gelenler ile nesillerce evlendiler*, bilgisi mevcuttur.⁷² Ebul Gazi’ye göre; Kıyan (Kıyat) neslinden birinin üç oğlu vardır; Corlık Mergen, Kobay Şire ve Tosbuday.. Corlık Mergen’in Kunkrat adlı bir oğlu vardır. Kongiratlar bunun neslindedir.⁷³

Bu bilgilerden hareketle Cengizoğullarının Kongiratlardan kız alma uygulamasının; Kongirat kabilesinin, Kıyat neslinden (saf nesilden olması) Alan-ko’a Hatunun ve Cengiz Han’ın eşi Börte’nin Kongirat kabilesinden olmasından kaynakladığı söylenebilir.

⁶⁶ Ögel, *Türk Kültürünün*, s. 320.

⁶⁷ Kafalı, *a.g.e.*, s. 40.

⁶⁸ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 7.

⁶⁹ Ch’i Tang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul 1970, s. 58.

⁷⁰ Ch’i Tang, *a.g.e.*, s. 53,54.

⁷¹ Kırmî, *a.g.e.*, s. 23

⁷² Ch’i Tang, *a.g.e.*, s. 54.

⁷³ Hive Hanı Ebu’l-Gazi Bahadır Han, *Türk Şeceresi Türk’ün Soy Ağacı*, Çev. Rıza Nur, İstanbul 2010, s. 60.

Tablo 1: Altın Orda Hanlığı'nda Cuçioğulları Hatunları ⁷⁴			
		Hatunları	Hatunların Bilinen Kimlikleri
Ak Orda Hanedanı	Cuçi	Sertak (Serkan) Hatun	Kongirat Kabilesinden
		Bektutmak Hatun	Mekeş Noyan'ın kız kardeşi Almalık Hatun'un Kızı
		Erkin-Kuçin Hatun Batu Han'ın annesi	Kongirat Kabilesinden Elçi Noyan'ın kızı
		Sultan Hatun (Han)	
	Batu	Borakçin?	
	Batu oğlu Togogan	Köchü Hatun (Müngge Timur ve Burakçin Hatun)	Kongirat Kabilesinden (Buga-Temür'ün kızı ve Olcay Hatun'un kız kardeşi)
	Orda –İçen	Çöke Hatun	Kongirat Kabilesinden
		Tubakane Hatun	Kongirat Kabilesinden
		İsmi bilinmiyor (Öge)	Kongirat Kabilesinden
	Berke	Tagtagay Hatun	
		Çiçek Hatun	
		Güher Hatun	
		İsmi Bilinmiyor	Ölen Batu Han'ın eşlerinden biri
		Melike Hatun	Alaaddin Keykubat'ın kızı
	Müngge-Timur Han	Olcay Hatun (Uluğ)	Kongirat Kabilesinden
		Sultan Hatun	Uyşun (Uşhin) Kabilesinden
		Kutuguy Hatun	
		Olcaytu Hatun	Salciday Küregen'in kızı
		Bulagan Hatun	Kongirat Kabilesinden
		Tökünce Hatun	Kongirat Kabilesinden
		Çiçek Hatun	
	Tuda-Müngge Han	Arıkaç Hatun	Kongirat Kabilesinden
		Tura-Kutluğ Hatun	Alçı-Tatar Kabilesinden
	Tokta Han	İsmi bilinmiyor	Hıtay Hanı'nın kızı
		Gelin Beyalın	Selâtin-i Çağatay kızlarından olup Tokta Han'ın kardeşi Tuğrulca'nın eşi idi
		Maria	II. Andronikos'un kızı (evlilik dışı?)
		Bulaghan Hatun	
		Tökünce Hatun	Kongirat Kabilesinden
	Özbek Han	İsmi Bilinmiyor?	Özbek Han'ın kızı İtküçücük'ün annesi
		Taytuğlı Hatun (Uluğ)	Kıpçak
		Kebek Hatun	Emir Nangıtay'ın kızı
Beyalun Hatun		Bizans İmparatoru 3. Androikos'un kızı	

⁷⁴ Tablodaki bilgilerin derlendiği kaynaklar: Kırımî, *a.g.e.*, s. 68; Battuta, *a.g.e.*, s. 474; Kafalı, *a.g.e.*, s. 65; Yazıcı, *a.g.e.*, s. 95; Rashid Al-Din, *The Successors of Qenghis Khan*, Trans: John Andrew Boyle, Columbia University Press, New York USA 1971, s. 344, 352.

		Urduca Hatun	Emir İsa'nın kızı
	Tinibek	Cemile Hanmelek	
	Berdibek	Baht Hatun	Melik Eşref'in kızı
Gök Orda Hanedanı	Orda İçen	Çöke Hatun-	Kongirat Kabilesinden
		Tubakane Hatun	Kongirat Kabilesinden
		?ismi bilinmiyor	Kongirat Kabilesinden
	Orda oğlu Sartaktay	Hujan (Suhan) Hatun (İlhanlılarda Kutuy)	Kongirat Kabilesinden (Kıtay noyan'ın kardeşinin kızı)
		Bukulun Hatun	Kongirat Kabilesinden
	Sartaktay oğlu Koniçi	Togulugan Hatun	Kongirat Kabilesinden
		Bugulun Hatun	Merkit Kabilesinden
		Chingtüm Hatun	Kongirat Kabilesinden
		Barguchin Hatun	Cacirat Kabilesinden
	Koniçi oğlu Bayan	Chingtüm Hatun	Kongirat Kabilesinden
		Barguchin Hatun	Cacirat Kabilesinden
		İlgen Hatun	Kongirat Kabilesinden (Keleş Elçi ailesinden Temege'nin kızı)
		Kutulun Hatun	Arghun Kabilesinden
		Altaju Hatun ⁷⁵	Kongirat Kabilesinden (Bulaghan Hatunun akrabası Tödey Bahadır'ın kızı)
	Koniçi oğlu	Kökelin Hatun	Kerait Kabilesinden
	Koniçi oğlu	Sürmiş Hatun	Kerait Kabilesinden Kuştemür'ün kızı
	Koniçi oğlu	Barguchin Hatun	Cacirat Kabilesinden
	Orda oğlu Kuli	Nendiken Hatun	Kongirat Kabilesinden
		Kadağan Hatun	
		Kökteni Hatun	
	Kuli oğlu Tümeke	Bulaghan Hatun	Tatar Soghal Noyan'ın kızı
		Boralun Hatun	
		Olçay Hatun (Cariye)	
	Tümeke oğlu	Yagur	
	Kuli oğlu	Boralun Hatun	
	Kuli oğlu	Ordategin Hatun	Nayman Kabilesinden
	Orda oğlu	Bukulun Hatun	Kongirat Kabilesinden
	Orda oğlu Hülagü	Solugu Hatun	
		?İsmi bilinmiyor	Kıpçak kızı
		Kukaçin Hatun	Kongrat Yesün Noyan'ın kızı
Yabalun Haun		Kongirat Kabilesinden (Hülagü Han'ın eşi Kutay Hatun'ın kız kardeşi)	
Hülagü oğlu Temürbuka	Kökecin Hatun	Kongirat Kabilesinden Yisün Noyan'ın kızı	

⁷⁵ Reşidüddin, Bayan'ın babasının üç eşi ile evlendiği bilgisinin ardından Altaju Hatun'un adını verse de babasının eşlerinin listesinde Altaju Hatunun adını vermemiştir. Rashid Al-Din, *a.g.e.*, s. 101.

Cuçi oğlu Şinkur		Argun Tekin Hatun	Argun Kabilesinden Kuri Koçgar'ın kızı
		Kutuçin Hatun	
		Beyalun Hatun	Kongirat Kabilesinden
	Toktamış Han	Annesi Köten-	Kongirat Kabilesinden
	Şinkur oğlu Şiremun	Borauçin Hatun	Tatar
		Kutlugan Hatun	Süldüs Kabilesinden
		Koldag Hatun (Cariye)	

Hanlıktaki evliliklerin bir kısmı ise siyasi evliliklerdir. Hanların kızları, beylerle veya komşu devletlerin hükümdarlarıyla evlendirilirken, komşu devletlerin prensesleri ve bey kızlarının da hanlarla evliliği söz konusudur. Aşağıda tablo 2' de de görüleceği üzere Cuçi'nin eşi Han Sultan Alaaddin Muhammed Harezşah'ın kızıdır⁷⁶ Berke Han'ın eşi Türkiye Selçuklu Sultan Alaaddin Keykubad'ın kızı Melike Hatun'dur. Nitekim Melike Hatun'dan doğan Orbay Hatun da yine bir Selçuklu sultanı olan II. İzzeddin Keykavus ile evlenmiştir.⁷⁷ Orbay Hatun, II. İzzeddin Keykavus'un ölümüyle oğlu II. Mesud'un eşi olmuştur.⁷⁸ Özbek Han'ın eşi Beyalun Hatun Bizans İmparatorunun (3. Androikos'un) kızı, diğer eşi Urduca Hatun Emir İsa'nın kızı ve Kebek Hatun ise Emir Nangıtay'ın kızıdır. Özbek Han'ın kızı İtküçük ise Emir İsa ile evlidir. Özbek Han'ın bir diğer kızı, Harezem emiri Kutlu Temür'ün oğlu ile evlidir.⁷⁹ Özbek Han'ın kız kardeşi Könçek Hatun, Moskova Rus Knezi Yuri Daniiloviç ile evlidir ve evliliklerinde resmi merasimle vaftiz edilen Könçek Hatun Agahta adını almıştır.⁸⁰

Toktamış Han döneminin önemli isimlerinden Kıyat kabilesinden Mamay'ın eşi Canibek Han'ın kızı ve Berdibek Han'ın kız kardeşi Bisulu Hanuş'tur. Mamay Bey'in ölümünden sonra Şirin mirzaların lideri Emir Rektemür'ün eşi olmuştur. Kırım Hanlığı'nın kuruluşunda etkin rol oynayacak Eminek Mirza, Bisulu Hanuş'tan doğan Tekene beyin neslidir.⁸¹

Toktamış Han'ın ölümünden sonra yaşanan taht kavgalarının ardında hanlık makamını elinde tutan Emir Edigü'nün eşi Urus Han'ın kızı, Barak Han'ın kız kardeşidir. Güçlü bir Nogay emiri olan oğlu Mansur Mirza'nın annesi bu hatundur.⁸² Emir Edigü'nün kızı Turan Hanuş, Şirin mirzalardan Tekene Bey ile evlidir.⁸³

⁷⁶ Fatih Bostancı, "Han Sultan'ın Berke Han'ın Annesi Olup Olmadığı Hususunda Mutâlaalar", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 6, Sayı 4, 2020, s. 1344-1355.

⁷⁷ Tiezenhausen, *a.g.e.*, s. 175.

⁷⁸ Subaşı, *a.g.e.*, s. 277.

⁷⁹ Battuta, *a.g.e.*, s. 522.

⁸⁰ Kafalı, *a.g.e.*, s. 76.

⁸¹ Kırımî, *a.g.e.*, s. 90.

⁸² Kırımî, *a.g.e.*, s. 107.

⁸³ Kırımî, *a.g.e.*, s. 105.

Tablo 2: Altın Orda Hanlığı'nda Saraya Gelen Hatunlar ve Saraydan Çıkan Prenseslerin Siyasi Evlilikleri ⁸⁴		
Altın Orda'ya Gelenler	Cuçi'nin eşi Han Sultan	Muhammed Harezşah'ın kızı
	Berke Han'ın eşi Melike Hatun	Alaaddin Keykubat'ın kızı
	Tokta Han'ın eşi ismi bilinmiyor	Hıtay Hanı'nın kızı
	Tokta Han'ın eşi Maria	Bizans İmparatoru II. Androikos'un kızı
	Tokta Han'ın eşi Beyalun Bigim	Selâtin-i Çağatay kızlarından
	Özbek Han'ın eşi Taytuğlı Hatun	
	Özbek Han'ın eşi Beyalun Hatun	Bizans İmparatoru III. Androikos'un kızı
	Özbek Han'ın eşi Urduca Hatun	Emir İsa'nın kızı
	Özbek Han'ın eşi Kebek Hatun	Emir Nangıtay'ın kızı
	Berdibek Han'ın eşi Baht Hatun	Melik Eşref'in kızı
	Emir Nogay'ın eşi Eufrozina	Bizans İmparatoru VIII. Mihail'in kızı
	Emir Nogay'ın oğlu Çeke'nin eşi ismi?	Macar Kralı Terter'in kızı
	Altın Orda Prensesleri	Cuçi'nin kızı
Sertak Han'ın kızı		Fedor Rostislaviç Çerniy'in eşi
Berke Han'ın kızı		Memlük Sultanı Baybars ile evli olduğu rivayeti var
Berke Han'ın kızı Orbay Hatun (Melike Hatundan)		II. İzzeddin Keykavus'un eşi
Özbek Han'ın kızı İtküçücük		Emir İsa'nın eşi
Özbek Han'ın kız kardeşi Könçek Hatun		Moskova Knezi Yuri Daniiloviç'in eşi
Özbek Han'ın kızı (ismi bilinmiyor)		Harezşah Emiri Kutlu Temür'ün oğlu Harunbek'in eşi (Emir Kutlu Temür, Özbek Hanın teyzesidir)
Canıbek Han'ın Kızı Bisulu Hanuş		Önce- Kıyat Mamay Bey'in eşi Sonra- Emir Rektemür'ün eşi
Toktamış Hanın Kızı Canıke Hanuş		Emir Edigü'nün oğlu Nureddin'in eşi
Tulunbay Hatun,		Memlük Sultanı Melik Nasır'ın eşi sonra Memlük Beylerinden birinin eşi olmuştur.

Türk aile yapısı ve evliliklerle ilgili önemli bilgiler sunan Dede Korkut hikâyelerinde; kızların, evlenecekleri damatlardan çeşitli isteklerde bulunabilecekleri hatta tasvip etmedikleri evliliklerin gerçekleşmemesi için damat tarafına yapamayacağı şartlar öne sürebildiği anlatılmaktadır.⁸⁵ Benzer bir uygulamayı Özbek Han döneminde görüyoruz. Memlük Sultanı Melik Nasır, Özbek Han'dan evlenmek üzere Sayın Han sülalesinden bir prenses istemiştir. Bu

⁸⁴ Tablodaki bilgiler [Silk in Mongol, s. 195; Cuveyni, *a.g.e.*, s. 116; Battuta, *a.g.e.*, s. 474; Kafalı, *a.g.e.*, s. 74; Vásáry, *a.g.e.*, s. 89.

⁸⁵ Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları, Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasal Evlilikleri*, İstanbul 2017, s. 16.

isteğin ilk etapta Altın Orda sarayında makbul görülmediği, “*bir han kızı Mısır’a gönderilip, yedi deniz geçecek...*” fikrine sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Sultan’ın elçileriyle birlikte Kahire’ye gelen Altın Orda elçileri, prensesin verilmesi hususunda; “... *Padişahlar, padişah kızlarını isteye gelmişlerdir. Mısır padişahı büyük bir padişaktır, istediği şey kabul olunur, şu kadar ki bu iş ancak dört yılda biter. Söz yılı, dönürlük yılı, hediyeleşme yılı, evlenme yılı olmak üzere...*” cevabını verirler.⁸⁶ Ayrıca Nüveyri mehir istemede mübalağa edildiğini ve sultanın bu haberi alınca dönürlükten ve bu babda söz söylemekten vazgeçtiğini ve Özbek Hanla yapılan mektuplaşmalarda ve elçilerin gidip-gelmesinde bu konuya hiç yer vermediğini vurgulamıştır. Ancak bir süre sonra Özbek Han, kendi isteğiyle Sultanın elçisine bu konuyu açıp “... *ben kardeşim Melik Nasır’a istediğini hazırladım... Cengiz Han ailesinden bir kız ayırdım*” diyerek hanedandan Tulunbay Hatun’u 1320’de büyük bir heyetin refakatinde Kahire’ye göndermiştir.⁸⁷ Tulunbay Hatun, Mısır’da iyi karşılanmışsa da Sultan, kısa bir süre sonra Hatundan boşanmış ve Tulunbay hatun emirlerden biri ile evlendirilmişse de çok geçmeden vefat etmiştir. Özbek Han’ın ise söz konusu boşanma, evlilik ve hatunun ölümünden haberi olmamıştır. Daha sonra Özbek Han, Sultan’ın kızlarından birini istemişse de Sultan, kızlarının evlilik çağına gelmediği gerekçesiyle bu isteği boş çevirmiş⁸⁸ bir nev’i kendine yapılamayan karşılık vermiş olmalıdır. Memlûklerle olan evlilikler hanedan boyutunda kalmamıştır. 1262 yılındaki Altın Orda-İlhanlı savaşı sonrası İlhanlı hizmetindeki Altın Orda birliklerinden bin üç yüz atlıdan oluşan büyük bir grubun Memlûklere sığındığı ve bunların Altın Orda hükümdarı Berke Han’ın komutanları ve askerleri olduğu bilinmektedir. Saraghan Ağa, Kermun, Nogay ve daha pek çok önde gelenin olduğu bu vâfidin (iltica eden, göçmen) grubunu büyük bir hüsnü kabulleyerek karşılayan Baybars, onlara ihsan ve ikramlarda bulunmuştur. Söz konusu komutanların kızlarının, Memlûk sultanlarıyla ve emirleriyle evlendikleri görülmektedir.⁸⁹

Türk Devlet geleneğindeki evlenilecek hatunun soyluluğuna sadece hanlar değil beylerin de dikkat ettiği, bu konunun onların nezdinde de önemli olduğu görülmektedir. Kırımı eserinde; Emir Edigü’nün savaş meydanından kaçan kendi oğlu Keykubad’ın arkasından *Ceman ne kıldın deyü feryad edip hay negacisli*, diyerek seslendiğini ve bu *negacisli* kelimesinin *validesi tarafının leim yani korkak* manasına geldiğini belirtmiştir.⁹⁰ Emir Edigü’nün, *Keykubad’ın validesinin ümeradan gayretsiz kimsenin kızı olduğunu* ifade etmesinin yanı sıra Toktamış Han’ın ölümünden sonra Toktamış Han’ın kızının Emir Edigü

⁸⁶ Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 304.

⁸⁷ Kafalı, *a.g.e.*, s. 76.

⁸⁸ Kamalov, *a.g.e.*, s. 96.

⁸⁹ Fatma Akkuş Yiğit, “İktidar Ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:49, 2016, s. 103-120.

⁹⁰ Kırımı, *a.g.e.*, s. 101.

tarafından diğer oğlu Nureddin için saklanmış olması emirlerin han soyuna damat olarak siyasi güçlerini arttırmalarının yanı sıra neslin cesareti ve askeri gücü açısından da değerlendirildiğini göstermektedir.

3.2. Levirat

Levirat, Cengizogulları devletlerinde yaygın uygulamadır. Baba öldükten sonra oğlu, öz annesi dışında babasının bütün karılarıyla ve ölen erkek kardeşlerin eşleriyle (yengeleriyle) evlenebilirler. Asya Türk Devletlerindeki levirat uygulamasının⁹¹ Çinliler tarafından anlaşılamadığı⁹² gibi Rubruck da Altın Orda'da gördüğü bu uygulamayı *ayıp bir gelenek* olarak anlatmıştır.⁹³ Oysa levirat; *soyun kaybolmasını engellemek ve akraba ilişkilerini korumak üzere geliştirilmiştir*. Bu ifadeler Mo-tu'dan sonra Asya Hun Devleti'nin başına geçen Şanyü Chi-yü'nün yanında bulunan Chung-hang Yüeh tarafından Han hanedanı elçisinin benzer ayıplamasına verilen cevaptır.⁹⁴ Öte yandan kocasını kaybeden kadının tekrar baba evine dönmesi durumunda çocuklarından ayrılması gerekecek baba evinde onun geçimini sağlayacak birilerinin olmaması durumunda kadının yaşam şartları olumsuz yönde etkilenecektir. Ve Türklerde aileden bir kadının başkalarına muhtaç olması hem çocukları hem de eşinin ailesi için onur kırıcı bir durumdur. Dolayısıyla kadının alıştığı yaşamda devam etmesini sağlamak ve aile müessesesinin ahlâki değerlerini zedelemekten meşru dairede, rıza şartıyla evlilik üzere geliştirilmiş bu uygulama bozkır kültürünün etkisidir.

Ancak levirat uygulaması gerek İslâm kaynaklarında gerek bozkır kültürüne uzak toplumlarca hoş karşılanmamıştır. *Tarih-i Baybars* adlı eserde, İslâm hukuku açısından bakılarak *şeriatı çiğnemek* olarak değerlendirilmiştir. *Müنگge Timur Han, Altın Orda'ya sığınan II. İzzeddin Keykavus'un ölümü üzerine Keykavus'un eşi Berke Han kızı Orbay Hatun'u, sultanın oğlu Mesud ile evlendirmek istemiştir. Ancak o bunu kabul etmeyerek, ar ederek kaçmıştır*, şeklinde ifade edilmiştir. Oysa Selçuklu Devleti'nin yerli kaynaklarına söz konusu bilgi ve yorum yansımamıştır. Zira bu levirat uygulaması Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey'in oğulları ve torunları döneminde de yaşanmaktadır. Selçuk oğlu Mikail'in ölümü üzerine dul eşi diğer oğul Yusuf Yınal ile evlenmiş, İbrahim Yınal, amcaoğulları Tuğrul ve Çağrı Beylerin anne bir kardeşidir. Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı Bey'in ölümünden sonra onun dul eşiyle evlenmiştir. Sultan Alparslan amcası Tuğrul Bey'in ölümünden sonra dul eşi Akke Hatun ile evlenmiştir.⁹⁵ Dolayısıyla bozkır kültürüne hâkim müellifler levirat uygulamasını,

⁹¹ Liu Mau Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 23.

⁹² Ayşe Onat-Sema Orsoy-Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 1.

⁹³ Rubruck, *a.g.e.*, s. 41.

⁹⁴ Onat-Orsoy-Ercilasun, *a.g.e.*, s. 18.

⁹⁵ Kaçın, *a.g.e.*, s. 44-46.

gereğini ve örneklerini bildiklerinden dolayı olumsuz değerlendirmelerde bulunmamışlardır. Ancak bu örneklerdeki uygulamanın İslâm hukukuna aykırı olmaması göz önünde tutulmalıdır. Zira Büyük Selçuklu Devleti'nde görülen örnekler yengelerle evliliğidir, üvey anne ile evliliğe dair değildir. Dolayısıyla Türk tarihinde görülen levirat uygulamasını gayr-i ahlâki değerlendiren seyyahlar, elçiler ve müellifler bozkır kültürünü bilmeyen, kendi dini ve kültürel değer yargılarıyla ölçülendirenlerdir. Nitekim Cengiz yasasını uygulayan Müngge Timur Han Müslüman değildir.

Cengizoğullarında levirat uygulaması Cengiz Han yasasının koruması altında olup, *Babasının ölümünden sonra, anası bir yana, karılarının ne olacağı oğlun tasarrufuna bırakılmıştır ve isterse onlarla evlenir veya başkalarıyla onları evlendirebilir*⁹⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Altın Orda Hanlığı'nda Batu Han'ın kanunlarına göre yasaya mugayir hareketin cezası ölümdür,⁹⁷ dolayısıyla yukarıda Müngge Timur Han'ın şehzade Mesud'un Orbay Hatunla evliliğini istemesi Berke Han'dan sonra da yasanın uygulandığını gösterir. Orbay Hatunla evlilikten imtina eden şehzade Mesud her ne kadar Anadolu'ya geçse de ardından Anadolu'ya geçen ve Samsun, Amasya üzerinde misafir edilerek Abaka Han'a ulaşan Orbay Hatun'la İlhanlı hâkimiyetinde evlenmek zorunda kalmıştır.⁹⁸

Cüzcânî, Berke Han'ın da Batu Han'ın eşlerinden birini nikâhına aldığını belirtmektedir.⁹⁹ Batu Han'ın ölümünden sonra Sartak ve Ulakçı'nın tahta çıkış sürecini anlatan kaynaklardan Cuveynî, Borakçin Hatun'u Batu'nun karısı olarak verirken, Nuveyrî, Batu oğlu Togan'ın karısı olarak vermektedir. Söz konusu bilgiler çelişkili bilgi olarak görmek yerine levirat uygulamasından dolayı her ikisinin de eşi olabileceği dolayısıyla her iki kaynağın da doğru olma olasılığı göz önünde bulundurulmalıdır. Yine Berke Han ile ondan sonra tahta çıkan Müngge Timur'un eşleri listesinde (yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere) Çiçek Hatun ismi vardır. Söz konusu Çiçek Hatun'un aynı kişi olup olmadığı tespit edilememiştir.¹⁰⁰ Müngge Timur Han ile oğlu Tokta Han'ın eşleri listelerinde Kongrad Kabilesinden Bulagan Hatun ve Tökünce Hatun'un isimlerini görüyoruz. Söz konusu hatunların isim benzerliği olup olmadığına dair bilgiye ulaşamadık ancak büyük olasılıkla levirat uygulanmış olmalıdır. Tokta Han veliaht oğluna taht mücadelesi yürütme ihtimaline karşı Ak Orda hanedanını kırarken öldürdüğü

⁹⁶ Alinge Curt, *Moğol Kanunları*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1967, s. 146.

⁹⁷ Sadri Maksudî Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 164.

⁹⁸ Subaşı, *a.g.e.*, s. 277.

⁹⁹ Minhâc-ı Sirâc El-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Çev. Mustafa Uyar, Ötügen Yayınları, İstanbul 2016, s. 186.

¹⁰⁰ Nitekim İsmail Hakkı İzmirli de Tiesenhausen'in eserin çevirisinde (Baybars Tarihi'ne yapılan atıfta) dipnotta aynı soruna dikkat çekmiştir. *Berke Han'ın eşi Çiçek Hatun'un Müslüman olduğunu ancak yine de bugünkü Kazak âdetinin uygulanmış olabileceği veya aynı isimde başka bir hatun olabileceği* görüşünü belirtmiştir. Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 179.

kardeşi Tuğrul'un eşi (Özbek Han'ın annesi) Gelin Beyalın Hatun¹⁰¹ ile evlenmiştir. Hatta Tokta Han'ın ölümüyle Kabartay Çerkesi arasındaki şehzade Özbek'in tahta çıkarılmak üzere gelmesine kadar tahtı ele geçiren Uygur atalık Bacır Tokboğa da Beyalın Hatun'u kendine eş almıştır.

Kaynaklara yansıyan benzer bir uygulamanın Berdibek Han'dan sonra yaşandığını görüyoruz. Özbek Han'ın eşi Taytuğlı Hatun, torunu Berdibek'in kendi soyunu kurutması üzerine Ak Orda hanedanından tahta çıkacak kimse kalmayınca ümera tarafından tahta çıkarılmak istenmiştir. Ancak o *şer'en ve kanunen taht Şiban neslinindir* diyerek Hızıroğlan'ı tahta çıkarmış ve *her ne kadar ihtiyar isem de kayınumdur beni alır eşi olurum* beklentisindedir. Hızır Han'ın atalığı evliliğe izin vermeyince, hatun beylerle ittifak edip Hızır Han'ı azlettirip, Pazarcıoğlan'ı tahta çıkarmıştır.¹⁰² Dolayısıyla Taytuğlı hatunun yaşının ileri olmasına rağmen söz konusu evliliği doğal bir süreç olarak görmesi Cengiz yasasındaki levirat kanununun devletin kuruluşundan yaklaşık yüz elli yıl sonra dahî uygulandığına işaret etmektedir.

Sonuç

Atlı-savaşçı-çoban kültür olarak tanımlanan bozkır kültürünün Deşt-i Kıpçak coğrafyasındaki XIII. Yüzyıl temsilcisi Cuçi ulusudur. Altın Orda Hanlığı olarak kadim Türk kültür mirasını devralmış, Cengiz yasalarıyla şekillendirmiş ve yaklaşık yüzyıl sonra da İslamlaşmasını tamamlayarak Türk-İslâm kimliği kazanmıştır. Söz konusu kültürel birikim ve kimlik, ailede, toplumda, askeri, siyasi ve sosyal yaşamda kendini göstermiştir. Kadının, bireysel, sosyal ve siyasi statüsünün de söz konusu kültürel birikimle şekillendiği görülmektedir.

¹⁰¹ Alanda yapılan son yayınlardan Ergin Ayan'ın *Altın Orda ve Ardılı Devletlerde Hatunlar* adlı çalışmasında Beyalın Hatun ile Özbek Han'ın evliliği izah edilmiştir. "...leviratusun garip durumlarından biri de daha önce zikredilmiş olan Bizans imparatorunun gayri meşru kızı Bayalın Hatun'un kaderine olan etkisidir. Onun ilk eşi Altın Orda Hanı Tokta'nın (1291-1312) kardeşi Tuğrul (Tuğrulca) idi. ... dul kalan Bayalın Hatun'u ise kardeşi Tuğrul'un ölümünden sonra eş olarak almıştı... ikinci kez dul kalan Bayalın, kendi biyolojik oğlunun haremine geldi. Özbek Han Müslüman olduğundan, şeriata göre annesini kendisine eş yapamazdı. Memlûk tarihçisi Dokmak'ın açıklamasına göre; babası Tuğrul'un pagan olarak ölmesi dolayısıyla evliliğin geçersiz sayılacağı böylece anne-oğlu evliliğinin gerçekleştiği..." şeklinde açıklanmıştır. Oysa *Umdetü'l-Ahbâr*'da Tuğrul'un eşi Beyalın Bigim'in Çağatay prensesi (Selâtin-i Çağatay kızlarından) olduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca III. Andronikos'un 1328-1341 yıllarında tahtta olduğu, Tokta Han'ın da 1313 yılında öldüğü göz önünde tutulursa III. Andronikos'un kendi tahta çıkmadan en az 15 yıl öncesinde (1313'ten önce) kızını Tokta'ya göndermesi gerekirdi. Oysa Tokta Han'ın çağdaşı II. Andronikos'tur ve kızı Maria Tokta Han'ın eşidir. Dolayısıyla Bizans prensesi Beyalın'ın Özbek Han'ın annesi olması bilgisi zorlama bir bilgidir. Ancak Özbek Han'ın Çağatay prensesi olan annesi Beyalın Bigim'e hümeten Bizans prensesi gelinine ismi verilmiş olabilir. Kırımı, *a.g.e.*, s. 70; *The Cambridge History Of The Byzantine Empire*, Vol. II, Ed. Jonathan Shepard, Cambridge 2008, s. 907.

¹⁰² Kırımı, *a.g.e.*, s. 80.

Bu minvalde kadın öncelikle ailede ve toplumda herhangi bir sınıflamaya tabi tutulmaksızın bir bireydir. Bozkır iktisadiyatının temel üreticisidir. Üretimin her aşamasında yer alırken arabaları yönetmek, yurtları kurup kaldırmak, yapılan iş bölümünde kadınların payına düşmüştür. Her çeşit hayvansal ürünü işlerler. Öncelikle yurtlar için gereken keçenin yapılması, yünlerin işlenmesi, süt ve süt ürünlerinin işlenmesi, derinin işlenmesi kadınların üretimindedir. İşlenen deri ve yünlerle elbise, ayakkabı, çorap ve çeşitli kıyafetler üretirler. Elde ettikleri söz konusu ürünleri çarşıda pazarda satarak, elde ettikleri gelirle yine ihtiyaçlarını özgürce alabildikleri bir yaşam sürerler. Söz konusu yaşam, İslâmlaşma sonrasında da değişmemiştir. İbn Battuta gibi İslam coğrafyasından gelen seyyahlar için Altın Orda'daki kadınların yaşamı oldukça özgür, konforlu ve saygındır. Hatta Battuta kadınların erkeklere göre daha üstün tutulduğunu ifade etmiştir ki söz konusu bakış açısı kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan değil kıyaslandığı kültürün yaklaşımıdır. Dolayısıyla Türk kültüründe erkeklerin ve kadınların birbirine yaklaşımları kıyaslayıcı ve rekabetçi bir anlayışla şekillenmemiştir. Atlı-savaşçı bozkır kültürünün yaşam felsefesi ve ekonomik yapısı gereği iş bölümü yaparak omuz omuza vererek işbirliğiyle daha güvenli bir yaşama ulaşmışlardır. Kadınların kılık kıyafet kültürleri de bu bağlamda şekillenmiştir. Ekonomik refahlarıyla paralel olarak yoğunlukla kaliteli kumaşlar kullanmalarının yanı sıra at ve araba kullanımına uygun yırtmaçlı kıyafetleri ve deri, yün, kürk vb. hayvansal malzemeleri işleyerek elde ettikleri iklimle uyumlu ürünleri tercih ettikleri görülmektedir. Bu yönüyle coğrafyanın kadim mirası olan, İskit, Hun ve Kıpçak kadın kıyafetleriyle benzerlik gösterirken, buğtak gibi başlıklarla Uygur coğrafyasından devraldıkları mirası yaşatmışlardır.

Altın Orda Hanlığında kadın, sarayda, devlet yönetiminde ve siyasi yaşamda söz sahibidir. Hanların eşleri *hatun* unvanıyla devlet protokolünde hanın sağ yanında yerini almıştır. Moğollar bakabildikleri kadar eş almışlardır ve hanların da çok sayıda eşleri ve cariyeleri vardır. Söz konu han eşlerinin gerek birbirleriyle ilişkileri gerekse hanlık içindeki rolleri devlet protokolüyle belirlenmiştir. Altın Orda'da Ögeday Kağan'ın Cengizoğullarının Kongrat Kabilesi kızlarıyla evlenmeleri hususundaki yarlığının özenle uygulandığı görülmektedir. Gerek Ak Orda'da gerekse Gök Orda'da hemen hemen bütün Cengizoğlu'nun en az bir eşi Kongrat Kabilesindedir. Söz konusu sonuçta Kongratların en kalabalık gurubunun Cuci ulusu içinde bulunmasının rolü olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Hanedan üyesi kızlar genellikle ileri gelen beylerle evlendirilmiş ve güçlü beylerin kızları alınmıştır. Bizans İmparatorluğu, Rus Knezlikleri, Türkiye Selçuklular ve Memlukler gibi komşu devletlerle kız alıp-vererek siyasi evlilikler yapmışlardır. Naiblik makamı Mungge Kağan tarafından Borakçin Hatun'a tevdi edilmişse de Ulakçı'nın ölümü ile (muhtemelen ulema ve tasavvufi zümrelerin desteklediği) Berke Han'ın tahta çıkmasıyla akim kalmıştır. Levirat uygulaması Cengiz yayasının koruması altında olup Altın Orda Hanlığı'nda da uygulandığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

ABDÜLGAFFAR KIRIMÎ, *Umdetü'l-Ahbâr*, Haz. Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014.

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

AKA, İsmail, *Timur Ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

AKKUŞ YİĞİT, Fatma, “İktidar Ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler”, *Karadeniz Araştırmaları*, S: 49, 2016, ss. 103-120.

ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNİ, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

ARSAL, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

ATWOOD, Christopher, P., “Khantun”, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004.

AYAN, Ergin, *Altın Orda ve Ardılı Devletlerde Hatunlar*, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:7, S: 2, 2022, ss. 1-11.

BARTOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990.

BEDİRHAN, Yaşar, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara 2014.

BOSTANCI, Fatih, “Han Sultan’ın Berke Han’ın Annesi Olup Olmadığı Hususunda Mutâlaalar”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C: 6, S: 4, 2000, ss. 1344-1355.

CARPİNİ, Johann de Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, Çev. Ergin Ayan, Trabzon 2000.

Ch’ang Ch’un, *Cengiz Han’ın Ölümsüzlük Arayışı Taoist Simyacı bir Keşifin Türkişran Seyahatnamesi (1221-1224)*, Tercüme: Gülşah Hasgüçmen, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

CHERKAS, Boris, “Territorial Organisation of the Ulus of Jochi (Territory to the West of the Don)” *The Golden Horde in World History*, Kazan 2017, s. 153-175.

CURT, Alinge, *Moğol Kanunları*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1967.

GORELİK, M. V., “Kıpçak Kadınının Kıyafeti”, *Atlas Tartarica*, Çev. İlyas Kemaloğlu, İnterGroup Yayınevi, İstanbul 2017, s. 153-154.

GROUSSET, René, *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

HİVE HANI EBU’L-GAZİ BAHADIR HAN, *Türk Şeceresi Türk’ün Soy Ağacı*, Çev. Rıza Nur, İstanbul 2010.

IVANİCS, Maria–Usmanov, Mirkaym A., *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Čingiz-nāmā) I.*, Szeged 2002.

İBN BATTÛTA, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C: I, Çev. A. Said Aykut, YKY Yayınları, İstanbul 2000.

İZGİ, Özkan, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

KAÇIN, Bülent, *Selçuklu Hatunları, Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, İstanbul 2017.

KAFALI, Mustafa, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976.

KAMALOV, İlyas, "Altın Orda Hanlığı'nda Hanedan Kadınlar", *Ortaçağda Kadın*, Ankara 2011.

KAŞGARLI MAHMUD, Divanü Lûgat-it- Türk Dizini "Endex", Çev. B. Atalay, C: 4, TDK Yayınları, Ankara 1999.

LIU MAU TSAİ, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

MAY, Timothy Michael, *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, California: ABC-CLIO, 2017.

MAY, Timothy, *Moğol İmparatorluğu*, Çev. Ülkü Evrim Uysal, İstanbul 2021.

MİNĤÂC-I SİRÂC EL-CÛZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nâsırî*, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

ONAT, Ayşe-ORSOY, Sema-ERCİLASUN, Konuralp, *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.

ÖTEMİŞ Hacı, *Çengiz-nâme*, Haz. İlyas Kamalov, TTK Yayınları, Ankara 2009.

ÖZCAN, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK Yayınları, Ankara 2017.

ÖZYETGİN, A. Melek, "On the Use of the Title "Beg" among the Turks", *International Journal of Central Asian Studies*, Vol: 11, Seoul 2006, ss. 156-170.

ÖZYETGİN, A. Melek-KEMALOĞLU, İlyas, *Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2017.

POCHEKAEV, Roman "The Golden Age of the Ulus of Jochi: The Rule of Öz Beg and Jani Beg", *The Golden Horde in World History*, Kazan 2017, ss. 239-259.

RASHID AL-DIN, *The Successors of Qenghis Khan*, Trans: John Andrew Boyle, Columbia University Press, New York USA 1971.

RİZAEDDİN FAHREDDİN, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

RUBRUK, Wilhelm von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, İstanbul 2012.

SHAO HUNG-Peng Da Ya - Xiu Ting, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kayıtlar: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu*, Yay. Haz. Mustafa Uyar, Çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.

SUBAŞI, Ömer, *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

T'ANG, Ch'i, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul 1970.

The Cambridge History Of The Byzantine Empire, Vol: II, Ed. Jonathan Shepard, Cambridge 2008.

VÁSÁRY, István, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, YKY Yayınları, İstanbul 2008.

W. DE TIESENHAUSEN, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

YAKUBOVSKİY, A. YU., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, TTK Yayınları, Ankara 1992.

YAZICI, Özge, *Cengizogullarında Kadın*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2018.

SÂLNÂMELERE GÖRE OSMANLILAR DÖNEMİNDE TRABZON'DA MEDRESELER*

*Mustafa Zeki TERZİ**
Hayrettin ÖZTÜRK****

ÖZ

Osmanlı dönemi kültür tarihine baktığımızda; ilk medresenin, Gâzî Orhan Bey (1326-1362) tarafından; o tarihte bu küçük Osmanlı beyliğinin merkezi olan İznik'te, H.731/M.1330 senesinde kurulmuş olduğunu ve bu medreseye, Türk âlim ve mütefekkirlerinden Şerefüddin Dâvûd-i Kayserî'nin (ö.751/1350) ilk müderris olarak tayin edildiğini görürüz. Bu dönemde; Osmanlı ülkesinin bütününde ve Anadolu coğrafyasının her yerinde olduğu gibi Trabzon'un da merkezinde, kazalarında/ilçelerinde, nâhiyelerinde/kasabalarında ve köylerinde (karye, kurâ) medreseler (medâris-i ilmiye) açıldığı görülür. Bu medreseler; buldukları yerlerde kurulan vakıflara (evkâf) veya kurucu ve ders okutucu hocalara (müderrisün) bağlı olarak eğitim ve öğretim hizmeti vermekteydiler. Trabzon medreselerinin ilk yedisi Trabzon şehir merkezinde, ilk olarak şehrin fethinden (865/1461) sonra kurulmaya başlanmıştır. 1298/1881 yılına gelindiğinde, merkezdeki bu medreselerin sayısı dokuza ulaşmıştır. Trabzon'un kaza, nâhiye ve köylerinde, çeşitli tarihlerde kurulan ve eğitim- öğretim hizmeti veren medreseler içerisinde, sayı bakımından en fazla medresesi olan kazaların; Çaykara, Hayrat ve Kondu/Dernekepazarı dâhil olmak üzere köyleriyle birlikte 106 adet medrese ile Of kazası; yine Güneşera/Köprübaşı ve Araklı dâhil olmak üzere köyleriyle birlikte 73 adet medrese ile Sürmene kazası olduğunu görmekteyiz. Aynı tarihlerde, Trabzon'un şehir merkezi ve merkeze bağlı köylerinde 23, Akçaabat'ta yedi, Çarşıbaşı'nda bir, Vakıfkebir'de iki, Beşikdüzü'nde iki, Tonya'da sekiz ve Şalpazarı'nda altı adet medrese eğitim ve öğretime devam etmekteydi.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Trabzon, medrese, eğitim.

TRABZON MADRASAHS IN THE OTTOMAN CHRONICLES

* *Gönderim Tarihi:13.09.2022. Kabul Tarihi:10.04.2023.* Bu çalışma; il, ilçe ve köyleriyle birlikte bugünkü Trabzon ilinin Osmanlı Dönemi'ndeki medreselerini konu edinmektedir.

** *Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, SAMSUN. mustafazekiterzi@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2944-2411.*

*** *Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, SAMSUN. hayrettin.ozturk55@hotmail.com, ORCID:0000-0001-6796-2122.*

ABSTRACT

The First Madrasah in the Ottomans was built in 731/1330 by Ghazi Orhan Bey; It was established in Iznik, which was the centre of the tiny principality at that time, and in this centre; Şerefüddin Dâvûd-i Kayseri, one of the Turkish scholars and thinkers, was appointed as the first Mudarris. During the Ottoman period, Madrasahs were established in every part of Anatolia and all over the country. As for Trabzon, they appeared in the districts, townships and villages as well as the centre of Trabzon. These madrasahs provided education and training services depending on the foundation contracts. The first seven of the Trabzon Madrasahs were established in the centre of Trabzon after the city's conquest, and by 1881 the number of madrasahs reached nine. Among the madrasahs established at various dates in the district, township and villages of Trabzon and providing education services, the districts with the highest number of madrasahs; The study revealed that there were 106 madrasahs in Of-Çaykara districts, including the villages and 73 in Sürmene districts, including Araklı and Köprübaşı with the villages. Other figures are as follows: There were 23 in Trabzon, the city centre, nearby villages, towns and other districts; 7 in Akçaabat, 1 in Çarşıbaşı, 2 in Vakfikebir, 2 in Beşikdüzü, 8 in Tonya and 6 in Şalpazarı.

Keywords: Ottoman, Trabzon, madrasah, education.

Giriş

Osmanlılar'da eğitim yüzyıllar boyunca, *resmi ve gayr-i resmi müesseseler* yoluyla yürütülmüştür. Bunlar arasında en önemlisi; *ilköğretimin* yapıldığı *Sıbyân Mektepleri*'nden¹ sonra, *orta ve yüksek seviyede teşkilatlı olarak, öğretim ve eğitim (ta'lim-terbiye) faaliyetlerinin* en başta gelen mekânı şüphesiz ki, "*Medreseler*"dir. Osmanlılar'ın *medreseye* büyük önem verdiklerini ve ülkenin en ücra köşelerine kadar *medreseler* kurduklarını görmekteyiz. Medrese; memleketin ihtiyaç duyduğu bilgi, bilim/ilim ve kültürü veren ve bu alanda ihtiyaç duyulan elemanları yetiştiren bir eğitim öğretim kuruluşudur.

¹ Sıbyân mektepleri XVI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti (Devlet-i Aliyye-yi Osmâniyye)'nin genelinde yaygın olan ilk mekteplerdir. Özel kişiler ve kuruluşlar tarafından yönetilen bu okullarda, genellikle 6-12 yaş arasındaki çocuklar eğitim görüyorlardı. Bu mekteplerde Kur'ân-ı Kerim ve İslâm Dini'nin esasları öğretiliyordu. Resmi vasıfları olmamakla birlikte Osmanlı Maârif sisteminde, dini ve ahlâki bilgilerin öğretilmesine öncelik verilen ilköğretim kurumlarıdır. 1870'li yıllarda, o dönem idari sistemine göre, Trabzon'un genelinde 615 adet Sıbyân Mektebi bulunuyordu. Bu mekteplerin 193 adedi Dernekpazarı ve Çaykara dâhil olmak üzere, Of kazasında yer alıyordu. Çaykara XIX. yüzyılda Trabzon sancağının idari teşkilâtında, Çaykara-Dernekpazarı'nın Of'a bağlı köy statüsünde olduğu dikkate alındığında, belirtilen sıbyân mekteplerinin bir kısmının ilçe sınırları içerisinde olduğu anlaşılır. 615 adet sıbyân mektebinde okuyan 13.000 dolayındaki talebenin 3.500'e yakınının Of-Çaykara ilçesindeki sıbyân mekteplerinin talebesi olduğunu görmekteyiz. Bkz. Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Merkez ve İlçeleriyle Trabzon'da Dini Hayat*, Trabzon 2019, C: IV, s. 28.

Ancak medreseler dışında bazı yerlerde de muhtelif seviye ve sistemlerde, bu nevi bilgi, bilim/ilim ve kültür faaliyetlerinin yürütüldüğü görülür. *Saray* içinde, *şehzâdelerin* yetiştirilmelerine gösterilen hususi ilgi ve itinâ; mülki, idari ve diğer bazı elemanların yetiştirildiği *Enderûn-i Hümayûn*, Kapıkulu Askerleri'nin yetiştirildiği *Acemi Oğlanları* ve *Yeniçeri Ocakları* ve ayrıca saray dışında olmak üzere; medreselere mahreç olan *Sıbyân Mektepleri* ve her sınıftan halkı tarikat disiplini altında yetiştirmeyi hedef alan *Tekkeler* bu cümledendir.² Devlet yönetimi için gerekli *bilginler (ulemâ')*, *yargıçlar/hâkimler (kudât)*, *müftüler (müftiyûn)*, *imam-hatipler (eimme ve hutebâ')*, *müderrisler (müderrisûn)* ve *muallimler (muallimûn)*, *hekimler/tabîbler (etibbâ')*, *vezirler (vüzerâ')* ve diğer memur ve bürokratlar bu medreselerden eğitim ve öğretim görüyorlardı. Bu dönemde Dinî-İslâmî eğitim ve öğretimin de esas itibarıyla, geleneksel eğitim kurumlarından olan medreseler yoluyla yürütüldüğünü biliyoruz. *Talebeler Sıbyân Mektepleri'nde temel eğitim ve öğretimlerini tamamladıktan sonra, her hangi bir ilim dalında ihtisâs yapmak istediklerinde; o ilim dalındaki tanınmış hocaların müderrislik yaptıkları medreselere gidip buralarda ders görüyorlar ve bu medreselerden icazet alıyorlardı.*³

Osmanlılar'da *ilk medrese* 731/1330 senesinde, Gâzî Orhan Bey (1326-1362) tarafından; o tarihte bu küçük beyliğin merkezi olan İznik'te kurulmuş ve bu merkeze; *ilk müderris* olarak Türk âlim ve mütefekkirlerinden Şerefüddîn Dâvûd-i Kayserî (ö.751/1350) tayin edilmiştir.⁴

Medreseler'in, *buralarda ders veren hocaların/müderrislerin aldıkları yevmiyelere ve okutulan kitaplara göre tasnif edilmeleri* Osmanlılar'a mahsus bir özelliktir. Bu bağlamda Fâtih Sultân Mehmed (1451-1481), *Fâtih Medreseleri*'nin müderrislerinin aldıkları ücretlere ve buralarda okutulan ders kitaplarına göre şu şekilde bir tasnife tabi tutulduklarını görürüz:⁵

1) *Yirmili (Hâşiye-i Tecrîd) Medreseleri*: Ders kitabı olarak; Kelâm'dan "*Hâşiye-i Tecrîd*" kitabının okutulmasından dolayı bu medreselere, *Hâşiye-i Tecrîd Medreseleri* adı verilmiştir. Bu medreselerin öğretim süresi 935/1526-1527 sıralarında iki sene iken, 983/1575-1576'da en az bir sene ve 1006/1597-1598 tarihinde üç ay olarak tesbit edilmiştir. Bu medreselerde, Belâğat'tan *Mutavvel*, Kelâm'dan *Hâşiye-i Tecrîd* ve Fıkıh'tan *Şerh-i Ferâiz* kitapları okutuluyordu.⁶

2) *Otuzlu (Miiftâh) Medreseleri*: Bu medreseler de, ders kitabı olarak "*Şerh-i Miiftâh*"'in okutulmasından dolayı bu isimle isimlendirilmişlerdir. Otuzlu Medreseler'in öğretim süresi 936/1529-1530 sıralarında iki sene iken, 983/1575-1576'da en az iki ay ve 1006/1597-1598 tarihinde ise üç ay olarak tesbit

² Cahit Baltacı, *XV. Ve XVI. Asır Osmanlı Medreseleri Teşkilât Târih*, İstanbul 1967, s.16.

³ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s.30-35; Baltacı, *a.g.e.*, s.19.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.1.

⁵ Bilge, *a.g.e.*, s. 37-43; Baltacı, *a.g.e.*, s. 27-45.

⁶ Baltacı, *a.g.e.*, s. 37.

edilmiştir. Otuzlu medreselerde şu dersler ve kitaplar okutuluyordu: Belâgat'tan Şerh-i Miftâh Fıkıh'tan *Tenkîh ve Tavzîh*, Kelâm'dan *Hâşiye-i Tecrîd, Mesâbîh* (Bağâvî).⁷

3) *Kırklı (Telvîh) Medreseleri*: Bu medreselerin tahsil müddetlerinin de 942/1535-1536 sıralarında iki veya üç sene olduğu anlaşıldığı gibi, 983/1575-1576'da en az üç ay ve 1006/1597-1598 tarihinde "Hâric Medreseleri" arasında sayılarak beş ay olması tespit edilmiştir. Kırklı medreselerde dersler ve okutulan kitaplar ise şunlardır: Belâgat'tan *Miftâhu'l-ulûm*, Usûl-i Fıkıh'tan *Tavzîh (Teftezânî)*, Fıkıh'tan *Sadru's-şerîa* (Ubeydullah b. İshâk), Hadis'ten *Mesâbîh* (Bağâvî).⁸

4) *Ellili Medreseler*: Bu medreseler; *Hâric Medreseleri (İbtidâ-yi Hâric ve Hareket-i Hâric)* ve *Dâhil Medreseleri* olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Hâric medreselerinin tahsil müddeti 945/1538-1539 sıralarında bir yıl iken, 983/1575-1576'da en az beş ay olarak tespit edilmiştir. Bu medreselerde, Fıkıh'tan *Hidâye*, Kelâm'dan *Şerh-i mevâkıf* ve Hadis'ten *Mesâbîh (Bağâvî)* tefsir ve takrîr ediliyordu. Dâhil medreselerinin öğretim sürelerinin 946/1539 sıralarında bir sene olduğu anlaşılmaktadır. Bu sürenin 1006/1597-1598 senesinde ise altı ay olması kararlaştırılmıştır. Dâhil medreselerinde ise Tefsir'den *Keşşâf* ve *Bezzâvî*, Hadis'ten *Buhârî*, Fıkıh'tan *Hidâye*, Usûl-i Fıkıh'tan *Telvîh* okutuluyordu.⁹

5) *Mûsıla-yı Sahn ve Sahn-ı Semân Medreseleri*: Bu medreselerin 946/1540-1541 ve 964/1556-1557 sıralarında öğretim sürelerinin birer sene olduğu anlaşılma ile birlikte 983/1578-1579'da altı ay ve 1006/1597-1598 tarihinde ise en az altı ay olarak tesbit edilmişti.¹⁰ Sahn-ı Semân medreselerinde Fıkıh'tan *Hidâye*, Usûl-i Fıkıh'tan *Telvîh* ve *Şerh-i 'Adûd*, Hadis'ten *Buhârî*, Tefsir'den *Keşşâf* ve *Bezzâvî* okutuluyordu.¹¹ Burada şunu ifade edelim ki; ilk Osmanlı medresesinin 1330-1331'li yıllarda İznik'te kurulmasının ardından, Osmanlı eğitim sistemi önemli bir inkişaf sürecinden geçmiştir. Bu süreçte, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman devirleri önemli dönüm noktaları oluşturmuştur. Fatih devrinde, ilim dallarına ve âlimlere gösterilen rağbet ve itibar artmıştır. Kurulan Sahn medreseleri, Osmanlı düşünce ve eğitim geleneğinin oluşmasında önemli bir mevkiye sahiptir. İstanbul bir ilim merkezi yapılmaya çalışılmış ve dönemin önde gelen uleması buraya davet edilmiştir. Aynı zamanda uygulanan merkezîyetçi politikalar çerçevesinde, ilmiye kariyerinin bir meslek yolu olarak düzenlenmesi de yaşanan önemli gelişmeler arasındadır. Medreseler eğitim hiyerarşisi içerisinde kapsamlı bir organizasyona tabi tutulmuş, derecelendirilmiştir. Bu süreçte Veziriazam Mahmud Paşa, Ali

⁷ Baltacı, a.g.e., s. 38.

⁸ Baltacı, a.g.e., s. 38-39.

⁹ Baltacı, a.g.e., s. 39-40.

¹⁰ Baltacı, a.g.e., s. 40.

¹¹ Baltacı, a.g.e., s. 41.

Kuşçu ve Molla Hüsrev'in katkıları zikredilmelidir. Gerçekleştirilen bu atılımlar ilmiye zümresini ve meslek yolunu derinden etkilemiş, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fatih devri bir ideal çağ olarak kaynaklarda zikredilmiştir. III. Murad döneminde kaleme alındığı düşünülen *Hırzû 'İmülûk* adlı eserde, Fatih dönemi ilmiye zümresi için gerek kurumlaşma ve bu kurumlarda görev yapan ulema bakımından idealize edilmiştir. Zikredilen idealleştirmenin izlerine aşağıda üzerinde durulan 1577 tarihli bir hatt-ı humâyûnda da raslanmaktadır. Gelibolulu Mustafa Âli, Fatih devrindeki eğitim alanındaki bu gelişmelere eleştiriler de getirmiştir. Ona göre Fatih'in ilim yolunu mertebelendirmesi, mansıplar arasında hiyerarşi oluşturması ve bu mansıplarda ilmiye zümresini istihdam etmesi akıllıca bir iş değildir. Fatih'in niyeti ilim kariyerini düzenleyerek bu yola rağbeti artırmaktaysa da bu iş tam aksi sonuç doğurmuş; rüşvetin ve liyakatsizliğin yolu açılmıştır. Ulema ilim yolunu bırakıp, mansıp elde etmek için her yolu caiz kabul ederek sefil bir duruma düşmüş; ilmiye zümresinin düştüğü bu hal ise, ancak Kanuni devrinin sonlarında su yüzüne çıkmıştır.

6) *Altmışlı Medreseler*: Kânûnî Sultân Süleymân'ın kurduğu ve tedrisata açtığı *Mûsıla-yi Süleymâniye* ve *Süleymâniye* bunlar arasında yer alan medreselerdendi. Bu medreselerin de tahsil müddetlerinin 952/1545-1546 sıralarında bir yıl olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra çıkarılan hatt-ı humâyûn ve kânûnnâmelerde, ayrıca bu medreselerden de bahsedilmektedir. Bunlarla, müderrislerine daha yüksek yevmiye verilen Altmışlı medreseler üstü medreselerin pâye/derece bakımından Sahn'dan daha yukarıda olmalarına rağmen, öğretim sürelerinin Sahn kadar oldukları ve Sahn'da tedrisine başlanılan bazı eserlerin buralarda ikmaline çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu medreselerde tekrar edilen dersler ve okutulan kitaplar şunlardır: Tefsir'den *Keşşâf*, Hadis'ten *Buhârî*, Fıkıh'tan *Hidâye* ve *Şerh-i ferâiz*, Usûl-i Fıkıh'tan *Telvîh* ve Kelâm'dan *Şerh-i mevâkıf*.¹²

Burada bu vesileyle hemen ifade edelim ki, yukarıda isimlerini belirttiğimiz medreselerde verilen dersler ve bu derslerde okutulan kitaplar, İstanbul dışında/taşradaki medreselerde de aynen okutuluyordu.

İlmiye teşkilatı bakımından Fatih devrinden sonra Kanuni Sultan Süleyman dönemi, Osmanlı ilmiye zümresinin ve meslek yolunun önemli değişiklikler geçirdiği bir diğer evredir. Sahn medreselerinden sonra ikinci önemli medrese grubu olan Süleymaniye medreselerinin kurulup faaliyete geçmesi, özellikle tıp, matematik ve hadis gibi ihtisas medreselerinin de bu medrese grubu içerisinde yer alması önemli atılımlardır. Medrese hiyerarşisi yeniden düzenlenmiş, Süleymaniye medreseleri Sahn medreselerinin üstündeki bir mevkide yerlerini almıştır. Kanuni devri mülâzemet sistemine yeni kurallar getirilmesi ve sistemin olgunlaştırılması açısından da önemli bir dönemdir. Bu

¹² Baltacı, a.g.e.,s. 41-42.

yeniliklerin yapılmasında şüphesiz sırayla İstanbul Kadılığı, Rumeli Kadıaskerliği ve Şeyhülislamlık görevlerini yürüten Ebussuûd Efendi'nin önemli bir rolü vardır. Ebussuûd Efendi, ilmiye teşkilatının işleyişi hususunda önemli kararlarda imzası bulunan müteşebbis bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

8) *Dâru'l-hadis Medreseleri*,

9) *Dâru'l-kurrâ' Medreseleri*,

10) *Dâru'ş-şifâ' (Dâru'l-etubbâ') Medreseleri*.

Ellili (Hâric) medreseleri ortamektep seviyesinde öğretim veriyorlardı. Bu medreseler İstanbul dışında/taşrada da yer almaktaydılar. Ellili medreselerden sonra *Altmışlı (Dâhil) Medreseleri* geliyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi, *İbtidâ-i Dâhil* ve *Hareket-i Dâhil* olmak üzere iki kısma ayrılan bu medreseler, *lise seviyesinde* öğretim vermekte ve İstanbul dışında/taşra da bulunmaktaydılar. İstanbul medreselerinde *eğitim- öğretim (tedrîsât)* şu safhalarda icra ediliyordu: *Sıbyan Mektepleri*'nden sonra *Yirmili, Otuzlu, Kırklı Medreseler'de* veya *hususî hocalarda "muhtasarât"* adı verilen "*başlangıç derslerini*" alan talebeler *Hâric (Ellili) Medreseleri*'ne giderlerdi. *Dâhil (Dâhil) Medreseleri*'ni bitiren talebeler de; isterlerse *imamlık* veya *ilkmektep muallimliği* yapabilirler; yahut da adliyeye intisap edip staj ve imtihandan sonra *kadı nâibi* olabilirlerdi. Bunlar eğer tahsillerine devam etmek istiyorlarsa, *Fâtih Külliyesi*'ndeki *Mûsıla-yı Sahn (Tetimme) Medresesi*'ne devam edebilirlerdi. Bunlar yüksek tahsile talebe hazırlayan "*bakalorya*" seviyesindeki hazırlık mektepleriydi. Sonra yine Fâtih Külliyesi'ndeki *Sahn-ı Semân (Medâris-i Semâniyye)* gelmekteydi. O devirdeki umumî anlayış ve teâmüle uygun olarak *hukûk, hikmet, edebiyât ve ilâhiyât fakülteleri* olarak faaliyet gösteren bu medreseleri bitirip *icâzet* alanlar, *mülâzım/stajyer* olarak yevmiyeyle adliyeye intisap edebilirlerdi. Tahsiline devam etmek ve yüksek mevkilere gelmek isteyen talebeler, Sultan II. Bayezid'in (1481-1512) yaptırdığı *Altmışlı Medreseleri*'ne; burayı bitirdikten sonra da Kânûnî Sultân Süleymân'ın te'sîs ve inşâ ettirdiği *Mûsıla-yi Süleymâniye* ve *Süleymâniye Medreseleri*'ne devam edilebilirlerdi. *Süleymâniye Medreseleri*'nin en üst basamağında *Dârülhadîs* bulunuyordu. Burası bir anlamda, *lisansüstü tahsîl* veren bir müesseseydi. Süleymâniye Medreseleri, aynı zamanda ordunun *hekîm (tabîb/cerrâh)* ve *mühendis* ihtiyacını karşılamak için kurulmuş, birer *yüksek fen fakülteleri*ydiler. *Dâhil Medreseleri*'ni bitiren talebeler; isterlerse Fâtih'deki *Sahn-ı Semân*'in veya Süleymâniye'deki *Mûsıla-yi Sahn*'in ilk kısmına girebilirlerdi. XV ve XVI. asırlarda *Osmanlı Ülkesi*'nde, *Yirmili Medreseler'den* 32, *Otuzlu Medreseler'den* 22, *Kırklı Medreseler'den* 29, *Ellili Medreseler'den* 147, *Altmışlı Medreseler'den* 18, bunun dışındakilerden 72 adet ve ayrıca 20 adet *Dârülhadîs*, 15 adet *Dârülkurrâ* ve yedi adet de *Dârüşşifâ* bulunuyordu.

Osmanlılar döneminde, Osmanlı Ülkesi'nin bütününde ve Anadolu coğrafyasının her yerinde ve her bölgesinde olduğu gibi; Trabzon'un da şehir merkezinde, kazalarında, nâhiyelerinde ve köylerinde medreseler kurulduğunu

biliyoruz. Medrese sistemi ve teşkilâtı; İslâm dünyasındaki *câmi*, *hastahâne*, *imâret*, *kervânsarây*, *hân*, *hamâm* gibi bütün sosyal hizmet ve yardım amaçlı müesseseler gibi, *vakıf* temeli üzerine kurulmuştur. Bu medreseler bulunduğu yerlerdeki *hayır sahipleri* (*ashâb-ı hayr*, *ashâbu'l hayr*) tarafından, münferiden veya o yerleşim yerindeki; bu amaçla teşkil edilen *vakıflarca* kuruluyor ve idare ediliyordu. Müderrislerinin ücretleri de dâhil olmak üzere *bu medreselerin bütün masrafları*, bağlı oldukları bu vakıflarca karşılanıyordu.¹³ Burada, medreselerden ayrı olarak; bazı hocaların *kendi evlerinde veya evlerinin yanında, bu maksatla inşa ettikleri mekânlarda* da özel olarak *ders verdiklerine* işaret etmek isteriz.¹⁴

1. Trabzon Şehir Merkezi Kaza/İlçe Nâhiye/Kasaba ve Köylerindeki Medreseler

1.1. Trabzon Şehir Merkezindeki Medreseler

Trabzon medreselerinin ilk yedisi Trabzon şehir merkezinde; ilk olarak şehrin 865/1461 senesinde fethinden sonra kurulmaya başlamıştır. 1050/1640 senesinde Trabzon'a gelen Evliya Çelebi; *Seyâhatnâme* adlı eserinde, *Trabzon'da üç adet medrese olduğunu* kaydetmektedir. Bunlar; *Ortahisâr Câmii* avlusundaki *Fâtih Sultân Mehmed Medresesi*, *Hâtûniye Câmii* yanındaki *Hâtûniye Medresesi* ve *İskenderâşa Câmii* yanındaki *İskenderpaşa Medresesi'* dir.¹⁵

1292/1875 senesine gelindiğinde, şehirdeki medrese sayısının dörde ve 1298/1881 senesine gelindiğinde ise bu sayının dokuza yükseldiği görülür. Bunlar, *Ortahisar Fâtih Sultân Mehmed*, *İmâret Hâtûniye*, *İskenderpaşa*, *Hamzapaşa (Küçükimâret)*, *Zeytinlik Câmii*, *Çarşû Câmii*, *Müftî Câmii*, *Pazarkapı* ve *Sarâçzâde* medreseleridir.¹⁶ 1305/1888 Yılı Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre, Trabzon merkezde; *İmâret Hâtûniye Medresesi*, *İskenderpaşa Medresesi*, *Hamzapaşa Medresesi*, *Zeytinlik Câmii Medresesi*, *Çarşû Câmii Medresesi*, *Müftî Câmii Medresesi*, *Pazarkapı/Bâzârkapû Medresesi* ve *Sarâçzâde/Serrâçzâde Medresesi* olmak üzere sekiz adet medrese bulunmakta ve bu medreselerde toplam 491 talebe öğrenim görmektedir.¹⁷ 1321/1903 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre ise; Trabzon merkezde yedi adet medrese bulunmakta ve bu medreselerde toplam 480 talebe öğrenim görmektedir.¹⁸ Burada şunu hemen belirtmeliyiz ki, medreselerde; mezûniyet, hastalanma, ayrılma, vefât ve başka

¹³ Ünal Taşkın, "1317(1899-1900) Maârif Sâlnâmesine Göre Trabzon Vilâyetinde Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 2/7, Spring 2009, s.245-262.

¹⁴ Abdulvahit İmamoğlu, "Köprübaşı Medreseleri ve Din Eğitimine Katkıları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, İstanbul 2016, *Bildiriler Kitabı*, C: II, s. 928.

¹⁵ Hüseyin Albayrak, *Trabzon'da Dini Hayat*, C: I, s. 32-39.

¹⁶ Taşkın, *a.g.e.*, s.250.

¹⁷ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, Vilâyet Matbaası Trabzon 1305, s.118.

¹⁸ *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321/1903*, s. 605.

nedenlere bağlı olarak öğrenim gören öğrenci (talebe-yi ulûm, mütederris) sayılarında artma ve eksilme olabildiği gibi; başka medreseye ta'yîn/atanma, hastalanma, ihtiyarlık/ileri yaşlılık, vefât ve başka sebeplerle; ders veren/tedris eden hoca (mütederris) sayılarında da artma ve eksilme olabilmekteydi. Bunun yanında aynı ilçe, kasaba ve köylerdeki medrese sayılarında da artma ve eksilme olabilmekteydi.

Trabzon şehir merkezindeki medreseler şunlardır:

1.1.1.Ortahisâr Fâtih Sultân Mehmed Medresesi

Fâtih Sultân Mehmed Medresesi, Ortahisâr'da ve *Fâtih Sultân Mehmed Büyük Câmii*'nin yanında, Câmî'ye bitişik ve iki katlı olarak, 867/1462 senesinde te'sîs ve inşâ edilmiştir.¹⁹ Fâtih Sultân Mehmed'in, 865/1461 senesinde Trabzon'u fethettikten sonra, bazı kiliseleri câmilere (cevâmî') ve mescitlere (mesâcid) tahvil ettiğini/dönüştürdüğünü görmekteyiz. Bu arada Ortahisâr'daki *Altunbaş Kilisesi*'ni de tamir edip *Fatih Câmii* adıyla Müslümanlar'ın ibadetine ve yanı başındaki hücreleri de "*Medrese*" ve "*İmâret*" olarak Müslüman gençlerin öğrenimine açmıştır.²⁰

Evliyâ Çelebi Fâtih Medresesi'yle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "*Ortahisâr Câmii'nin bahçesi dışında Câmi'ye bitişik Fâtih Sultân Mehmed Medresesi, odaları süslü ve güzel bir medresedir. Talebe ile doludur. Mollalık pâyesi taşıyan bir Dersîâm'ı vardır. İlim ve irfân mekânı, zarîf ve şâir kimse-lerin ocağı güzel bir medresedir ki, Sultân Fâtih'in yüce eserlerindedir.*"²¹

Trabzon'lu tarihçi *Şâkir Şevket* bu medreselerden bahisle şunları kaydetmektedir:

Berû taraftan, Şehriyâr-ı Ma'delet-âsâr Hazretleri, düşmân askerlerinin hânelerini, Cünûd-i İslâmiye'ye temlik ve ba'zı kilisâyı/kliliseleri cevâmî' ve mesâcid-i şerîfeye tebdil ve lâsiyyemâ Orta Hisâr'daki meşhûr Altunbaş Kilisesi'ni Fâtih Câmî-i Şerîfi nâmiyle ta'mîr ve tağyîr buyurub etrafında bazı hücerât, medâris ve ebniye ihdâs eylemişlerdir.²²

Bu alıntıyı bugünkü Türkçe ile şöyle ifade edebiliriz:

Öte yandan, devlet işlerini adaletle yürüten Pâdişâh Fâtih Sultân Mehmed Hazretleri, düşman askerlerinin evlerini Müslüman askerlere vermiş, bazı kiliseleri câmî-yi şerîflere ve mescid-i şerîflere dönüştürmüş ve bu arada özellikle Ortahisâr'daki ünlü 'Altunbaş Kilisesi' ni de onartıp bazı değişiklikler yaparak 'Fâtih Câmî-i Şerîfi' ismiyle câmiye tahvil etmiş ve etrafında yeniden bazı odalar, medreseler ve binalar yaptırmıştır.

¹⁹ Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s.43.

²⁰ Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 45.

²¹ *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nden Seçmeler*, İstanbul 1971, s.172.

²² Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*, İstanbul 1294/1877, s.59.

1317/1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 65 talebesi;²³ yine aynı sâlnâmeye göre 1318-1320/1900-1902 yılları arasında 120 talebesi;²⁴ 1321/1903-1904 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre ise 110 talebesi²⁵ olan bu medresede Hacı Hâfız Şâkir Efendi, Hacı Pîr Efendi ve Hacı Fâik Efendi müderrislik yapmışlardır.²⁶

1.1.2. Hâtûniye İmâret Medresesi

İmâret mahallesinde *Hâtûniye Câmii'nin* kuzeyinde yer alan bu medrese, *Sultân II. Beyazıt'ın* hanımı ve Yavuz Sultân Selîm'in annesi *Ayşe Gülbahâr Hâtûn'un* 911/1505 senesinde ölümü ve *İmâret hazîresine* defnedilişinden on beş sene sonra (920/1514) buraya inşâ edilmiştir.²⁷ Medreseye ilâve edilen *câmî, dâru'l-kurrâ', mekteb, imâret (dâru'z-ziyâfe) matbah/mutfak, furûn/fırın ve misafirler için âhûr/ahır (ıstabl)* ile burada bir *küllîye/kampüs* kurulduğunu görüyoruz.²⁸ 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre dört müderrisi ve 120 talebesi,²⁹ 1317/1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 93 talebesi olan bu medresede, Hâfız Ahmed Efendi, Kara Dâvûd b. Kemâl Efendi, Küçük Hasan Efendi, Kutbeddîn Merzifonî, Ahîzâde Sinâneddîn Yûsuf Efendi, Eğri Abdî, Rûşenîzâde Ni'metullâh Efendi, Alâeddîn Alî Ma'nevî, Baba Acem Efendi, Bağdâdîzâde Ahmed Çelebî, Şeyhoğlu Efendi, Deli Ali Efendi, Ali b. Kâsım Zeytûnî Efendi, Şücâeddîn İlyâs Efendi, Karaabalı Efendi ve en son Trabzon Müftüsü Ahmed Mâhir Efendi (Durukan) müderrislik yapmışlardır.³⁰

1330-1331/1912-1913 senelerinde Trabzon'da valilik yapan Mehmed Ali Aynî bu medreseyi tamir ettirmiştir. Valinin bu konudaki çalışmaları *Şeyhulislâmlık (Meşihat-ı İslâmiye)* tarafından takdir edilmiş ve bu konuda gereken yazıların yazıldığı *Evkâf Nezâreti*'ne de, bildirilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen *Tevhîd-i Tadrîsât/Öğretimin Birliği Kânûnu* gereğince; il, ilçe ve köylerdeki bütün medreseler kapatılmış ve bu konuda *Maârif Vekâleti/Milli Eğitim Bakanlığı*'na bilgi verilmiştir. Bu tarihten itibaren Trabzon'daki medreselerin ihyası veya tamiri konusu artık daha gündeme gelmemiş ve ayakta kalabilen *birkaç medrese binası da tahripkâr bir anlayışla* ve çeşitli vesilelerle tamamen yok edilmiştir. Bu medreseden de günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır.³¹

²³ *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321/1903*, s. 605.

²⁴ *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321/1903*, s. 605.

²⁵ *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321/1903*, s. 605.

²⁶ *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321/1903*, s. 605; Albayrak a.g.e., C: I, s. 38,46.

²⁷ Albayrak, a.g.e., C: I, s. 47-56.

²⁸ *Trabzon Hurûfât Defterleri-Vakıflar ve Görevlileri (1691-1835)*, Haz. Necmettin Aygün-Turan Açık-Eyüp Şimşek, Serander Yayınları, Ankara 2019, s.111,141.

²⁹ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118

³⁰ *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900*, s. 1295.

³¹ Hüseyin Albayrak, *Trabzon'da Dini Hayat*, I,38-41

1.1.3. İskenderpaşa Medresesi

Trabzon'un İskenderpaşa mahallesinde ve *İskenderpaşa Câmii*'nin kuzeyinde yer alan bu medreseyi, Yavuz Sultân Selîm'in valilerinden İskenderpaşa 936/1529 senesinde yaptırmıştır.³² 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre sekiz müderrisi ve 80 talebesi;³³ 1317 /1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 45 talebesi olan bu medresede Hâşim Efendi, Tevfik Efendi ve Küçükibrâhimzâde Hacı Mehmed Efendi müderrislik yapmışlardır.³⁴ Cumhuriyet Meydanı'nda yer almış olan bundan önceki Trabzon Belediye binasının doğu cephesine bitişik iki katlı ve 15-20 odalı medrese binası, yakın yıllara kadar ayakta kalabilen en eski medreselerden biriydi. Tekke, dergâh ve medreselerin kapatılmasından sonra kendi haline bırakılarak terkedilen bu medrese binası, daha sonra yıkılmış ve yerine başka binalar yapılmıştır.³⁵

1.1.4. Hamzapâşa (Küçük İmâret) Medresesi

İmâret Hâtûniye Medresesi'nin batı yönünde Kavakmeydanı mahallesinde yer alan bu medrese, 951/1544 yılında inşa edilmiştir.³⁶ İmâret Hâtûniye Medresesi'ne oranla daha küçüktür. 1305/1887 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre; üç adet müderrisi ve 45 talebesi olan medresede,³⁷ Aydınlızâde Mehmed Efendi ve Aydınlızâde Ömer Efendi;³⁸ 1317/1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre ise 11 talebesi olan bu medresede Hacı Ahmed Efendi müderrislik yapmışlardır.³⁹ Ne var ki, bu medrese de yıkılarak günümüze hiçbir kalıntısı ulaşmamıştır.

1.1.5. Zeytinlik Câmii Medresesi

Bu medrese Zeytinlik Câmii'nin bulunduğu yerde, 1135/1722-1723 senesinde yaptırılmıştır.⁴⁰ Günümüze hiçbir kalıntısı ulaşmayan bu medresenin 15-20 kadar odasının olduğu; 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre yedi müderrisi ve 25 talebesi,⁴¹ 1317 /1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 20 talebesinin olduğu ve medresede; Oflu Hâcı Mustafa Efendi, Hâcı Hâfız Sâlih Efendi ve Hacı Ahmed Efendi'nin ders verdiği bilinmektedir.⁴²

³² *Trabzon Hurûfât Defterleri*, s.48; Albayrak, a.g.e., C: I, s. 57..

³³ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118.

³⁴ *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900*, s. 1295; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903*, s.311.

³⁵ Hüseyin Albayrak, *Trabzon İskender Paşa Külliyesi*, Trabzon 1998, s.39; Albayrak, a.g.e., C: I, s. 57.

³⁶ *Trabzon Hurûfât Defterleri*, s.123, 215; Albayrak, a.g.e., C: I, s. 61.

³⁷ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118

³⁸ Albayrak, a.g.e., C: I, s.. 62.

³⁹ *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900*, s. 1295.

⁴⁰ Albayrak, a.g.e., C: I, s.. 62.

⁴¹ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118

⁴² *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900*, s. 1295; Albayrak, a.g.e., C: I, s.64.

1.1.6. Çarşû Câmii Medresesi

Çarşû Câmii'yle birlikte ve Câmî'nin batı yönünde, 1235/1819-1920 yılında Trabzon Valisi Hazinedârzâde Osmân Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁴³ 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre beş müderrisi ve 35 talebesi,⁴⁴ 1316 /1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 20 talebesi olan bu medresede Seyfeddîn Efendi müderrislik yapmıştır.⁴⁵ Sekiz veya on adet odasının olduğu ve her odasında dört beş talebenin öğrenim gördüğü bu medresenin binasından da günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır.⁴⁶

1.1.7. Müftü Câmii Medresesi

Trabzon'un Bitpazarı semtinde Çarşı Mahallesi'nde ve Müftü Camii'nin hemen yanı başında yer alan bu medresenin; kitabesi bulunmadığı için, hangi tarihte inşâ edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte; yapım yılı olarak 1155/1742 ve 1167/1753-1754 tarihleri verilmektedir.⁴⁷ 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre altı müderrisi olan bu medresede 30 talebe ders görmekteydi.⁴⁸ Bu medresede Semercizâde Mehmed Efendi müderrislik yapmıştır. Semercizâde Mehmed Efendi'nin Trabzon'un Ruslar tarafından işgali nedeniyle şehirden göç etmesi ve 1334/1915-1916 senesinde ölümü üzerine medrese kapanmıştır. Hiçbir kalıntısı günümüze ulaşmayan medresenin altı veya sekiz adet odası olduğu belirtilmektedir.⁴⁹

1.1.8. Saraçzâde/Serrâczâde Medresesi

Trabzon il merkezindeki mahallelerden *Câmiikebîr Mahallesi*'nde, *Ortahisâr Fatih Büyük Câmii*'nin tam karşısında yer alan ve bir müderrisi ile 61 talebesi olan bu medreseyi, 1176/1762-1763 senesinde, ilk defa olarak Serrâczâde Mustafa Efendi yaptırmıştır. Mescid ve kütübhânesinin yanması üzerine, yerine Müderris Pîr Ahmed Nazîf Efendi'nin gayretiyle 1265/1848-1849 senesinde, Trabzon valisi Tepedelenli İsmâil Rahmi Paşa (1848) veya Hayrettin Paşa (1848-1849) tarafından mescid ve kütübhâne ile birlikte bu binaların yanına, bir de medrese yaptırıldığını biliyoruz.⁵⁰ 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre bir müderrisi ve 61 talebesi olan bu medresede.⁵¹ Müderris Pîr Ahmed Nazîf Efendi ders vermiştir.⁵² Bu medresenin bir bölümü günümüze ulaşmıştır.

⁴³ Hüseyin Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 74.

⁴⁴ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s. 118.

⁴⁵ *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900*, s. 1295.

⁴⁶ Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 38,74-75.

⁴⁷ Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 67-68.

⁴⁸ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s. 118.

⁴⁹ Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 68.

⁵⁰ Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 69.

⁵¹ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118

⁵² Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 69.

1.1.9. Pazarkapı/Bâzârkapû Medresesi

Trabzon'un Mumhâneönü semtinde, Pazarkapı/Bâzârkapû (Bâbıbâzâr) Câmii'nin hemen yanı başında yer alan bu medrese, câmi ile birlikte 1266/1849 yılında yaptırılmıştır.⁵³ Medrese'nin Hacı Mehmed Nazîf Efendi tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir.⁵⁴ 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre iki müderrisi ve 95 talebesi;⁵⁵ 1316/1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 25 talebesi olan bu medresede Dervîş Efendi müderrislik yapmıştır.⁵⁶ Medrese'den günümüze herhangi bir kalıntı ulaşmamıştır.

1.2. Trabzon'un Merkeze Bağlı Mahalleleriyle Kaza, Nâhiye ve Bağlı Köylerindeki Medreseler

Trabzon'un şehir merkezinde olduğu gibi kaza, nâhiye ve bağlı köylerinde de medreseler açıldığını görüyoruz. Bu kazalardan biri; en çok medresenin bulunduğu Of kazasıdır. 1286/1869 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'nde;⁵⁷ Of'taki mevcut medrese sayısı 350 olarak gösterilmiştir. Her ne kadar Of Trabzon'un ilmiye geleneğinin ve buna bağlı olarak medreselerin yoğun olduğu bir kazası olsa da, nüfusu ve köy sayısı hesaba katıldığında 350 rakamıyla belirtilen sayının oldukça abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Zira aynı Sâlnâmede köy sayısı 108 ve cami sayısı 139 iken, bu ilçenin her bir köyüne ortalama üç adetten fazla medrese düşmektedir. Bu ise normal şartlarda kabul edilebilir bir durum değildir. Biz Osmanlı rakamlar sisteminde sıfır rakamının nokta (.) şeklinde gösterildiğinden hareketle; bu rakamda/sayıda matbaa hatası olduğunu var sayarak, doğru sayının otuz beş olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca bu ilçede, çok sayıda öğrencisi olmadığı için *medrese* olarak anılmasa da ferdi olarak icâzet veren hocalar da vardı. Medreselerin dışında olmak üzere, köylerin belirli merkezlerinde ya da camilerin müştemilâtında bir veya birkaç talebeye, sadece hafızlık ya da Arapça icâzeti veren hocaların eğitim ve öğretimlerini sürdürdükleri evler de bu sayıya ilâve edilmiş olabilir.⁵⁸

Trabzon'un şehir merkezi, kazâ, nâhiye, mahalle ve köyleri içerisinde, en çok medresenin yer aldığı yerleşim yeri olan ve bugünkü Hayrat, Dernekpazarı ve Çaykara ilçelerini içine alan Of ilçesindeki; çocukların ve yetişkin halkın dini yönden aydınlanmasında etkili olan medrese haricindeki mekânlar olarak câmi, mescid ve tekkeleri zikretmek gerekir, diye düşünüyoruz. Bu bağlamda anılan ilçede; köyleriyle birlikte, 98 imam ile 137 hatîbin görev yaptığı 139 adet cami ile 150 adet mescid, 191 adet sıbyân mektebi ve bir tane de tekke bulun-

⁵³ Albayrak, a.g.e., C: I, s. 65.

⁵⁴ Albayrak, a.g.e., C: I, s. 65.

⁵⁵ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118

⁵⁶ *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900*, s. 1295.

⁵⁷ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s.71.

⁵⁸ Mustafa Tuncer, *Bir Marka Değeri Olarak Of'lu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, İstanbul 2019, s.130-136.

maktaydı.⁵⁹ 6.000 kişisi Müslim ve 88 kişisi Gayr-i Müslim olarak 6.088 haneli 108 adet mahalle ve köyü olan ve toplam 23.541 kişinin yaşadığı bu ilçede Müslüman Türkler'in sayısı 22.825 ve Hıristiyan Rûmlar'ın sayısı ise 358 kişiyi buluyordu. Bu nüfusun 4.680 kadarını Müslüman Türk ve 47 kadarını da Hıristiyan Rûm çocuklar teşkil ediyordu.⁶⁰

1321/1903 Tarihli Trabzon Vilâyet Sâlnâmesi'nde, Of kazâsının bu durumu şu şekilde belirtilmektedir:

Of'ta medrese ve mekteb gibi mebânî her taraftan ziyade olmakla beraber medrese ve talebe-i ulûm-i şerîf çoktur. Ekser köylerde müteaddid mesâcid-i şerife vardır. Hocalarla talebe mesleklerine mahsûs elbiseyi ve ehl-i kurâ da kısmen zibka ve mintân ve kısmen karavana şalvâr giyerler.⁶¹

Of'a ilişkin bu bilgiyi bugünkü Türkçe ile şöyle ifade edebiliriz:

Of'ta medrese ve mektep gibi binalar, her tarafta olduğundan daha çok sayıda bulunmakla birlikte, özellikle medreseler ve buralarda okuyan ilim aşığı öğrenciler de bir o kadar çoktur. Çoğu köylerde birden fazla câmi ve mescid vardır. Hocalar ve öğrenciler mesleklerine has kıyafetlerini; köylüler de, kısmen zıpkı ve mintan, kısmen de karavana şalvar giyerler.

Adı geçen Sâlnâme'de Akçaabat şehir merkezinde iki adet medrese ve iki adet câmi, köylerinde altı adet medrese ve 108 câmi;⁶² Sürmene-Araklı çarşısında bir adet medrese ile iki câmi; Humurgân çarşısında bir adet câmi-i şerîf ile bir mekteb-i rüşdiye/ortaokul,⁶³ Vakfikebir şehir merkezinde bir adet ve köylerinde ise 120 odalı 500 talebeyi istiâb eden/içine alıp barındıran dört adet medrese ile merkezde bir ve köylerde 50 adet mekteb-i ibtidâî/ilkokul ve 56 adet câmi ve mescid,⁶⁴ Yomra'da (Vakfısağır), toplam 4.459 haneli köylerinde 10 adet medrese, 49 câmi ve mescid ile 65 adet mekteb-i ibtidâî;⁶⁵ Şalpazarı dâhil olmak üzere Beşikdüzü'nde (Şarlı karyesi/nâhiyesi) bir adet medrese, bir câmi ile bir mekteb-i ibtidâî, bir tekye ve 3.585 haneli köylerinde, dört adet medrese, 48 câmi, bir tekye ile 43 mekteb-i ibtidâî;⁶⁶ Tonya nâhiyesinde, şehir merkezinde bir harap câmi ile bir mekteb-i ibtidâî ve 2.455 haneli köylerinde beş adet medrese ile 15 câmi ve 19 ibtidâî mekteb⁶⁷ bulunuyordu.

⁵⁹ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869, s.70.

⁶⁰ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869, s.70.

⁶¹ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904, s.257.

⁶² Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904, s.254.

⁶³ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903, s.260.

⁶⁴ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903, s. 264.

⁶⁵ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903, s. 244.

⁶⁶ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903, s. 264.

⁶⁷ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903, s. 264.

Sâlnâme verilerine göre⁶⁸ bu dönemde, Trabzon şehir merkezinde dokuz, Çaykara dâhil Of'ta otuz beş, Vakfikebir'de on bir, Sürmene'de sekiz, Akçaabat'ta bir adet medrese bulunuyordu. Adı geçen Sâlnâme'de, Trabzon vilâyetine tabi bugünkü tüm ilçe, kasaba ve köylerde ise 64 medrese olduğu kayıtlıdır.⁶⁹

Burada ayrıca; *Trabzon, Gümüşhane ve Lâzistân sancaklarından oluşan tüm Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, 297 adet medresenin bulunduğunu, bu medreselerde 325 müderrisin ders verdiğini ve 6.507 talebenin öğrenim gördüğünü*, kaydedelim.⁷⁰

1.2.1. Muhtelif Tarihlerde Trabzon Şehir Merkezi Kaza Nâhiye ve Köylerindeki Medreseler

Sâlnâme verilerine⁷¹ göre muhtelif tarihlerde; Trabzon şehir merkezinde, ayrıca kaza, nâhiye ve köylerinde bulunan medreseleri; isimleri, medrese, müderris ve talebe sayılarıyla tabloda gösterilmiştir.

Sıra	Şehir Merkezi Kaza ve	Medrese	Müderris	Talebe
1	Trabzon Şehir Merkezi	9	9	174
2	Vakf-ı Kebir Nâhiyesi	11	11	307
3	Akçaâbâd Nâhiyesi	1	1	55
4	Vakf-ı Sağır Nâhiyesi (Yomra)	-	1	-
5	Maçka Nâhiyesi	-	-	-
6	Of Kazası	35	82	2.364
7	Sürmene Nâhiyesi	8	8	110
8	TOPLAM:	71	111	3.010

Yukarıdaki cetvelde görüldüğü şekliyle; muhtelif tarihlerde Trabzon şehir merkezi, kaza, nâhiye ve köylerinde 71 adet medrese bulunmaktaydı. Bu medreselerde 111 müderris hoca ders vermekte ve 3.010 talebe öğrenim görmekteydi.

1288/1871 ve 1289/1872 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmelerine⁷² göre, Trabzon şehir merkezinde dört, Akçaabat'ta bir adet; ayrıca 1292/1875 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'n⁷³ göre, Trabzon şehir merkezinde dört, Akçaabat'ta bir adet; medrese olduğu görülmektedir.

1322/1904 yılına gelindiğinde; Trabzon'un şehir merkezinde ve ayrıca kaza, nâhiye ve köylerinde, yukarıda verdiğimiz sayılarla birlikte toplam 149

⁶⁸ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s. 71,77.

⁶⁹ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s.71,77.

⁷⁰ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s.70-77; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1872*, s. 90-91,93; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1875*, s.104-105.

⁷¹ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s.71.

⁷² *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1871*, s.104; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1872*, s.102.

⁷³ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1875*, s.104-105.

adet medrese bulunmakta ve bu medreselerde, toplam 4.085 talebe ders görmektedir.⁷⁴ Bu medreseler ile buralarda öğrenim gören öğrenci sayılarını, bir çizelge içerisinde şu şekilde gösterebiliriz:⁷⁵

Medrese İsimleri	Medrese Sayıları	Talebe Sayıları
Trabzon Şehir Merkezi (Merkeze yakın köy ve kasabalardaki medreseler dâhil)	23	763
Akçaabâd (Düzköy'deki medreseler dâhil)	7	557
Vakfikebir (Çarşıbaşı, Tonya, Beşikdüzü, Şalpazarı'ndaki medreseler dâhil)	12	813
Maçka	1	22
Sürmene (Araklı'daki medreseler dâhil)	37	680
Of (Çaykara'daki medreseler dâhil)	69	1.482
TOPLAM	149	4.085

1.2.2. Akçaabat İskefiye/Çarşıbaşı Vakfikebir Tonya Şarlı/Beşikdüzü ve Şaryeri/Şalpazarı Medreseleri

Yukarıda ilgili kısmındaki listelerde gösterdiğimiz şekliyle; Trabzon'un doğu bölgesinde yer alan Of-Çaykara-Hayrat-Dernekepazarı, Sürmene-Köprübaşı-Araklı-Yomra-Arsin ve Maçka ilçe merkezleri ve köylerinde olduğu gibi; batı bölgesinde yer alan Akçaabat-Düzköy-Çarşıbaşı-Vakfikebir-Tonya-Beşikdüzü-Şalpazarı ilçe merkezleri ve köylerinde de önemli sayıda medrese tesis ve inşa edilmiştir. Bu medreseler; genelde bu yerleşim yerlerinde ikamet eden halkı irşâd ve özelde ise buralarda öğrenim görmek isteyen öğrencilere/ talebe-yi ulûma ders okutma (tedrîs) hizmeti vermişlerdir.

Aşağıda yer aldığı üzere; *Trabzon Hurûfât Defterleri*'nde, 1305/1888, 1320/1902, 1321/1903, 1322/1904 *Yılları Trabzon Vilâyeti Sâlnâmeleri*'nde, 2495 Numaralı *Trabzon Evkâf Defteri*'nde ve 8780 ve 8786 Numaralı *Trabzon Meşihat Şer'iye Sicil Defterleri*'nde kayda geçmiş olan bu medreseleri şu şekilde gösterebiliriz.⁷⁶

⁷⁴ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904*, s.126-128,138.

⁷⁵ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904*, s.126-128,138.

⁷⁶ *Trabzon Hurûfât Defterleri*, s. 269; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118-120; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1902*, s.169-170,199,220; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903*, s.245-246,254,264, 345; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904*, s.126-128,138,144,148; 2495 Numaralı *Trabzon Evkâf Defteri*; 8780 ve 8786 Numaralı *Trabzon Meşihat Şer'iyye Sicil Defterleri*; Albayrak, a.g.e., C: I, s. 12-30.

Adı	Mevkii	Müderrisi	Talebe Sayısı	Kurucusu
Nefs-i Polathâne Medresesi	Akçaabat-Şehir Merkezi	Mevlûd Efendi (ve isimleri kayıtlı olmayan diğer 9 müderris)	100 - 250	Hâcı Mehmed Ağa
Dûrûpınar Medresesi (Medrese-yi Kebîr)	Akçaabat-Dûrûpınar	Mehmed Niyazi Ef., Bulutoğlu Musa Ef. (ve isimleri kayıtlı olmayan diğer 8 müderris)	300-167	Sâlih-zâde Hacı Ali Efendi ve Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Metinganiya Medresesi	Akçaabat-Sertkaya-Arpacılı-Bozdoğan	11 Müderris (İsimleri Bilinmiyor)	40	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Haçka Medresesi	Düzköy-Düzalan	Molla Ahmed, Abdullah Hâfız	Bilinmiyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Sidiksa Medresesi	Düzköy-Çayırbağı	Hüseyin Efendi, Molla Ali	125	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
S(a)tari Medresesi	Akçaabat-Kaleönü-Ortaköy-Sarıköy-Tütüncüler	13 Müderris (İsimleri Bilinmiyor)	35	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Galinos Medresesi	Akçaabat-Yeni Cami	14 Müderris (İsimleri Bilinmiyor)	34	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Hamîdiye Medresesi	Akçaabat-Lâzlar	Mevlûd Hilmi Efendi	47	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Hamîdiye Medresesi	Akçaabat-Şinik	Mustafa Efendi	100	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Sekmese (?)Medresesi	Akçaabat-Kisarna-Bengisu	Mehmed Bahâeddîn Efendi	130	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Eyyâm (?) Medresesi	Akçaabat-Kisarna-Bengisu	Yûnus Efendi	84	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Hamîdiye Medresesi	Akçaabat-Eyin (Ayen)	Mehmed Efendi	9	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
İskefiye Medresesi	Çarşıbaşı-Şehir Merkezi	Ahmed Efendi	50-113	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Folağazi Medresesi	Vakfikebir (Folağazi)-Şehir Merkezi	Bilinmiyor	50-80	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Leğovisa Medresesi	Vakfikebir-Mısırlı	Mûsâ Efendi, Bakkâl-zâde İsmail Hakkı Efendi	40	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Pazaryeri Medresesi	Tonya-Şehir Merkezi	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Barkozmanlı Medresesi	Tonya-Kayacan	Bilinmiyor	38	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Kumyatak Turalı Medresesi	Tonya-İskenderli-Turalı	Havuroğlu Ahmed Efendi, Bakkâl-zâde İsmâil Hakkı Efendi, Kalfaoglu Osman Efendi, İdris Efendi, Sâlih Efendi	33	Havuroğlu Ahmed Efendi ve Ashâb-ı Hayr (Hayır Sahipleri)

Ağırköy Medresesi	Tonya-Ağırköy	Bilinmiyor	45	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Melikşah Medresesi	Tonya-Melikşah	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şova (Şeva) Medresesi	Tonya-Şenocak	Bilinmiyor	36	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şarlı Feyzihüdâ Medresesi ⁷⁷	Beşikdüzü-Şehir Merkezi	Dersiâm Durmuşzâde Hâcı Osmân Efendi, Melikzâde Hâcı Abdülvehhâb Efendi, Kethüdâzâde Hâcı Hâfız Ali Efendi	55	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şarlı Oğuz Medresesi	Beşikdüzü-Türkelli (Oğuz Köyleri)	Uzunhüseynzâde Hâcı Hâfız Ali Efendi Kethüdâzâde Hâcı Hâfız Ali Efendi	Bilinmiyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Mesopleya Medresesi	Beşikdüzü-Dağlıca	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Kozluca Medresesi	Beşikdüzü-Kozluca	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şâryeri/Şâlyeri (Şârpazarı/Şâlpazarı) Medresesi	Şalpazarı-Şehir Merkezi	Tıkmanzâde Hâfız Ali Efendi, Dersiâm Karaalizâde Osman Ef., Kuloğlu İbrahim Ef., Keleçoğlu Hüseyin Efendi	42?	Dersiâm Karaalizâde Osman Efendi b. Ali
Gölkiriş Medresesi ⁷⁸	Şalpazarı-Gölkiriş	Cürezâde Garîb Osman Efendi b. Hasan	36?	Cürezâde Garîb Osman Efendi b. Hasan

⁷⁷ 15 Haziran 1908 tarihli bir vakıf kaydından; *Şarlı/Beşikdüzü'ndeki medresede ders veren Hocaların/müderrislerin maaşını karşılamak üzere bir para vakfı kurulduğunu* anlıyoruz. Buna göre Hacı Ali Fehmi Efendi, Şarlı merkezdeki Feyz-i Hüdâ Medresesi için 15 Osmanlı Lirası vakfetmiş ve bunun nemasından müderrisin yıllık 100 kuruş olan maaşının karşılanmasını istemiştir. Bilindiği gibi Osmanlı sisteminde din görevlilerin maaşı genellikle para vakfı yolu ile karşılanırdı. Bir hayırseverin verdiği para, genellikle yıllık % 10 ile 20 arasında değişen bir oranla bugünkü kredi usulüne benzer tarzda borca verilir; ortaya çıkan kazançla da bu görevlilerin maaşları karşılanırdı. Bkz., *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*, Trabzon Esası Defter 155, Kayıt No: 3052.

⁷⁸ Gölkiriş köyü Köprübaşı mevkiindeki bu medrese, 18 adet *hücre/oda* ve bir adet *dershaneden* müteşekkil olup Cürezâde Osman Efendi b. Hasan Efendi tarafından kurulmuştur. Belgede, Osman Efendi'nin; köyün ahalisinden ve meşhur ulemadan olduğu, 70 yaşını aştığı ve aynı zamanda hasbi olarak öğrenci okuttuğu ve çok sayıda öğrenciye icazet verdiği vurgulanmaktadır. 1909 tarihindeki bu kayıt, köydeki münhâl müderrislik kadrosuna tayin yapılmasına dair bir imtihan vesilesi ile tutulmuştur. Buna göre boş müderrislik kadrosu için medresenin kurucusu olan Cürezâde Osman Efendi, *Trabzon Şer'îye Mahkemesi'nde oluşturulan ilmi bir heyet huzurunda imtihana* tabi tutulmuştur. Yapılan sınavda, *Osman Efendi'nin ehliyeti tasdik edilmiş ve medresenin vakfiyesindeki şartları da yerine getirdiği vurgulanarak söz konusu medresede müderris olarak görev yapması için şahsına berât verilmesi karar altına alınmıştır*. Ayrıca belgede, Osman Efendi'nin yaptıklarının bunlarla sınırlı olmadığı; *aynı zamanda medresenin müderrisine maaş verilmesi için 1000 kuruştan oluşan bir para vakfı kurduğu vurgulanmakta ve yıl sonrasına ait bir başka vakıf kaydı da bu durumu tasdik etmektedir*. Bkz., *Trabzon Meşihat Şer'îye Sicil Defteri*, No: 8780, s.16; *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*, Trabzon Esası Defter, 157.

Dorukkiriş Medresesi	Şalpazarı-Dorukkiriş	Bilinmiyor	8	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Doğancı Medresesi	Şalpazarı-Doğancı	Bilinmiyor	13	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Simenli Medresesi	Şalpazarı-Simenli	Bilinmiyor	18	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Alagâvur Lügütlü Medresesi	Şalpazarı-Geyikli	Cürezâde Garîb Osman Efendi b. Hasan Dervişoğlu, Molla İbrâhîm Efendi Calluğu (Calluğu) Hasan Efendi	5	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)

Yukarıda verdiğimiz listede görüleceği gibi; bu yerleşim yerlerinde açılan toplam 31 adet medresede, 32 müderris ders vermekte ve 1.814 talebe öğrenim görmekteydi.

Ayrıca belirtelim ki; 1298/1881 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre; Trabzon merkezde dört, Of'ta 65, Sürmene'de 34, Yomra'da üç, Maçka'da bir, Akçaabat'ta iki, Vakfikebir'de üç, Tonya'da sekiz, Şarlı'da (Beşikdüzü) üç adet medrese yer alıyordu.⁷⁹ 1321/1903 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre ise; Trabzon Yomra'da 10, Tonya'da beş, Vakfikebir'de *toplam 124 odalı ve 500'den fazla talebesi olan dört adet medrese* bulunmaktaydı.⁸⁰ Yine 1322/1904 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre de; Trabzon Yomra'da 10, Şarlı'da (Beşikdüzü) dört, Tonya'da beş, Akçaabat'ta sekiz adet medrese bulunuyordu.⁸¹ Anılan sâlnâmelerin kaydettiği toplam medrese sayısı ise 164 adedi bulmaktaydı.

1.2.3. Yomra ve Arsin Medreseleri

Trabzon'un Yomra ve Arsin ilçelerinin şehir merkezlerinde ve köylerinde de medreseler kurulduğunu ve eğitim-öğretime (tedrîsât) açıldığını görmekteyiz. Bu medreseleri, 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi verilerine göre, bir çizelge içerisinde şu şekilde gösterebiliriz:⁸²

Sıra No	Medrese'nin Adı	Mevkii	Talebe Sayısı
1	Arsin (Arsen) Medresesi	Arsin-Şehir Merkezi	57
2	Foşa Medresesi	Arsin-Fındıklı	64
3	Hara Medresesi	Arsin-Yolüstü	21
4	Kocaba Medresesi	Yomra-Kocaba	62
5	Tâhir Efendi Medresesi	Yomra-Gülyurdu	60
6	Tâhir Efendi Medresesi	Yomra-Kömürcü	60
7	Kalafka Medresesi	Yomra-Kömürcü	4

⁷⁹ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1881, s. 146.

⁸⁰ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903, s. 244, 246, 254.

⁸¹ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904, s. 126-128, 138.

⁸² Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888, s. 119; Albayrak, a.g.e., C: VII, s. 536-537.

8	Fodil (Kodil) Medresesi	Yomra-Oymalı	30
9	Mesahor Medresesi	Yomra-Özdil	35
TOP.	9		393

Görüleceği üzere, anılan sâlnâmenin kaydına göre, bu yerleşim yerlerinde kurulan dokuz adet medresede 393 talebe öğrenim görmekteydi.

1.2.4. Of-Çaykara Medreseleri

Trabzon'un en çok medresesi olan ilçeleri; Hayrat-Dernekpazarı dâhil olmak üzere Of-Çaykara ilçeleridir. Bu ilçelerin şehir merkezlerinde ve köylerinde çok sayıda medrese kurulmuş ve bu medreseler; ilim talep etmek/okumak isteyen talebelerin eğitim almalarına ve öğrenim görmelerine hazır hale getirilmiştir. 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre, Hayrat-Dernekpazarı-Çaykara dâhil olmak üzere, Of kazasında ve köylerinde yer alan bu medreseleri şu şekilde gösterebiliriz:⁸³

Adı	Mevkii	Müdürrisi	Talebe Sayısı	Kurucusu
Çarşu Medresesi	Of-Şehir Merkezi	Müftî Efendi	45	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Ogene-yi Ulyâ Medresesi	Çaykara-Karaçam-Derebaşı	Şeyhzâde Mustafa Ef., İpsirli Abdullah Ef., Fezullah Ef.	22-60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Çifaruksa Medresesi	Of-Uğurlu	Bakkalzâde İsmâil Hakkı Ef., Bakkalzâde Hüseyin Sabri Ef.	180	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Ogene-yi Süflâ Medresesi	Çaykara-Sarıçam-Kökner	Hâcî Tâhir Efendi	22-80	Ashâb-i hayr (Hayır Sahipleri)
Nefsizâh Medresesi	Çaykara-Nefsizâh	Mehmed Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şür Babayoros Medresesi	Çaykara-Şahinkaya	Toy'lu Muhammed Efendi, Mahmûd ve Müslim Efendiler	50-150	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Aksilisa Medresesi	Çaykara-Akköse	Mehmed Efendi, Bilâloğlu Hârûn Efendi	30	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Zisino Mehmed Efendi Medresesi	Of-Bölümlü	Mehmed Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Zisino İsmâil Hakkı Efendi Medresesi	Of-Bölümlü	Bakkalzâde İsmâil Hakkı Efendi	80	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Zisino	Of-Bölümlü	Mahmûd Efendi	30	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)

⁸³ Trabzon Hurûfât Defterleri, s. 282, 288, 297; Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888, s.127-130; Albayrak, a.g.e., C: VI,193-196.

Mahmûd Efendi Medresesi				Sahipleri)
Alisinos Medresesi	Çaykara-Şıhlı-Uzuntarla	Hâcî Osman Efendi	30	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Görğoras Medresesi	Çaykara-Eğridere	Mahmûd Efendi	60	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Zelega Medresesi	Çaykara-Taşören	Hacı Ahmed Efendi, Hudekzâde Hâfız Nu'mân Efendi	23-80	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Mapsino Medresesi	Of-Gürpınar	Tâlib Efendi	100	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Kadahor Medresesi	Çaykara-Pazarcık-Işıklı	Mehmed Efendi, Hâfız Nu'mân Efendi, Gargar Müslim Ef.	20-40	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Hundez Medresesi	Hayrat-Merkez Hundez Mahallesi	Bakkalzâde Hüseyin Sabri Efendi	120	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Holaysa Medresesi	Çaykara-Yeşilalan-Baltacılı	Hacı Ferîşâd Efendi, İbrahim Efendi	120	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Maki Medresesi	Hayrat-Pınarca	Ali Efendi	100	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Keler-i Ulyâ Medresesi	Of-Ağaçseven	Ahmed Efendi, Ağahanoğlu İsmail Efendi	55	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Fotinos Medresesi	Çaykara-Kestanelik-Kabataş	Müslim Efendi	70	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Eskipazar Medresesi	Of-Eskipazar	Ahmed Efendi	30	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Zeno Medresesi	Çaykara-Ulucami	Gürcüzâde Ahmed Efendi, Küçükömerzâde Hâfız Nu'mân Efendi, Kalomer Muhammed Efendi	80	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Hastikoz Medresesi	Of-Kaban-Yukarıkişlacık	Nu'mânzâde Mustafa Efendi	50	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Hoşşera-yi Ulyâ Medresesi	Çaykara-Tepeköy-Yukarıakdoğan	Hacı Osman Efendi, Velizâde Tayyib Efendi	70	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Hoşşera-yi Süflâ Medresesi	Çaykara-Aşağı Akdoğan-Tepecik-Soğanlı	Mehmed Efendi, Hâfızzâde İsmâil Hakkı Efendi, Hacı Hasan (Yavuz) Efendi	60	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Melinos Medresesi	Of-Ballıca	Said Efendi	70	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
İşkenaz Medresesi	Of-Kirazlı	Mehmed Efendi	40	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)
Şinek Medresesi	Çaykara-Ferâhiye-Ataköy	Abbas Efendizâde Mehmed Efendi, Topal Mustafa Efendi, Muhammed Ef., Hacı Ömer Ef., Bakkalzâde	150	Ashâb-1 hayr (Hayır Sahipleri)

		İsmâil Hakkı Ef.		
Holo Makidanos Medresesi	Dernekpazarı-Ormançık	Mustafa Efendi, Mahmûd Efendi, Kasranzâde Mehmed Efendi, Kebîrzâde Hasan Er (Kabro Hoca Efendi)	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Çoroş Medresesi	Çaykara-Derecik-Taşkiran	Molla Süleymanoğlu Hacı Mehmed Efendi ve Oğlu Ahmed Efendi, Zilik Muhammed Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Anaso Mezraı Medresesi	Çaykara-Çambaşı	Hacı Mehmed Efendi	40	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Anaso Medresesi	Çaykara-Taşkiran	Abdülkerîmzâde Mehmed Efendi	50	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Kalanas Medresesi	Çaykara-Çalışanlar	Haşemenzâde Şeyh Ahmed Ef. ⁸⁴ Haşemenzâde Mehmed Ef.	80	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Zenozena Medresesi	Çaykara-Günebakan	Hâfız Lokmân Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Mimilos Medresesi	Çaykara-Akkaya-Aşağıkumlu	Müftüzâde Mustafa Efendi	30	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Holo Mezraı Medresesi	Dernekpazarı-Holomezraı	Ancotoğlu Hasan Efendi, Ali Hoca zâde Mustafa Efendi Müslim Ef. (Ancotoğlu Hasan Efendi'nin oğlu), Hâfız Sefer Ef.	40	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Paçan Medresesi	Çaykara-Maraşlı	Hâcî Sâlih Efendi	100	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Kondu Medresesi	Dernekpazarı	Hâcî Yusuf Efendi	80	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)

Yukarıda verdiğimiz bu listede görüleceği üzere, anılan yerleşim yerlerinde açılan toplam 38 adet medresede, 70 müderris ders vermekte ve 3.000 talebe öğrenim görmekteydi. Bu tarihten 17 sene sonra Trabzon'un Hayrat, Kondu/Dernekpazarı ve Çaykara dâhil olmak üzere Of kazasında bulunan medreseleri; bulunduğu mevkileri ve bu medreselerde öğrenim gören öğrenci sayıları ile birlikte bir çizelge içerisinde şu şekilde gösterebiliriz.⁸⁵

	Medresenin Adı	Mevkii	Talebe Sayısı
1	Eskipazar Medresesi	Of -Eskipazar	5
2	Hundez Medresesi	Hayrat-Merkez	19
3	Kondu Medresesi	Dernekpazarı	20

⁸⁴ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888, s.129.

⁸⁵ Albayrak, a.g.e., C: VI,193-196.

4	Kondu-yi Ulyâ Medresesi	Dernekpazarı	23
5	Kondu-yi Süflâ Medresesi	Dernekpazarı	10
6	Miço Medresesi	Of -Tavşanlı	23
7	Yaranos Medresesi	Of-Yanıktaş	27
8	Yevan Medresesi	Of -Sugeldi	16
9	Yarakar Medresesi	Of -Serindere	8
10	Haşkoz-i Ulyâ Medresesi	Of -Haşkoz-i Ulyâ	19
11	Foletli Medresesi	Of -Foletli	8
12	Yalanas Medresesi	Hayrat-Yalavas	20
13	Ancipranoz Medresesi	Hayrat-Geçitli	9
14	Tevrele Medresesi	Hayrat-Korkut	6
15	Keler Medresesi	Hayrat-Keler	3
16	Çifaruksa Medresesi	Of-Uğurlu	57
17	Çoruk Medresesi	Of-Erenköy	12
18	Harvel Medresesi	Of-Kireçli	14
19	Tervel Medresesi	Of-Tervel	6
20	Komanit Medresesi	Of-Kumludere	7
21	Çivaloz Medresesi	Of-Çivaloz	10
22	Rahot Medresesi	Of-Rahot	5
23	Savan Medresesi	Of-Darılı	9
24	Ukşul Medresesi	Hayrat-Çukurkent	6
25	Samri Medresesi	Of-Ağaçseven	11
26	Haksa Medresesi	Of-Ovacık	15
27	Calek Medresesi	Of-Sıraağaç	12
28	Halaman Medresesi	Of -Saraçlı	13
29	Mapsino Medresesi	Of Gürpınar	37
30	Visir Medresesi	Dernekpazarı-Gülen	7
31	Balaban Medresesi	Hayrat-Sugeldi	7
32	Mavrand-ı Ulyâ Medresesi	Of -Yukarıgürfindik	29
33	Mavrand-ı Süflâ Medresesi	Of-Aşağıgürfindik	14
34	Melinos (Milyanos) Medresesi	Of-Ballıca	19
35	İşkenaz (Skenos) Medresesi	Of-Kirazlı	8
36	Ebuban Medresesi	Of-Ebuban	28
37	Zariyos Medresesi	Of-Serince	5
38	Kalanas Medresesi	Of-Çalısanlar	19
39	Zisino Süleyman Medresesi	Of-Bölümlü	51
40	Zisino Erşeme Medresesi	Of-Bölümlü	34
41	Ogene-yi Ulyâ Medresesi	Çaykara-Karaçam- Derebaşı	22
42	Ogene-yi Süflâ Medresesi	Çaykara-Köknar	14
43	Alisinos Medresesi	Çaykara-Uzuntarla	34

44	Şinek Medresesi	Çaykara-Ataköy	112
45	Şur Medresesi	Çaykara-Şahinkaya	23
46	Babayoros Medresesi	Çaykara-Şahinkaya	41
47	Hopşera-yi Ulyâ Medresesi	Çaykara-Soğanlı	31
48	Hopşera-yi Süflâ Medresesi	Çaykara-Akdoğan	17
49	Makidos Medresesi	Çaykara-Ormancık	16
50	Fotgene Medresesi	Çaykara-Taşçılar	31
51	Arşela Medresesi	Çaykara-Tüfekçi	3
52	Files Medresesi	Çaykara-Files	1
53	Zeno (Zino) Medresesi	Çaykara Ulucâmi	18
54	Zeno Medresesi	Çaykara-Akköse	14
55	Zenozena Medresesi	Çaykara-Günebakan	9
56	Fotinos Medresesi	Çaykara-Kabataş	7
57	Holaysa Medresesi	Çaykara-Yeşilalan	61
58	ĖorĖoras Medresesi	Çaykara,EĞridere	36
59	Paçan Medresesi	Çaykara-Maraşlı	5
60	Mezraa-yi Paçan Medresesi	Çaykara-Maraşlı- Taşlıgedik	22
61	Anaso Medresesi	Çaykara-Çambaşı	58
62	Anaso-yi Süflâ Medresesi	Çaykara-Aşağıçambaşı	7
63	Çoroş Medresesi	Çaykara-Derecik- Taşkiran	81
64	Şarah (Saraxo)Medresesi	Çaykara-Uzungöl	51
	TOPLAM: 64		1.251

Görüldüğü üzere, Hayrat, Kondu/Dernekpazarı ve Çaykara dâhil olmak üzere Of kazasındaki yerleşim yerlerinde kurulmuş ve tedrisata açılmış olan toplam 64 adet medresede 1.1251 talebe öğrenim görmekteydi.

1.2 5. Sürmene Medreseleri

Trabzon'un, Of'tan sonra en çok medreseye sahip ikinci kazasının, Köprübaşı ve Araklı dâhil olmak üzere Sürmene kazası olduğunu söyleyebiliriz. 1286/1869 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre Sürmene'de sekiz adet medrese, sekiz müderris ve 110 medrese talebesi bulunmaktaydı.⁸⁶ 1298/1881 ve 1305/1888 Yılları Trabzon Vilâyeti Sâlnâmelerine göre ise Sürmene Köprübaşı ve bağlı köylerinde 34 adet medrese bulunmaktaydı. Anılan sâlnâmelere ve 1317/1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne⁸⁷ göre bu medreselerden; Sürmene ve Göneşera/Köprübaşı ilçelerinin şehir merkezlerinde yer alanlar şunlardı:⁸⁸

⁸⁶ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869, s.71.

⁸⁷ Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900, s. 1295.

⁸⁸ Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1881, s.146; Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888, s.120-122,129.

Adı	Mevkii	Müdürrisi	Talebe Sayısı	Kurucusu
Humurgân Medresesi	Sürmene-Şehir Merkezi	Ahmed Efendi	36	Kömürçüoğlu Osman Efendi
Göneşara Medresesi	Sürmene-Köprübaşı	Abdulhamid Efendi	32	Hazinedârzâde Abdullah Paşa
Büyük Doğanlı Câmii Medresesi	Sürmene-Köprübaşı-Düzmahalle-Büyük Doğanlı	Alihocazâde Ancot Mustafa Efendi, Ancot Hasan Efendi, Lâloğlu (İspiroğlu) Mustafa (Onay) Efendi	Bilinmiyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Cimilit Medresesi	Sürmene-Köprübaşı-Yağmurlu	İdris Efendi, Hâfiz Reşid Efendi, Hâfiz Hasan (Çakır) Efendi	15	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Garbi Göneşara Tâhir Efendi Medresesi	Sürmene-Köprübaşı-Fidanlı	Tâhir Efendi Kâtipoğlu Hâfiz Mehmed Efendi, Hâfiz Reşid Efendi, Hâkim İsmail Hakkı Efendi, İmamoğlu Muhammed Efendi, Cerrahoğlu Hacı Ahmed Efendi, Hacı Sâbit Efendi, Yetimalioğlu Hâfiz Sâdik Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Okşoho Medresesi	Sürmene-Köprübaşı	Bilinmiyor	18	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şarkî Göneşara Kadılı Câmii Medresesi	Sürmene-Köprübaşı-Kadılı	Kadioğlu Osman Efendi, İmamoğlu Muhammed Efendi, Tekkeoğlu Hatib Efendi, İdris Efendi, Ancotoğlu Hasan Efendi, Vadonlu Hâfiz Hasan Efendi	20-25	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Holo Mezire (Mezraa) Medresesi	Sürmene-Köprübaşı-Yılmazlar	Ancot Hasan Ef., Ali Hocazâde Mustafa Ef., Müslim Efendi (Ancot Hasan Ef.'nin oğlu), Hâfiz Sefer Efendi	40	Ashâb-ı hayr (Hayır sahipleri)

Yukarıda verdiğimiz listelerde görüleceği gibi; Sürmene ve Göneşara/Köprübaşı ilçelerinin şehir merkezlerinde açılan toplam 8 adet medresede, 26 müderris ders vermekte ve 246 talebe öğrenim görmekteydi.

Aşağıya aldığımız listede ise, *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1881* ve yine *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1887'* ye göre, Araklı dâhil olmak üzere Sürmene kazası ve bağlı köylerinde (karye, kurâ) tadrîsata açılan medreselerin adlarını, mevkilerini ve talebe sayılarını görmekteyiz:⁸⁹

⁸⁹ *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1881*, s.146; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.120-122,129.

S.No	Medresenin Adı	Mevkii	Talebe
1	Mahura Medresesi	Araklı-Bereketli	15
2	Aho Medresesi	Araklı-Ayvadere	15
3	Pervâne Medresesi	Araklı-Pervâne	20
4	Zimla Medresesi	Küçük Zimla-Yüceyurt	16
5	Zimla Medresesi	Büyük Zimla	30
6	Bifera Medresesi	Araklı-Tosunlu	15
7	Zavzaka Medresesi	Araklı-Yoncalı	10
8	Okşoho Medresesi	Köprübaşı	18
9	Vizera Medresesi	Araklı-Aşağı ve Yukarı Ovalı	25
10	Ahmed Efendi Medresesi	Araklı	19
11	Başımâr Medresesi	Araklı-Başımâr	19
12	Tûfân Medresesi	Araklı-Tûfân	15
13	Hamandoz Medresesi	Sürmene-Çavuşlu	15
14	Hâcı Mustafa Efendi Medresesi	Sürmene-Çamburnu	10
15	Sargona Mesahoru Medresesi	Sürmene-Ortaköy	20
16	Mustafa Efendi Medresesi	Araklı-İvyân	28
17	Sincân Mesehori Medresesi	Araklı	20
18	Aso Medresesi	Sürmene-Nefs-i Aso-Aksu	30
19	Ağnasi Medresesi	Araklı-Değirmencik	20
20	Foşa Medresesi	Sürmene-Semenli-Çukurçayır	40
21	Kalis (Kelonsa) Medresesi	Sürmene-Konuklu	3
22	Arhançelo(Arhançila) Medresesi	Sürmene-Doğanlı	12
23	Kolaşa Medresesi		30
24	Ohi Medresesi		15
	TOPLAM	24	460

Yukarıda verdiğimiz tabloda görüleceği gibi; bu yerleşim yerlerinde açılan toplam 24 adet medresede 460 talebe öğrenim görmekteydi.

Sonuç

Osmanlılar'da, Sultân Abdulhamîd'in eğitim sistemi bağlamında eğitim ve öğretim, *mektepler (mekâtib)* açılncaya kadar sadece *medreseler (medâris-i ilmiyye)* tarafından yürütülüyordu. Medreseler; ilköğretimin yapıldığı *Sıbyân Mektepleri*'nden sonra gelen orta ve yükseköğretim kurumlarıydı. Medrese eğitim ve öğretimi; Osmanlı Devleti (Devlet-i Aliyye-yi Osmâniyye)'nin inkirâzı ve yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti adıyla yeni bir Cumhuriyet idaresinin kurulmasına kadar devam etti. Osmanlılar'da *ilk medrese* 730/1329-1330 senesinde, Gâzî Orhan Bey tarafından; o tarihte küçük beyliğin merkezi olan *İznik'te* kurulmuş ve bu merkezde; *ilk müderris* olarak Türk âlim ve mütefekkirlerinden *Şerefüddin Dâvûd-i Kayserî* tayin edilmiştir.

Osmanlılar zamanında, Osmanlı ülkesinin bütününde ve Anadolu coğrafyasının her yerinde ve her bölgesinde olduğu gibi; Trabzon'un da merkezinde, kazalarında, nâhiyelerinde ve köylerinde (karye, kurâ) medreseler kurulduğunu görmekteyiz. Trabzon Medreseleri'nin ilk yedisi Trabzon merkezde; ilk olarak şehrin fethinden sonra kurulmaya başlanmış olup 1298/1881 yılına geldiğinde, medrese sayısı dokuza ulaşmıştır. Bunlar, *Ortahisar Fâtiḥ Sultân Mehmed, İmâret Hâtûniye, İskenderpaşa, Hamzapaşa (Küçük İmâret), Zeytinlik Câmii, Çarşı Câmii, Müftü Câmii, Pazarkapu ve Saraçzâde* medreseleridir. Trabzon Vilâyeti Sâlnâmelerinin verdiği bilgilere göre; Trabzon'un kaza, nâhiye ve köylerinde; çeşitli tarihlerde kurulan ve öğretim hizmeti veren bu medreseler içerisinde; sayı bakımından en fazla medresesi olan ilçelerin, köyleriyle birlikte ve *106 adet medresesiyle Of kazası (Çaykara-Hayrat-Dernekpazarı dâhil)* ve yine köyleriyle birlikte, *73 adet medresesiyle Sürmene kazası (Köprübaşı-Araklı dâhil)* olduğunu görmekteyiz. Aynı yerleşim yerlerindeki medrese müderris ve talebe sayılarında senelere göre artma ve eksilmeler olabilmektedir. Yerleşim yerlerinde medrese açılması; bu medreselerde ders verecek müderris hocaların bulunmasına bağlı idi. Müderris varsa medrese de vardı. Talebe bulmakta ise herhangi bir problem yaşanmıyordu. Medreseler, o yerleşim yerlerinde, müderrisler ve hayır sahiplerince kurulmuş olan vakıflar marifetiyle açılıyordu. Müderrislerin maaşları, talebelerin yeme-içme-barınma masrafları dâhil medreselerin bütün giderleri bu vakıflarca karşılanıyordu.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

Trabzon Hurûfât Defterleri,

2495 Numaralı Trabzon Evkâf Defteri,

8780 Numaralı Trabzon Meşihat Şeriyye Sicil Defteri

8786 Numaralı Trabzon Meşihat Şeriyye Sicil Defteri

2. Kitap ve Makaleler

AKGÜNDÜZ, Hasan, *Tarihi Gelişim İçinde Medreseler ve Üniversiteler,* Diyarbakır 1998.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi,* Ankara 2005.

ALBAYRAK, Hüseyin, *Trabzon İskender Paşa Külliyesi,* Trabzon 1998.

-----, *Dünden Bugüne Merkez ve İlçeleriyle Trabzon'da Dini Hayat,* Trabzon 2019.

AYGÜN, Necmettin – AÇIK, Turan – ŞİMŞEK, Eyüp, *Trabzon Hurûfât Defterleri-Vakıflar ve Görevlileri (1691-1835)*, Serander Yayınları, Ankara 2019.

BALTACI, Cahit, *XV. Ve XVI. Asır Osmanlı Medreseleri Teşkilât Târih*, İstanbul 1967.

BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.

GÜL, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*, Ankara 1997.

HIZLI, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*, Bursa 1997.

İMAMOĞLU, Abdülvahit, “Köprübaşı Medreseleri ve Din Eğitimine Katkıları”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2016, C: II, s. 921-929.

KARAGÖZ, İlyas, *Grek Bizans ve Eski Türk Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları*, Trabzon 2006.

ÖZTÜRK; Eyüp, “Sâlnâmeler Ve Vakıf Kayıtları Işığında Ağasar Vadisi'nde Dinî Kurumlar ve Din Görevlileri”, *Şalpazarı: Tarih Kültür İnsan*, Trabzon 2017, ss. 267-276.

Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye/Maârif Sâlnâmesi 1899.

Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye/Maârif Sâlnâmesi 1903.

TAŞKIN, Ünal, “(1899-1900) Maârif Sâlnâmesine Göre Trabzon Vilâyetinde Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 2/7, Spring, 2009, ss.245-262.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1881.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1887.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1902.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904.

TUNCER, Mustafa, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, İstanbul 2019.

USTA, Veysel-KAZAZ, Emriye, “Ustaalîzâde Sülâlesi Vakfi ve Akçiriş (Çarlaklı-Çamkiriş) Köyü Camisi”, *Şalpazarı: Tarih Kültür İnsan*, Trabzon 2017, ss. 541-562.

UZUN, Enver, *Trabzon'un Yer Adları*, Trabzon 2007.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATIN İLK YILLARINDA “TÜRK DEMOKRASİSİ”NİN SAVUNUCUSU OLARAK TRABZON HALKEVİ VE İNAN DERGİSİ*

Lemi ATALAY**

ÖZ

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk İnkılabı'nın ideolojisini geniş halk kitlelerine yayma amacıyla kurulan Halkevleri, faaliyet içerisinde bulunduğu süreç boyunca tek parti iktidarının politikalarına uygun hareket etmiş ve Halkevleri şubeleri tarafından çıkarılan dergiler bu politikaların önemli araçları olmuştur. Trabzon Halkevi Şubesi ve onun yayın organı olan İnan dergisi de bu durumun yansıdığı örneklerden biri olup, bu çalışmada özellikle çok partili hayata geçiş sürecinin gerçekleştiği ilk dönem olan 1945-1950 yılları arasında, ülke siyasetinde yaşanan demokratik dönüşümün izlerini Trabzon Halkevi ve İnan dergisi üzerinden sürmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda İnan dergisinde dönem içerisinde demokrasi üzerine çıkan yazılar temel alınarak hareket edilmiş ve bu yazılar hem demokrasi teorisi, hem de dönemin genel iktidar politikaları etrafında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, Trabzon Halkevi ve İnan dergisinin ülkedeki demokratik dönüşümden etkilendiği ve iktidarın demokrasi konusuna yaklaşımına uygun bir tutum takınarak, bazı çekincelere sahip olursa da “Türk demokrasisi” olarak niteledikleri süreci destekledikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Demokrasi, Çok Partili Hayat, Trabzon Halkevi, İnan Dergisi, Kemal Kefeli

TRABZON BRANCH OF PEOPLE'S HOUSES AND İNAN JOURNAL AS THE DEFENDANT OF “TURKISH DEMOCRACY” IN THE FIRST YEARS OF MULTI-PARTY POLITICAL LIFE

ABSTRACT

People's Houses, which were established in the first years of the Republic to spread the ideology of the Turkish Revolution to large masses of people throughout the period in which it was active, acted under the policies of the single-party government and the journals published by the branches of the

* *Gönderim Tarihi: 20.01.2023. Kabul Tarihi: 08.02.2023.*

** *Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, ANKARA. latalay@ankara.edu.tr, ORC ID: 0000-0001-6853-1762.*

People's Houses became the crucial instruments of these policies. Trabzon Branch of People's Houses and its publication "İnan Journal" was an excellent example of this situation. This study aims to examine the democratic transformation in the country's politics between the years 1945-1950, when the transition to a multi-party system took place, through the Trabzon Branch of People's Houses and *İnan journal*. Considering the theory of democracy and the general policies of the ruling power, the present study dealt with the articles on democracy published in the journal during this period. The study revealed that the democratic transformation also influenced the country's Trabzon Branch of People's Houses and İnan journal. Adopting an attitude aligned with the government's approach to democracy, they supported "Turkish democracy", albeit with certain reservations.

Keywords: Democracy, Multi-Party Politics, Trabzon Branch of People's Houses, İnan Journal, Kemal Kefeli

Giriş

Demokrasi olgusu, Türk siyasi hayatının her döneminde en çok tartışılan kavramlar arasında yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Cumhuriyet rejimine inişli çıkışlı süreçler geçiren ve günümüzde de halen tartışma konusu olmaya devam eden demokrasi meselesinin, Türk siyasi hayatında en çok gündeme geldiği zaman ise kuşkusuz İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili siyasi hayata geçildiği döneme denk düşmüştür. Cumhuriyet yönetiminin benimsenmesiyle birlikte teorik olarak güçlenmiş olsa da, pratikteki tek parti iktidarı ve uygulamaları nedeniyle yeterli gelişmeyi kaydedemeyen ülkedeki demokrasi anlayışı, bu dönemle birlikte yükselişe geçmiş ve ülke siyasetinin merkezine yerleşmiştir. Demokrasi konusunda yaşanan bu gelişmelerin etkileri geniş çaplı olmuş ve bu etkilerden birçok siyasi yapılanma payını almıştır. Cumhuriyet rejimiyle birlikte gerçekleştirilmeye çalışılan Türk İnkılâbı'nın ideolojisini geniş kitlelere yayma amacıyla kurulan ve bu rolüyle tek parti iktidarının önemli simgelerinden biri olan Halkevleri de bu süreçten etkilenen yapılar arasında yer almıştır. Bu bağlamda, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) adeta bir organı gibi olan Halkevleri'nin çok partili hayata geçilmesinin ardından nasıl bir konumda yer alacağı dönem içerisinde sıklıkla tartışılmıştır. İşte böylesi bir ortamda, demokrasi olgusunun bizzat Halkevleri içerisinde nasıl ele alınıp, değerlendirildiğini incelemeyi hedefleyen bu yazıda, örnek olarak Trabzon Halkevi ve onun yayın organı olan İnan dergisi seçilerek bir araştırmada bulunulmuştur. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak demokrasi yönetiminin taşıdığı temel nitelikler belirtilerek, tartışmanın teorik altyapısı oluşturulmuş, ardından da demokrasi olgusunun 1945 yılına kadar Türkiye'de geçirdiği evrim aktarılmıştır. Daha sonra çok partili siyasal hayata geçildiği 1945 yılından, tek parti iktidarının sona erdiği 1950 yılına kadar geçen süreçteki siyasal gelişmeler daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve böylece İnan

dergisindeki demokrasi bağlamındaki tartışmaların nasıl bir siyasal ortamda üretildiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Son olarak İnan dergisi yazarlarının Türk siyasal hayatındaki demokrasi tartışmalarına nasıl yaklaştığı, yine iktidar temsilcilerinin görüşleriyle karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek, analitik bir yaklaşım benimsenmiştir. Böylece Halkevleri yapılanmasının bir temsilcisi olarak Trabzon Halkevi şubesinin ülkede yaşanan demokratik dönüşüm sürecinden nasıl etkilendiği, demokrasi meselesine nasıl yaklaştığı ve bu yaklaşımın iktidar partisinin görüşleriyle uyumlu olup olmadığı gibi sorulara yanıt bulmak hedeflenmiştir.

1. Demokrasi Teorisi ve Türkiye’de Demokrasinin Gelişimi

1.1. Demokrasi Yönetiminin Taşdığı Temel Nitelikler

Basitçe halkın, halk tarafından yönetilmesi anlamına gelen demokrasiyi daha kapsamlı bir şekilde, çok partili, adil seçimler aracılığıyla halkın siyasi kararlara katıldığı, bu seçimler sonucu oluşan çoğunluk yönetiminin yine halk tarafından denetlendiği ve temel insan hak ve özgürlüklerinin korunduğu bir yönetim biçimi olarak tanımlamak mümkündür.¹ Demokrasinin bu temel öğelerinden ilki olan seçimler, demokrasinin bir nevi karşılığını ifade eden halk yönetimi ve katılımını sağlamanın da ana yöntemi olarak belirlemektedir. Aynı zamanda çoğulcu bir siyasal hayatı temsil ettiği için, farklı çıkar ve dünya görüşlerine sahip grupların serbestçe ve barış içerisinde iktidar mücadelesinde bulunmasını olanaklı kılan demokrasilerde seçimler özgür ve adil bir şekilde yapılmalıdır. Seçimlerin taşınması gereken bu niteliklerden özgürlük, hem oy verecek seçmenlerin tercihleri konusunda herhangi bir baskı altında kalmadan serbest bırakılmasına, hem de seçimlere katılacak partilerin yine herhangi bir engelle karşılaşmadan, serbestçe propagandalarını yapmalarına karşılık gelmektedir. Bunun yanı sıra diğer nitelik olan adillik ise seçimlerin yargı denetiminde yapılmasını ve seçimler sonucunda iktidarın değiştirilebilmesinin mümkün kılınmasını ifade etmektedir.²

Demokrasi denince akla ilk serbest seçimler gelse de, bu yeterli olmayıp, böylesi bir bakış açısı seçimleri amaç haline getirmekte ve diğer gerekli demokratik kurumları göz ardı etmektedir.³ Demokrasinin sadece seçim odaklı algılanması, seçimler sonucu çoğunluk konumuna erişen iktidarın mutlak ve sınırsız bir yönetim anlayışına yönelmesi tehlikesini beraberinde getirmektedir. “Çoğunluk zorbalığı” olarak da ifade edilen ve azınlıkta kalan muhalefetin haklarına saygı gösterilmediği bu tarz olumsuz durumlarla karşılaşmamak için,

¹ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Ankara 2017, s. 240; David Beetham, *Demokrasi ve İnsan Hakları*, Çev. Bilal Canatan, Ankara 2014, s. 25; Buğra Kalkan, *Ahmet Emin Yalman, Entelektüel Bir Biyografi*, Ankara 2018, s. 105.

² Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara 2003, s. 238; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 306-307.

³ Beetham, *a.g.e.*, s. 121.

iktidarın sınırlandırılması ve denetlenmesi gerektiği düşüncesi yine demokrasinin bir diğer temel ögesi olarak kendisini göstermektedir.⁴ Kuvvetler ayrılığı teorisinde karşılığını bulan bu yaklaşımda yürütme kuvvetinin çoğunluğa ve yönetim gücüne sahip durumda olması, bununla birlikte yasama kuvvetinin iktidarları siyasi açıdan, yargı kuvvetinin ise bağımsız ve tarafsız mahkemeler aracılığıyla hukuki açıdan denetlenmesi öngörülmektedir. Böylece bu denge ve denetim mekanizmaları ile seçimle iktidara gelenlerin dilediği şekilde hareket edip, zorbalığa yönelmeleri engellenmekte ve hukuk sınırları içerisinde kalmaları sağlanmış olmaktadır.⁵

Demokrasinin bir diğer önemli ögesi olan temel insan hak ve özgürlükleri ise sivil, siyasi, sosyal, ekonomik özgürlükler şeklinde bazı gruplara ayrılmakla beraber, demokrasi bakımından özellikle siyasi özgürlüklerin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Çünkü siyasi özgürlükler, hem halkın yönetime katılmasını sağlayarak demokrasinin var olmasını mümkün kılmakta, hem de iktidarların halk tercihleri yönünde denetlenebilmesine ve sınırlandırılmasına olanak tanıyarak, demokrasinin yaşamını sürdürmesinin garantörü olmaktadır. Bu bakımdan demokrasi açısından bu derece değer taşıyan siyasi özgürlükler arasında özellikle seçme ve seçilme, parti-dernek kurma ve bunlara üye olma, düşünce ve ifade, örgütlenme, toplantı ve gösteri özgürlükleri gibi hak ve özgürlükler ön plana çıkmaktadır.⁶

1.2. Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu ve Gelişimi (1838-1945)

Halk yönetimi, kuvvetler ayrılığı ve temel insan hak ve özgürlükleri şeklinde üç ana unsura sahip olduğu anlaşılan demokrasi yönetim biçiminin Türkiye topraklarındaki gelişim sürecine bakıldığında, bu ilkelerin Osmanlı İmparatorluğu döneminde kabul edilen Tanzimat Fermanı ve ardından atılan çeşitli adımlarla birlikte yavaş yavaş belirmeye başladığı görülmüştür. İmparatorluk bünyesinde yaşayan insanların can, mal ve namus güvenliğinin korunacağını ve bunlarla ilgili yasal düzenlemeler getirileceğini açıklayan Tanzimat Fermanı, etkisi sınırlı da olsa genelde temel insan hak ve özgürlükleri alanındaki ilk hukuki metin olarak kabul edilmiştir.⁷ Tanzimat döneminde demokrasi alanında başlayan bu kıpırdanmalar, 1876 tarihinde ülkenin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi’nin ilanı ile bir aşama daha ileri götürülmüştür. Bu anayasa ile birlikte hem halk temsiline dayanan bir meclis oluşturulmuş, hem de temel hak ve özgürlüklere daha geniş bir şekilde yer verilmiştir. Ancak padişah

⁴ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu-Prof. Dr. Mehmet Turhan, İstanbul 2017, s. 173-175; Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul 1975, s. 522-523.

⁵ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 312-313.

⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s. 281, 313; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 194, 310-311.

⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara 2019, s. 25; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 2019, s. 89-90.

II. Abdülhamit'in bir sene sonra meclisi tatil edip, istibdat yönetimine yönelmesinin ardından, anayasada yer alan hak ve özgürlüklerin bir anlamı kalmamıştır.⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda demokrasi alanındaki daha ciddi gelişmeler ise, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilerek, anayasanın tekrardan yürürlüğe konmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. "Hürriyet'in İlanı" olarak da nitelenen bu gelişme sonrası ülkede büyük bir serbestleşme ortamı doğmuş, birçok parti kurularak meclis seçimlerine katılmış, basın hayatında da yeni yayınlar ortaya çıkarak oldukça canlı bir siyasi hayat yaşanmaya başlanmıştır. Fakat demokrasi açısından yaşanan bu olumlu gelişmeler oldukça kısa sürmüş ve daha çok teoride kalmıştır. Uygulama aşamasındaysa bu sefer de, II. Meşrutiyet sonrası düzenlenen seçimleri kazanan ve giderek iktidarını pekiştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin otoriter yönetim anlayışı kendisini hissettirmiş ve bu durum demokrasinin ülkede bir kez daha gerilemesine sebebiyet vermiştir.⁹

Demokrasi alanında Türkiye'de yaşanacak daha kalıcı gelişmeler ise kuşkusuz Kurtuluş Savaşı ve ardından cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Osmanlı hükümetlerinin ülkenin işgaline karşı etkisiz kalmasının ardından ülke yönetimini fiili olarak üstlenen TBMM Hükümeti, 1921 yılında kabul ettiği yeni anayasası Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ilan ederek, demokrasinin temel ilkesi olan halk yönetimi doğrultusunda çok önemli bir adım atmıştır.¹⁰ Nitekim bu adımlar Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaştırılmasının ardından ilan edilen cumhuriyet yönetimi ve anlayışı ile birlikte pekiştirilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra bu sefer 1924 yılında kabul edilen yeni anayasada temel hak ve özgürlüklere oldukça geniş bir şekilde yer verilerek, liberal bir tutumun benimsenmesiyle de yine demokrasi anlayışı ortaya konmuştur.¹¹ Ancak birkaç başarısız denemeye rağmen çok partili hayat yerine tek parti iktidarının benimsenmesi, demokrasinin serbest seçimlere dayanan çoğulculuk ilkesinin hayata geçirilememesine yol açmıştır. Bununla birlikte demokrasiye dayalı yönetim anlayışı hiçbir zaman reddedilmemiş ve demokrasiye aykırı gibi duran uygulamalar, içerisinde bulunulan devrim sürecinin zorunlu ve geçici sonuçları olarak sunulmuştur. Gerçekleştirilmeye çalışılan devrimlerle birlikte ülkede demokrasinin daha kalıcı bir şekilde yerleşmesini sağlayacak altyapının hazırlanmasına çalışıldığı savunulmuştur.¹²

⁸ Tanör, *a.g.e.* , s. 137-138, 145-147; Çavdar, *a.g.e.* , s. 45-47.

⁹ Çavdar, *a.g.e.* , s. 112-113, 130-133; Berkes, *a.g.e.* , s. 405; Tanör, *a.g.e.* , s. 185, 193-196, 207.

¹⁰ Tanör, *a.g.e.* , s. 250, 255; Çavdar, *a.g.e.* , s. 207-219.

¹¹ Tanör, *a.g.e.* , s. 292, 308-309, 328-329.

¹² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2009, s. 73, 83-84; Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, İstanbul 2010, s. 201-203, 352-353.

1.3. İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Türkiye'de Demokrasinin Yükselişi (1945-1950)

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından 1945 yılına kadar kısa süreli birkaç dönem hariç tek parti iktidarı ile yönetilen Türkiye'de, 1945 yılında özellikle II. Dünya Savaşı'nın bitme sürecine girmesi ile birlikte demokrasi rüzgarları esmeye başlamıştır. Savaş sürecinin getirdiği koşullar nedeniyle otoriter uygulamalarında bir artış gözlemlenen tek parti iktidarının, savaşın sona erdiği 1945 yılı itibariyle dünyadaki gelişmelerin de etkisiyle bir serbestleşme ortamına doğru yöneldiği gözlenmiştir. Bu dönüşümde özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşması önemli bir yer tutmakta olup, İnönü bu konuşmasında cumhuriyet rejiminin kuruluşundan itibaren demokrasiyi benimsediklerini ve bu yönde dikkatli bir şekilde ilerlediklerine dikkat çekip, savaş koşullarının ortadan kalkmasıyla birlikte demokrasi ilkelerinin daha da gelişeceğini öne sürmüştür. İnönü'nün bu konuşmasının ardından iktidara karşı bazı muhalif isimler Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve bütçe görüşmeleri sırasında seslerini yükseltme cesareti gösterip, harekete geçmiştir. Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan'ın başını çektiği bu muhalif oluşum daha sonra 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu'na bir önerge vererek, bu muhalif hareketlerini biraz daha somutlaştırıp, daha fazla demokrasi talebinde bulunmuşlardır.¹³

"Dörtler" olarak adlandırılan bu isimlerin önergesi iktidar partisi CHP tarafından reddedilse de, ülkede demokrasi yönündeki tartışmalar ve gelişmeler 1945 yılı boyunca artarak devam etmiştir. İktidara yönelik muhalefetlerini sürdüren "Dörtler" bu yöndeki eleştirilerini basın aracılığıyla dile getirmeye başlamışlardır. Fakat bu eleştirilerin artması iktidar tarafından hoş karşılanmamış ve basında eleştirel yazıları çıkan Fuad Köprülü ve Adnan Menderes 1945 Eylül ayında CHP'den ihraç edilmiştir. Daha sonra aynı işlem iki isme destek çıkan Refik Koraltan'a da uygulanmıştır. Celal Bayar ise önce milletvekilliğinden, ardından CHP'den istifa etmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Cumhurbaşkanı İnönü, bu sefer 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM açılış konuşmasında yine demokrasi yönünde olumlu mesajlar vermeyi sürdürmüştür. Ülkenin demokrasi doğrultusunda ilerlemeye devam ettiğini vurgulayan İnönü'ye göre, bu yöndeki en önemli eksiklerden birisi iktidar partisi karşısında bir muhalefet partisinin bulunmaması olmuştur.¹⁴

Cumhurbaşkanı İnönü'nün bir bakıma muhalif isimleri yeni parti kurmaları yönünde teşvik ettiği meclis açılış konuşması, "Dörtler" nezdinde karşılığını bulmuş ve bu muhalif isimler yeni parti kurma yönündeki çalışmalarını hızlandırmışlardır. Aralık ayında İnönü ile görüşerek, kendisinden

¹³ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 2016, s. 228-233; Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, İstanbul 2013, s. 25-29; Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Ankara 1990, s. 59-69.

¹⁴ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 30-31, Karpat, *a.g.e.*, s. 234-237; Toker, *a.g.e.*, s. 72-79.

yeni parti konusunda onay alan Celal Bayar, kısa bir süre sonra arkadaşlarıyla parti programına son halini vermiş ve Demokrat Parti adını verdikleri yeni parti 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuştur. Programında demokrasi ve özgürlük vurguları dikkat çeken DP, kuruluşunun ardından yavaş yavaş örgütlenme faaliyetlerine yönelmiştir. Öte yandan CHP'liler de bu süreçte demokrasi yönünde ilerlediklerini kamuoyuna göstermek adına bazı önemli kararlar alıp, kanunlar çıkarmaya devam etmişlerdir. Sınıf esasına dayalı dernek ve parti kurma yasağının kaldırılması, toplantı ve basın özgürlüklerine yönelik kısıtlamaların hafifletilmesi, üniversite özerkliğinin tesis edilmesi ve tek dereceli seçim sisteminin kabulü bu doğrultuda atılan adımların başlıcaları olmuştur. Bu demokratikleşme çabaları sonrasında 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleştirilen ve Cumhuriyet döneminin ilk kez tek dereceli olarak düzenlenen genel seçimleri ise oldukça olaylı geçmiştir. Seçimler sonucunda DP halk nezdinde ciddi bir destek bulsa da, meydana gelen usulsüzlüklerin de katkısıyla, seçimleri yine CHP kazanmış ve iktidarını korumayı sürdürmüştür.¹⁵

1946 genel seçimlerinin ardından uzun yıllar sonra iki farklı partinin temsilcilerinin mecliste yer almaya başladığı yeni dönemde Cumhurbaşkanı İnönü, başbakanlığa ilk olarak Recep Peker'i getirmeyi uygun bulmuştur. Başbakan Peker hükümet programında, demokrasiyi kökleştirmenin en kutsal amaçları olduğunu belirttikten sonra, oluşacak özgürlük ortamının devlet otoritesi ile dengelenmesi ve özgürlüklerin suiistimal edilerek anarşiye yol açmaması gerektiğini vurgulamıştır. Peker'in başbakan olarak uygulamaları da bu doğrultuda olmuş ve ilk olarak basın özgürlüğünü belirli yönlerden kısıtlayan bir basın kanunu meclisten geçirmiştir. Ayrıca muhalefete yönelik olarak sert bir politika izlemeyi tercih eden Peker, muhalefetin kendilerine yönelik eleştirilerine genel olarak tepki göstermiş ve muhalefetin faaliyetlerini hoş karşılamamıştır. Bu tutum iktidar ve muhalefet partileri arasındaki ilişkilerin gergin geçmesine yol açmış, hatta bazen muhalefet partisinin meclisi terk etme gibi protestolara yönelmesine sebebiyet vermiştir.¹⁶

Yeni dönemde iktidar-muhalefet ilişkilerini tekrardan bozan gelişmelerden birisi de DP'nin birinci kuruluş yıl dönümünde düzenlediği Büyük Kongre ve bu kongre sonrasında muhalefet partisinin temel beklentilerini içeren Hürriyet Misakı adlı bir belgenin kabul edilmesi olmuştur. İktidar partisi bu metni kendilerine yönelik bir tehdit olarak değerlendirmiş ve hoş karşılamamıştır. Kongre sonrası oluşan bu olumsuz hava 1947 yılında gerçekleştirilen muhtarlık ve ara seçimler vesilesiyle daha da artmıştır. Muhtarlık seçimlerinde bazı yerlerde olaylar çıkmış, bu durumu protesto eden DP ise hem ara seçimlere katılmama kararı almış, hem de düzenlediği mitinglerle iktidarı eleştirmeye

¹⁵ Toker, *a.g.e.* , s. 83, 91, 112-113, 124-126; Karpat, *a.g.e.* , s. 239-255; Goloğlu, *a.g.e.* , s. 37-42, 51-54, 71-73.

¹⁶ Karpat, *a.g.e.* , s. 258-263; Goloğlu, *a.g.e.* , s. 82-83, 105-106, 172-175; Toker, *a.g.e.* , s. 153-154, 160-161.

devam etmiştir. CHP iktidarı ise muhalefetin bu karar ve politikasını, ülkedeki demokrasiyi kötüleme girişimi olarak niteleyip, eleştirmiştir.¹⁷

İktidar ve muhalefet partileri arasındaki gerginliklerin bir türlü çözülememesi, hatta artarak devam etmesi Cumhurbaşkanı İnönü'yü arabuluculuk rolünü üstlenmeye yönlendirmiştir. İnönü, Başbakan Peker ve DP lideri Bayar ile birlikte çeşitli görüşmeler yapmış ve bu görüşmelerin ardından 12 Temmuz Beyannamesi olarak bilinen bir metni kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu beyannameye İnönü, muhalefetin iktidarın kendisi üzerinde baskı kurmayacağına, iktidarın da muhalefet partisinin kanun dışı yollara sapmayacağına emin olması gerektiğini dile getirmiş, ayrıca hem kendisinin, hem de bürokrasinin her iki partiye yönelik olarak tarafsız ve eşit davranacağı taahhüdünde bulunmuştur. Beyannameye olumlu yaklaşmayan Başbakan Peker, kısa bir süre sonra başbakanlıktan istifa etmiş ve yerine Hasan Saka göreve gelmiştir. Yeni Başbakan Saka, 12 Temmuz Beyannamesi'nde belirlenen politikaya uygun hareket etmeye çalışmış ve bu doğrultuda muhalefet üzerindeki baskıyı hafifletmiş, hatta muhalefetin bazı taleplerini de yerine getirmiştir. Bu yöndeki faaliyetlerin başında Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun değiştirilerek, polise tanınan şüphe duyulan kişileri süresiz tutuklama yetkisinin kaldırılması gelmiştir. Ayrıca seçim kanununda düzenlemeye gidilerek, gizli oy-açık sayım ilkesi de kabul edilmiştir.¹⁸

12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra iktidar, demokrasi ve özgürlük yönünde adımlar atmaya başlasa da, bu uygulamalar muhalefet tarafından yeterli bulunmamıştır. Bu gelişmelerin üzerine, ana hedefini muhalefetin de tüm beklentilerini karşılayacak adaletli bir seçim kanunu oluşturmak üzerine kuran Şemsettin Günaltay hükümeti, 1949 yılı başlarında Hasan Saka hükümetinin yerine göreve gelmiştir. Gerçekten de yeni Başbakan Günaltay ülkede bir süredir izlenen serbestleşme politikalarını hızlandırarak, sürdürmüştür. Din eğitimi özgürlüğü, radyoların tüm partilerce eşit kullanılması gibi kararlar demokrasiyi geliştirici adımlar arasında yer almıştır. Muhalefetin esas beklentisini oluşturan seçim kanununun düzenlenmesi ise 1950 genel seçimlerinden hemen önce CHP ve DP'nin uzlaşması sonucu kabul edilmiş ve seçimlerin tarafsız yüksek mahkemeler tarafından denetlenmesi usulü benimsenerek, seçimlerin güvenilirliği ilkesi kuvvetlendirilmiştir. Yeni kanunun getirdiği kurallar etrafında düzenlenen seçimler ise 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilmiş ve bu sefer bir önceki seçimlerdeki usulsüzlükler ortaya çıkmamıştır. Seçimlerin sonucunda ise muhalefet partisi DP, CHP'ye üstünlük kurmuş ve uzun yıllardır süren tek parti iktidarı böylece olaysız bir şekilde devredilmiştir.¹⁹

¹⁷ Goloğlu, *a.g.e.* , s. 183-189, 201-205; Karpat, *a.g.e.* , s. 268-274; Toker, *a.g.e.* , s. 166-169, 176-178.

¹⁸ Karpat, *a.g.e.* , s. 277-288, 309-310; Goloğlu, *a.g.e.* , s. 208-215, 227.

¹⁹ Goloğlu, *a.g.e.* , s. 303-304, 313-317, 378-379, 402; Karpat, *a.g.e.* , s. 305-307, 311-312, 315-317, 323, 327-328.

1945-1950 yılları arasında meydana gelen tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ülke içinde ve dünyada meydana gelen gelişmelerin etkisi sonucu Türkiye'de bir demokratikleşme rüzgarının estiği görülmüştür. Demokrasi yönündeki bu ilerlemeler adım adım gerçekleştirilmiş ve temkinli hareket edilerek, ülkede olumsuzlukların doğmasına izin vermemek hedeflenmiştir. Bu bağlamda öncelikli olarak demokrasinin ilk kriteri olan serbest seçimlere dayalı çok partili hayat, hem muhalefet partilerinin oluşumu, hem de adaletli bir seçim kanununun kabulüyle mümkün kılınmıştır. Bir diğer demokrasi kriteri olan insan hak ve özgürlükleri konusunda da önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve tek parti döneminin özgürlükleri kimi yönlerden sınırlandıran kanunlarında olumlu yönde düzenlemelere gidilmiştir. Bununla beraber demokrasinin bir başka ilkesi olan iktidarın sınırlandırılması ve denetlenmesi hususunda ise yeterli adımlar atılamamıştır.

2. Trabzon Halkevi Dergisi İnan ve Çok Partili Demokratik Hayata Yaklaşımlar

1945 yılı ile birlikte Türk siyasal hayatında görülmeye başlanan demokratikleşme ve serbestleşme ortamının etkileri kuşkusuz geniş çaplı olmuştur. Bu gelişmelerden etkilenen kurumlar arasında tek parti iktidarı döneminin yapılanmalarından olan Halkevleri ve onun yayın organları da yer almıştır. Trabzon Halkevi ve onun yayın organı olan İnan dergisi bu etkiyi gözler önüne sermesi bakımından önemli bir örneği temsil etmiştir. Türk devriminin temel ilkelerini toplum içinde yaymak ve halka benimsetmek amacıyla Türk Ocakları'nın yerine kurulan Halkevleri'nin Trabzon şubesi, 24 Haziran 1932 tarihinde açılmıştır. Diğer Halkevleri şubelerinde olduğu gibi Trabzon Halkevi de dil ve edebiyat, sosyal yardım, güzel sanatlar, halk dershaneleri ve kurslar, spor, kütüphane ve yayıncılık, köycülük, temsil, tarih ve müze kolu şeklinde olmak üzere dokuz temel alanda çeşitli faaliyetler içerisinde bulunmuştur.²⁰ Bu faaliyetler kapsamında çıkartılan İnan dergisi ise iki farklı dönemde yayın hayatında yer almıştır. İlk olarak 1937-1939 yılları arasında 12 sayı olarak, daha sonra da 1942-1949 yılları arasında yeni seri olarak 52 sayı çıkartılan dergi toplam 64 sayı olarak yayımlanmış ve Trabzon kültür ve sanat hayatına katkıda bulunmaya çalışmıştır.²¹

Derginin ilk sayısında, İnan'ın, milli kültür ve milli ülküyü rehber alarak, CHP'nin altı ilkesini de benimseyerek yayın hayatına atıldığı; derginin inanmışların dergisi olduğu, inanmış insanın da ancak kültürünü ve ülküsünü geliştirerek bir bütün olabileceği, derginin de bu amaç doğrultusunda hareket

²⁰ Ahmet Özer-Arslan Pulathaneli, "Halkevleri Hareketinde Bir Örnek Kuruluş: Trabzon Halkevi (1932-1951)", *Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Trabzon Dergisi*, S: 3, Ankara 1989, s. 40-53.

²¹ İbrahim Azcan, *Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon Halkevi*, Trabzon 2003, s. 83.

edeceği belirtilerek, yayın çizgisi ortaya konmuştur.²² Yine derginin ikinci sayısındaki başmakalede Türk inkılabının derin, kapsamlı ve bir bütün olmasıyla hiçbir inkılâba ve ihtilale benzemediği; ancak inkılâbın henüz tamamlanmaması nedeniyle yapılacak çok işin olduğu; bu nedenle Atatürk'ün gösterdiği medeniyet ülküsü yolunda çalışmak gerektiği vurgulanmıştır.²³ Böylece, tek parti iktidarının bir kurumu olan Halkevleri'nin Trabzon şubesinin yayın organı olarak faaliyetlerine başlayan İnan dergisi daha ilk sayılarından itibaren Türk inkılabı ve onun siyasal temsilcisi olan CHP'nin politikaları doğrultusunda bir yayın politikası izleyeceğini ortaya koymuştur. Bu anlayış derginin yeni seri olarak çıkacağı 1940'larda da sürdürülmüş ve özellikle çok partili demokratik hayata geçiş kararının verildiği 1945 yılı ve sonrasında dergide çıkan yazılarda da iktidar politikalarıyla uyumlu yaklaşım kendisini hissettirmeye devam etmiştir.

İnan dergisinde 1945 yılı itibariyle demokrasi hakkında çıkan ilk yazı o dönemde Trabzon Lisesi'nin müdürlüğünü yapmakta olan Ahmet Faik Drnaz tarafından kaleme alınmıştır. Aynı zamanda felsefe öğretmeni olan Drnaz,²⁴ bu yazısında demokrasiyi siyaset felsefesi açısından ele almaya çalışmaktaydı. Demokrasinin halk egemenliği anlamını taşıdığını belirten Drnaz'a göre egemenliğin sahibi olan bu halk genel olarak ayrıcalıklara sahip olmayan çoğunluğa karşılık gelmekteydi. Ancak özellikle demokrasinin 19. ve 20. yüzyıllardaki uygulamalarıyla birlikte halk egemenliği, halkın belirli bir kesimini temsil etmeye, yani bir sınıf egemenliği şekline bürünmeye başlamaktaydı. Çeşitli sınıflar parlamentolarda çeşitli partiler aracılığıyla halk egemenliği için birbirleriyle çarpışmakta ve parlamentolarda üstünlüğü ele geçiren sınıflar, kendi sınıf çıkarları doğrultusunda hareket ederek, diğer sınıfların muhalefetini önlemeye çalışmaktaydılar. Türkiye'de de son dönemde bu tip parlamentoculuğu savunup, tek partili yönetimlerin demokrasiye uygun olmadığını ileri süren akımların ortaya çıktığını ifade eden Drnaz'a göre bu yaklaşımların bilimsel geçerliliği bulunmamaktaydı. Çünkü bu görüşleri ileri sürenler Batı demokrasilerindeki esasları Türkiye'de taklit etmeye çalışmakta ve ülke gerçekliklerini anlamamaktaydılar. Batı demokrasisinde partiler belirli sınıfları temsil ettikleri için, çok partili demokrasi de doğal olarak bu partiler arası mücadeleye karşılık gelmekteydi. Halbuki Türkiye'de Batılı anlamda sınıfları temsil eden bir parti bile bulunmamaktaydı. CHP savunduğu halkçılık

²² "İnan Niçin Çıkıyor?", *Trabzon Halkevi Mecmuası İnan*, C: 1, S: 1, Trabzon 1937, s. 1.

²³ Rifat Necdet Evrimir, "19 Mayıs: İki Bayram", *Trabzon Halkevi Mecmuası İnan*, C: 1, S: 2, Trabzon 1937, s. 1-4.

²⁴ Türkiye'nin yetiştirdiği en önemli eğitimcilerden biri olan Faik Ahmet Drnaz Trabzon Lisesi'nin yanı sıra, Kastamonu, Sivas ve Kabataş Liselerinde de öğretmenlik ve müdürlük görevlerini yürütmüştür. Sadri Karakoyunlu, "Kayan Bir Yıldızın Ardından", *Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Trabzon Dergisi*, S: 2, Ankara 1988, s. 23-25.

ve devletçilik ilkeleri gereği belirli bir sınıfı değil, tüm halk kesimlerini savunmakta ve ülkeye bağımsızlığını kazandırmasından beri tüm milleti temsil eden bir parti olarak varlığını sürdürmekteydi. Bu görüşleriyle Türkiye'deki siyasal sistemin kendi koşullarının bir sonucu olduğuna ve demokrasiye aykırı olmadığına dikkat çekmeye çalışan Dranaz, Batı demokrasilerindeki gibi serbest seçim ve çok partili hayata ne zaman geçileceği konusundaki en iyi kararı da yine tecrübesiyle halkın çıkarlarını en iyi bilen CHP'nin vereceğini ileri sürmekteydi. Bu yolda ilerlemeye karar verildiğindeyse kurulacak partinin ciddi ve milli olması durumunda CHP tarafından olumlu şekilde karşılanacağına şüphesi olmadığını kaydeden Dranaz, CHP'nin bu yeni partinin milli çıkarlar doğrultusunda, millete yararlı olmak için hareket edip etmediğini denetleyeceğine de vurgulamak gereğini hissetmekteydi.²⁵

CHP içerisindeki muhalif “Dörtler” hareketinin etkinliğini arttırdığı ve bir muhalefet partisinin kurulacağına yönelik söylemlerin çoğaldığı bir dönemde kaleme alınan bu yazıda Dranaz tarafından vurgulanan tek partili bir yapının demokrasiye aykırı olmadığı söylemi, aslında CHP'nin uzun yıllardır kullanmakta olduğu bir meşrulaştırma girişimine karşılık gelmekteydi. Dranaz'ın da dikkat çektiği üzere CHP'nin sınıfları reddeden halkçılık anlayışına dayanan bu yaklaşıma göre farklı sınıflar olmadığı zaman farklı partilere de ihtiyaç bulunmamaktaydı. Öte yandan, CHP'nin kuruluşunun 20. yılına yönelik çıkarılan bir eserde de belirtildiği üzere CHP iktidarı, uygulamalarıyla farklı partilerin olmadığı bu tabloda bile demokrasi ve özgürlüklerin yaşatabileceğini kanıtlamaktaydı.²⁶ Bununla birlikte, çok partili hayata geçiş kararının resmiyete dönüşmesinin ardından CHP'nin bu yaklaşımından da vazgeçtiği görülmekteydi. Daha önceden belirtildiği gibi demokrasiye geçişle birlikte çıkarılan serbestleşme kanunlarından biri de sınıf çıkarına dayanan dernek ve parti kurulabileceğini karara bağlamaktaydı. Böylece CHP iktidarının çok partili demokratik hayata geçişin ardından farklı partilerin, farklı sınıfları ve farklı ekonomik çıkarları temsil edebileceği görüşüne yönelmiş olduğu anlaşılmaktaydı.²⁷

1945 yılı içerisinde demokrasiye geçiş konusuna çekinceli yaklaşan bir diğer yazı ise Yusuf Mazhar Aren'in²⁸ “Demokrasi Nedir” başlıklı yazısıydı. Bu

²⁵ DRANAZ, “Demokrasi ve Siyasi Partiler”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, C: 3, S: 20, Trabzon 1945, s. 4-7.

²⁶ *Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi*, Ankara 1943, s. 30.

²⁷ Karpat, *a.g.e.*, s. 387-388.

²⁸ Ziraat Bankası'nda müfettiş olarak görev yapmış olan Yusuf Mazhar Aren, çalıştığı şehirlerde Halkevleri'ne katkılar sunmuştur. Bu bağlamda Trabzon Halkevi Dergisi İnan'ın yanı sıra Afyon Halkevi Dergisi Taşpınar'ın da önemli yazarları arasında yer almıştır. Yine Cumhuriyet gazetesinde de yazılar kaleme alan Aren, 1949 yılında Afyon'da kurulan Öz Demokratlar Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Yusuf Mazhar Aren aynı zamanda iktisatçı ve siyasetçi Prof. Sadun Aren'in de babasıdır. Fehmi Akın, “Afyonkarahisar'da Öz Demokrat Partisi (1948)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 9, S: 1, Afyon 2007, s. 56.

yazısında demokrasilerde yöneticilerin halkın seçimleriyle belirlendiğine dikkat çeken Aren'e göre demokrasinin başarılı olabilmesi için halktaki demokrasi kültürü gelişmiş olmalıydı. Bu doğrultuda vatandaşların kendi çıkarlarının dışındaki meselelerle ilgili bir karaktere sahip olup, ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında aydınlanmış olması gerekmektedir. Ayrıca yine vatandaşlar kendi çıkarlarının genel çıkarlarla ilintili olduğunun ve bu genel esenliğin her şeyin üstünde yer aldığı bilincinde olmalıydılar. Eğer bu tarz bir demokrasi bilinci ve kültürü yerleşmezse küçük çıkar gruplarının, demokrasiyi suiistimale uğratma riski ortaya çıkacaktı. Bu nedenle demokrasi uygulanırken, "söz ayağa düşürülmeyerek", hassas davranılmalıydı.²⁹ Aren tarafından savunulan demokrasi için halkın belirli bir olgunluğa erişmiş olması gerekliliği fikri, yine bu dönemde CHP'ye yakın isimler tarafından dile getirilen bir husustu. 1946 genel seçimlerinden önce "Türkiye'de Demokrasi" adlı bir kitap kaleme alarak CHP iktidarına destek olmaya çalışan Selime Seden'e göre demokratik bir yönetim için, toplum seviyesinin yüksek olması, en azından halkın çoğunluğunun okuma yazmayı bilmesi gerekmektedir. Ayrıca yine vatandaşların erdemli bir ahlaka sahip olup, toplum meseleleriyle ilgilenmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Aksi takdirde "cahil insanlar" eşit oy ilkesinden yararlanarak, demokrasi açısından olumsuz kararlara imza atabilmekteydi.³⁰ Nitekim iktidara yakın bir akademisyen olan Hüseyin Nail Kubalı da benzer endişeleri taşımakta ve bu nedenle halkın eğitim düzeyi gelişene kadar tek dereceli seçim yerine, bir süre daha çift dereceli sisteme devam edilmesini savunmaktaydı.³¹ Dolayısıyla demokrasiye ve çok partili hayata geçiş kararı alınmış olsa bile iktidar bileşenlerinin bir kısmında, halkın olgunluğunu gerekçe göstererek, bu sürece şüpheyle bakma eğilimi de bulunmaktaydı.

1945 yılı içerisinde demokrasiye geçiş konusunda çekinceli bir yaklaşım sergileyen İnan dergisi yazarları, 1946 yılı itibarıyla çok partili demokratik hayata resmen geçilmesiyle birlikte demokrasiyi sorgulayıcı tavırlarını terk edip, demokrasiyi kabullenmeye başlamakta, ancak yine de demokrasi konusunda uyarılarda bulunmaya devam etmekteydiler. Öte yandan demokrasiye yönelik bu kabullenişin, dünyadaki demokratik gelişmelerden de bağımsız değerlendirilmeyeceği yine İnan dergisi yazarlarının görüşlerinden anlaşılmaktaydı. Şubat 1947'den itibaren Trabzon Halkevi'nin başkanlığını üstlenmeye başlayan ve İnan dergisinin önemli yazarları arasında yer alan Kemal Kefeli'ye³² göre İkinci

²⁹ Yusuf Mazhar Aren, "Demokrasi Nedir", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, C: 3, S: 21, Trabzon 1945, s. 2-3.

³⁰ Selime Seden, *Türkiye'de Demokrasi*, İstanbul 1946, s. 32, 38, 42.

³¹ Hüseyin Nail Kubalı, "Tek Dereceli Seçim ve Yurd Realitesi", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1946.

³² Trabzon esnaflarından olan Kemal Kefeli, İnan dergisinin yanı sıra CHP'nin Trabzon'daki gazetesi Halk'ın da başyazarlığını yürütmüştür. CHP İl Teşkilatında yöneticilik yapan Kefeli, aynı zamanda çeşitli yerel idari kurumlarda görevler üstlenmiştir. Recep Çelik, *Trabzon'da Siyasi Hayat (1920-1950)*, Trabzon 2013, s. 358.

Dünya Savaşı sonrası demokrasi galip gelmiş ve bunun sonucu olarak tüm dünyada demokratik anlayış gittikçe gelişme göstermeye başlamıştı. Bu doğrultuda söz, yazı, vicdan gibi birey hak ve özgürlükleri her yerde sıklıkla dile getirilmekte olup, böylesi bir ortamda, “Büyük Türkiye” için kendileri de “Türk demokrasisinin” peşinde gitmekteydiler.³³ Kefeli'nin bu tespitleri de aslında CHP'nin İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra izlemeye başladığı siyasetin bir yansımasını temsil etmekteydi. Cumhurbaşkanı İnönü, 1945 yılında Birleşmiş Milletler organizasyonu kuracak olan toplantıya katılacak Türk heyetine, Türkiye'nin kısa sürede demokrasiye geçeceği taahhüdünü görüşmeler sırasında dile getirme talimatını vermiş³⁴ ve daha sonra da gerçekten demokratik dünya ile uyumlu olacak şekilde siyasi adımlar birer birer uygulamaya konmuştu. Kefeli'nin bu yazısındaki görüşleri de Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinin dış gelişmelerden bağımsız değerlendirilemeyeceğini böylece bir kez daha gözler önüne sermiş olmaktadır.

Demokrasiye geçişin sağlanmasının ardından İnan dergisi yazarları tarafından yapılan uyarıların başında, demokratik ilerleme konusunda acele edilmemesi ve yapılan bu geçişin sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekliliği gelmekteydi. 1946 genel seçimlerinden önce bu konuya değinen dönemin Trabzon Halkevi Başkanı Abdullah Günel'e³⁵ göre ülke topraklarındaki egemenlik anlayışı, padişahlık, meşrutiyet gibi çeşitli aşamalardan sonra cumhuriyetle birlikte tam olarak milletin kendisinin eline geçmiş olup, Atatürk'ün kurduğu CHP de bu millet egemenliği anlayışına uygun olarak cumhuriyet ve demokrasinin sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi yönünde faaliyet göstermekteydi. Bu sağlıklı gelişimin demokrasinin yavaş yavaş olgunluğa kavuşturulmasıyla sağlanacağını düşünen Günel, bunun da ancak yine CHP iktidarı tarafından yerine getirilebileceğini ifade ederek,³⁶ hem demokrasi konusundaki uyarılarını dile getirmekte, hem de CHP'nin önemini hatırlatarak bir anlamda seçim propagandası yapmaktaydı.

Demokrasi konusunda yavaş ama emin adımlarla ilerlenmesi gerektiğine dair diğer bir görüş Kemal Kefeli tarafından savunulmaktaydı. Türkiye'de demokrasinin 1920 yılında “hakimiyet-i milliye” anlayışı ile ortaya çıktığını belirten Kefeli'ye göre uygulamada bazı zaruretlerden dolayı demokrasiye aykırı kimi kanunlar bulunması, 1945'ten önce ülkede demokrasi olmadığı anlamını taşımamaktaydı. Çünkü her ülkedeki demokrasi aynı şekilde olmak zorunda bulunmayıp, her ülkenin kendine has koşulları nedeniyle demokrasileri farklılık

³³ Kemal Kefeli, “Bizim Demokrasimiz”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 29, Trabzon 1947, s. 1.

³⁴ Toker, *a.g.e.* , s. 198.

³⁵ Deneyimli bir öğretmen olan Abdullah Günel, aynı zamanda Halkevi Başkanlığı'nın yanı sıra Trabzon Erkek Ortaokul Müdürlüğü görevini de üstlenmiştir. Çelik, *a.g.e.* , s. 192, 195.

³⁶ Abdullah Günel, “Milli Egemenliğimizin Çağları”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 25, Trabzon 1946, s. 1-3.

gösterebilmekteydi. Demokrasinin evrensel ilkelerini Türkiye'ye getirmek gerektiği hususunu kabul eden Kefeli, ancak bunu yaparken bu ilkeleri hem ülke koşullarına uydurmanın, hem de zamana yaymanın önemine de dikkat çekmekteydi. Özellikle demokrasinin geniş hoşgörüsünden yararlanarak, milli bünyede olumsuzluk yaratacak yıkıcı fikirler bulunduğunu düşünen Kefeli'ye göre, bu nedenle demokrasi konusunda hızlı gidilmemeli, halkın bilinçlenmesini ve özgürlükleri sindirmesini sağlamak gerekiyordu. İstikrarlı ve sağlıklı bir demokrasi ancak bu şekildeki sağlam adımlarla mümkün kılınabilirdi. Zaten demokrasinin bir sınırı bulunmayıp, toplumlar geliştikçe demokrasiler de gelişecekti. Türkiye'deki demokrasi bu ilerlemelere uygun bir şekilde gelişmeye emin adımlarla devam edecekti.³⁷

İnan dergisi yazarları Günel ve Kefeli'nin demokrasinin Türkiye'deki kendine has ve temkinli gelişimine ait bu tespitleri de aslında yine CHP'nin o dönemki önde gelen isimlerinin görüşlerine paralellik göstermişti. Cumhurbaşkanı ve CHP lideri İnönü çok partili hayatın bu ilk dönemlerinde verdiği çeşitli demeçlerde bu konuya değinmiş ve demokrasinin ortak ilkeleri olduğu gibi, her ülkenin kendi karakterine uygun niteliklere de sahip olduğunu ileri sürüp, Türk demokrasisinin de bu yönde kendine uygun özellikleri bulması gerektiğini savunmuştu. Ayrıca, demokrasinin hemen ve bir anda yerleşemeyeceğini, bu nedenle özellikle geçiş sürecinin başlarında vatandaşların huzur ve güvenliğini tehdit edecek durumlarla karşılaşmamak adına aceleci davranmadıklarını vurgulamıştı.³⁸ 1946 genel seçimlerine kadar başbakanlık görevini üstlenen Şükrü Saraçoğlu da benzer bir biçimde demokrasiye geçiş sürecinde yaptığı bir değerlendirmede, her ülkenin kendisine has bir demokrasi anlayışı olduğunu, tek parti dönemindeki bazı uygulamaların zorunluluk nedeniyle tercih edildiğini ve kendilerinin demokrasi yönünde yavaş yavaş ilerlediklerini kaydetmişti.³⁹ Yine aynı şekilde dönem içerisinde Dışişleri bakanlığı yapacak olan Necmeddin Sadak, Akşam gazetesinde yazdığı bir köşe yazısında demokrasiye geçiş sürecinde sabırsız ve aceleci davranılarak, anarşi doğuracak tehlikelere yol açılmaması uyarılarında bulunmuştu.⁴⁰ Dolayısıyla İnan dergisi yazarlarının, iktidar temsilcileriyle uyumlu bir şekilde içinden geçilmekte olan demokratik süreçlerin toplumsal ve siyasal açıdan herhangi bir soruna yol açmadan gerçekleşmesi yönünde bir hassasiyete sahip olduğu anlaşılıyordu.

³⁷ Kemal Kefeli, "Demokraside Sürat", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 48, Trabzon 1949, s. 1-2; Kemal Kefeli, "Zaruri Bir Cevap", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 49, Trabzon 1949, s. 1-6.

³⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Toplantı:3, Cilt: 20, s. 7; İsmet İnönü, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1944-1950)*, Haz. İlhan Turan, Ankara 2003, s. 80, 410.

³⁹ "Başbakan Gazete Tenkidlerine Cevap Verdi", *Akşam*, 6 Eylül 1945.

⁴⁰ Necmeddin Sadak, "Geniş Demokrasi, Geniş Hürriyet Memleketi Sarsacak Anarşi Vasıtaları Olmamalıdır", *Akşam*, 15 Haziran 1945.

Demokrasinin sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için İnan dergisi başyazarı Kemal Kefeli'nin en çok vurgu yaptığı husus ise parti kavgalarından uzak durulması ve demokrasinin anarşiye yol açmamasına özen gösterilmesi idi. CHP iktidarının ülkedeki “en büyük sosyal devrim” olan demokrasi hususunda emin adımlarla ilerlemekte olduğunu düşünen Kefeli'ye göre parti kavgaları ve iktidar hırsı gibi sebepler nedeniyle bu devrimin hedefinden şaşmasına izin verilmeliydi. Çünkü böylesi bir durumda demokrasi yozlaşacak ve halk için olumsuzluklar doğuracak anarşi meydana gelecekti. Bu noktada özellikle muhalefeti eleştiren Kefeli, demokrasiye geçildiğinden beri DP'nin iktidar olma arzusuyla saldırgan bir politika izlediğini ve aşırı propaganda yaparak, ülke yönetimini olumsuz göstermeye çalıştığını ve böylece halkın kafasını karıştırdığını ileri sürmekteydi. Bu bağlamda, demokrasinin bu tarz demagojilere en müsait rejim olduğuna da vurgu yapan Kefeli'ye göre özellikle demokrasiye yeni geçilen ülkelerde halkın bu şekilde kandırılması çok kolaydı. Ancak bu anlayış demokrasiyi sokak siyasetine dönüştürüp, istikrarsızlaştırma tehlikesini barındırmaktaydı. Bu durum demokrasinin olumlu tarafları olduğu gibi, ülkeyi zora sokacak bu tarz olumsuz yanlarının da bulunduğunu göstermekteydi. Halbuki demokrasi ve özgürlüklere önem verirken, aynı zamanda devlet otoritesini de sarsmamak gerekmekteydi. Halkın bilinçlenip, olgunlaşıp, demokrasinin böyle istismar edilme girişimlerine fırsat tanınamasını olumlu bir gelişme olarak niteleyen Kefeli, demokrasinin bu şekilde geniş halk kitlelerine yayılarak kuvvetlenmesini ve huzursuzluklardan, iç kavgalardan ziyade ülke çıkarlarını önde tutan bir biçimde gelişmesini arzu ettiklerini dile getirmekteydi.⁴¹

Trabzon Halkevi Başkanı Kemal Kefeli'nin ülkede uygulamaya konmaya başlanan demokrasi yönetiminin demagojiye yönelip, parti kavgalarına yol açıp, anarşiyle sonuçlanmaması ve bunun yerine devletin çıkarlarını ön planda tutup, istikrarı sağlayacak bir biçimde olmasını arzu eden yaklaşımı da yine dönemin CHP liderleri tarafından paylaşılan bir hassasiyete karşılık gelmekteydi. Gerek meclis açılış konuşmalarında, gerekse de halka yönelik verdiği çeşitli demeçlerde bu konuya değinen İnönü'ye göre çok partili demokratik hayatın bir doğal sonucu olan tartışma ortamının ilk etapta gerginliklere yol açıp, ülkedeki huzur ve güvenliği bozmaması için siyasal partilerin şiddet ve düşmanlıktan uzak durup, kanunlara uygun bir siyasi faaliyet yürütmesi gerekmekteydi. Demagojik yöntemlerle sürekli birbirlerini kötüleyen, birbirlerine hakaret eden partilerin “kör kavgaları” yerine daha faydalı tartışmalara yönelmesi tercih edilmeliydi.

⁴¹ Kemal Kefeli, “İnkılabımız Yürüyecektir”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 32, Trabzon 1947, s. 1; Kemal Kefeli, “Bir Konuşmanın Düşündürdükleri”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 34-35, Trabzon 1947, s. 1; Kemal Kefeli, “Yürüyeceğimiz Yol”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 39, Trabzon 1948, s. 17-19; Kemal Kefeli, “Demagoji Edebiyatı İflas Yolunda”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 40-41, Trabzon 1948, s. 1.

Hatta ülkenin önemli meselelerinde siyasi partiler ortak hareket ederek, dışarıya karşı da birlik mesajı vermeliydiler.⁴² Demokrasiye geçiş sürecinde CHP içerisinde ön plana çıkmaya başlayan ve Ulus gazetesinde önemli yazılar kaleme alan Nihat Erim de benzer bir fikirlere sahipti. Erim'e göre demagoji gibi bir yönetime kayan demokrasi en kötü yönetim biçimlerinden olup, bu durum genelde demokrasi yerine despotizmin gelmesine sebebiyet vermektedir. Bu nedenle ülke için olumsuzluklar doğuracak böyle bir tablonun oluşmaması adına demokrasinin demagojik bir hal almasına kesinlikle izin verilmemelidir.⁴³ Hem iktidar önderleri hem de İnan dergisi yazarları tarafından dile getirilen demokrasinin demagojik parti kavgalarına dönüştürülmemesi gerekliliği anlayışı, aslında dönemin geneline hakim yaklaşımın bir ifadesiydi. Bu yaklaşıma göre özellikle yeni kurulmuş olan muhalefet partileri demagojik söylemlerle, doğrudan iktidarı hedeflememeli, aksine sadece iktidarı belli konularda denetleyecek bir görevle yetinmeliydi. Bu görüşler demokrasiye geçilmiş olsa bile, bunun halen sınırlı ve kontrollü bir demokrasi olduğunu ortaya koymaktaydı.

Trabzon Halkevi Başkanı Kemal Kefeli'nin demokrasi bağlamında temkinli yaklaştığı bir diğer konu ise özgürlük meselesiydi. Halk egemenliğinin ifadesi olan demokrasilerde, vatandaş özgürlüklerine de geniş bir şekilde yer verildiğini belirten Kefeli, bununla beraber bireyin özgürlüğünün, başka bireylerin özgürlükleriyle sınırlı olduğuna da dikkat çekmekteydi.⁴⁴ Bu doğrultuda bireysel özgürlüklerin başkasının özgürlüklerine saldırmak anlamına gelmediğine vurgu yapan Kefeli'ye göre, özellikle toplumsal bünyeyi sarsıp, tehlikeye sokacak faaliyetler bu özgürlük sınırları içerisine girmemekteydi.⁴⁵ Bu tip faaliyetlere örnek olarak irticai faaliyetleri örnek gösteren Kefeli, demokrasi perdesi altında irticai hareketlere girişenlere prim verilmemesi gerektiğini savunmaktaydı. Çünkü ona göre demokrasinin temelleri iyilik ve doğruluk üzerine atılmalı ve demokrasi farklı hırs ve amaçlar doğrultusunda kullanılmamalıydı. Aksi takdirde demokrasinin yerleştirilmeye çalışıldığı bu dönemde tekrardan Şeyh Sait, Menemen gibi irticai olaylar yaşanabilirdi.⁴⁶

Özgürlükleri klasik olarak başka kişilerin özgürlükleriyle sınırlamanın yanı sıra, ayrıca toplumsal hassasiyetlerin de göz önüne alınarak özgürlüklerin sınırlandırılmasını savunan bir yaklaşımı benimseyen Kefeli'nin bu tutumu, dönem içerisinde CHP temsilcileri tarafından da işlenen bir temaydı. Kefeli'nin

⁴² *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: 4, Cilt: 21, s. 8-9; İnönü, *a.g.e.*, s. 233-234, 243, 307, 344.

⁴³ Nihat Erim, "Demokrasi Gaye midir, Vasıta mıdır?", *Ulus*, 30 Mayıs 1946.

⁴⁴ Kemal Kefeli, "Bir Konuşmanın Düşündürdükleri", s. 1.

⁴⁵ Kemal Kefeli, "Yolunu Şaşırın Gençler", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 31, Trabzon 1947, s. 1.

⁴⁶ Kemal Kefeli, "Demokrasi ve İrtica", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 42-43, Trabzon 1948, s.1.

dikkat çektiği irtica meselesinin yanı sıra “komünizm tehlikesi” de yine özgürlüklerin sınırlarını çizen bir başka önemli konuydu. Özellikle üniversitedeki komünist fikirlerden rahatsız olan CHP’liler arasında yer alan Maraş milletvekili Emin Soysal’a göre düşünce özgürlüğünün bir sınırı bulunmakta olup, düşünce özgürlüğü her düşüncenin savunulması anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda özellikle ülkenin “yüksek çıkarları” göz önünde bulundurularak hareket edilmeli ve buna uymayan düşünceler bu özgürlük kapsamına alınmamalıydı.⁴⁷ CHP’nin komünizm ve irtica konusundaki bu hassasiyeti Başbakan Günaltay döneminde Ceza Kanunu’na bazı maddeler eklenerek bu hareketlerle mücadelenin arttırılması sonucunu doğurmuştu. Nitekim bu kanunun meclis görüşmeleri sırasında söz alan CHP’li Adalet Bakanı Fuad Sirmen’e göre özgürlükler devletin güvenlik, beka ve esenliğiyle sınırlı bulunmaktaydı ve bu nedenle özgürlüklerin komünizm ya da irticai faaliyetlerle kötüye kullanılmasını önlemek gerekmekeydi.⁴⁸ Yine İnan dergisi tarafından iktidarla uyumlu şekilde savunulduğu anlaşılan bu sınırlı özgürlük anlayışı, demokratik süreç ve ilişkilerde olduğu gibi demokrasinin önemli bir ögesi olan özgürlüğün de henüz pek geniş olmayan bir çerçevede içerisinde benimsendiğini göstermekteydi.

İnan dergisinde özgürlükler konusunda temkinli bir yaklaşımı benimseyen bir diğer isim ise Azmi Özer⁴⁹ idi. Konuyu basın ve yayın serbestliği bağlamında ele alan Özer’e göre bu özgürlük, demokrasi rejiminin en doğal haklarından biri olup, aynı zamanda denetimin sağlanmasının da en önemli araçlarından biriydi. Fakat bu serbestlik ulusal birlik ve ahlak kurallarına bağlılık şartlarına tabiydi. Çünkü toplum halinde yaşayan insanlar için serbestlik yine toplumsal düzenin korunmasına bağlıydı. Bu nedenle zaten özgürlük başkalarının hukukuna dokunmamak şartıyla bir serbestliğe karşılık gelmekteydi. Bu yaklaşımı doğrultusunda ahlaka aykırı ve gerçeğe dayanmayan, ağır iftiralar içeren yazıların zararlı ve tehlikeli olduğunu ve bu nedenle basın-yayın özgürlüğü kapsamına girmediğini düşünen Özer, suç unsuru içeren bu tip yazıların kanunlara uygun olarak cezalandırıldığını ifade etmekteydi. Bununla birlikte Özer’e göre cumhuriyet rejiminin sağladığı basın ve yayın serbestliğinin, birçok demokratik ülkeyi kısındıracak bir seviyede bulunduğu da göz ardı edilmemeliydi.⁵⁰

Basın özgürlüğünü ahlak ve ulusal birlikle sınırlı olacak şekilde savunan Azmi Özer’in bu görüşleri de CHP’nin bu özgürlüğe yönelik genel yaklaşımıyla

⁴⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Cilt: 12, s. 809.

⁴⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Cilt: 20, s. 691-692.

⁴⁹ Avukat olan Azmi Özer, Trabzon Barosu başkanlığı görevini de çeşitli dönemlerde üstlenmiştir. Uzun yıllar CHP içerisinde siyaset yapan Özer, CHP’den bir türlü milletvekili adayı olamayınca, 1950’den sonra DP’ye katılmıştır. Çelik, *a.g.e.*, s. 362-366.

⁵⁰ Azmi Özer, “Basın ve Yayın Serbestliği”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 28, Trabzon 1947, s. 3.

uyumlu bir tutumu sergilemekteydi. Bu dönem içerisinde özellikle Recep Peker'in başbakanlığı sırasında basın özgürlüğünü belli ölçülerde sınırlayan bir kanun vesilesiyle gündeme gelen bu konu hakkında Peker, devlet otoritesi ile bir denge içerisinde bulunması gereken özgürlüklerin suiistimal edilerek, anarşiye yol açmaması için önlemler aldıklarını kaydetmekteydi. Yine CHP'li Erim'e göre de özgürlükler sınırsızlık ve sorumsuzluk anlamı taşımamakta olup, basın özgürlüğünü kaldırmadan cezai sorumlulukları içeren kanunlar hazırlamak demokrasiye uygun bir tutumu barındırmaktaydı. Adalet Komisyonu Sözcüsü Şinasi Devrin'e göre ise kanun basın özgürlüğünü sınırlamamakta, sadece liberal Batılı ülkelerdeki gibi hakaret, iftira, tecavüz eylemlerine yönelik yaptırımlar getirmekteydi.⁵¹ Demokrasinin gerektirdiği en temel özgürlüklerin başında yer alan basın özgürlüğü konusunda İnan dergisi ve iktidar temsilcileri tarafından benimsenen bu yaklaşımın da, demokrasinin ilk dönemlerinde özgürlüklerin genişletici değil, görece daha dar bir biçimde değerlendirilmekte olduğunu göstermekteydi.

Özgürlükler konusundaki bu çekinceli ve mesafeli yaklaşımın yanı sıra İnan dergisinde özgürlükleri demokrasinin en önemli hedefi olarak gören bir yazıya da rastlanmıştır. S. Ö. G. rumuzuyla kaleme alınan bu yazıya göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra demokratik ilkeler tüm dünyada hakim olmaya başlamış ve bireylerin benliklerini koruyup, özgürlüklerini esas alan rejimlere doğru bir eğilim ortaya çıkmıştı. Totaliter rejimlere tekrardan izin vermemek adına bireyin hak ve özgürlükleri meselesi uluslararası politikanın da konusu haline gelmiş ve devletlerin artık birey hak ve özgürlükleri hususunu kendi idari kurumlarının temel ilkesi olarak benimsemeleri gerektiği anlayışı kabul edilmişti. Yazara göre bu anlayış, ne devleti hiçbir şeye karıştırmayan liberalizme, ne de her şeyi devlete bırakan komünizm sistemine benzemekte olup, devletlerin milletlerin gelişiminde rolünün arttığı, ancak yine de her daim bireylerin benliklerini ve özgürlüklerini korumayı esas aldığı bir sistemi ifade etmekteydi.⁵² Özgürlükleri devlet siyasetinin neredeyse merkezine yerleştiren bu yaklaşımın bir bakıma İnan dergisinde Kefeli ve Özer tarafından temsil edilen özgürlüğe çekinceli olan diğer yaklaşımla farklı olduğu görülmekteydi. Özgürlükleri uluslararası gelişmelerle de bağlantılı şekilde ele alması bakımından dönemin hassasiyetleriyle de uyumlu bir tutum sergileyen yazar, bununla beraber özgürlükler konusunda sadece İnan dergisi yazarlarında değil, dönemin CHP'li siyasetçilerinde de pek rastlanmayan bir özgürlük yaklaşımını ortaya koymaktaydı. Çünkü gerek İnan dergisi yazarları, gerekse CHP temsilcileri özgürlük meselesini daha çok devlet otoritesi, huzur, güvenlik gibi kavramlarla ele alırken, bu yazıda özgürlüğü sağlamanın devletin başlıca

⁵¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Toplantı: O. , Cilt: 1, s. 298-314

⁵² S. Ö. G. , "İdari Teşkilatın Mahiyeti ve Fert", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 32, Trabzon 1947, s. 4.

görevlerinden biri olduğu belirtilerek, görece daha liberal bir yaklaşım benimsenmiş olmaktadır.

Sonuç

Trabzon Halkevi dergisi İnan'daki demokrasi olgusu hakkındaki tüm bu yazılar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Trabzon Halkevi temsilcilerinin ülkede yaşanmakta olan demokratik dönüşümden doğal olarak etkilendiği gözlemlenmiştir. Demokrasi meselesine ilk başlarda mesafeli yaklaşan ve tek partili bir yapılanmanın demokrasiye aykırı olmadığını ileri süren yazarlar, çok partili siyasi hayata resmen geçilmesinin ardından demokrasi konusunda daha olumlu yazılar yayımlamaya başlamışlardır. Fakat bununla beraber iktidar temsilcilerinin taşıdığı birçok hassasiyete İnan dergisi yazarları da ortak olmuş ve yine iktidarla uyumlu olarak demokrasiye geçişin sorunsuz bir şekilde sağlanması adına, aceleci hareket edilmeden, ülke koşullarına uygun bir demokrasi anlayışının benimsenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ortaya konan bu demokrasi anlayışı, demokrasinin evrensel nitelikleriyle birlikte ele alındığıysa, bunun sınırlı bir demokrasi olduğu ve belki en iyi şekilde Trabzon Halkevi Başkanı Kemal Kefeli'nin ifadesinde karşılığı bulan "Türk demokrasisi" olgusuna denk düşmüştür. Kuşkusuz bu demokrasi anlayışı bile daha önceki dönemlere göre bir ilerlemeye karşılık gelmiş olsa da yine bazı sınırlılıkları beraberinde getirmiştir.

Demokrasinin ilk niteliği olan halk yönetimi ve bunu belirleyen çok partili, özgür, adil seçimler konusunu İnan dergisi yazarları genel olarak sahiplenmiş olsa da, belirli açılardan çok partili siyasal hayata şüpheli bir yaklaşım kendisini yine hissettirmiştir. Özellikle muhalefet partilerinin çeşitli nitelikleri taşımaları ve iktidarı hemen hedeflememeleri gerektiğine yönelik yapılan vurgular bu durumu ortaya koymuştur. Muhalefete yönelik bu yaklaşım, demokrasinin bir diğer unsuru olan denge-denetim mekanizmalarıyla doğal olarak doğrudan ilgili olmuştur. Çünkü tek parti iktidarını denetleyebilecek ve dengeleyecek ikinci meclis ya da anayasa mahkemesi gibi bir kuruluş bulunmadığı için, bu görevi üstlenebilecek tek yapı muhalefet partisi olarak kalmıştır. Ancak İnan dergisi yazarları muhalefetin bu rolüne mesafeli bir tavır sergilemiş ve parti kavgalarının huzursuzluk doğuracağını ileri sürerek, daha ılımlı bir muhalefeti arzu etmişlerdir. Öte yandan o dönemde ülkede zaman zaman ortaya çıkan kuvvetler ayrılığı tartışmalarına ilgisiz kalmışlardır. Demokrasinin son temel niteliği olan özgürlük konusunda çekinceli bir yaklaşımı benimseyen İnan dergisi yazarları, sürekli olarak özgürlüklerin suiistimal edilmemesi uyarısında bulunarak, özgürlüklerin sınırsız olmadığına dikkat çekmişlerdir. Teorik olarak demokrasilerde genel olarak özgürlükler sınırsız olmayıp, belli kurallara tabi olsa da, bununla birlikte özgürlükleri genişletici bir biçimde ele alma eğilimi bulunmuştur. Ancak İnan dergisi

yazarlarının özgürlükleri bu şekilde genişletici bir şekilden ziyade görece daha dar bir açıdan yorumladığı anlaşılmıştır

İnan dergisi için demokrasi olgusu bakımından bir diğer eksiklik, Halkevleri meselesinin dergi yazıları bağlamında hiç gündeme getirilmemesi olmuştur. Halbuki bu mesele CHP'nin 1947 yılındaki Yedinci Olağan Kurultayında ele alınmış ve Halkevleri'nin CHP'nin malı olmaktan çıkarılıp, kamusal bir mekan haline getirilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat bu karara rağmen Trabzon Halkevi ve yayın organı İnan dergisi de, diğer Halkevleri ile benzer şekilde, çok partili siyasal hayata geçilmemişçesine, tek parti dönemindeki gibi iktidar partisi CHP'yi sürekli olarak desteklemeye ve onun görüşlerine uygun şekilde faaliyet içerisinde bulunmaya devam etmiştir. İktidara yönelik bu destek zaten araştırmanın temel konusu olan demokrasi meselesi bağlamında kendisini göstermiştir. 1945 yılında demokrasiye olumsuz bakan yazılar dergide görülürken, çok partili hayatın resmîyete dökülmesiyle beraber demokrasi reddedilmeden, çekinceleriyle birlikte kabul görmeye başlamıştır. 1947 yılında İnönü tarafından açıklanan 12 Temmuz Beyannamesi ile iktidarda demokrasi lehinde yaşanan dönüşüm, dergiye de yansımış ve dergide demokrasi konusundaki yayınlarda bir artış gözlemlenmiştir. Bununla birlikte iktidar kesiminin çeşitli bileşenlerinde görülen demokrasiye yönelik şüpheci ve uyarıcı yaklaşımlar halen kendisini göstermeye İnan dergisinde de devam etmiştir.

KAYNAKLAR

1. Gazete ve Arşivler

Akşam

Cumhuriyet

İnan Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi

Ulus

2. Kitap ve Makalalar

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

AKIN, Fehmi, "Afyonkarahisar'da Öz Demokrat Partisi (1948)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 9, S: 1, Afyon 2007, ss. 51-59.

AREN, Yusuf Mazhar, "Demokrasi Nedir", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, C: 3, S: 21, Trabzon 1945, ss. 1-3.

AZCAN, İbrahim, *Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon Halkevi*, Serander Yayınları, Trabzon 2003.

BEETHAM, David, *Demokrasi ve İnsan Hakları*, Çev. Bilal Canatan, Liberte Yayınları, Ankara 2014.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara 2019.

ÇELİK, Recep, *Trabzon'da Siyasi Hayat (1920-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2013.

DRANAZ, "Demokrasi ve Siyasi Partiler", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, C: 3, S: 20, Trabzon 1945, ss. 4-7.

ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2017.

ERİM, Nihat, "Demokrasi Gaye midir, Vasıta mıdır?", *Ulus*, 30 Mayıs 1946.

EVİRİMER, Rifat Necdet, "19 Mayıs: İki Bayram", *Trabzon Halkevi Mecmuası İnan*, C: 1, S: 2, Trabzon, ss. 1-4.

GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

GÜNEL, Abdullah, "Milli Egemenliğimizin Çağları", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, C: 3, S: 25, Trabzon 1946, ss. 1-3.

İNÖNÜ, İsmet, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1944-1950)*, Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2003.

KALKAN, Buğra, *Ahmet Emin Yalman, Entelektüel Bir Biyografi*, Liberte Yayınları, Ankara 2018.

KARAKOYUNLU, Sadri, "Kayan Bir Yıldızın Ardından", *Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Trabzon Dergisi*, S: 2, Ankara 1988, ss. 23-25.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

KEFELİ, Kemal, "Bizim Demokrasimiz", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 29, Trabzon 1947, s. 1.

KEFELİ, Kemal, "Yolunu Şaşıran Gençler", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 31, Trabzon 1947, s. 1.

KEFELİ, Kemal, "İnkılabımız Yürüyecektir", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 32, Trabzon 1947, s. 1.

KEFELİ, Kemal, "Bir Konuşmanın Düşündürdükleri", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 34-35, Trabzon 1947, s. 1.

KEFELİ, Kemal, "Yürüyeceğimiz Yol", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 39, Trabzon 1948, ss. 17-19.

KEFELİ, Kemal, "Demagoji Edebiyatı İflas Yolunda", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 40-41, Trabzon 1948, s. 1.

KEFELİ, Kemal, "Demokrasi ve İrtica", *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 42-43, Trabzon 1948, s.1.

KEFELİ, Kemal, “Demokraside Sürat”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 48, Trabzon 1949, ss. 1-2.

KEFELİ, Kemal, “Zaruri Bir Cevap”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 49, Trabzon 1949, ss. 1-6.

KIŞLALI, Ahmet Taner, *Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

KUBALI, Hüseyin Nail, “Tek Dereceli Seçim ve Yurd Realitesi”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1946.

ÖZER, Ahmet- PULATHANELİ, Arslan, “Halkevleri Hareketinde Bir Örnek Kuruluş: Trabzon Halkevi (1932-1951)”, *Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Trabzon Dergisi*, S: 3, Trabzon 1989, ss. 40-53.

Özer, Azmi, “Basın ve Yayın Serbestliği”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 28, Trabzon 1947, s. 3.

S. Ö. G. , “İdari Teşkilatın Mahiyeti ve Fert”, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi İnan*, S: 32, Trabzon 1947, s. 4.

SADAK, Necmeddin, “Geniş Demokrasi, Geniş Hürriyet Memleketi Sarsacak Anarşi Vasıtaları Olmamalıdır”, *Akşam*, 15 Haziran 1945.

SARTORİ, Giovanni, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu-Prof. Dr. Mehmet Turhan, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2017.

SEDEN, Selime, *Türkiye’de Demokrasi*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946.

TANÖR, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1975.

Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi, Ulus Basımevi, Ankara 1943.

BAYINDIRLIK BAKANI TEVFİK İLERİ’NİN KARADENİZ BÖLGESİ’Nİ ZİYARETLERİ (1958)*

Özlem YILDIRIM KIRIŞ**

ÖZ

Türk siyasi tarihinin önemli isimlerinden biri olan Tevfik İleri, Demokrat Parti’nin Samsun milletvekili adayı olarak katıldığı 1950 seçimlerinde seçilerek siyasete adım attı. 1950 seçimleri sonucunda DP’nin iktidara gelmesiyle Birinci Menderes Kabinesi’nde önce ulaştırma bakanı olarak görev aldı. DP’nin ilk kabinesinde Millî Eğitim Bakanı Avni Başman’dan sonra Başbakan Adnan Menderes’in isteğiyle; Ulaştırma Bakanlığında ayrılıp Millî Eğitim Bakanlığına atandı. Beşinci Menderes Kabinesi’nde devlet vekili ve başvekil yardımcısı olarak yer aldı. Aynı kabinede Ethem Menderes’ten sonra 19 Ocak 1958’de Nafia (Bayındırlık) Bakanlığına getirildi. Bu çalışmada Tevfik İleri’nin 1958 yılında bayındırlık bakanı iken Karadeniz vilayetlerine yapmış olduğu gezilerdeki tetkikleri değerlendirilmeye çalışıldı. Bu seyahat dâhilinde İnebolu, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Artvin ve Rize’ye giden İleri, bakanlığıyla ilgili tetkiklerde bulunmuş, halkın düşünce ve isteklerini dinlemiştir. Tevfik İleri, yaptığı tetkiklerde gittiği bölgelerde DP iktidarınca tamamlanan ya da yapımına devam edilen projeler hakkında kamuoyuna bilgi vermiştir. Tevfik İleri’nin Karadeniz Bölgesi’ndeki ziyaretlerini gerçekleştirdiği 1958 yılı Türk siyasi tarih açısından dikkate değer bir zaman aralığıdır. Karadeniz Bölgesi’ne yapılan ziyaretler bölge özelinde ve Türkiye’de söz konusu dönemde yaşanan siyasi atmosferi anlamak ve tahlil edebilmek açısından önemli bilgiler vermektedir.

Anahtar Sözcükler: Tevfik İleri, Karadeniz, Siyaset, Bayındırlık, Kasım Gülek.

THE VISITS OF THE MINISTER OF PUBLIC WORKS TEVFİK İLERİ TO THE EAST BLACK SEA REGION (1958)

ABSTRACT

Tevfik İleri, one of the most notable figures in Turkish political history, entered politics after the 1950 elections, in which he ran as the DP’s Samsun deputy

* Gönderim Tarihi:24.10.2022. Kabul Tarihi:9.11.2022.

** Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, RİZE. ozlem.yildirim@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8901-4190.

candidate. Following the DP's victory in the 1950 elections, he was appointed Minister of Transport in the First Menderes government. In the first cabinet of the Democrat Party, he was appointed to the Ministry of National Education after the Minister of National Education Avni Başman at the request of Prime Minister Adnan Menderes. He participated in the Fifth Menderes Government as a minister and deputy prime minister. He was appointed to the Ministry of Public Works on 19 January 1958 after Ethem Menderes in the same cabinet. This study examined the investigations of Tevfik İleri during his trips to the Eastern Black Sea provinces in 1958 while he was the Minister of Public Works. During the trip, he examined the ministries in İnebolu, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt Artvin and Rize and heard public opinions and requests. Tevfik İleri conducted inspections on subjects related to his ministry in the regions he visited and informed the public about the DP's completed and ongoing projects. The year 1958, when Tevfik İleri visited the Eastern Black Sea Region, is a significant period in Turkish political history. Trips to the Eastern Black Sea Region provide valuable information on comprehending and analyzing the political climate in the region and Turkey during the relevant period.

Keywords Tevfik İleri, Black Sea, Politics, Public Works, Kasım Gülek.

Giriş

Tevfik İleri, 1912 yılında Rize'nin Hemşin kazasının Yaltkaya (Zumno) köyünde doğdu. Babası Hemşinli Hafız Celal Efendi, annesi Fatma Hanım'dır. Karadenizli bir aileye mensup olan Tevfik İleri, ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiş ve burada dedesinin himayesinde yetişmiştir. Tevfik Bey, ilk ve orta eğitimini İstanbul'da tamamladı.¹ 1926 yılında Gelenbevi Ortaokulunu bitiren Tevfik İleri, zekâsı ve çalışkanlığı ile öğretmenlerinin dikkatini çekti.² Ortaokulu bitirdikten sonra eğitimine ara veren Tevfik İleri, 1928 yılında liseyi okumadan sınavla Yüksek Mühendis Mektebini kazandı.³ Kısa zamanda Mühendis Mektebinde kendisini gösteren İleri, Mühendis Mektebi Talebe Cemiyeti Başkanı oldu. Bir müddet sonra Millî Türk Talebe Birliği Başkanlığına seçildi. Öğrenciler arasında "Tevfik Ağabey" olarak tanındı.⁴ Yüksek tahsilini tamamlamasının ardından Millî Türk Talebe Birliğinden ayrılan Tevfik İleri, 1933'te 21 yaşında karayolları kontrol mühendisliği görevi ile Erzurum'a tayin

¹ Her Yönüyle Tevfik İleri, Ankara 1995, s. 3.4. Nüfus kaydında "Ahmet Tevfik İleri", Meclis kayıtlarında "Tevfik İleri" olarak geçmektedir, Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM IX. Dönem (1950-1954), C: VII, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2006, s.944.

² Abdurrahman Bozkurt, *Cumhuriyetin İkinci Eğitim Mimarı Tevfik İleri*, İstanbul 2012, s.19.

³ Tahsin Yıldırım, *Bir Güzel İnsan Tevfik İleri*, İstanbul 2017, s.11.

⁴ Cahide İleri Aksoy, *Babam Tevfik İleri*, Ankara 1977, s.6, 7.

edildi. Erzurum'da dört yıl kalan İleri, bu dönemde gönüllü öğretmenlik yaptı.⁵ İleri, Erzurum'da dört sene kaldıktan sonra 1937 yılında Çanakkale'ye bayındırlık müdürü olarak görevlendirildi. 1942'de Samsun'a tayin edilen Tevfik Bey, Samsun'da 1942-1946 yılları arasında nafia müdürlüğü görevini yaptı. 1946 yılında Samsun Karayolları Yedinci Bölge Müdürlüğünü kurdu. 1946-1950 arası dönemde ise 7. Bölge Müdürlüğü görevinde bulundu.⁶ Tevfik Bey, 1950 yılındaki seçimlere kadar Samsun'daki görevine devam etti.⁷ 1950 yılında yapılan seçimlere DP (Demokrat Parti) saflarında Samsun adayı olarak katıldı.⁸

14 Mayıs 1950 seçimleri Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcı oldu. İktidarda olan 27 yıllık CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) yapılan seçimlerle yerini Demokrat Parti'ye bıraktı.⁹ 1950 seçimleri sonucunda Celal Bayar cumhurbaşkanı, Adnan Menderes başbakan ve Refik Koraltan meclis başkanı olarak seçildi. Yeni hükümeti kuracak olan¹⁰ Adnan Menderes'in ilk kabinesinde Tevfik İleri, ulaştırma bakanı olarak görev aldı. Ulaştırma Bakanlığı görevini 22 Mayıs-9 Ağustos 1950 tarihleri arasında ifa etti.¹¹ Demokrat Parti'nin ilk Millî Eğitim Bakanı Avni Başman'ın istifa etmesi üzerine, Başbakan Adnan Menderes'in isteği ile Ulaştırma Bakanlığından ayrılıp Millî Eğitim Bakanlığına atandı.¹² Bu görevi 6 Nisan 1953 senesine kadar sürdürdü.¹³ 13 Nisan 1957 ile 22 Kasım 1957 tarihleri arasında yeniden Millî Eğitim Bakanlığı görevine getirildi. 23 Mayıs 1959 ile 8 Aralık 1959 tarihleri arasında üçüncü defa Millî Eğitim Bakanlığına vekâleten getirildi. Tevfik İleri'nin Millî Eğitim Bakanlığı süresi toplam 3 yıl, 9 ay, 26 gün sürdü.¹⁴

⁵ Her Yönüyle Tevfik İleri, *a.g.e.*, s.6-7, Bkz. Sadık Yalsızuçanlar'ın "Vefa Apartmanı" adlı eserinde Tevfik Bey'in öğretmenlik yıllarına ait duygu ve düşünceleri kendisine ait notlarında şu şekilde yer almıştı: "Bugün öğleden sonra ilk defa olarak lisede Türkçe öğretmenliğine başladım. Dersim birinci sınıfa ve haftada beş ders. Talebelerim küçük küçük çocuklar. Ve cin gibi şeyler. Bu çocuklarla diğer hocalardan daha fazla meşgul olacağım. Ve bu memlekette kalacağım tahminen son iki ay hayatımın en tatlı günleri olacak. Zaten Erzurum'da geçirdiğim beş senenin en faydalı ve en zevkli zamanı öğretmen okulunda yaptığım altı aylık öğretmenlik hayatımdır" sözleriyle öğretmenlik mesleğine duyduğu ilgi ve sevgiyi dile getirmiştir, Sadık Yalsızuçanlar, *Vefa Apartmanı*, İstanbul 2017, s. 68.

⁶ Her Yönüyle Tevfik İleri, *a.g.e.*, s. 6.

⁷ H. Rıdvan Çongur, *Büyük Türk Milliyetçisi Tevfik İleri*, Ankara 1987, s.8.

⁸ Her Yönüyle Tevfik İleri, *a.g.e.*, s.7.

⁹ Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul 2003, s.192, Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, İstanbul 1963, s.269.

¹⁰ Rıfki Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, Ankara 1979, s.228, 229.

¹¹ Tuba Kaya, *Tevfik İleri ve Türk Eğitim Sistemindeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Ocak, 2014, Trabzon, s.30, 31.

¹² Bozkurt, *a.g.e.*, s.50.

¹³ Her Yönüyle Tevfik İleri, *a.g.e.*, s.7.

¹⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s.41.

İleri, 27 Kasım 1957'de kurulup 27 Mayıs 1960 müdahalesine kadar görevde kalan Beşinci Menderes Kabinesi'nde devlet vekili ve başbakan yardımcısı olarak yer aldı. Aynı kabinede Etem Menderes'in ardından 19 Ocak 1958'de Nafia (Bayındırlık) Bakanlığına getirildi, bir dönem Millî Eğitim Bakanlığına vekâlet etti.¹⁵ Türkiye'de 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra¹⁶ Tevfik İleri, Demokrat Parti mensuplarıyla birlikte tutuklandı; önce Harp Okuluna, daha sonra Yassıada'ya gönderildi.¹⁷ Yassıada yargılamaları sonucu idama mahkûm edilse de mahkûmiyeti 1961 yılında müebbet hapse çevrildi.¹⁸ Yassıada'da 17 ay kalan DP'liler aileleriyle zor şartlar altında yalnız iki defa görüştürüldü.¹⁹ Yassıada'dan sonra Kayseri Cezaevine nakledilen Tevfik İleri, hastalığı sebebiyle Ankara Hastanesine kaldırıldı ve tedavi gördüğü hastanede 31 Aralık 1961'de vefat etti.²⁰

Tevfik İleri'nin İnebolu Ziyareti

Tevfik İleri, 1950'de tayin edildiği Millî Eğitim Bakanlığından ayrıldıktan sonra bir müddet hiçbir görev almamış ancak daha sonra gerek DP'de gerek kabine içinde yavaş ancak emin adımlarla yükselmişti. Son seçimlerde DP Genel İdare Kurulunda olduğu gibi kabine içinde de Menderes'in sağ kolu hâline gelmişti. 1957 seçimlerinden sonra İleri'ye, başbakan yardımcısı görevi verilmişti.²¹ 18 Ocak 1958'de Manisa Milletvekili ve Millî Savunma Bakanı Şemi Ergin'in istifası üzerine yerine Ethem Menderes tayin edilmiş, Bayındırlık Bakanlığına da devlet vekili ve başbakan yardımcılığı görevini sürdüren Tevfik İleri getirilmişti. Böylece Beşinci Menderes Kabinesi'nin ilk değişikliği gerçekleşmişti.²² 8 Şubat 1958 tarihinde ise hükûmette ikinci

¹⁵ Öztürk, a.g.e., s. 945, 27 Kasım 1957 genel seçimlerinden sonra, yeni Meclis 1 Kasım'da toplandı. Adnan Menderes beşinci defa olarak başbakanlığa tayin edildi. Yeni hükümet ancak, 25 Kasım 1957'de ilan edilebildi, Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, Ankara 1998, s.211.

¹⁶ Ahmet İnel-Ali Bayramoğlu vd., *Türkiye'de Ordu*, İstanbul 2004, s.201.

¹⁷ İskender Okudan, *Maarif Vekili Tevfik İleri*, Ankara 2011, s.27.

¹⁸ Her Yönüyle Tevfik İleri, a.g.e., s.18.

¹⁹ Recep Şükrü Apuhan, *Öteki Menderes*, İstanbul 1996, s.124.

²⁰ Her Yönüyle Tevfik İleri, a.g.e., s.18, Öztürk, a.g.e., s.945, Bkz. Tevfik İleri'nin kızı Cahide İleri Aksoy tarafından hazırlanan Tevfik İleri Yassıada ve Kayseri Günlükleri adlı eserde babasının tutuklanma sürecini onun ağzından şu şekilde anlatmıştır: "17 Haziran akşamı hareket etmek üzere grupla ayrıldık. 9.00'da otomobillerle Harbiye'den ayrıldık. Harbiye talebeleri ilk güne nazaran daha sakinler. Yassıada'ya 13.15'de vardık. Vapur güzeldi. Ankara askeri havaalanından uğurlanışımız. Ve Yeşilköy'de karşılanışımız. Yerleştirilmemiz. Oldukça heyecanlıydı ve görülecek şeydi. O gece Yassıada'daki ikametgâhımızda odamıza girdiğimiz zaman Haluk Şaman'ın: "ben artık yaşayamam" sözünü unutmayacağım. Yüzlerimizi adamakıllı yıkadık. Ve yataklarımıza uzanarak uzun bir zaman sessiz durduk", Cahide İleri Aksoy, *Tevfik İleri Yassıada ve Kayseri Günlükleri*, İstanbul 2003, s.22.

²¹ "Son Kabine Değişikliği Hakkında", *Ulus*, S: 12533, 21 Ocak 1958, s.3.

²² "Millî Savunma Bakanı İstifa Etti", *Akşam*, S: 14307, 20 Ocak 1958, s.1. "M. Savunma Bakanı Şemi Ergin İstifa Etti", *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1958, S: 12029, s.1, "Şemi Ergin İstifa Etti", *Milliyet*, S: 2764, 20 Ocak 1958, s.1, Bkz. Dördüncü Menderes kabinesine Devlet

değişiklik olmuştu. Samet Ağaoğlu, Sanayi Bakanlığında alınarak Devlet Bakanlığına getirilmişti. Ağaoğlu'ndan boşalan Sanayi Bakanlığında Ticaret Bakanı Abdullah Aker'in vekâlet etmesi kararlaştırılmıştı. 10 Mayıs'ta Aker'den Sanayi Bakanlığı vekilliği alınmış ve aynı Bakanlığa Basın-Yayın Bakanı Yırcalı vekâleten tayin edilmişti.²³

Tevfik İleri, Bayındırlık Bakanlığı görevinde iken 1958 yılında on beş gün süren bir Karadeniz gezisine çıkmıştır. Bu gezide kendisine Sinop, Kastamonu, Adıyaman milletvekilleri de eşlik etmiştir. Bu seyahat dâhilinde İnebolu, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin, Erzurum ve Bayburt'u ziyaret edecek olan İleri'nin bakanlıkla ilgili tetkiklerde bulunması planlanmıştı.²⁴ Seyahatinden önce İleri tarafından Milletlerarası Köprü ve İnşaat Cemiyeti Kongresine bir mesaj gönderilmiş ve 1 Eylül 1958'de yapılan kongreye bu mesajla başlanmıştı. Toplantıda köprü ve inşaat sahasında birçok konu görüşülmüş, ayrıca cemiyetin büyük kongresinde görüşülecek konular tespit edilmişti.²⁵

Doğu Karadeniz Bölgesi gezisine İnebolu'dan başlayan Tevfik İleri burada coşkulu bir halk kitlesi tarafından karşılanmıştır. İnebolu'da bir konuşma yapan Tevfik İleri, hükümet olarak sekiz yıllık çalışmalarının daha kuvvetli bir Türkiye ve daha mesut bir millet gayesi üzerine olduğunu belirtmiştir.²⁶ Ankara'dan hareket eden heyet Çankırı, Kastamonu vilayet merkezlerine ve Küre kazasına uğramış daha sonra İnebolu'ya geçmiştir. Çankırı'da yakın zamanda yaşanan sel felaketinin izlerinin silinmesi ve dere yatağının

---

Vekili olarak giren Şemi Ergin, 19 Aralık 1955'te Milli Müdafaa Vekâleti Vekilliğine tayin edilmiştir. Ergin, beşinci Menderes kabinesinde de Milli Müdafaa Vekâletine asaleten getirilmiştir. 1913 senesinde Gebze'de doğan Ergin, Hukuk Fakültesini bitirmiş ve çeşitli vazifelerde bulunduktan sonra, 1947'de siyasi hayata atılmıştır. Manisa DP Başkanlığı yapan Ergin, 1950'de milletvekili seçilmiştir. Mecliste Ekonomi Ticaret Komisyonu Başkanlığı ve Adliye Komisyonu Mazbata muharrirliği yapmıştır. Şemi Ergin Türkiye'de ilk defa jet uçağı ile uçan ve deniz altı ile dalan vekil sıfatına sahiptir, "Şemi Ergin İstifa Etti", *Milliyet*, S: 2764, 20 Ocak 1958, s.1, Bkz. Ordu içerisinde darbeci oluşumlar Ocak 1958'de 9 subay olayıyla açığa çıktı fakat DP'nin Savunma Bakanları tarafından bir şekilde üzeri kapatıldı. Dönemin Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve İçişleri Bakanı Namık Gedik'in telkiniyle istifa ettirildi, Sinan Demirbilek, *Demokrat Partililerin Anılarında Yassıada*, İstanbul 2012, s.23, 17 Ocak 1958'de ortaya çıkan Dokuz Subay Olayı, 27 Mayıs'ın da habercisi oldu, Rıdvan Akın, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)*, İstanbul 2009, s.74.

²³ "V. Menderes Hükümetinde Değişiklikler", *Cumhuriyet*, S: 12250, 3 Eylül 1958, s.5, Bkz. *10 Temmuz tarihinde ise Sıtkı Yırcalı Sanayi Bakanlığında asaleten tayin edilmiş, ondan açılan Basın-Yayın Bakanlığında da Server Somuncuoğlu getirilmiştir. Ayrıca yeni ihdas edilen Koordinasyon Bakanlığında da Sebati Ataman tayin olunmuştur. Sıtkı Yırcalı dün vazifesinden istifa etmiştir. Bu sebeple Sanayi Bakanlığında vekâleten Çalışma Bakanı Hayreddin Erkmek bakacaktır*, "V. Menderes Hükümetinde Değişiklikler", *Cumhuriyet*, S: 12250, 3 Eylül 1958, s.5.

²⁴ "Tevfik İleri Karadeniz Seyahatine Çıkıyor", *Zafer*, S: 3243, 3 Eylül 1958, s.1.

²⁵ "Tevfik İleri Karadeniz Seyahatine Çıkıyor", *Zafer*, S: 3243, 3 Eylül 1958, s.4.

²⁶ "Tevfik İleri Dün İnebolu'da Hararetle Karşılandı", *Zafer*, S: 3244, 4 Eylül 1958, s.1.

temizlenmesi işleri incelenmiş, Kastamonu’da yetkili kişilerle bakanlığa dair çalışmalar üzerine görüşülmüştür. Kastamonu Belediye Başkanı, Kastamonulular adına şehir içinde ve dere kenarında altı buçuk kilometre uzunluğunda ve 1.200.000 lira bedel ile ihale edilmiş olan parke işinden dolayı İleri’ye teşekkürlerini sunmuştur. Tevfik İleri, belediye önünde yaptığı konuşmada kendisini ve arkadaşlarını coşkulu bir şekilde karşılayan İnebolululara teşekkür etmiştir. Ziyaret esnasında vatandaşın dertleri dinlenmiş ve hükûmetin icraatları anlatılmıştır. İleri, İnebolululara hitaben yaptığı konuşmada:

“Sizlere karşı öteden beri hayranlık hisleriyle bağlıyım. Sizi millî mücadeledeki büyük hizmetleriniz ve kahramanlıklarımız dolayısıyla tanıdım ve hayran kaldım. Sizi çocukluğumda, vapur yolculuğumda çoluk çocuğunuzun nafakasını kazanmak için Karadeniz’in coşkun dalgalarıyla mücadele ederken gördüm ve cesaret timsalleri olarak sizlere hayran kaldım. Hayranlığımın diğer bir sebebi 1946’dan beri zerre kadar eksilmeyen, bilakis artan bir inan ile partimize olan bağlılığımız ve desteklemeniz ve onu iş başına getirerek, iş başında tutarak memleket ve millete büyük hizmetler yapmasına imkânlar verdiğiniz içindir.” sözleriyle halkı selamlamıştır.²⁷

Limanlar konusuna değinen Tevfik İleri, Türkiye’nin üç tarafının denizlerle çevrili olmasına rağmen Karadeniz’in limanının Sinop’tan ibaret olduğunu söylemiştir. Türk’ün Anadolu’ya ayak bastığı tarihten bu yana dokuz yüz sene geçtiği hâlde Samsun ve Mersin limanlarının temellerinin ancak 1954’te atılabildiğine değinmiştir. Giresun Limanı’nın bitmek üzere olduğunu belirten İleri, Ereğli ve Zonguldak limanlarının ise tamamlandığını dile getirmiştir. Haydarpaşa Limanı ve Salıpazarı rıhtımının hizmete girdiğini ve İzmir Alsancak Limanı’nın ise yakın bir zamanda Başbakan Adnan Menderes tarafından açılacağını duyurmuştur. Tarih boyunca memleketi idare edenlerden bugüne kadar bu limanları yapmamış olmalarının hesabını sormak gerektiğini dile getirmiştir. Küre kasabasında pirit madeni işletildiğine değinen İleri, madenin yeni keşfedilmediğini, beş yüz seneden beri var olduğunu ancak madenin kendi iktidarları zamanında iki buçuk senedir işler hâlde olduğunu söylemiştir. Bu durumun gelişmiş ülkelerde sık görüldüğünü ancak Türkiye’de yeni yeni görülür hâle geldiğine temas ederek DP iktidarından önceki dönemlerde bu işlere yer verilmediğini dile getirmiştir. Medeni milletlerin geçtiği zorlu yollardan geçmeden güçlü bir vatan ve mesut bir millet inşa etmenin mümkün olmadığını belirten İleri, vatani ve milleti mutlu eden bu işlerin muhalefeti memnun etmediğine temas etmiştir. Muhalefetin sekiz seneden beri iktidar için “*Bu memleketi mahvettiler.*” şeklinde ithamları

²⁷ “Karadeniz’in Her Yerinde Abideler Yükseliyor”, *Zafer*, S: 3244, 4 Eylül 1958, s.4.

olduğunu söyleyen İleri bu iddialara “*Vatanı limanlar, iskeleler, barajlar, fabrikalar, yollar yaptığımız için mi mahvettik? Vatandaşın köylerine kadar yollarını ve sularını getirmeğe çalıştığımız için mi perişan ettik?*” diyerek muhalefetin eleştirilerine cevap vermiştir. Sigaranın pahalılaştığı yönündeki eleştirilere de cevap veren İleri, sigaranın fiyatının arttığının doğru olduğunu ancak sigaranın ucuz olduğu zamanlarda da dükkânlarda tane ile satıldığını hatırlatmıştır. En pahalı sigaranın kendi iktidarları zamanında alınabildiğini, muhalefetin de bunu bildiğini ancak gerçekleri inkâr ettiği için bunu söylemediğini aktarmıştır. Memleket işleri ve dış yardımlara değinen İleri, DP iktidarının 1955 yılında Amerika’dan 300 milyon dolarlık krediyi temin edememiş olmasına muhalefetin sevindiğini ancak söz konusu kredilerin başlanan tesislerin ikmalî, kurulan fabrikaların ham maddeleri yani milletin refahı için alınacağını söylemiştir. DP hükûmetinin kısmen hibe ve kısmen uzun vadeli borç olarak 359 milyon dolar temin etmiş olduğunu, bu duruma muhalefetin sevineceği yerde üzüldüğünü aktarmıştır. İneboluların sahil yolu ihtiyacına da değinmiş, araştırma ve etütlerin yapılmakta olduğunu ve ilk fırsatta işe başlanacağını vadederek konuşmasını tamamlamıştır.²⁸

Tevfik İleri’nin Sinop ve Samsun Ziyareti

Tevfik İleri, İnebolu’dan sonra Küre, Devrekâni, Taşköprü, Boyabat ilçelerine uğrayarak Sinop’a geçmiştir. Küre’de Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından 100 bin lira bütçe ile tamamlanmış olan Fatih dönemine ait Akşemsettin Camisini ziyaret etmiştir. Devrekâni ilçesinde vatandaşlarla memleket meseleleri üzerine görüşmeler yapmıştır.²⁹ Tarihi bir kasaba olan Devrekâni’de içme suyunun, elektriğin, iki doktoru bulunan sağlık merkezinin, hükûmet konağının, cezaevinin, Devrekâni’yi Kastamonu’ya, İnebolu’ya ve diğer yerlere bağlayan muntazam yolların, 500 bin liraya mal olan sulama tesislerinin son sekiz senelik DP iktidarı zamanında yapıldığı vurgulamıştır. Tevfik İleri, bu çapta bir çalışmanın geçmişle mukayese edilemeyecek ölçüde olduğunu örnekler üzerinden açıklamıştır. Kuvvetli ve mesut bir Türkiye idealinin ancak böyle bir çalışma ile mümkün olacağını dile getiren İleri, Boyabat ve Sinop’ta kendisini karşılayan vatandaşlara belediye ve hükûmet önünde hitap etmiştir. Sinop’a son gelişinden itibaren ele alınan işleri izah etmiş;

²⁸ “Karadeniz’in Her Yerinde Abideler Yükseliyor”, *Zafer*, S: 3244, 4 Eylül 1958, s.4. “Kastamonu’dayız, şehrin içindeki hükümet köprüsü yıkılıp yerine karayolları tarafından büyük ve güzel köprü inşa edilecek. Halen inşaatı devam eden Et ve Balık Kurumu, soğuk hava deposu, sekiz dersaneli ilkokul, verem savaş dispenseri, ticaret iş hanı, 23 dükkânlı bir çarşı, ilgaz dağında yapılan bakım ve dinlenme yeri ve bu arada dernek tarafından inşa edilecek olan imam hatip okulu topyekûn şehre yeni bir canlılık ve renk verecekler işte. Kastamonulular bu eserlere kavuşmanın sevinç ve heyecanını Tevfik İleri’nin açık sözlerinde bir kez daha tattılar. Ve onu sinelerine böylesine bastılar”, “Karadeniz’in Her Yerinde Abideler Yükseliyor”, *Zafer*, S: 3244, 4 Eylül 1958, s.4.

²⁹ “Tevfik İlerinin Sinop’ta DP Hamlelerine Dair İzahı”, *Zafer*, S: 3245, 5 Eylül 1958, s.1.

Ayancık, Gerze ve Sinop kasabaları içindeki beton yolların ikmal işinin devam ettiğini, Boyabat'ta Gas ve Sel dereleri ile Çömlekçili deresinin bitirilmeye çalışıldığını, Gerze hükümet konağının hizmete girdiğini dile getirmiştir. Gerze yangınında zarar gören 166 vatandaşa meskenlerinin dağıtılmış olduğunu açıklamıştır. Hirfanlı Barajına temas eden İleri, bu baraj sayesinde Kızılırmak'ın tahribatına son verileceği ve asırlarca boşa akan sudan milyonlarca kilovatlık enerji üretileceğini belirtmiştir. Tevfik İleri konuşmasında:

“İktidarımızın garip bir talihi var. Bu vatanın menfaatine asırlarca el sürülmemiş hangi hayırlı işe el atsak evvela yapılamaz diye bir şüphe, yapıldıktan sonra yıkılır diye bir itham kampanyası ile karşı karşıya geldik. Seyhan Barajı da böyle oldu. Aylarca bu barajın temelini köstebekler tarafından delindiği ve su tutmayacağı yayılmak istendi. Şimdi ise Hirfanlı Barajı. Görüyorsunuz ki aynı melun kampanyaya hedef alınmıştır.” sözleriyle DP iktidarı tarafından yapılan işlerin muhalefet tarafından asılsız söylentilerle halk nazarında kötülendiğini ifade etmiştir.³⁰

Nafia Vekili geceyi beraberindekilerle Sinop'ta geçirdikten sonra Samsun'a hareket etmiştir.³¹ Karasu, Gerze, Alaçam ve Bafra'da halkla temaslarda bulunan Nafia Vekili, bölgenin ihtiyaçları hakkında tetkikler yaparak DP iktidarının faaliyetleri hakkında halka bilgi vermiştir.³² Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri, bir sinema salonunda yaptığı 2 saat 45 dakikalık konuşmasında CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'e cevap vermiştir. Konuşmayı dinleyenler arasında CHP Tokat Milletvekili Şahap Kitapçoğlu da bulunmuştur.³³ CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve beraberindeki CHP milletvekilleri Tevfik İleri'nin Doğu Karadeniz Bölgesi ziyaretlerinden bir hafta kadar önce on gün süren bir Karadeniz seyahatine çıkmışlardı. 7 Eylül 1958 tarihli Ulus gazetesinde Gülek ve beraberindeki heyetin on gün süren bu geziyi tamamlayarak; Trabzon gemisi ile İstanbul'a döndüğü bildirilmişti.³⁴

İleri, Samsun'daki konuşmasında ülkede yapılan abidelere işaret ederek muhalefetin körü körüne iddialarda bulunduğunu ifade etmiştir. DP iktidarının Samsun'daki icraatlarını rakamlarla izah eden Tevfik İleri, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in dış yardımlar konusundaki sözlerinin kışkırtmadan ibaret olduğunu belirterek muhalefetin tutumunu eleştirmiştir.³⁵ Samsun Limanı ve hava limanı inşaatını tetkik eden Tevfik İleri, Serhan Sinemasında konuşmasını dinleyen Samsunlulara hitaben bir konuşma yapmıştır. Konuşmasına CHP'li

³⁰ “Tevfik İlerinin Sinop'ta DP Hamlelerine Dair İzahı”, *Zafer*, S: 3245, 5 Eylül 1958, s.4.

³¹ “Tevfik İlerinin Sinop'ta DP Hamlelerine Dair İzahı”, *Zafer*, S: 3245, 5 Eylül 1958, s.4.

³² “Biz Yüzde Yüz Milletın Olan İlk Hükümetiz”, *Zafer*, S: 3246, 6 Eylül 1958, s.1.

³³ “İleri ‘Allah CHP’den Rızı Olsun’ Dedi”, *Milliyet*, S: 2989, 7 Eylül 1958, s.1.

³⁴ “Demokrat Parti Karadeniz’i Şimdiden Kaybetmişti”, *Ulus*, 7 Eylül 1958, s.1.

³⁵ “DP Bu Vatandı Cennet Yapacaktır”, *Zafer*, S: 12722, 7 Eylül 1958, s.1.

milletvekillerinin Samsun ve Karadeniz'deki açıklamalarına cevap vererek başlayan İleri, Samsun'da yapılan önemli işler hakkında izahatta bulunmuştur.³⁶ Karadeniz sahil yolunun yapılmaya başlandığını söyleyen İleri, konuşmasında “*CHP mebusları burada çok seviyesiz konuşmuşlar. Ben makamıma ve partimin şerefine yakışır şekilde konuşacağım. Biz onların yaptığına Allah razı olsun diyoruz. Ama onlar bunu demiyorlar. Burada sigara fabrikasını biz yaptık demişler. Soruşturdu onu 75 sene evvel Fransızlar yapmış.*” açıklamasında bulunmuştur. CHP ve DP dönemi arasında bir mukayese yapan İleri, Kıbrıs meselesine de değinmiştir. Konuya ilişkin “*Kıbrıs işini halledeceğiz. Bizim menfaatimize uygun giden Kıbrıs işinde bir aksaklık olmadığına kaniyiz. Biz İngiltere ile bu hususta karar verdik.*” sözleriyle CHP'nin Kıbrıs meselesi ile ilgili iktidara yönelik eleştirilerine her şeyin yolunda olduğunu söyleyerek cevap vermiştir.³⁷

Liman inşaatının çok ilerlediğini ve 700 metrelik rıhtımın bittiğini söyleyen İleri, denizden çıkacak malzeme ile doldurulacak ve kazanılacak olan 100 hektarlık arazinin 35 hektarının bitirilmiş olduğunu, iki üç ay içinde rıhtıma gemilerin yanaşabileceğini belirtmiştir. Bir yıl sonra limanın tamamen bitmiş olacağını ifade eden İleri, emanet usulüyle yapılmakta olan hava limanının Cumhuriyet Bayramı'nda törenle işletmeye açılacağını ve yaz kış Samsun'a uçak seferlerinin yapılabileceğini açıklamıştır. Kolej binası ile Numune Hastanesi projeleri üzerinde çalışmaların devam ettiğini belirten İleri, Samsun'da yapılmakta olan kanalizasyon ve asfalt yol işinin hızla ilerlediğini ifade etmiştir. Samsun'u Çarşamba'ya bağlayan yolun asfaltlandığını ve Ünye'ye doğru ilerlediğini sözlerine eklemiştir.³⁸ Halk partili milletvekillerinin açıklamalarına da değinen İleri, “*CHP Genel Sekreteri Gülek, Karadeniz'de geziyor. Yine dağarcığında bir sürü yalanlar var. Her gittiği yerde yalan yumurtluyor. 1950'de cennet gibi bir vatan teslim ettik.*” diyen Kasım Gülek'in sözlerine de cevap vermiştir.³⁹

“Samsun'a gelirler, vatandaşın her zaman mevcut olabilecek günlük sıkıntılarını istismar için her türlü tedbire başvururlar. Amma bir gün akıllarına, Samsun'da yapılan ve hepimize milli gurur veren liman inşaatını gezmek ve görmek gelmez. Bir tanesi demez ki, şurada milletin yüzbinlerce lirası sarf ediliyor, acaba ne yapılıyor? Gidip bir görelim. Bunlar da bu vatanın çocuklarıdır. İnanarak ve kalem ederek söylüyorum ki, eğer bu liman inşaatını gezselerdi, döndükleri zaman ‘1950'de cennet gibi bir vatan bırakmıştık.’ diyemezlerdi, demekten utanırlardı.” sözleriyle DP iktidarı tarafından yapılan imar

³⁶ “DP Bu Vatani Cennet Yapacaktır”, *Zafer*, S: 12722, 7 Eylül 1958, s.4.

³⁷ “İleri, ‘Allah CHP'den Razi Olsun Dedi’”, *Milliyet*, S: 2989, 7 Eylül 1958, s.5.

³⁸ “DP Bu Vatani Cennet Yapacaktır”, *Zafer*, S: 3247, 7 Eylül 1958, s.4

³⁹ “İleri ‘Allah CHP'den Razi Olsun Dedi’”, *Milliyet*, S: 2989, 7 Eylül 1958, s.1.

faaliyetlerinin muhalefet tarafından görmezden gelindiğini aktarmıştır.⁴⁰

Su meselesine de değinen Tevfik İleri, CHP’li bir milletvekilinin “*Samsun gibi bir yerde su bulunamaması doğru mu?*” sözüne atıfta bulunarak kendilerinin Samsun’a kazandırdığı tesisler içinde su ve elektrikten hiç bahsetmediklerini söylemiştir. Samsun’un bunlara da kavuşturulacağını aktaran İleri, Halk Partisi’nin Samsun’da su tesisine dair DP’ye ne bıraktığını sormuştur. 1940’ta 1881 aboneye saatte 200 metreküp su veren tesisi kendi iktidarları döneminde 4454 aboneye saatte 600 metreküp su verebilecek hâle getirmek üzere çalışmaların yapıldığını ifade etmiştir. İleri, “*Yaptık diye bir iddiada bulunmadığımız bir konuda dahi CHP’den ileri bir noktadayız.*” demiştir. Samsun’da elektrik meselesine dair 1949 yılında 420 kilovat saat, 3486 abone ve senede 1 milyon 74 bin kilovat saat elektrik mevcut iken kendi dönemlerinde 420’ye karşı 2400 kilovat saat, 3486 aboneye karşılık 12 bin abone ve milyon 74 kilovat saate karşılık 5 milyon 700 bin kilovat saat elektrik üretildiğini belirtmiştir. 27 sene iktidarda kalan bir parti milletvekilinin Samsun’un suyu, elektriği yok demeye hakkı olmadığını dile getirmiştir. Nafia Vekili bir milletvekilinin “*Biz bu memleketi sokakta bulmadık, düşman istilasından kurtardık ve 1950’de cennet gibi hazinesi dolu bir vatan teslim ettik.*” sözüne de cevap vermiştir:

“Ne demek bu vatani düşman istilasından biz kurtardık? 1950’de de aynı sözleri söylüyorlardı. Bu vatani başında büyük Atatürk olduğu halde yedisinden yetmişine kadar, kadınlı erkekli Türk milleti kurtarmıştır. Onda hiçbir partinin, hiçbir zümrenin, hiçbir hizbin hususi bir hakkı yoktur. Bu mebus arkadaş 1950’de cennet gibi bir vatan bıraktık derken ya cennetin ne olduğunu ya da vatanın ne olduğunu bilmiyor.” diyerek CHP’nin söylemlerini eleştirmiştir.⁴¹

Tevfik İleri, DP iktidarının sekiz senede yaptıklarıyla CHP’nin yirmi yedi yıllık iktidarı dönemindeki yapılanları mukayese eden bir konuşma yapmıştır. Muhalefet partisinden bir milletvekilinin “*Mecliste bizi konuşturmadılar.*” sözüne temas ederek Mecliste konuşmanın, söz almanın, söz vermenin bir usulü olduğunu söylemiştir. Usulü dâhili nizamnamenin belirlediğine değinen İleri,

⁴⁰ “DP Bu Vatani Cennet Yapacaktır”, *Zafer*, S: 12722, 7 Eylül 1958, s.4, İleri: “*CHP Genel Sekreteri Gülek, Karadeniz’de geziyor. Yine dağarcığında bir sürü yalanlar var. Her gittiği yerde yalan yumurtluyor. 1950 de CHP güya Demokrat Partiye cennet gibi vatan teslim etmişler. Hangi cennet vatani teslim etmişler? Şuraya geldiğinde Samsun’da yapılan işleri tetkik ettiler mi? Gelsinler de tetkik etsinler. Neler yapılmış. Onların 27 senede yaptığı ile bizim 7 senede yaptığımızı bir ölçsünler. Kantara vursunlar Şimdi sıkıntı çekiyorsak bu gelip geçicidir*”, “İleri, ‘Allah CHP’den Razi Olsun’ Dedi”, *Milliyet*, S: 2989, 7 Eylül 1958, s.1, 5.

⁴¹ “DP Bu Vatani Cennet Yapacaktır”, *Zafer*, S: 2989, 7 Eylül 1958, s.4.

dâhili nizamnamenin hükümlerini bilmeyen vatandaşa “Bize söz vermediler.” demenin kolay olduğunu belirterek bu iddianın gerçeğe aykırı bir beyandan ibaret olduğunu dile getirmiştir. İkinci Meclis toplantısında hükümetin dış meselelere dair izahat verdiğini, dâhili nizamname hükümlerine göre muhalefete de söz verildiğini belirtmiştir. Meclisteki tek muhalefet partisi olan CHP’nin dış meseleler konusunda İsmet İnönü’yü, mali meseleler için İsmail Rüştü Aksal’ı sözcü tayin ettiğini ve hükümet adına konuşan Polatkan ve Zorlu’ya karşı bu iki isme birçok defa söz verildiğini belirtmiştir.⁴²

Tevfik İleri’nin Ordu ve Giresun Ziyareti

Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri, Samsun’dan Ordu’ya gitmek üzere hareket etmiştir. “Tevfik İleri sevgi ile karşılandı” başlığıyla kullanılan haberde bakanın Çarşamba, Terme, Ünye, Fatsa, Perşembe ilçelerine uğrayarak mahalli ve genel ülke sorunları üzerine görüşmelerde bulunduğu bildirilmiştir. İleri’ye seyahatinde Kastamonu, Adıyaman ve Samsun milletvekillerinin de eşlik ettiği heyet Ordu’da kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılanmıştır.⁴³ Ordu’da halka hitaben yaptığı konuşmada CHP’nin iktidara yönelik sözlerine cevap vermiştir. Konuşmasında;

“Halk Partisi’nin turist kafilesi bizler için ‘Buralara gelemizler, yüzleri yoktur.’ demiş. İskeleleri yapan, limanları yapan, her sene birçok vatandaşın ölümüne sebebiyet veren koçboynuzlarını bırakıp dağları delerek sahillere yol yapan, hülasa fabrika yapan, baraj yapan ve memleketi milleti bir memleket ve millet için düşmesi mümkün olan en asgari seviyeden medeni milletler seviyesine yükseltmeye çalışan ve bu gayeye her gün biraz daha yaklaşan biz, eğer bu memlekette gezip dolaşamazsak, hem de benim aranızda olduğum gibi vicdan huzuru ve alın aklı ile gezip dolaşamazsak Türkiye’de hiçbir politikacının dolaşmaya hakkı olamaz.” sözleri ile DP iktidarı dönemindeki yapılan yatırımların muhalefet tarafından görmezden gelindiğini dile getirmiştir.⁴⁴

Ordululara hitaben konuşan İleri, kendilerinden önce Karadeniz’den geçen CHP’lilerin DP’liler için “Onlar buraya gelemizler, onlar vaatlerini tutamadılar, hangi yüzle gelecekler. Millet onlardan soğumuştur. Farzımuhal gelecek olurlarsa onlara şunu sorun, bunu sorun demişler.” şeklindeki sözlerine cevap vermiştir. İleri, günlerdir Karadeniz’de bulduklarını, Karadenizlilerin kendilerini bağrılarına bastıklarını söylemiş; Çarşamba, Terme, Ünye, Fatsa, Perşembe ve Ordu’da kendilerine gösterilen coşkulu ilgiden dolayı

⁴² “DP Bu Vatani Cennet Yapacaktır”, *Zafer*, S: 3247, 7 Eylül 1958, s.4.

⁴³ “Tevfik İleri Sevgi İle Karşılandı”, *Zafer*, S: 3248, 8 Eylül 1958, s.1.

⁴⁴ “Tevfik İleri Ordu’da Binlerce Ordulu Vatandaşa Hitap Etti”, *Zafer*, S: 3249, 9 Eylül 1958, s.1.

memnuniyetlerini ifade etmiştir.⁴⁵ Tevfik İleri konuşmasına şu sözlerle devam etmiş;

“Fatsa’da söyledim. Burada da tekrar ediyorum. Benden bir şey sormak isteyen hükümetimizi ve iktidarımızı tenkit etmek isteyen, sözlerimde eksik yanlış bulana mikrofonumu terk etmeye hazırım. En acı tenkit için bize rey vermemiş olan vatandaşın hangi icraatımızdan memnun olmayarak bize rey vermediğini ifade etmesi ve böylece hatalarımızı tashihe imkân vermesi için mikrofonumu vermeye ve onu dinlemeye hazırım.” diyerek kendilerine yapılacak her türlü eleştiri ve öneriye açık olduklarını ifade etmiştir.⁴⁶

Tevfik İleri’nin Ordu ziyaretine Cumhuriyet gazetesinde “Tevfik İleri’nin Nasihati” başlığı ile yer verilmiştir. Bayındırlık Bakanının lastik bulamadığı için şikâyet eden bir şoföre “*Senin lastik ihtiyacın kamyon sahibi olmandan ileri geliyor.*” cevabını verdiği aktarılmıştır.⁴⁷

İleri, Ordu’da sahil yolu inşaatını ve 2,5 milyon liraya mal olacak 200 yataklı Devlet Hastanesi inşaatını tetkik etmiştir. Daha sonra DP il merkezine giderek partililer ve ilçeden gelen heyetlerle vekâletine dair işler hakkında görüşmüştür.⁴⁸ Samsun’dan Giresun’a gitmek üzere hareket eden Nafia Vekili yol güzergâhında köylü vatandaşlarla temaslarda bulunmuştur. Belediye meydanını dolduran Giresunlulara seslenen Tevfik İleri, kendisine ve beraberindeki heyete gösterilen ilgi ve tezahürattan dolayı teşekkür etmiştir. Yedi sekiz ay kadar önce şehre geldiğini ve seçim münasebetiyle bir konuşma yaptığını dile getiren İleri, seçime uzun bir zaman olması sebebiyle bugünkü ziyaretinin çok daha samimi bir havada olacağını belirtmiştir. İleri konuşmasında;

⁴⁵ “Tevfik İleri’nin Ordu Konuşması”, *Zafer*, S: 3249, 9 Eylül 1958, s.4.

⁴⁶ “Tevfik İleri’nin Ordu Konuşması”, *Zafer*, S: 3249, 9 Eylül 1958, s.4.

⁴⁷ “Tevfik İleri’nin Nasihati”, *Cumhuriyet*, S: 12254, 7 Eylül 1958, s.5, Bkz. Söz konusu haberde şu ifadelerle yer verilmiştir: “*Karadeniz vilayetlerinde bir propaganda gezisine çıkmış olan Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri dün akşam Ordu’da, Sahil Gazinosunda kalabalık olmayan vatandaşlarla hasbıhal etmiştir. Perşembe’de bir şoförün bir sene önce 27000bin liraya bir kamyon aldığı fakat lastik bulamadığından şikâyet ettiğini naklederek şu nasihati verdiğini nakletmiştir: O’na lastik alamadığından dolayı şikâyet etmekte haklısın, şüphe yok ki elbette diğer arkadaşların gibi sen de lastik alacaksın. Yalnız sana şunu soracağım: Sen bundan yedi sekiz sene evvel bir kamyon almak imkânına malik miydin? 27 bin lirayı bir araya getirebilir miydin? dedim. Aldığım cevap hep ‘hayır’ oldu. O zaman kendisine şu küçük nasihati yaptım. Senin lastik ihtiyacın kamyon sahibi olmandan ileri geliyor. O halde lastik alamadığından dolayı haklı şikâyetini beyan ederken bunu bu iktidarın bir suçu gibi ileri süreceğine evvela bu iktidar zamanında kamyon alabilmenin küçük bir teşekkürünü ifade et. Bu kadirşinaslık kulu da, bizi de, Allah’ı da hoşnut eder. Öyle zannediyorum ki Perşembe’li şoför arkadaş bu mesele üzerinde uzun uzun düşünmüştür*” “Tevfik İleri’nin Nasihati, *Cumhuriyet*, S: 12254, 7 Eylül 1958, s.5.

⁴⁸ “Tevfik İleri Ordu’da Binlerce Ordulu Vatandaşa Hitap Etti”, *Zafer*, S: 3249, 9 Eylül 1958, s.1.

“Bu memlekette hepimizin gayesi birdir. Daha doğrusu bir olmalıdır. Bu gaye vatanımızın medeni milletlerin vatanları kadar güzel, kuvvetli ve medeni çehreye sahip bir hale getirmek ve milletimizin medeni milletler seviyesine müreffeh ve mesut bir hale ulaştırmaktır. Bu gayede birleşmeyecek tek bir Türk’ün bulunabileceğini düşünmek mümkün olmamak icap eder. Bu gayeye nasıl varılabilir? Herhalde okuyup üflemeyle değil, herhalde sadece Allah’tan istemekle değil evvela millet olarak bütün tedbirleri alacağız ve sonra da tedbirlerimizin meyve vermesini, Allah’tan niyaz edeceğiz. Bu gayeye varmanın tedbirleri nedir? Bunu milletler keşfetmişler, medeni ve büyük milletler bugünkü seviyelerine hangi yollarla varmışlarsa bizim de yolumuzun o olması icap eder. Sahili olup da limanı, iskelesi olmayan nehirleri, dereleri olup da barajları hidroelektrik tesisleri olmayan, köprüleri olmayan, madenlerini işletmeyen, bütün köylerine mektep yapmış bulunmayan tek bir medeni ve büyük millet gösterilemez. Türkiye’imiz ise asırlardır işte bunlardan mahrum kaldığı için fakir kaldı, perişan kaldı. Bu hususu böylece tespit ettiğimiz içindir ki bizler Amerika’yı kısa zamanda Amerika yapan, İngiltere’yi Almanya’yı bugünkü seviyelerine çıkartan yolu seçtik. Ve bu yolda yürüyoruz.” sözleriyle ülkeyi medeni ülkeler seviyesine getirmek için alınan tedbir ve yapılan çalışmalara değinmiştir.⁴⁹

Yapılan işlere dair rakamlarla açıklamalarda bulunan İleri, eski iktidarın 27 senede karayolları için 418 milyon lira sarf etmiş olmasına karşılık DP iktidarının yedinci senesinde 2 milyar lira sarf ettiğini açıklamıştır. Su işlerine önceki iktidarın 27 senede 146 milyon lira ayırdıkları hâlde kendilerinin 1 milyar 250 milyon lira harcadıklarını belirtmiştir. Limanlar konusunda önceki iktidarın tüm iktidar olduğu süre içinde 41 milyon, DP iktidarının ise 7 yılda 290 milyon lira sarf ettiğini söylemiştir. 27 senede muhtelif bayındırlık hizmetleri için önceki iktidar 1 milyar 147 milyon lira harcarken kendi iktidarlari döneminde bu rakamın 4,5 milyar liraya ulaştığını dile getirmiştir. Bayındırlık Bakanlığının 1950’deki bütçesinin 152 milyon lira iken 1958 bütçesinin 1 milyar 200 milyon liraya yükseldiğini açıklayan İleri, CHP iktidari döneminde yapılan işlerle DP iktidari döneminde yapılan işleri mukayese eden bir konuşma yapmıştır. Sudan üretilen güç ve enerji konusuna değinen İleri, CHP’nin 27 senede sudan elde ettiği üretimin sıfır olduğunu, kendi dönemlerinde ise 7 senede 44.750 kilovat güç üretildiğini ifade etmiştir. 1960 yılında bu rakamın 341 bin kilovata yükseleceğini açıklayan İleri konuşmasının devamında;

“Onların yer altı suyunu yer üstüne çıkarmak için açtıkları derin kuyu sıfır, bizimki 500’ün üstünde. Kısa zamanda bini bulacak ve şu anda istihsal edilen yer altı suyu saniyede 5 bin litreden fazla. Dikkat buyurunuz asırlarca yerin altında kalan su, şimdi yerin üstüne çıkıyor ve saatlerimizin

⁴⁹ “Tevfik İleri Giresun’da”, *Zafer*, S: 3249, 9 Eylül 1958, s.2.

her tik takında beş bin litre su kurak toprakların sulanmasına tahsis olunuyor. Ve nihayet onların zamanında tek bir köye içme suyu getirilememiştir. 7 senelik iktidarımız zamanında 21 bin 500 köye içme suyu getirilmiş bulunuyor ve faaliyetimiz devam ediyor. İşte aziz Giresunlular onların altın değerindeki para ile yaptıkları işler. Ve bizim değersiz paramızın yurda kazandırdıkları.” diyerek kendi iktidarları döneminde yapılan işlerin geçmiş iktidar dönemine nazaran ileri bir seviyede olduğuna vurgu yapmıştır.⁵⁰

Ordu’da DP’nin son seçimi neden kaybettiğini İleri şu sözlerle izah etmiştir:

“Ordu’da seçimi niye kaybettik? Dikkat ediniz niye kazandılar demiyorum? Çünkü onların kazandığı bir şey yok, biz kaybettik. Ağacı biz diktik, biz suladık, biz gübreledik. Ağaç büyüdü, meyve verdi, meyveler olgunlaştı. Bu meyveler bizim meyvelerimizdi. Ağacı büyütmeğe, onu meyve vermesine kendimizi öyle kaptırmıştık ki yer yer meyveleri toplamakta hata ettik. Kimisi dallarından düştü, toprağa karıştı, kimisini de hakkı olmayanlar koparıp gittiler. Ama ağaç bizim, meyve bizimdir. Onların bir daha hakkı olmayanlar tarafından koparılıp yenmesine imkân vermeyeceğiz.” Bu sözlerle İleri, kendi partisine öz eleştiri yapmış ve aynı hataların bir daha tekrar edilmeyeceğini söylemiştir.⁵¹

“Karadeniz’den Notlar” başlıklı haberde Tefik İleri ve beraberindeki heyetin Karadeniz seyahatine dair izlenimler kaleme alınmıştır. Nafia Vekili Tefik İleri’ye bu seyahatinde Kastamonu Milletvekili Basri Aktaş, Munis İslamoğlu, Adıyaman Milletvekili Sırrı Turanlı ve Samsun Milletvekili Nüşet Ulusoy eşlik etmişlerdir. Yazının devamında izlenimler şu sözlerle aktarılmıştır:

“Evvelki gün Samsun’dan çıkılıp, bir gece Ordu’da konaklandıktan sonra Giresun’a vasıl olundu. Bu zaman zarfında yol güzergâhı üzerinde bulunan 12 yerde kabilemiz durduruldu. Vatandaşların içten gelen tezahürleri arasında vekilden konuşmalar yapması isteniyordu. Tefik İleri’nin bu konuşmalarını saate vuracak olursak beş saat otuz yedi dakika tutuyordu. Lakin bu müddet vatandaşa kâfi gelmiyor ve onlar vekilin ağzından yapılan işleri, memleket meselelerini öğrenmenin heyecanını yaşıyordu.”⁵²

Tefik İleri’nin Trabzon ve Rize Ziyareti

Tefik İleri, geceyi Giresun’da geçirdikten sonra Trabzon’a gitmek üzere şehirden ayrılmıştır. 9 Eylül 1958 tarihli Çaykara gazetesinde “Sayın T. İleri

⁵⁰ “Tefik İleri Giresun’da”, *Zafer*, S: 3249, 9 Eylül 1958, s.2.

⁵¹ “Tefik İleri’nin Nasihati”, *Cumhuriyet*, S: 12256, 9 Eylül 1958, s.5.

⁵² “Karadeniz’den Notlar”, *Zafer*, S: 3256, 9 Eylül 1958, s.4.

Bugün Şehrimize Geliyor” başlıklı haberde Karadeniz seyahatine çıkmış olan Tevfik İleri ve beraberinde karayolları umum müdürü mütehassısları ve bazı milletvekillerinin Giresun’dan, Trabzon’a gidecekleri bildirilmiştir. Atapark’taki Yaprak Tütün Bakım Evi önünde karşılanacak olan Tevfik İleri ve beraberindekilerin şehirde birkaç gün kalacakları, tetkik ve temaslarda bulunarak halka hitaben konuşma yapacakları aktarılmıştır.⁵³ Trabzon’un yerel gazetelerinden Halk gazetesinde “Tevfik İleri Şehrimizde Bekleniyor” başlıklı verilen haberde Trabzon Valisinin karşılamının kalabalık olmasını sağlamak amacıyla devlet dairelerine bir tamim gönderdiği belirtilmiştir. Konuya ilişkin yapılan değerlendirmede bir vekili karşılamak üzere memurları mesai saati içinde saatlerce yol üstünde ve yağmur altında tutan valinin tutumunun vatandaş tarafından iyi karşılanmadığına değinilmiştir. Yazının devamında;

“Vilayet, Tevfik İleri’yi kalabalık bir vatandaşın karşılamasını temin ve bu sayede DP şeflerine iyi görünerek 1961’de adaylığı garanti etmek maksadı ile olacak vekilin geliş saatini belediye hoparlörleri ile sık sık ilan etmekle kalmamış ayrıca bir tamim çıkararak bütün memurların aynı saatte bakanı karşılamak için Atapark’ta bulunmalarını emretmiştir.” denilmiştir. Devlet büyüklerinin gidiş ve gelişinde halkı toplayarak karşılama ve uğurlama yapılmaması hakkında Bakanlar Kurulunun bir kararı olduğu hatırlatılmıştır.⁵⁴

Bir gün sonraki gazetede Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri’nin Trabzon’a geldiği duyurulmuştur.⁵⁵ Bakan, akşam geç saatte şehre gelmiş ve valinin sıkı emirlerine rağmen memurların önemli bir kısmının karşılamaya iştirak etmediği bildirilmiştir.⁵⁶ Nafia Vekili Tevfik İleri’yi Trabzon Valisi İsmail Hakkı Baykal, Belediye Reisi Ahmet Rasim Karanis, milletvekilleri ve DP’liler karşılamıştır. İleri için Atatürk Köşkünde bir akşam yemeği tertip edilmiştir.⁵⁷ Konuşma yeri için Lale Sinemasına gelinmiş, burada çoğunluğu memur ve muhalefet partisine mensup vatandaşlara İleri’den önce söz alan hatipler tarafından muhalefete taarruz eden konuşmalar yapılmıştır. Bu konuşmaların dinleyicilerce çok hoş karşılanmadığı aktarılmıştır. Haberde: “İleri sahneye çıkmış, bir vekil olduğunu unutarak DP’nin propagandasını yapan konuşmasına başlamış ve konuşma sırasında salonun yavaş yavaş boşaldığını görünce sözü muhalefete intikal ettirerek hücum etmiştir.” sözleriyle İleri’nin konuşmasının dinleyiciler tarafından iyi karşılanmadığı belirtilmiştir.⁵⁸ Sümer Sinemasında konuşma

⁵³ “Sayın T. İleri Bugün Şehrimize Geliyor”, *Çaykara*, S: 1827, 9 Eylül 1958, s.1.

⁵⁴ “Tevfik İleri Şehrimizde Bekleniyor”, *Halk*, S: 5210, 8 Eylül 1958, s.1.

⁵⁵ “N. Vekili Dün Akşam Şehrimize Geldi”, *Çaykara*, S: 1828, 10 Eylül 1958, s.1.

⁵⁶ “Tevfik İleri Dün Geldi”, *Halk*, S: 5212, 10 Eylül 1958, s.1.

⁵⁷ “Nafia Vekili Tevfik İleri Geldi”, *Hizmet*, S: 294, 10 Eylül 1958, s.1.

⁵⁸ “Tevfik İleri Dün Geldi”, *Halk*, S: 5212, 10 Eylül 1958, s.1.

yapan İleri, Atapark Meydanında halk tarafından tezahüratlarla karşılanmıştır.⁵⁹ DP'nin Kurtuluş Ocağı Kongresi sebebiyle Yıldız Sinemasını dolduran iki bine yakın Trabzonluya hitap eden İleri, millet hizmetinde bulunmanın çok şerefli bir iş olduğunu, aynı zamanda kişiye ağır mesuliyetler ve sorumluluklar yüklediğini söylemiştir. Bir hükümet insanının bu mesuliyetlerle baş edebilmesi için gece gündüz çalışması gerektiğini dile getiren İleri, yapılan tüm çalışma ve yorgunlukların tek mükâfatının vatandaştan görülecek sevgi olduğunu belirtmiştir. Tevfik İleri konuşmasının devamında;

“İşte biz bir haftadır Karadeniz'in sinesinde vatandaşlarımızdan gördüğümüz sevgi ve alakanın bahtiyarlığı içinde bütün yorgunluklarımızı gidermiş, yeni kuvvet almış bulunuyoruz. Biz 1950'de bu vatanı nasıl teslim aldık. Onun tasvirini yapmayacağız. Vatandaş bugün bizden ne istiyor? Geç kaldığımız yerlerde fenerle önümüze çıkan vatandaşlar bizden yol istiyorlar, bizden natamam yolların tamamlanmasını istiyorlar, bizden köylerine su istiyorlar. 22000 köyü içecek suya kavuşturduk. Binlerce taştan ve betondan mektep binası yaptık, köyde camilerin yükselmesine imkân verdik. Bu çalışmayı gören, bilen ve bize inanan vatandaşların halen yol ve su istemelerinin manası açıktır. Demek ki biz bu vatanı 1950 de yolsuz, mektepsiz, susuz bularak asırlık ihmallerin perişan ettiği bir vatan halinde almıştık. Şüphesiz bütün imkânlarımızla vatandaşlarımızın bu haklı dileklerini en kısa zamanda yerine getirmek boynumuzun borcu olacaktır.” demiştir.⁶⁰

Bayındırlık Bakanı, 1950 yılında yolsuz, mektepsiz, susuz, perişan bir hâlde teslim aldıkları memlekette asırlara intikal edecek abideler kurduklarını belirterek Karadeniz'in bu hakikatin en yakın şahidi olduğunu söylemiştir. Tevfik İleri konuşmasında “*Bizim Halk Partisi'yle işimiz yoktur. Bizi dün de bugün de onun karşısına çıkaran, ona olan husumetimiz değil, vatanımıza ve milletimize olan büyük sevdamız, büyük sevgimizdir.*” demiştir. Tevfik İleri, seyahat boyunca Karadenizlilerden gördükleri büyük sevgi ve alakanın bahtiyarlığı içinde bütün yorgunluklarını giderdiklerini belirtmiştir.⁶¹ İleri, muhalefet partisi CHP'nin Karadeniz Bölgesi'ne yaptıkları seyahatte söyledikleri sözlere atıfta bulunarak “*Millî birliği iktidar bozuyor. Çünkü muhalefetle iş birliği yapmıyor.*” sözüne istinaden hemen her Cumhuriyet Bayramı'nda ve bilhassa seçimlerden sonraki millî bayramlarda milletvekilleri, kumandanlar, yabancı sefirler, devlet ileri gelenleri, heyetler Türk Milleti adına Büyük Millet Meclisine gelip Cumhurbaşkanı'na tebrik ederken tek bir CHP'li milletvekilinin

⁵⁹ “N. Vekili Dün Akşam Şehrimize Geldi”, *Çaykara*, S: 1828, 10 Eylül 1958, s.1.

⁶⁰ “Sayın Hemşehrimiz Nafia Vekilimiz Tevfik İleri'nin Yaptığı Konuşma”, *Çaykara*, S: 1830, 12 Eylül 1958, s.1.

⁶¹ “Tevfik İleri Trabzon'da ‘Bu vatan Bizimdir’ Dedi”, *Zafer*, S: 3251, 11 Eylül 1958, s.1.

gelmediğini dile getirmiştir. Millî menfaat bahsinde iktidar dostlarını dahi aleyhte tahrike kalkan bu zihniyetin muhalefetle iş birliğinden nasıl bahsedildiklerini sormuştur.⁶² CHP'yi eleştirerek konuşmasına devam eden İleri, CHP'li olduğunu söyleyen bir vatandaşla diyalogunu anlatmıştır. Vatandaşlardan bazılarında çay için kredi verilip bazılarında kredi verilmediği sorusunun yöneltildiğini söyleyen İleri, kendisinin de çayın tek üretimi fındık olan bölgeye zenginlik ve refah getireceğini, öncelikle bundan duyulan memnuniyeti dile getirmek gerektiği cevabını vermiştir. Bunu görmezden gelerek kredinin geç verilmesini iktidara karşı bir hücum olarak kullanmanın doğru olmayacağını ifade etmiştir. Tevfik İleri, 360 bin ton şeker üretimine rağmen yeni şeker fabrikalarının yapıldığını söylemiş, mısır dahi bulamayan Karadeniz köylüsünün bol bol buğday yediğini söylemiştir. Binlerce Trabzonlunun alkış ve tezahüratları karşısında Tevfik İleri *“Sevgili hemşerilerim, bu vatan bizimdir. Süleymaniyeler, Selimiyeler bizimdir. Bu vatanı kuracaklardan topyekünümüz istifade edecek ve gurur duyacaktır. Hangi partiden olursanız olun çalışanlara çelme takmayınız. Hiçbir şey yapmamış olsanız dahi, hiç olmazsa dua ediniz.”* diyerek ve halka gösterilen sevgi, güvenden dolayı teşekkür ederek binlerce Trabzonlunun alkışları ve tezahüratları arasında konuşmasını tamamlamıştır.⁶³

Tevfik İleri, Trabzon'da şehrin milletvekilleri, valisi, belediye reisi, karayolları ve devlet su işleri umum müdürlükleri daire reisleri ve parti idare heyetleri azalarıyla beraber vilayet konağında bir toplantı yaparak şehre ait yol, su, iskele ve liman konuları üzerinde çalışmalar yapmıştır. Beraberindeki heyetle Yomra, Arsen, Araklı, Sürmene, Of, İyidere, Der pazarı nahiyelerine uğramış, mahalli ihtiyaçlar üzerine görüşmeler yaparak Rize'ye gelmiştir. Nafia Vekili kendisini karşılayan hemşerilerine hükümet konağı önünde bir hitapta bulunmuştur.⁶⁴ Rize'de halka hitaben yaptığı konuşmada;

“Evvvela şunu kaydedeyim ki bir seçim hadisesi yok, propaganda nutku söyleyecek değilim. Seyahatimin maksadı, vatanımıza ve milletimize daha çok hizmet edebilmenin tedbirlerini ve imkânlarını bulmaktır. Bu arada yurttaşlarımıza, bir mesul hükümet adamı olarak hesap vermeyi ve kendilerini tenvir etmeyi, bilhassa vatandaş kalbine damlatılmak istenilen nifak ve iftira zehrine karşı panzehir olmaya çalışmayı da bir vazife

⁶² “Tevfik İleri Trabzon'da ‘Bu vatan Bizimdir’ Dedi”, *Zafer*, S: 3251, 11 Eylül 1958, s.4.

⁶³ “Sayın Hemşehrimiz Nafia Vekilimiz Tevfik İleri'nin Yaptığı Konuşma”, *Çaykara*, S: 1830, 12 Eylül 1958, s.1.

⁶⁴ “Nafia Vekili Tevfik İleri'nin Rizelilere Hitabı: Her Sahada CHP'nin 27 Yıllık İcraatının Çok İlerisindeyiz”, *Zafer*, S:3252, 12 Eylül 1958, s.1, Nafia vekili Tevfik İleri beraberindeki heyet ile birlikte karayolu ile Rize'ye gelecektir, “Nafia Vekili Şehrimizde”, *Zümrüt Rize*, S: 2294, 9 Eylül 1958, s.1.

sayıyorum.” sözleriyle bölgeye sadece halkla temaslarda bulunmak gayesiyle geldiğini belirtmiştir.⁶⁵

“Bayındırlık Vekilinin Rize’de Söyledikleri” başlıklı yazıda İleri’nin örneklerle eski ve yeni iktidar arasında kıyaslama yaptığına değinilmiştir. İleri, DP’nin vatanın yükselmesi ve milletin refah ve saadetine çalışmaya devam edeceğini, birtakım iftira ve yalanlara kulak verilmemesi gerektiğini belirterek DP iktidarının Türkiye’nin hiçbir zaman mazhar olmadığı bir çalışma, kalkınma içinde bulunduğunu söylemiş ve halk tarafından alkışlanmıştır. İleri’nin Rize-İspir yolunun tamamlanması için gereken emirleri verdiği aktarılmıştır.⁶⁶ Tevfik İleri, memlekete ve Rize’ye Demokrat Parti iktidarının kazandırdığı eserlerin Türk milletinin ve Rizelilerin gözü önünde bulunduğunu söyleyerek;

“Muhafiflerimiz ne sokakta, ne gazete sütununda, ne meclis kürsüsünde müspet icraat sahasında bizi tenkit edemezler. Hiçbir mevzuda ‘Siz bizden gerisiniz.’ diyemezler. Çünkü her sahada 27 senelik icraatlarının kat kat ilerisindeyiz. Onun için şimdi faaliyetlerini tamamen iftiraya ve yalana hasretmişlerdir. Sevgili Rizeliler size bunlardan birkaç misal vereceğim. Gazeteler yazıyor, hem de büyük harflerle. Giresun’da 150 polis, bir bölük jandarma, CHP’li mebusları ve onları karşılamaya gelen Giresunluları coplarla dağıtmış. Bu çirkin, korkunç ve haince bir yalandır. Evvela değil Giresun’da şu anda beni dinleyen bir genç kızımızın bağırarak söylediği gibi, bütün Karadeniz vilayetlerindeki polis yekûnu 150’ye balığ olmaz. Hadise şu: CHP’li mebuslar Giresun’a geliyorlar. Kendilerine üç dört taksi hazırlanmış, idare heyetleri kendilerini taksiye buyur ediyor. Fakat sahilde biriken, CHP’li olan ve merak saikiyle gelen ve tesadüfen orada bulunan 100-150 kadar vatandaş görürce sırf bir hadise yaratmak kastiyle CHP’li mebuslar otomobillerine girmeyerek yürümeyi tercih ediyorlar. Buna kimse bir şey demiyor fakat emniyet müdürü dâhil 11 kişilik polis grubu bunların peşinden gitmek isteyen vatandaşlara yürüyüş kanunu hükümlerine göre mani oluyor. Dağılmalarını temin ediyor. Ne 150 polis ne de bir bölük jandarma, hatta ne de tek bir jandarma, ne de coplarla vatandaşlara vurmak. Yarın bu yalan haberi büyük manşetlerle ve maksadı mahsusla veren gazeteler, alakalı makamlar tekzip gönderince fikir hürriyeti, basın hürriyeti yoktur diye feveran ederler. Fikir hürriyetinin ve basın hürriyetinin temeli yalan haber vermeğe mi dayanıyor?” diyerek basına akseden bir olayın aslında nasıl gerçekleştiğini izah etmiştir.⁶⁷ CHP’ye yönelik eleştirilerde bulunan Tevfik İleri Rize’deki konuşmasını tamamladıktan sonra Artvin’e hareket etmiştir.⁶⁸

⁶⁵ “Nafia Vekilinin Hitabı”, *Zafer*, S: 3252, 12 Eylül 1958, s.4.

⁶⁶ “Bayındırlık Vekilinin Rize’de Söyledikleri”, *Rize’nin Sesi*, S: 2251, 12 Eylül 1958, s.1.

⁶⁷ “Nafia Vekilinin Hitabı”, *Zafer*, S: 3252, 12 Eylül 1958, s.4.

⁶⁸ “Nafia Vekilinin Hitabı”, *Zafer*, S: 3252, 12 Eylül 1958, s.4.

Tevfik İleri'nin Artvin Ziyareti

Hopa'ya gelen Tevfik İleri, belediye parkında vatandaşlara bir konuşma yapmıştır. CHP Genel sekreteri Kasım Gülek'e cevap veren İleri, Gülek'in vatandaşlar arasına nifak soktuğunu, 27 senelik CHP iktidarında memlekette hiçbir şey yapılmadığını söylemiştir. İleri “*DP iktidarının yaptığı iskele ve köprüyü görmedi mi?*” demiştir. Karadenizlilerin Demokrat Partili olduklarından ve DP'nin Karadeniz'de her yerden kuvvetli olduğundan söz eden ve vekil “*Bu memleketi 7 senede ne hâle getirdiğimizi görmeyen gözler kör olur.*” demiştir.⁶⁹

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ise Karadeniz seyahatlerinde bazı idare amirlerinin çıkardığı olayların üzücü olduğunu, Trabzon ve Giresun'da vatandaşlara ve milletvekillerine karşı emniyet mensuplarının tutumunun CHP'li milletvekillerinin soğukkanlılığı sayesinde büyük hadiselerle sebebiyet vermeden son bulduğunu söylemiştir. Milletvekillerinin halkla temasına hiç kimsenin engel olmaya hakkı olmadığını belirten Gülek, kendilerine karşı bu tedbirlere başvuranların bir bakanın gece hükümet konağı önünde açıkta hoparlörle konuşup politik propaganda yapmasına seyirci kaldığını dile getirmiştir. Gezdikleri yerlerde halkın huzursuz ve pahalı hayat şartlarından şikâyet ettiklerini belirterek Karadeniz'in başlıca mahsulü fındık ve tütünün fiyatlarının tatmin edici olmadığını, kesilen kredilerin tüccarı zor duruma soktuğunu söylemiştir. Birçok bölgede benzin ve gaz sıkıntısından köylerde çıra devrine döndüğünü, her yerde partizanlık ve siyasi baskıdan şikâyet edildiğini ifade etmiştir. Özellikle son seçimde DP adayı olan Trabzon Valisinden ve bir ocak başkanı gibi çalışmak için emir alan Sinop Valisinden halkın şikâyet ettiğini dile getirmiştir.⁷⁰

Trabzon Valisi söz konusu iddialar üzerine Cumhuriyet gazetesine bir mektup göndermiştir. Trabzon Valisi İsmail Hakkı Baykal, söz konusu mektubunda Kasım Gülek'in Trabzon'a gelişi dolayısıyla 2.9.1958 tarihli Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasında yer alan haberin gerçek olmadığını ifade etmiştir. Yurt içi gezisine çıkmış olan CHP'li vekillerin Trabzon'a gelişlerinde herhangi bir hadiseye zemin hazırlamayacak derecede sönük bir şekilde 20 kadar partili tarafından karşılandığını, vapurların geliş ve gidişlerindeki normal tedbirlerin dışında herhangi bir inzibati tedbir alınmadığını ve emniyet mensuplarının müdahalelerinin sadece yolcuların serbest inip binmelerini temine yönelik olduğunu ifade etmiştir. Milletvekillerinin rıhtımdan ayrıldıktan sonra yol üzerinde hasbihalde bulunmak amacıyla civardaki halkı davet edeceklerini beyan etmeleri ve “*Biz her yerde toplanan halk ile görüşürüz.*” demeleri üzerine bir başkomiserin kendilerine toplantı ve yürüyüş kanunun belli hükümlerini ve bu hükümlere aykırı hareketlerin bulunamayacağını nezaket dâhilinde hatır-

⁶⁹ “İleri, Hopa'da Gülek'e Çattı”, *Milliyet*, S: 2994, 12 Eylül 1958, s.1.

⁷⁰ “D. Parti Karadeniz'i Kaybetmiştir”, *Cumhuriyet*, S: 12254, 7 Eylül 1958, s.1,5.

lattığını söylemiştir. Mezkûr hadisesinin bundan ibaret olduğunu ifade eden Vali, yazılan yazıların tamamen gerçek dışı olduğunu belirtmiştir.⁷¹ Milliyet gazetesinde “Trabzon ile Giresun Valisi Tekzip Edildi” başlıkla verilen haberde Gülek’le seyahate çıkan 6 gazeteci bir tebliğle yazılarının değil, yazılarına gönderilen tekziplerin asılsız olduğunu bildirmişlerdir. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek’in Karadeniz illerine tertiplemediği ziyarete tarafsız İstanbul gazeteleri adına vazifeli olarak gönderilen Milliyet gazetesi muhabiri Nedret Selçüker, Cumhuriyet gazetesi muhabiri Erol Dallı, Hürriyet gazetesi muhabiri Ali Haydar Yeşilyurt, Vatan gazetesi muhabiri Alaettin Kutlu, Tercüman gazetesi muhabiri Ayhan Hünalp, Dünya gazetesi muhabiri Güngör Gökten müştereken bir tebliğ yayınlamışlardır.⁷²

Tevfik İleri’nin Erzurum Ziyareti

Artvin’den sonra Erzurum’a gelen İleri; şehirde milletvekilleri, Vali Nurettin Aynuksa, kolordu kumandanı, Belediye Reisi Edip Somun, DP il ve ilçe başkanı ve azaları, karayolu bölge müdürü tarafından karşılanmıştır. Tortum’da konuşan İleri, *‘Türk ve Müslümanların dostu yine Türklerdir.’* sözleri üzerine alkışlanmıştır. *‘Kardeşi kardeşe düşürmek isteyenlere asla itibar vermeyiniz.’* diyen İleri, bu sözlere kulaklarınızı tıkayınız, demiştir.⁷³ Erzurum-İspir-Rize yolunun inşaa çalışmalarını görmek için geldiğini belirten İleri, 12 günden beri Karadeniz’de on binlerce vatandaşa hitapta bulunduğunu aktarmıştır. İleri, CHP Erzurum Kongresinde konuşan 20’ye yakın CHP’li milletvekilinin konuşmalarına cevap vereceğini belirtmiştir. Seyahat intibalarını anlatacağını dile getiren İleri, Arhavili ve Hopalı vatandaşların kendisinden liman istediklerini aktarmıştır. Liman ve iskele işlerinin etüt ve projelerinin bir Hollanda şirketine ihale edilmiş olduğunu ve incelemeler sonunda neresi uygun çıkarsa limanın oraya yapılacağını söylemiştir. Muhalefetin, DP iktidarınca yapılan eserleri görmezden geldiğini, tahammül edemediğini belirterek köyüne su götürmeyen, bir metrelik yol, liman ve iskele, baraj, fabrika yapmayan, buna karşılık yol vergisi, okul mükellefiyeti, maden ocaklarında çalışma mükellefiyeti

⁷¹ “Trabzon Valisinin Mektubu”, *Cumhuriyet*, S: 12258, 11 Eylül 1958, 1,5.

⁷² “Trabzon ile Giresun Valisi Tekzip Edildi”, *Milliyet*, 18 Eylül 1958, s.1, Söz konusu tekzipte: “1. CHP Genel Sekreteri ve mebuslar Giresun’da saat 20’de karaya çıktıklarında karşılarında kendileri için hazırlanmış taksiler değil, polis cipleri buldular. Esasen il merkezi, taksi ile gidilecek kadar uzak değildi. 2. Bu ciplerden bazılarının Samsun ve Ordu plakaları taşıdığını sayın Giresun valisinin öğrenememiş olmasına ihtimal vermiyoruz.3. Giresun valisinin adedini 11 olarak gösterdiği emniyet mensuplarının hakiki adedini herhalde Emniyet Müdürü kadar sayın Giresunlular da bilmektedir. 4. Gazeteciler maalesef dövülmüşlerdir. 5. Tabanca gösterisi yapılmıştır. Mardin mebusu Şevket Dursun kendisini tartaklayan bir siviliden hüviyetini sorduğu zaman hüviyet varakası yerine tabanca namlusu ile karşılaşmıştır”, “Trabzon ile Giresun Valisi Tekzip Edildi”, *Milliyet*, S: 2300, 18 Eylül 1958, s.1, 5.

⁷³ “Sayın Tevfik İleri Şehrimizdeler”, *Doğu Ekspres*, S: 394, 13 Eylül 1958, s.1.

altında inim inim inleyen insanların karşına geçerek “*Asıl kalkınma bizim zamanımızdaydı.*” demelerinin ibretle kaydedilecek bir durum olduğunu söylemiştir. CHP’si Genel sekreterinin Erzurum’da “*Yapılan işler millete faydalı olmuyor.*” şeklindeki sözlerine temas eden İleri, millete faydalı olmayan iş ve eserlerin neler olduğu sorusunu yöneltmiştir.⁷⁴ İleri konuşmasında;

“Şu millete faydalı olmayan işlerimiz ve eserlerimiz hangisidir? Limanlar mı? Yoksa köy suları mı, yoksa barajlar mı, yoksa köye giden yollar mı? 4 iken 15’e çıkan şeker fabrikaları mı? Çimento fabrikaları mı? Tekstil fabrikaları mı? Zamanında sudan bir kilovat takat istihsal edemedikleri halde, şu anda senede yedi kilovat saatlik enerji istihsal eden ve 1960 yılında 13 milyar kilovat saat enerji istihsal edecek olan hidro-elektrik tesislerimiz mi? Yoksa yer altı suyunu yer üstüne çıkarıp çatlak topraklarımızı sulamak için açtırdığımız yüzlerce derin kuyu mu? Hangisi, bunları açıkça söylemeleri lazım. Yoksa bunlar bu aziz milletle alay mı ediyorlar? Ve politika sanatı bu kadar hafifliğe mütehammil midir? Bu sözleri dinleyince insan, tesadüfen de olsa bu kimselerin bir zamanlar, bu milleti nasıl idare ettiklerine hayret ediyor.” demiş ve DP iktidarı döneminde yapılan işleri anlatarak eleştirilere cevap vermiştir.⁷⁵

Erzurum’da tetkiklerde bulunan Tevfik İleri, yeni inşa edilmekte olan çevre yollarını, 6 milyon lira değerindeki bölge tesislerini, açılması planlanan Atatürk Üniversitesini, yarım milyon liraya yakın masraf yapılan kız ortaokul binasını, inşasına başlanmış olan Memleket Hastanesini, şehir içinden geçen derelerin ıslah işlemlerini görerek ilgili kişilerden bilgi almıştır.⁷⁶ Muhalefetin iktidara eleştirilerine cevap veren İleri, radyonun iktidar lehine yalan yayın yaptığı iddiasına hangi neşriyatın yalan olduğunu sorarak kendilerinin söylediklerine yalan denilemediğini ancak “*Radyo yalan neşriyat yapıyor.*” sözleriyle vatandaşın şüphe ve tereddüde düşmesinin sağlanmak istediğini ifade etmiştir.⁷⁷ Zonguldak Limanı hakkında açıklamalarda bulunan Gülek, büyük masraflarla yapılan limanın ilgisizlikten kullanılamaz hâle geldiğini, gemilerin limana yanaşmadığını, iki geminin aynı anda limana giremediğini, İnebolu Limanı’nın da dolduğunu, oraya da motorların yakında giremeyeceğini ve İnebolu’nun bir plaj limanı olarak kalacağını ifade etmiştir. Uğranılan yerlerde CHP’ye karşı büyük bir bağlılık ve sevgi görüldüğünü, DP’nin Karadeniz’i kaybettiğini, bir seçim yapılırsa Karadeniz’de CHP’nin kazanacağını dile

⁷⁴ “Tevfik İlerinin Konuşması”, *Zafer*, S: 3255, 15 Eylül 1958, s.4.

⁷⁵ “Tevfik İlerinin Erzurum Konuşması: CHP Bu Memleketin Tek Bir Köyüne Su Getirmesi”, *Zafer*, S: 3255, 15 Eylül 1958, s.1.

⁷⁶ Tevfik İlerinin Erzurum Konuşması: CHP Bu Memleketin Tek Bir Köyüne Su Getirmesi”, *Zafer*, S: 3255, 15 Eylül 1958, s.1.

⁷⁷ “Tevfik İleri’nin Erzurum’daki Konuşması-4”, *Doğu Ekspres*, S: 394, 18 Eylül 1958, s.1.

getirmiştir.⁷⁸ Tevfik İleri, muhalefetin gelecek seçimlerde DP diye bir şey kalmayacak sözlerine de şu şekilde cevap vermiştir:

“Ben, 1950’den sonra muhalefetin baş organının günleri saydığını hatırlarım. ‘İktidara gelmemize 330 gün kaldı, 329 gün kaldı.’ diye teşbih çeker gibi sayıp dururdu. 1954 geldi, olmadı, al baştan 1957 geldi, yine olmadı. Bu söz mühim değil fakat şu söze bakın: ‘Yarın iktidardan düşerlerse alın açık dolaşabilirler mi? İşte mesele buradadır.’ demiş. Bu millete kan kusturan, bu memleketi ölüm sessizliği içinde atıl bırakan ve 1946 yılında vatandaş reylerini gasp ederek mebus ve reisicumhur olan, milletin kin ve gayzından ürkererek meclisin ön kapısından değil, arka kapısından girmeye mecbur kalan ve 1950’de iktidarımızın başvekili önüne gelip, ‘Suçlulara yakışan bir halet içinde hayatım emniyette midir?’ diyen insanlar, bu memlekette dolaşabilecekler de, sekiz senede başarılan bu mucizevi eserlerin yapıcısı bizler alın akı ile dolaşamayacak mıyız?’⁷⁹

CHP Genel Sekreterinin benzin bulunamadığına dair hükûmete yönelik eleştirilerine de cevap veren İleri, ülkeye ithal edilen ve tüketilen benzin ve gaz rakamlarına ilişkin bilgi vermiştir. 1949 yılında 382 bin 800 ton gaz ve benzin ithal edilirken bu rakamın her sene artarak 1957 yılında 1 milyon 119 bin tona çıktığını, 49-50 yıllarına nazaran 3,5 misli arttığını ifade etmiştir. 1949’da tüketilen benzin ve gazın 344 bin 700 ton iken 1957 yılında tüketilen benzin ve gaz miktarı 1 milyon 193 bin tona yükseldiğini eklemiştir. Muhalefete yalan söylemenin kolay, yalanın altından kalkmanın güç olduğunu dile getiren İleri, daha sonra DP’ye yönelik diğer idealara cevap vermiştir.⁸⁰ CHP Genel Sekreterinin “*İktidar kredileri kesti, amma CHP’lilerin kredilerini kesti.*” sözlerine cevap vererek bunun da yalan olduğuna ancak doğru bir tarafı olduğuna temas etmiş; DP iktidarında en büyük kredileri alanların CHP’liler olduğunu, bu nedenle kredi kesilmesinden en çok onların zarar gördüğünü açıklamıştır. CHP Genel Sekreterinin DP iktidarının Irak’ta yaşanan ihtilalden korktuğu ve telaşa kapıldığı söylemlerine bunun yalan olduğunu ancak iktidarın hudutlarında meydana gelen her hadise karşısında dikkatli ve uyanık olacağını doğru olduğunu söylemiştir.⁸¹ Konuşmasında üniversite özgürlüğüne dair

⁷⁸ “D. Parti Karadeniz’i Kaybetmiştir”, *Cumhuriyet*, S: 12254, 7 Eylül 1958, s.5, “Gülele Karadeniz Gezisinden Döndü”, *Milliyet*, S: 2989, 7 Eylül 1958, s.5.

⁷⁹ “Tevfik İleri’nin Konuşması”, *Zafer*, S: 3255, 15 Eylül 1958, s.4.

⁸⁰ “Tevfik İleri’nin Erzurum’daki Konuşması”, *Doğu Ekspres*, S: 394, 18 Eylül 1958, s.1.

⁸¹ “Tevfik İleri’nin Konuşması”, *Zafer*, S: 3255, 15 Eylül 1958, s.4, Bkz. 14 Temmuz 1958 de İstanbul’da yapılacak Bağdat Paketi toplantısına katılmak üzere hazırlık yapan Irak’ta Kralı Faysal ve Başvekil Nuri Sait Paşa ani bir saldırı ile öldürülmüşlerdi. Irakta krallık sona ermiş Cumhuriyet kurulmuştu. Irak hadiselerinin istismar edilmesini önlemek ve orduda herhangi bir harekete engel olmak amacıyla Türk Kara Kuvvetleri’nde değişiklik yapıldı. 26 Ağustos 1958 de Kara Kuvvetleri Kumandanlığına Korgeneral Cemal Gürsel getirildi, Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul 1963, s.342-343.

konuşan İleri, “*Üniversite muhtar değil diyorlar.*” söylemine üniversitede bin kadar profesör ve doçentin ancak onunun bu düşüncede olduğunu dile getirmiştir. Bu kişilerin profesör cübbesi altında kendi ihtiraslarını genç dimağlara yayarken diğerlerinin ilmî işlerle meşgul olduğunu belirtmiştir.⁸² Tefvik İleri, Erzurumluların dakikalarca süren alkışları ve tezahüratları arasında konuşmasını şu sözlerle bitirmiştir:

Bizimle uğraşanlar, bizi yıkmaya çalışanlar, hakikatte bizimle değil, bu vatanın ve bu milletin kaderiyle oynamakta, onun parlak istikbalini yıkmaya ve boğmaya çalışmaktadırlar (Doğu Ekspres, 19 Eylül 1958:1). Hangi partiye mensup olurlarsa olsun hiçbir Türk vatandaşımın bu milletin kaderiyle oynar hale erişmesini temenni etmem. Ve böylesinin Allah tarafından ıslah edilmesini temenni ederim. CHP’si iktidara gelir mi? Gelmez mi? Allah bilir. Allah en sevdiği millet olan Türk milletinden alakasını kesip onu kaderi ile baş başa ve yüzüstü bırakmadıkça CHP’nin iktidara gelmesi bahis mevzu olamaz.⁸³

15 Eylül 1958’de Tefvik İleri, yeniden Trabzon’a geçmiştir. “Sayın Nafia Vekilimiz Tefvik İleri Aramızda” başlıklı haberde Rize-Artvin yolu ile Erzurum’a giden Tefvik İleri’nin bu bölgelerde incelemelerde bulunup geniş halk kitlelerine hitap ettikten sonra bir önceki günün sabahı Erzurum’dan hareket ederek Yusufeli, İspir, İkizdere yolu ile gece saatlerinde Trabzon’a ulaştığı bilgisi verilmiştir. İleri’nin güzergâh boyunca büyük bir tezahüratla karşılandığı aktarılmıştır. Bakanın İyidere’de milletvekilleri, vali, belediye başkanı, DP reisleri ve haberin yer aldığı Doğu gazetesinin sahibi tarafından karşılandığı belirtilerek aynı hafta içinde Ankara’ya hava yolu ile döneceği bildirilmiştir.⁸⁴

Tefvik İleri, bilhassa Erzurum-İspir-Rize yolu inşaatı ile İkizdere hidroelektrik inşaatını tetkik etmiş, İkizdere kazasında hemşerileri ile konuşmuştur. İleri, İkizdere yolunun genişletilmesini isteyen talepleri haklı bulduğunu belirtmiş, daha önce yolun kötü hâlini hatırlatarak yolu işler duruma getirmek için 20 milyon liradan fazla para harcandığının unutulmaması gerektiğini söylemiştir. İkizdere’de yapılmakta olan hidroelektrik tesisine de değinen İleri, Çamlık ve Cimil derelerinin bütün sularını 4-5 kilometre uzunluğunda tünellerle birleştiren ve asırlarca boşa akıp giden bu sudan Trabzon, Rize ve civarındaki kasabaların uzun vadeli ihtiyaçlarına cevap vermek üzere 17 bin kilovatlık bir elektrik üretecek olan ve 18 milyon liraya mal olacak olan, yüzde sekseni bitirilmiş bulunan bu inşaatı görmekten dolayı mutluluk duyduğunu dile getirmiştir. Projesi teknik üniversitenin bir doçenti tarafından

⁸² “İleri, Üniversite Muhtariyetine Dair Konuştu”, *Milliyet*, S: 2997, 14 Eylül 1958, s.1.

⁸³ “Tefvik İleri’nin Konuşması”, *Zafer*, S: 3255, 15 Eylül 1958, s.4.

⁸⁴ “Sayın Nafia Vekilimiz T. İleri Aramızda”, *Doğu*, S: 1225, 15 Eylül 1958, s.1.

yapılmış olan inşaatın güç tatbikatının tamamen Türk mühendisleri tarafından yapıldığını belirtmiştir. İleri, 4-5 sene önce geldiği İkizdere ile bugünkü gördüğü İkizdere arasında büyük farklar olduğuna değinerek hükümet konağı, ortaokulu, sağlık merkezi, banka binası, gazino, oteller ve şahsa ait diğer binalarıyla gelişen İkizdere'nin kendisini şaşırttığını söylemiştir. Tevfik İleri'nin bir sonraki gün Gümüşhane ve Bayburt'a gideceği bilgisi verilmiştir.⁸⁵

Tevfik İleri'nin Gümüşhane ve Bayburt Ziyareti

“Karadeniz”den Notlar” başlıklı yapılan haberde Tevfik İleri'nin gezileri sırasındaki izlenimler hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu yazıda şunlar belirtilmiştir:

Bu arada dikkati çeken bir şey oluyordu. Vatanın en ücra köşesinde bulunan vatandaşlar zaman zaman Vekilden buldozer istiyorlardı. Bu insanlar ki ömürleri boyunca yollarını kürek ve kazma ile ve hatta mükellef amale olarak yapan kişilerdi. Ve buldozerin B'sini dahi bilmezken şimdi vekilden buldozerler, greyderler istiyor ve isimleri mükemmel bir şekilde telaffuz ediyorlardı. Zira artık onlar da biliyorlardı ki bu makineler geceli gündüzlü yeni bir vatanın yolunu çizmekteydi.⁸⁶

Tevfik İleri daha sonra beraberindeki milletvekilleriyle Trabzon'dan Maçka, Hamsiköy, Zigana, Torul kaza ve nahiyelerine uğrayarak Gümüşhane'ye gelmiştir. Burada kendisini karşılayan ve tezahüratta bulunan vatandaşlara “Gümüşhane her zaman iktidarımızı destekleyen vilayetler arasındaki şerefli yerini muhafaza etmiş ve etmektedir.” demiştir. İleri, Gümüşhane Belediye Meydanı'nda kalabalık bir halk topluluğuna hitap etmiştir.⁸⁷

İleri konuşmasında “Asırlarca Türk köylüsünden daima alındı fakat hiçbir zaman verilmedi. 1950'den sonradır ki ilk defa iş başına gelmiş hükümet, Türk köylüsüne sadece verdi. Su verdi, yol verdi, mektep verdi ve hiçbir şey almadı.” demiş ve kendi iktidarlara döneminde halk yararına hizmetler yapıldığını vurgulamıştır. Gümüşhane'nin her zaman DP iktidarını destekleyen vilayetler arasındaki şerefli yerini muhafaza ettiğini ifade eden İleri, konuşmasını tezahüratlar arasında tamamlayarak Bayburt'a geçmiştir. Hükümet konağı meydanını dolduran binlerce Bayburtluya hitaben konuşan İleri, Adnan

⁸⁵ “Trabzon'un Kavuştuğu Yeni Eserler”, *Zafer*, S: 3256, 16 Eylül 1958, s.2, Bkz. “Hangi bölgede olursa olsun istenen şeyler hükümetin programında mevcut bulunuyor ve soranlara mevzuunun durumları derhal bildiriliyordu. Bu hadise, vatandaşlar üzerinde gayet müspet intibaalar yaratıyor ve onlara her ihtiyacın devletçe ele alındığını görmenin huzurunu veriyordu. Liman, iskele, devlet ve köy yolları, dere ıslahı taşkından koruma, köprü yapımı, içme suları elektrik santralleri gibi bütün çalışmalar birer birer dile getiriliyor ve böylece vekil, vatandaşlar huzurunda hükümetin yaptığı ya da yapacağı işlerin hesabını veriyordu”, “Karadeniz”den Notlar”, *Zafer*, S: 3249, 16 Eylül 1958, s.2.

⁸⁶ “Karadeniz”den Notlar”, *Zafer*, S: 3256, 16 Eylül 1958, s.2.

⁸⁷ “Bayburt Vilayet Merkezi Oluyor”, *Zafer*, S: 3257, 17 Eylül 1958, s.1.

Menderes ile bir telefon görüşmesi yaptığını ve Menderes'in kendisine 1954'te Bayburtlulara uzun yıllardır çok arzu ettikleri Bayburt'un vilayet olmasını vadettiğini aktarmıştır. Menderes'in konuya ilişkin olarak yapılan hazırlık ve çalışmaların sona erdiği, hükûmetin Bayburt'un il olmasına yönelik kararının vatandaşlara iletilmesini istediğini aktarmıştır. Tevfik İleri'nin bu sözü meydana dolduran binlerce Bayburtlu tarafından dakikalarca alkışlanmıştır. Tevfik İleri, sekiz seneden beri yapılan pek çok işe rağmen yapılması gereken daha birçok işin olduğuna işaret ederek asırlık ihmallerin geri bıraktığı memleketi en kısa zamanda yükseltip medeni seviyeye ulaştırmanın 1950'den sonra DP'ye nasip olduğunu söylemiştir.⁸⁸ Karadeniz Bölgesi ve doğu illerinde vekâleti ile ilgili tetkikler yapmak üzere 15 günlük bir geziye çıkmış olana Nafia Vekili Tevfik İleri, beraberindeki milletvekilleri ve heyetle Samsun'dan kara yolu ile Ankara'ya dönmüştür.⁸⁹

Sonuç

Türk siyasi yaşamında önemli bir yeri olan Tevfik İleri, 1950 yılında yapılan seçimler sonucunda Samsun milletvekili seçilerek siyasete adım atmıştır. Parti içinde zamanla mevkisi yükselen İleri, Demokrat Parti'de üst düzey görevlerde bulunan isimler arasında yer almıştır. DP'nin iktidara gelmesiyle Birinci Menderes Kabinesi'nde önce ulaştırma bakanı olarak görev alan İleri'ye daha sonra Millî Eğitim Bakanlığı görevi verilmiştir. Beşinci Menderes Kabinesi'nde devlet vekili ve başvekil yardımcısı olarak yer alan Tevfik İleri, aynı kabinede Ethem Menderes'ten sonra 19 Ocak 1958'de Nafia (Bayındırlık) Bakanlığına getirilmiştir. İleri, 1958-1960 yılları arasında bayındırlık bakanlığı görevini sürdürmüştür. Bayındırlık bakanı olduğu 1958 yılının eylül ayında on beş gün sürecek olan Doğu Karadeniz Bölgesi seyahati dâhilinde İnebolu, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin ve Bayburt'u ziyaret etmiştir. İleri, ziyaret ettiği şehirlerde bakanlığını ilgilendiren konularla ilgili tetkiklerde bulunmuştur. Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yaptığı geziye İnebolu'dan başlayan İleri, gidilen bölgelerde kalabalık halk kitleleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Ziyaret edilen vilayetlerde DP iktidarının Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde olmak üzere tüm Türkiye'deki sekiz yıllık icraatları anlatılmıştır. Demokrat Parti'nin son iktidar yıllarına denk gelen zaman aralığında gerçekleşen ziyaretler dikkate değer bir özellik taşımaktadır. Ülkenin siyasi, iktisadi, sosyal meselelerle meşgul olduğu bir dönemde Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yapmış olduğu bu ziyaretler iktidar ve millet ilişkilerinin durumunun tahlil edilmesi açısından önem arz etmiştir. İleri, bu geziler yoluyla halkın durumu bizzat yerinde müşahede

⁸⁸ "Bayburt Vilayet Oluyor", *Zafer*, S: 3257, 17 Eylül 1958, s.4.

⁸⁹ "Nafia Vekili İleri Ankara'ya Döndü", *Zafer*, S:3259, 19 Eylül 1958, s.1.

ederken halk da sorunlarını, isteklerini devletin en etkili makamına aracı olmadan doğrudan iletme imkânını bulmuştur. İleri, gittiği bölgelerde yaptığı konuşmalarda DP iktidarının gayesinin Türkiye'yi güçlü ve kalkınmış bir ülke hâline getirmek olduğunu aktarmıştır. Bayındırlık işleri ile ilgili inceleme ve tetkiklerde bulunarak yapılan ya da yapımı devam eden imar faaliyetlerini yerinde denetlemiştir. Tevfik İleri, Karadeniz Bölgesi'ndeki incelemeleri kapsamında Karadeniz şehirlerinin tamamını ilgilendiren liman konusuna dair bilgiler vererek devam eden projeleri yerinde kontrol etmiştir. Giresun, Ereğli ve Zonguldak limanlarının durumuna ilişkin gelişmeler halka aktarılmıştır. Karadeniz Bölgesi dışında yurdun diğer yerlerinde devam eden projelere dair bilgi verilmiştir. İleri, ziyaret ettiği şehirlerde DP'nin iktidar olduğu dönem ile DP'den önceki CHP iktidarı dönemini mukayese ederek kendi iktidarları döneminde önemli işlerin ve icraatların gerçekleştiğini vurgulamıştır. Barajlara dair de açıklamalarda bulunan İleri, Hirfanlı Barajıyla ilgili bilgi vererek barajların ülkeye olan katkılarını anlatmıştır. Samsun'daki ziyaretinde Samsun Limanı ve Samsun Havaalanı inşaatını tetkik etmiştir. Ordu sahil yolu, Rize-İspir yolu, Karadeniz sahil yoluna dair bölgede incelemelerde bulunmuştur. Tevfik İleri'nin Karadeniz ziyaretlerinin başladığı zaman aralığında Karadeniz seyahatine çıkan CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in DP politikalarını eleştirmesi iktidar ve muhalefet arasındaki gerilimin daha da artmasına neden olmuştur. Tevfik İleri, Karadeniz seyahati kapsamında DP ve Bayındırlık Bakanlığını eleştirenlere konuşma yaptığı yerlerde cevap vermiştir. İleri, hem mahalli hem de umumi ülke sorunları üzerine konuşmalar yapmıştır. Halkın siyasete dair nabzının tutulması açısından siyasilerin yurt içinde gerçekleştirdiği ziyaretler dikkat çekmektedir. Gidilen bölgenin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yapısını incelemek bakımından söz konusu ziyaretler önemli bilgiler vermektedir.

KAYNAKLAR

1. Gazeteler

“Bayındırlık Vekilinin Rize’de Söyledikleri”, *Rize'nin Sesi*, S: 2251, 12 Eylül 1958.

“İleri, Üniversite Muhtariyetine Dair Konuştu”, *Milliyet*, S: 2997, 14 Eylül 1958.

“Nafia Vekili Tevfik İleri'nin Rizelilere Hitabı: Her Sahada CHP'nin 27 Yıllık İcraatının Çok İlerisindeyiz” *Zafer*, S:3252, 12 Eylül 1958.

“Sayın Hemşerimiz Nafia Vekilimiz Tevfik İleri'nin Yaptığı Konuşma”, *Çaykara*, S: 1830, 12 Eylül 1958.

“Tevfik İleri Ordu'da Binlerce Ordulu Vatandaşa Hitap Etti”, *Zafer*, S: 3249, 9 Eylül 1958.

“Tevfik İleri'nin Erzurum'daki Konuşması”, *Doğu Ekspres*, S: 394, 18 Eylül 1958.

“Tevfik İleri'nin Erzurum'daki Konuşması-4”, *Doğu Ekspres*, S: 394, 18 Eylül 1958.

“Tevfik İlerinin Erzurum Konuşması: CHP Bu Memleketin Tek Bir Köyüne Su Getirmesi”, *Zafer*, S: 3255, 15 Eylül 1958.

“Tevfik İlerinin Sinop'ta DP Hamlelerine Dair İzahı”, *Zafer*, S:3245, 5 Eylül 1958.

“Milli Savunma Bakanı İstifa Etti”, *Akşam*, S: 14307, 20 Ocak 1958.

“Şemi Ergin İstifa Etti”, *Milliyet*, S: 2764, 20 Ocak 1958.

“Son Kabine Değişikliği Hakkında”, *Ulus*, S: 12533, 21 Ocak 1958.

“Tevfik İleri Karadeniz Seyahatine Çıkıyor”, *Zafer*, S: 3243, 3 Eylül 1958.

“V. Menderes Hükümetinde Değişiklikler”, *Cumhuriyet*, S: 12250, 3 Eylül 1958.

“Biz Yüzde Yüz Milletın Olan İlk Hükümetiz”, *Zafer*, S: 3246, 6 Eylül 1958.

“D. Parti Karadeniz'i Kaybetmiştir”, *Cumhuriyet*, S: 12254, 7 Eylül 1958.

“DP Bu Vatandı Cennet Yapacaktır”, *Zafer*, S: 3247, 7 Eylül 1958.

“Gülek Karadeniz Gezisinden Döndü”, *Milliyet*, S: 2989, 7 Eylül 1958.

“İleri, 'Allah CHP'den Razı Olsun Dedi”, *Milliyet*, S: 2989, 7 Eylül 1958.

“Tevfik İleri'nin Nasihati”, *Cumhuriyet*, S: 12254, 7 Eylül 1958.

“Tevfik İleri Sevgi İle Karşılandı”, *Zafer*, S: 3248, 8 Eylül 1958.

“Tevfik İleri Şehrimizde Bekleniyor”, *Halk*, S: 5210, 8 Eylül 1958.

“Karadeniz'den Notlar”, *Zafer*, S: 3249, 9 Eylül 1958.

“Nafia Vekili Şehrimizde”, *Zümrüt Rize*, S: 2294, 9 Eylül 1958.

“Sayın T. İleri Bugün Şehrimize Geliyor”, *Çaykara*, S: 1827, 9 Eylül 1958.

“Tevfik İleri Giresun'da”, *Zafer*, S: 3249, 9 Eylül 1958.

“Tevfik İleri'nin Nasihati”, *Cumhuriyet*, S: 12256, 9 Eylül 1958.

“Tevfik İleri'nin Ordu Konuşması”, *Zafer*, S: 3249, 9 Eylül 1958.

“N. Vekili Dün Akşam Şehrimize Geldi”, *Çaykara*, S: 1828, 10 Eylül 1958.

“Nafia Vekili Tevfik İleri Geldi”, *Hizmet*, S: 294, 10 Eylül 1958.

“Tevfik İleri Dün Geldi”, *Halk*, S: 5212, 10 Eylül 1958.

“Trabzon Valisinin Mektubu”, *Cumhuriyet*, S: 12258, 11 Eylül 1958.

“İleri, Hopa'da Gülek'e Çattı”, *Milliyet*, S: 2994, 12 Eylül 1958.

“Nafia Vekilinin Hitabı”, *Zafer*, S: 3252, 12 Eylül 1958.

“Sayın Tevfik İleri Şehrimizdeler”, *Doğu Ekspres*, S: 394, 13 Eylül 1958.

“Sayın Nafia Vekilimiz T. İleri Aramızda”, *Doğu*, S: 1225, 15 Eylül 1958.

“Tevfik İleri'nin Konuşması”, *Zafer*, S: 3255, 15 Eylül 1958.

“Karadeniz'den Notlar”, *Zafer*, S: 3256, 16 Eylül 1958.

“Trabzon'un Kavuştuğu Yeni Eserler”, *Zafer*, S: 3256, 16 Eylül 1958.

“Bayburt Vilayet Merkezi Oluyor”, *Zafer*, S: 3257, 17 Eylül 1958.

“Nafia Vekili İleri Ankara'ya Döndü”, *Zafer*, S:3259, 19 Eylül 1958.

“M. Savunma Bakanı Şemi Ergin İstifa Etti”, *Cumhuriyet*, S: 12029, 20 Ocak 1958.

“Karadeniz'in Her Yerinde Abideler Yükseliyor”, *Zafer*, S: 3244, 4 Eylül 1958.

“Trabzon ile Giresun Valisi Tekzip Edildi”, *Milliyet*, S: 2300, 18 Eylül 1958.

“Tevfik İleri Dün İnebolu’da Hararetle Karşılandı”, *Zafer*, S: 3244, 4 Eylül 1958.

“Demokrat Parti Karadeniz’i Şimdiden Kaybetmişti”, *Ulus*, S: 12722, 7 Eylül 1958.

“Tevfik İleri Trabzon’da ‘Bu vatan Bizimdir’ Dedi”, *Zafer*, S: 3251, 11 Eylül 1958.

2. Telif Eserler

AKIN, Rıdvan, *Gazi’den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.

APUHAN, Recep Şükrü, *Öteki Menderes*, Timaş Yay., İstanbul 1996.

BOZKURT, Abdurrahman *Cumhuriyetin İkinci Eğitim Mimarı Tevfik İleri*, İdil Yay., İstanbul 2012.

BURÇAK, Rıfkı Salim, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, Olgaç Matbaası, Ankara 1979.

ÇONGUR, H. Rıdvan , *Büyük Türk Milliyetçisi Tevfik İleri*, Gaye Yay., Ankara 1987.

DEMİRBILEK, Sinan, *Demokrat Partililerin Anılarında Yassıda*, Gülmat Matbaacılık, İstanbul 2012.

ERER, Tekin, *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963.

ERER, Tekin, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti*, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

Her Yönüyle Tevfik İleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995.

İLERİ, AKSOY, Cahide, *Babam Tevfik İleri*, Ayıldız Matbaası, Ankara 1977.

İLERİ, AKSOY, Cahide, *Tevfik İleri Yassıda ve Kayseri Günlükleri*, Ötüken Yay. İstanbul 2003.

İNSEL, Ahmet – BAYRAMOĞLU, Ali vd., *Türkiye’de Ordu*, Birikim Yay., İstanbul 2004.

KAYA, Tuba, *Tevfik İleri ve Türk Eğitim Sistemindeki Yeri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2014.

OKUDAN, İskender, *Maarif Vekili Tevfik İleri*, Nobel Yay., Ankara 2011.

ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM IX. Dönem (1950-1954), C. VII, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay., 2006.

TOPUZ, Hıfzı, *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

YALSIZUÇANLAR, Sadık, *Vefa Apartmanı*, Profil Yay., İstanbul 2017.

YILDIRIM ,Tahsin, *Bir Güzel İnsan Tevfik İleri*, Önder Basın Yay., İstanbul 2017.

DEVLET, KOMİTACI, KÖYLÜ ÜÇGENİNDE MAKEDONYA'DA BİR KÖY; ZERVİ ÇİFTLİĞİ HADİSESİ*

Alper Fatih EKİNCİ**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve milliyetçilik akımının yükselmesine paralel olarak Balkanlarda ayrılıkçı ulusal hareketler ortaya çıkmıştı. Makedonya bölgesini kendi topraklarına katmak isteyen birçok devlet vardı. Bunlar görünürde Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırlar olurken arka planda çıkarları doğrultusunda hareket eden Avrupalı devletler de bu gruba dahildi. Bölgede varlık-yokluk mücadelesi veren Osmanlı Devleti ise iştahı kabaran bu mütegalibe unsurlar ve devletler karşısında ısrarla tutunmaya çalışmaktaydı. Makedonya bölgesinde Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran gruplardan biri Bulgarların kurduğu çetelerdi. Milliyetçi hareketler bir müddet sonra ihtilalci, sosyalist ve anarşist ideolojilerle bütünleştikten sonra daha ilkel ve saldırgan bir tarza büründü. Bunlar şehirlerde bombalı saldırılar ve adam kaçırma gibi eylemlerinin yanında kırsal bölgelerde de köy baskınları başta olmak üzere birçok faaliyet içerisindeydiler. 1905 yılında gerçekleşen Zervi hadisesi Osmanlı askeri ve Bulgar eşkıyasının karşı karşıya kaldığı yüzlerce olaydan sadece biridir. Bu hadise özelinde Makedonya'daki ayrılıkçı hareketlerde, komitacıların ve köylünün tutumlarına karşılık devletin çözüm çabaları incelenmeye ve Makedonya meselesi anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Balkan sorunu, Makedonya meselesi, komitacılık, eşkıyalık, Zervi.

STATE, COMITADJİ KOMİTACI, A VILLAGE IN MACEDONIA IN THE PEASANT TRIANGLE; ZERVİ FARM CASE

ABSTRACT

The separatist national movements emerged in the Balkans during the fall of the Ottoman Empire and the rise of nationalism. Many states sought to annex the Macedonian region, where Bulgarians, Greeks and Serbs resided. Nevertheless, they were triggered by the interested European states in the background. The Ottoman Empire, which was struggling for existence in the region, persistently

* *Gönderim Tarihi: 19.01.2023.Kabul Tarihi: 01.02.2023.*

** *Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, SBE, ORDU. alperekinci045@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1497-4741.*

tried to hold on to the region. One of the groups that disturbed the Ottoman Empire the most in the Macedonian region was the gangs formed by the Bulgarians. After a while, the nationalist movements became more primitive and aggressive, which eventually integrated with the revolutionary, socialist and anarchist ideologies. They were involved in many activities, such as bomb attacks, city kidnappings, and village raids in rural areas. The Zervi incident occurred in 1905 and was only one of the hundreds of events that Ottoman soldiers and Bulgarian bandits faced. This study reviews the Macedonian issue case, examining the state's responses to the attitudes of the *comitadji* and the peasants' involvement in the separatist movements in Macedonia.

Keywords: Balkan problem, Macedonian question, committee, banditry, Zervi.

Giriş

Tarihsel olayları genellemek pozitif bilimlerde olduğu gibi bilimin metodunda olan bir yaklaşımdır. Genelleme yapmak olayların tekil ayrıntılarından kurtarıp ortak sebepleri bulmada kullanılan bir usul olarak kabul edilebilir. Olaylar arasında ilişki kurarak birbirleriyle olan bağların kurulmasını da sağlar. Sebep-sonuç ilişkilerinin anlaşılmasına yardımcı olur. Bu genellemeler çeşitli şekillerde yapılabilir. İncelenen olay mevcut ana tarih çizgisi veya tezlerinden biri içinde değerlendirmek en çok yapıları olsa gerektir. Daha ziyade makul ve tarih metoduna uygun olan aynı dönem içinde farklı olaylarla karşılaştırmaktır. Ancak genelleme yapmanın bazı problemleri noktaları da vardır. Her şeyden önce olayların tekliği, hepsinin birbirinden farklı oluşu dikkate alınmak durumundadır. Coğrafi, kültürel, sosyal yapı bakımından farklı yerlerde yaşanan olayları karşılaştırmak ve sonuçlar elde etmek bazı eksikliklere ve yanlışlıklara sebep olabilir. Farklı zaman dilimlerindeki olaylarla karşılaştırmak ise metodolojik açıdan anakronik yaklaşıma sebep olur. Bütün olayların yaşanması ve gerçekliği kendine hastır. Farklı zaman, mekân ve kültürde olgular ve bağlam farklılaşır. Bu sebeple tarihi olayların genellenerek incelenmesi kaçınılmaz ise de onların kendine has oluşları gözden kaçırılmamalıdır. Her tarihi olay kendi içinde anlamlı bir bütünlük arz eder.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti kendisini meşgul eden birçok problemle uğraşmak zorunda kaldı. Bu problemlerden en önemlilerinden birisi de Makedonya meselesiydi. Bu sorun Balkan milliyetçiliğinin oluşumu ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bu sorun yalnızca Osmanlı Devleti'yle sınırlı kalmamış zamanla uluslararası bir meseleye de evrilmiştir. Makedonya coğrafi konumu itibarıyla Balkanların ortasında yer alması hem Balkan devletleri ve milletlerinin hem de Avrupalı büyük güçlerin dikkatini çekmiştir. Bu mesele günümüze kadar gelmiştir. Olayların bir türlü durulmadığı, konu ağının hayli zengin olduğu bu bölge doğal olarak tarihçileri de cezbetmiştir. Konunun önemi yerli-yabancı tarihçilerin ilgisini çekmiş ve bu alanda

bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bu arada bilimsel monografilerin sayısında da önemli bir artış olmuştur. Makedonya meselesi hakkındaki monografik literatür genellikle alışlagelmiş bir çerçevede, öncelikle tarihi olaylar ve ilişkiler örgüsünü yeniden-kurma hedefine yönelik olarak ele almaktadır.¹

Bu çalışmalarda dikkati çeken husus genelde belirli tarihler arasında, faaliyetlerin biçimi, komitacılık, millet sistemi ve milliyetçiliğin gelişimi, yabancı devletlerin etkisi ve meselenin uluslararası hale gelmesi gibi konular üzerinde yoğunlaşmış olmasıdır. Bu konularda çeşitli sınırlamalara gidilmişse de olayların genel bakış açısıyla incelendiği dikkati çekmektedir. Zaman zaman Cuma-i Bala ve İlinden isyanları, Kruşova olayı, Yanıklı köyü baskını veya Rus konsoloslarının öldürülmesi gibi özel olayları inceleyen monografiler varsa da bu dönemde yaşanan olayların çokluğuna karşın bu incelemeler fazla yer tutmazlar. Birçok özel olaya tezlerde ve kitaplarda mevcut ileri sürülen fikri desteklemek amaçlı olarak birkaç cümle ile değinilmekle yetinilmiştir. Yaşanmış birçok özel olay genellemeler arasında kaybolup gitmiştir. Monografik olarak ele alınan olaylar da genellikle iç ve dış basında ve kamuoyunda yer bulmuş, hakkında hayli yazılar yazılmış olanlardır. Yani bir başka ifadeyle özellikle yabancı basının kendilerini doğrudan ilgilendiren meselelerle ilgili olarak seçerek kendi kamuoyunun dikkatini çeken veya ilgilendirmesini istediği olaylar konusunda araştırmalar yoğunlaşmaktadır.² Özellikle tezler ve kitaplar Makedonya meselesini bir komitacılık tarihi, uluslararası bir sorun, Balkanların Osmanlıdan kopuş tarihinin bir parçası olarak görüp anlatmasına karşın olayları tek tek incelemekten ziyade bütüncül bakmış, sebep sonuç ilişkileri ve uluslararası diplomasi üzerinden anlatmışlardır. Ancak Makedonya’da ilk yaşandığında kamuoyunda geçici bir yer bulmuş dolayısıyla daha sonraki dönemlerde tarihin ve tarihçilerin pek de ilgi alanına girmemiş kenarda köşede kalmış olmasına karşın büyük hasar ve travmalara sebep olmuş birçok olay

¹ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, İstanbul 2001, s. VII-X.

² Özellikle Avrupa kamuoyunda dikkati çeken Selanik Banka ve Fransız Vapuru bombalaması, yabancı konsolosların öldürülmeleri, Mis Stone olayı gibi olaylar hayli yankı uyandırmıştı. Bkz. Dilek Gücel, *Osmanlı Arşiv Belgeleri İle Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İzmir 2014; Hakan Tan, “Balkan Savaşı Öncesi Bulgar Komitelerinin Müslüman Köy Baskınları: Yanıklı (Hamidiye) Köyü Örneği” *Studies Of The Ottoman Domain*, C: 7, S: 12, (?) 2017; Hasip Saygılı, “1903 Makedonya’sında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski’nin Katli”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: 39, S: 39, Ankara 2013; Hasip Saygılı, “Sultan II. Abdülhamid’in Meşruiyet Krizi: 1903’te Mitroviçe’de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina’nın Öldürülmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, C: 20, S: 20, Ankara 2014; Suzan Ertürk, *Balkanlar’da Aşırı Milliyetçi Bir Örgütlenme: Makedonya-Edirne Dahili İhtilal Teşkilatı (1893-1912)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2018; Yakup Ahabab, “Amerikan Ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C: 1, S: 1, Trabzon 2015.

yaşanmıştır. Makedonya eşkıyalık-komitacılık tarihi günümüzde unutulmuş veya işlenmemiş yüzlerce olayla anılmaktadır. Bu sebeple Balkanlara bir dönem damgasını vurmuş ve Makedonya meselesi ile özdeşleşmiş komitacılık hareketleri sırasında yaşanan olayları tek tek ele alıp monografik çalışmalar yapmak tarihsel genellemelerin hata payını azaltacağı gibi olayların tekillliği üzerinden anlamamızı da kolaylaştıracaktır. Bu çalışmada ele alınan Zervi çiftliği olayı da bu çerçevede değerlendirilebilir ve anlaşılabilir.

Makedonya Meselesi

20. yüzyılın başlarında Makedonya, Balkan coğrafyasının ortasında merkezi bir konumda bulunmaktaydı. Çeşitli iklim özelliklerine sahip olmasının yanında verimlilik, kültür, sosyal, idari ve etnik açıdan birçok farklılığı da bünyesinde barındırmaktaydı. Makedonya kelimesi 19. yüzyıldan itibaren bir coğrafi terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Osmanlı açısından burası Edirne, Selanik, Manastır, Yanya, İşkodra ve Kosova vilayetlerinde toprakları olan bir bölgeydi. Makedonya tabiri Osmanlı bilincine iç ve dış mesele haline geldikten sonra hayli geç girmiş ve kabul görmüştü. Kavramın Osmanlı bürokrasi ve kamuoyuna siyasal bir problem olarak girmesinden dolayı olsa gerek bölge Osmanlı tarafından Vilayet-i selase (Manastır-Kosova Selanik) olarak adlandırılmaya devam edilmiştir.³

Makedonya meselesi, Avrupalılar tarafından Doğu meselesinin bir parçası olarak görülmüştür. Bölgede Osmanlı hakimiyetinin zayıflaması sonucunda bu boşluğu kendi çıkarları doğrultusunda doldurmak isteyen Avrupalı devletler başta Makedonya olmak üzere Balkan coğrafyasıyla yakından ilgilendiler.⁴ Bulgarlar Berlin Antlaşması sonrasında Makedonya üzerinde hak iddia etmeye başlamışlardı. Bulgarların bu taleplerine karşılık Yunanlılar ve Sırp da kendi iddialarını dile getirmeye başladılar. Ayrıca kendi ulusal örgütlerinin odağını Makedonya bölgesine çevirerek hakimiyet mücadelesine giriştiler.⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden sonra Ayastefanos Antlaşması imzalanmış ve Büyük Bulgaristan kurulmuştu. Makedonya bölgesi büyük oranda Bulgaristan'ın sınırları içerisinde kalmaktaydı. Aynı yıl Berlin Antlaş-

³ Adanır, *a.g.e.*, s. 2-3; bkz. Hüseyin Savaş, "Türk Siyasal Tarihinde Makedonya Sorunu" *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 13, S: 1-2, Bursa 1992.

⁴ Fatma Gül Özküçük, *I. Meşrutiyet Dönemi Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 30.

⁵ Ali Dikici, "Osmanlı Makedonyası'nda Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı" *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: 6, S: 24, Ankara 2010, s.75-108; Güler Yarcı, "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913), *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S: 1, (?) 2013, s. 84-87.

ması'nın imzalanmasıyla Ayastefanos Antlaşması geçerliliğini kaybetmişti. Büyük Bulgaristan da üçe bölünmüştü. Tuna vilâyetini içeren kısım Bulgaristan Prenslığı olarak tesis edilirken güney bölgesi Doğu Rumeli adı altında özerk bir eyalet haline getirildi. Makedonya bölgesini kapsayan kısım ise reformlar yapılması şartıyla Osmanlı idaresine bırakıldı. Bulgaristan Prenslığı 1885'te Doğu Rumeli vilâyetini sınırlarına kattı ve sonrasında Makedonya'yı hedef aldı. Bulgarlar Makedonya'daki nüfuslarını güçlendirmek ve kendilerine rakip olarak gördükleri Yunan etkisini kırmak için kilise ve okul politikası yürütmeye başladılar. Osmanlı Devleti'nde dini örgütlenmelerin Gayrimüslim tebaanın eğitim üzerindeki etki ve nüfusları, kendi ulusçu anlayışlarını halka aktarma fırsatı vermişti⁶. Bunu da Bulgar Eksarhlığı aracılığıyla gerçekleştirdiler. Bu politikanın başarılı bir biçimde uygulanması ile Bulgar etkisi gittikçe artmaya başlamıştı. Bunun üzerine Sırp hükümeti de benzeri bir politikayı hayata geçirmeye çalıştı. Aynı şekilde Rum patrikhanesi ve Yunan hükümeti de karşı faaliyetlerini arttırdı. Böylece 19. yüzyılın sonlarında Makedonya'da bir çeşit kültür savaşının yanında askeri, siyasi, politik bir savaş yaşanmaya başlandı.⁷

Bulgarlar Makedonya'da yaşanan mücadelede sadece okul ve kilise politikalarıyla sınırlı kalmadılar. Slav nüfusu harekete geçirebilmek için gizli devrim komiteleri kurdular. Makedonya üzerinde hak iddia eden Yunan ve Sırp milliyetçileri Bulgarların bu girişimine hemen tepkilerini dile getirdiler. Hükümetleri yalnızca, Makedonya'yı kendi sınırlarına dahil etmek için siyasi olarak uygun bir ortamın oluşmasını beklemekteydi. Tüm bunlar Avrupa barışını tehdit eden bir krizin ortaya çıkmasına neden oldu. Makedonya meselesi böylece Doğu meselesinin bir parçasını oluşturdu.⁸

Tarih boyunca Balkanlar coğrafyasında yönetici iktidar zümrenin karşısında olanların başvurduğu en önemli yöntem silahlı düzensiz gruplar oluşturmaktır. Müslümanlar yüzyıllardır orada yaşamalarına rağmen, Balkan ulusçuluğu ve Avrupa kamuoyu bilincinde istilacı olarak nitelendiriliyorlardı. Balkanlarda eşkıyalık hareketleri milli ve dini sebeplerin yanında sosyal adaletsizliklere karşı bir tepki olarak da ortaya çıkabilmekteydi. Bunların dışında sıradan eşkıyalık hareketleri de bulunmaktaydı. Her ne sebepten olursa olsun Balkanlar'da haydutlar, çeteler, çetnikler, kleftler gibi başıbozuk gruplar önemli bir eşkiya aktör olarak vardılar. Bundan dolayı da Osmanlı yönetimine karşı düzenlenen tüm siyasi tasarımlarda yer aldılar.⁹

19. yüzyıl sonunda yapılanmalarını sağlamlaştıran örgütler, 20. yüzyıl başında büyük çaplı eylemlerine başladılar. Halkın önemli bir bölümünden

⁶ Meltem Begüm Saatçi, "Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usuller", *Karadeniz Araştırmaları*, C:6, S:23, Güz 2009, s.16.

⁷ Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", *DİA*, C: 27, Ankara 2003, s. 440.

⁸ Adanır, *a.g.e.*, s. 1; Hakan Tan, "Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C: 15, S:1, Sakarya 2013, s. 47.

⁹ Güncel, *a.g.e.*, s. 206.

destek aldıkları gibi Avrupa devletlerinden de açıktan veya üstü kapalı olarak destek almaktaydılar. En ses getiren eylemlerini 1903 yılında gerçekleştirdiler. Kutsal İinden gününde Makedonya'nın Manastır bölgesinde bir ayaklanma başlattılar. Ayaklanma Manastır'ın dışına taşırılmadı. Ayaklanma sırasında komiteler Makedonya'da uygulanması gereken yöntemler hakkında fikir ayrılıklarına düşmüştü. Bu ortam Osmanlı kuvvetlerinin lehine oldu ve ayaklanma kısa sürede bastırıldı. Her ne kadar ayaklanma bastırılmışsa da bir kısım ayaklanmacının hedeflediği Avrupa'nın dikkatini çekme yahut da Avrupa müdahalesi sağlanmış oldu. Osmanlı yönetimi sorunları gidermek için Hüseyin Hilmi Paşa'yı bölgeye Genel Müfettiş olarak atadı. Hilmi Paşa bu görevi esnasında bazı başarılar elde etse de Avrupalı devletler müdahalelerine devam ettiler. Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından diğer Avrupa devletlerinin de onayı alınarak Viyana ıslahat programı hazırlanmıştı. Bu program Avrupa desteğini isteyen komitacıları memnun etmemişti. Bu nedenle bölgede yeniden bir ayaklanma çıkarmak istediler. Bunun sonucunda bir kez daha Avrupa müdahalesi gerçekleşmiş oldu. Bu sefer de Osmanlı yönetiminin önüne Mürzsteg Antlaşması getirildi. Mürzsteg Antlaşması Osmanlı Devleti'ne kısa vadede Makedonya'da asayişin sağlanması konusunda yardımcı olmuşsa da uzun vadede bölgedeki hakimiyetini zedelemekteydi.¹⁰

Mürzsteg Antlaşması'nın maddeleri, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalesini kolaylaştırıyordu. Özellikle Osmanlı askerlerinin Avrupalı subayların emrine verilmesi, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini zayıflatmaktaydı. Osmanlı hükümeti Mürzsteg Antlaşması ile prestij kaybına uğradığını ve egemenliğinin zedelendiğini düşünmekteydi. Bu nedenle Osmanlı yönetimi gücü oranında elinden geldiği kadarıyla kendisine dayatılan uygulamalara direnmeye çalıştı. Ayrıca Osmanlı yönetimi, Mürzsteg Antlaşması'nı sorunları çözmekten ziyade Makedonya'nın paylaşılması için kurulmuş bir tuzak olarak algılıyordu. Mürzsteg Antlaşması, bölgede çatışmaya neden olan etkenleri kaldırmaktan ziyade ayrımların daha keskin bir hale bürünmesine yol açmıştır. Sonuç olarak Makedonya daha istikrarsız ve patlamaya hazır hale gelmişti.¹¹

Tarafların farklı niyetler beslediği Makedonya meselesi 1903 yılından sonra başka bir safhaya evrildi. Eskisinden çok daha yoğun ve şiddetli bir komitacılık faaliyetlerine sahne oldu. Bulgar, Rum, Sırp çeteleri ve bunlara karşı

¹⁰ Gücel, *a.g.e.*, s. 339-340; Kaya Bayraktar, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)", *Bilgi*, S: 69, (?) 2014, s. 20; bkz. Sevilya Aslanova Saylak, "Osmanlı Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908)", *Akademik Bakış Dergisi*, C: 10, S: 19, Ankara 2016; Hasip Saygılı, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Rus Diplomatik Misyonlarının Bulgar Komitacıları İle İlişkileri", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 1, S: 2, İstanbul 2014; Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 13, S: 1, Manisa 2015.

¹¹ Dikici, *a.g.m.*, s. 75-108.

Müslüman ahalinin kurmuş olduğu çeteler bölgede gittikçe yükseltelen gerginliğin ve olayların bir parçası oldular. Köy baskınları ve yakmalar, faili meçhul cinayetler, adam kaçırmaya ve fidye talepleri, bombalı eylemler başta olmak üzere bütün tedhiş eylemleri bir araç olarak kullanılmaya başlandı. Yerel halk tarafından desteklenen çetelerin çıkardığı olaylarda devlet bazen etkili ancak birçoğunda çaresiz kalarak çözüm bulmaya çalıştı. Bu çaresizlikte askerinin kullandığı metotların meşruiyet alanını zorladığı zamanlar ve örnekler yaşandı. İşte Zervi çiftliği hadisesi de tam böyle bir zamanda yaşanmış yüzlerce olaydan birisiydi.

Balkanlarda Çiftlikler Meselesi ve Zervi Çiftliği

Balkanlarda 19. yüzyılda ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinin birçok nedeni bulunmakla birlikte en önemlilerinden birisi toprak meselesiydi. Makedonya meselesinin de ortaya çıkmasında toprak tasarrufunun bir ilgisi bulunmaktadır.¹²

Osmanlı tarım sisteminin istikrarlı devresi, siyasi-askeri ve sosyo-ekonomik koşulların değişmesiyle 16. yüzyıldan itibaren son bulmuş, değişen savaş koşulları, tımarlı sipahileri arka plana bırakırken, tımar sistemini değişime uğratmıştı. Artan mali yükümlülükler, celali asayişsizlikler, ayanların yükselişleri, çiftçileri topraklarını bırakmaya zorladı. Köylü, ağır vergi yükünden kurtulmak için sık sık köyünü bırakıp dağıldı. Başka yerde yerleşip bir köy kurmadılarsa, levendlikle başıboş gezip, ırgatlık yaptılar. Genellikle de köylü aileleri, izlerini kaybettirip başka bir araziye yerleşirdi. Sipahi topraklarının gelirleri üst düzey askerlere ve profesyonel askerlere doğru geçtikçe yaşanan fiyat hareketleri ve merkezi otoritenin zayıflamasıyla toprak yapısı da değişti. Yükselen yeni gruplar tarım topraklarını ellerine geçirmeye çalıştılar. Köylünün bıraktığı toprakları askeri sınıftan nüfuzlu olanlar kendi mülkleri gibi benimseyip üzerine yerleşmiş, kul ve hizmetkar getirip buraları işletmeye ve kendi çiftlikleri haline sokmaya başlamışlardır. Topraklar belirli ellerde toplanırken yeni sahipler çiftlikler oluşturarak ticari tarıma yöneldiler. Topraksız kalan köylüler kiracı olarak çiftliklerde iş ve sosyal himaye aradılar.¹³

Büyük çiftliklerde çalışan köylülerin durumu başka yerlerde çalışan reayadan daha kötü idi. İlkel üretim metotları ile devam eden üretim iç ve dış piyasada fazla kar sağlamıyordu. Bu nedenle çiftliklerde çalışan köylünün yükü daha ağırlaşıyordu.¹⁴ Balkanların ortasında coğrafyanın bir parçası olarak

¹² Adanır, *a.g.e.*, s. 45.

¹³ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 329-330; Adanır, *a.g.e.*, s. 28-29; bu konuda bir örnek için bkz. Süleyman Uygun, "Sırp İsyanı ve Hurşit Ahmet Paşa", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 4, S: 17, (?) 2014.

¹⁴ Meltem Begüm Saatçı, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, (Basılmamış Doktora Tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2004, s.124.

Makedonya'da da toprak meselesi ve çiftlikler konusunda benzer bir manzara görülmekteydi. Makedonya ortakçılarının ekonomik durumu da kötüydü. 19. yüzyılın başındaki sosyo-ekonomik karışıklıklarda birçok yerde çiftçiler kendilerini güçlü büyük toprak sahipleriyle ortaklık ilişkisine girmek zorunda hissederken, yüzyıl ortalarında değişen ekonomik durumda bu ortaklık ilişkisinden tekrar ayrılabilirler. Toprak sahibi tabakaların kötüleşen maddi durumları, birçok çiftliğin tüccarlara, sarraflara ve diğer iş adamlarına satılması sonucunu doğurdu ve ortakçılar sık sık satılan bu mülklerin alıcıları oldular. 1890'larda büyük toprak mülkiyetinin dağılma süreci ileri safhadaydı. Sık sık boşalan ve yeniden kiralanana, kırılana, yerleşime uygun olmayan yerlerde ortaya çıkmış çiftlik sisteminin çöküşünü hızlandıran hususlardan birisi de 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden tahıl üretiminden afyon, tütün, ipekböcekçiliği, vs. gibi endüstriyel bitkilerin üretimine doğru bir geçiş yaşanmasıydı.¹⁵ Bu içerideki yapının değişmesine sebep olduğu gibi Avrupa'ya kadar uzanan bir ekonomik ilişkiler ağının ortaya çıkmasına sebep olmuştu.

Makedonya, 19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Balkan savaşlarında Osmanlı devletinden kopuşuna kadar inişli çıkışlı dönemler izlese de her zaman yükselen gerginliklerin ve olayların merkezlerinden birisi olmuştu. Zervi'de¹⁶, çete ve komitacılıkla adeta özdeşleşen Makedonya bölgesinde, Balkanlarda yoğun bir şekilde rastlanan ve Osmanlı belgelerinde çiftlik statüsüyle kaydedilmiş bir köydü. Çiftlik, günümüzde Makedonya'nın güneyinde ve Yunanistan'ın kuzeyinde yer alan Balkanların önemli dağlarından olan Kaymakçalan dağlarının güney eteklerinde kurulmuştu. Köyün güneyine doğru uzanan düzlükler ise tarım yapılan arazileri barındırmaktaydı. Olayın yaşandığı 1905 yılında idari olarak Selanik vilayetinin Vodina kazasına bağlı Ostrova nahiyesinin bir köyüydü. Selanik vilayetinin batı ucunda, Manastır'a daha yakın olan köy Selanik-Manastır demiryolunun hemen kuzeyinde yer almaktaydı. Ostrova gölü kenarında kurulmuş ve aynı adla anılan nahiyeye merkezine yaklaşık yedi kilometre uzaklıktaydı. Çiftliğin kuzeyinde Kaymakçalan dağları ve ormanları yer alırken doğu tarafında yaklaşık 3 kilometre uzaklıkta Müslüman ahalisi ile Usluh köyü, batısında ise Çakan köyü bulunmaktaydı. Çiftliğin hane

¹⁵ Adanır, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁶ Günümüzde Yunanistan sınırları dahilinde olan ve Zervi isminin kullanıldığı Zervi çiftliği ile ilgili olarak arşiv belgelerinde "Jervi, Jeroy, Rezvi, Jorva ve Zervi" şeklinde farklı adlandırmalara rastlamak mümkündür. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi BOA*, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 272/171, Selh Muharrem 1323, 24 Mart 1321, (6 Nisan 1905); Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı (TFR.İ.A), 26/2532, 13 Cemaziyelahir 1323, (15 Ağustos 1905); Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO), 2643/98222; Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1002/23; Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR.İ.SL), 74/7382, 25 Mayıs 1321, (7 Haziran 1905); Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR.İ.ŞKT), 64/6317, 25 Safer 1323, (1 Mayıs 1905); Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK), 103/93, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905); BEO, 2553/191474, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905).

sayısı ve nüfusu Osmanlı kayıtlarına göre de değişiklikler göstermekteydi. Belgelerde hane sayısı 30-45 arasında gösterilirken nüfus için de çok daha farklı rakamlar kaydedilmişti. Bazı belgelerde 200 ila 300 kadar kişiye ev sahipliği yaptığı ifade edilirken (205, 264, 300'ü müteceviz ve 400'e yakın) Rumeli Vilayeti Valisi Hüseyin Hilmi Paşa imzalı bir belgede bu rakam 400 olarak belirtilmişti. Bu belirsizlik Balkanlardaki "çiftlik" yapılanmalarının kırılmasından kaynaklanmış olabileceği gibi, Babıali bürokrasisinin köylüye yapılacak kişi başı yardım veya olayın dış basın ve kamuoyundaki etkilerini azaltma kaygılarından da kaynaklanmış olabilir.

Hadisenin Çıkışı ve Gelişimi

22 Mart 1905'te Ostrova nahiyesi müdürüne Zervi köyünde çok sayıda Bulgar eşkıyasının olduğu ihbarı iletilmişti. Nahiye müdürü Hasan Rıza Bey Ostrova'daki askeri birliğin arama ve takip için yeterli olmadığını, dolayısıyla mevcut askerle köye gidilemediğini ifade ederek Vodina kazasına başvurmuştu. Bunun üzerine derhal askeri birliklerin gönderilmesine karar verilmişti. Yalnız bu konuda da bir problem ortaya çıkmıştı. Başka bir bölgede de Rum çetesi ihbarı alındığından birliklerin bir kısmı buraya kaydırılmıştı. Rum eşkıyasının bölgedeki bir manastıra geldiği, burada istirahat ettiği buradan da Golemirik ormanlarına çekildikleri şeklinde haberler alınmıştı. Zervi ve Çakan taraflarında görülen Bulgar komitacılarının takibi ve bertaraf edilmeleri için gerektiğinde civarda bulunan müfrezelerin birleştirilerek eşkıya üzerine sevk edilmelerine karar verildi.¹⁷ Vodina kaymakamlığından alınan telgrafta eşkıyanın tenkili için elde kuvvet olmadığı, Rum manastırı yakınlarında görülen 80 kişilik Rum eşkıyasının takibi için merkezden gönderilen müfrezeden yardım aldıklarını, kasabada bir olay çıkarsa mekkarecilerden¹⁸ başka kuvvet bulunmadığından yakınılmaktaydı.¹⁹

Zervi köyüne gönderilecek askerlerin sayısında azalma meydana gelmişse de eldeki az sayıda kuvvetten hazırlanan bir birlik köydeki eşkıya üzerine gönderilmişti. Vodina'dan 34 kişilik bir müfreze hazırlanmış Teğmen (mülazım-1 sani) Hüseyin Efendi komutasında Ostrova'ya gönderilmişti. 24 Mart 1905 gecesini Ostrova'da geçiren birlik, Ostrova'dan toplanılan başlarında Üsteğmen (mülazım-1 evvel) Ali Rıza Efendi'nin bulunduğu 19 nefer ve 3 jandarmanın da katılmasıyla toplam 56 kişilik bir kuvvet oluşturulabilmişti. Birlik, Ostrova

¹⁷ BOA, BEO, 2553/191474, 15 Mart 1321, (28 Mart 1905); TFR.I.SL, 21/2030, 9 Mart 1321, (22 Mart 1905); bu dönemde Osmanlı askeri gücü yetersizdi. Bu durum Makedonya'daki Bulgar çetelerinin bertaraf edilmesini zorlaştırdığı gibi eşkıyaya cesaret de veriyordu. Yine de Osmanlı devleti çetelere karşı elinden geldiği kadar tedbir almaya çalışıyordu. Bu tedbirler de Bulgar hükümetinin destekleri ve Avrupalı büyük devletlerin müdahaleleri yüzünden başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Özküçük, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁸ Osmanlı Devleti'nde taşıma işiyle uğraşan deveci, katırcı gibi esnaf zümrelerine verilen isimdir. Bkz. Ömer İşbilir, "Mekkare", *DİA*, C:28, Ankara 2003.

¹⁹ BOA, TFR.I.SL, 21/2030, 9 Mart 1321, (22 Mart 1905).

nahiye müdürü de beraberlerinde olarak 25 Mart günü öğleden sonra (grubi saat on-on buçuk raddelerinde) köye 400 metre mesafede konuşlanmışlardı.²⁰

Askerler köye vardığında müfrezelerin başındaki komutanlar mevcut birlikler ile doğrudan bir müdahale yapılamayacağını düşünerek destek kuvvet talebinde bulunmuşlardı. Çünkü gelen ihbarlarda köyde 200'ün üzerinde eşkıya olduğu bilgisi verilmişti. Nitekim destek kuvvet talepleri merkezden karşılık bulmuş olacak ki önce çevre köylerden sonra da Vodina merkezden hazırlanan üç müfrezenin trenle takviye kuvvet olarak olay yerine ulaşmaları emredilmişti. Ancak destek kuvvetler gelinceye kadar köydeki eşkıyanın kaçmaması için köyün abluka altına alınmasına karar verilmişti.²¹ Bunun üzerine Üsteğmen Ali Rıza, Teğmen Hüseyin Efendiler kuvveti üçe bölerek birinci timi köyün kuzey doğu yönünde köyün sağ tarafına, ikinci timi batıya, Zervi ve Çakan köyü arasındaki yola hâkim olan kilise sırtına, yani köyün sol tarafına göndermişler, kendileri de köyün merkezini karşılayacak şekilde güneyden köyü ablukaya almaya karar vermişlerdi. (bkz. Harita 1) Ancak havanın biraz yağmurlu ve köyün kuzey sırtlarında cüzi miktarda sis olması sebebiyle eşkıyanın hareketliliği görülememiş, müfreme köye 150 metre kadar yaklaştığında köyün kuzeybatı sırtlarındaki nöbetçi eşkıya tarafından fark edilmişlerdi. Eşkıya müfrezenin üzerine ateş etmiş, düdük çalarak ve naralar atarak köyün hanelerine dörder-beşerli olarak dağılmış ve saklanmış olan diğerlerini uyarışlardı. Bunun üzerine çatışma başlamıştı.

Köy, Kaymakçalan dağlarının eteklerinde, ormanlık sarp araziye yaslanmıştı. Askerler daha köye girmeden çatışma başladığında yoğun ateş ve bomba seslerinin yarattığı yoğun bir karmaşa yaşanmıştı. Bu karışıklıkta eşkıyalar saklandıkları evlerden çıkarak köyün batısında kilise ve köy arasındaki derenin içerisinden kuzeydeki sırtlara doğru geride bıraktıkları gözcü ve artçıların koruma ateşi altında firar ederek gözden kaybolmuşlardır. Atılan bombalar sonucunda samanlık ve otluklar yanmaya başlamıştı. Eşkıya yanmayan iki hane yakınında askerlere direniş göstermeye devam etmişti. Çatışmanın başlangıcında köyü abluka altına almak üzere gönderilmiş olan timler zor durumda kalmışlardı. Batı tarafındaki dağlık kısmı sarmaya giden askerlere birdenbire hem sağ taraftan hem de köydeki hanelerden şiddetli ateş edilmişti. Bu esnada değirmen tarafına sevk edilen timde de biri jandarmadan biri de askerden olmak üzere 2 nefer şehit olmuş ve 1 nefer yaralanmıştı. Kilise tarafındaki kolda bulunan borazan neferi de yaralanmıştı. Askerler oldukları yerde siper almışlardı. Asker firar eden eşkıyayı bırakarak köyün içindekilere odaklanmıştı. Çünkü eşkıyanın firarından sonra da köydeki bazı sağlam evlerden

²⁰ BOA, Y.PRK.ASK, 103/93, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905); BEO, 2553/191474, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905).

²¹ BOA, TFR.I.SL, 21/2030, 9 Mart 1321, (22 Mart 1905).

asker üzerine ateş edilmeye devam edilmişti. Köyün içinde de iki evde çatışma devam etmekteydi.²²

Binbaşı Halid Bey, Vodina kaymakamı, Jandarmanın mülazımı ve askerden oluşan destek kuvveti Zervi köyüne geldiğinde çatışma bitmiş, eşkıya kaçmış ve yangın da sönmek üzereydi. Subaylar kuvvetin bir kısmını (Surviç müfrezesi ile Vodina Jandarmanın kuvvetini) firar eden eşkıyanın takibi için peşlerinden göndermişlerdi. Tepedeki eşkıyadan 3 kişinin öldüğü, bir gara tüfeği, bomba, bir dinamit fitili, kartal ve arslan markalı bir şapka ile kebe ele geçirildiği haberi gelmişti. Daha ilk çatışma sırasında atılan silahlar ve bombalar yüzünden köy yanmaya başlamıştı. İki hane dışında köyün kalanı yanmıştı. Çatışma bitip, yangın söndüğünde askerler köyde araştırma yapmaya başlamıştı. İlk verilen rapora göre birisi yanmış olmak üzere 6 erkek ve 1 kızın cesedine ulaşılmıştı. Köyde, ahaliden bir ihtiyar kadın ile birkaç çocuktan başka kimse kalmamıştı. Geri kalan köylüler kendileri için güvenli bir liman olarak gördükleri Ostrova'ya gitmişlerdi. Araştırmayı yapan askerler gecenin bastırması, yangının halen kısmen devam etmesi sebebiyle araştırmaya yarın devam edileceğini bildirmişlerdi.²³

Binbaşı Halid Bey'in gönderdiği telgrafa göre çatışmada 3 asker ve 1 jandarma eri şehit olmuş, 3 asker de yaralanmıştı. Bu sırada Zervi köyünde hanelerin enkazları altında araştırmalar devam etmekteydi. Bu araştırmaların neticesinde ölü sayısı 9 erkek ve 2 kız olarak güncellenmişti. Eşkıyanın bulunduğu tepede yanmış bir erkek cesedi bulunmuştu. Köy dahilinde 10 erkek, 5 kadın, 1 kız ve 2 erkek çocuğunun cesetleri ahalî tarafından teşhis olunmuştu. Köydeki akrabaları tarafından 2 erkek, 2 kadın ve 1 çocuğun da enkaz altında kaldıkları söylenmişse de henüz onların cesetlerine ulaşılamamıştı. Köydeki yangının tamamen sönüp, enkazlarda yapılan araştırmalar bittiğinde köy halkından erkek, kadın ve çocuk olmak üzere toplam 34 kişinin öldüğü ortaya çıkmıştı.²⁴

Sivil kayıpların çokluğu Osmanlı yetkililerini harekete geçirmişti. Çünkü tüm bu gelişmeler içerisinde payitahtın dikkat etmesi gereken bir başka husus daha vardı ki o da devletlerin baskısıydı. Zaten Balkanlarda Osmanlı hakimiyeti pamuk ipliğine bağlıyken sivil kayıpların yaşandığı bu tür olayların devletler nazarında Osmanlı yetkililerini zor bir duruma sokacağı aşikardı. Yetkililerin bunun farkında olduğunu şu ifadelerden anlayabiliyoruz “Ölenler arasında kadın ve çocukların olması ve hanelerin yanmış olması ecanibe bir serrişte-i itiraz

²² Askerin “*usul dışı bir hale sebebiyet verilmeyerek daima kanun dairesinde hareket olunması*” kaygıları belgelerde görülen ifadelerden anlaşılmaktadır. Soruşturma raporu başarısızlık ve kayıpları, eşkıyanın köydeki taş evlere sığınıp yan yana duran askerlerin üzerine kurşun ve bomba atmasına bağlamıştı. BOA, Y.PRK.ASK, 103/93, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905); BEO, 2553/191474, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905).

²³ BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR), 341/83, 11 Mart 1321, (24 Mart 1905).

²⁴ BOA, BEO, 2553/191474, 1 Mart 1321, (14 Mart 1905).

vereceğinden ve esnayı tenkilde jandarma zabitlerinden kimsenin bulunub bulunmadığının tahkik edilerek bildirilmesi...”.²⁵ Nitekim Osmanlı yetkililerinin çekindikleri durum çok geçmeden başlarına gelmişti. Zervi’deki olaydan haberi olan İngiliz elçisi Babiali’ye gelmişti. Bu konu Zervi’den önce yaşanmış olan Kukleş olayı ile beraber Londra’da da gündeme gelmiş gazetelere ve parlamentoda soru önergelerine konu olmuştu. Osmanlı elçiliği konuyla ilgili haberleri tercüme ederek merkeze geçmişti. İngiliz İstanbul elçisinin olayla ilgili Osmanlı yetkililerine bazı uyarılarda bulunduğu, Zervi köyünde enkaz altında 23 erkek, 9 kadın ve 2 çocuk naaşı ile yaralı olarak 13 kişinin bulunmuş olduğu yazılmıştı. Hatta İngiliz yetkililerinin, aşırı güç kullandıkları için Osmanlı yetkililerini uyardıkları haberleri yayınlamıştı.²⁶ Olayın vahametinin farkına varan Osmanlı yetkilileri gerekli tahkikatın yapılması, herkesin sorgulanması ve duruma göre mahkemelerinin yapılmasını emretmişti.²⁷

Dahası Usturumca’nın Kukleş köyünde yaşanan olayın üzerinden henüz bir ay geçmişti. Kukleş hadisesi ile ilgili olarak İngiliz, Rus ve Bulgar yetkili ve kamuoyları ve basında çıkan yazıların olumsuz etkileri henüz geçmemişti. Payitaht sadece emirler vermekle kalmamış aynı zamanda olaya verdiği ehemmiyeti göstermesi bakımından Zervi hadisesini araştırmak üzere Galip Paşa başkanlığında dört kişilik bir komisyonun görevlendirilmesine de karar vermişti.²⁸

Olayla İlgili Tartışmalar, Tahkikat Komisyonu ve Raporu

Erkan-ı Harbiye Mirlivası Galip Paşa, Selanik Jandarma Kumandanı Miralay Hamdi Bey, Gevgili Kumandan Muavini Binbaşı Nuri Bey ve Mıntıka Askeri Müfettişi Binbaşı Bahaddin Bey’den oluşturulan tahkikat komisyonu olay yerine gitmişler ve ilgili tüm tarafları dinleyerek bir rapor hazırlamışlardı. Rapor olayla ilgili birçok hususta ayrıntılı denecek derecede ifadeleri ve tespitleri içermektedir. İhbar, askerin toplanması ve çarpışmanın yaşandığı süreç anlatıldıktan sonra köyde çıkan yangın konusuna değinilmişti. Çünkü yangının Osmanlı askeri ve başıbozuklar tarafından çıkarıldığına dair kuvvetle dile getirilen iddialar vardı. Özellikle jandarma tensikati ve reformlar konusunda bölgede bulunan yabancı ajan siviller, askeri uzman ve gözlemciler bu konularda derin bir hassasiyet göstermekte, aldıkları haberleri üstlerine, diplomatik mensubiyeti buldukları devletlerin konsolosluk ve elçiliklerine bildirmekteydiler. Hatta haber ajanslarına geçerek olayların kendi görüş açılarından yansıtılmasını sağlamaktaydılar.

Olaydan sonra devletin engelleme çabalarına karşın Selanik’e kadar gitmeyi başaran köy halkından 39 kadının imzasıyla verdikleri mahzarda Vodine

²⁵ BOA, BEO, 2535/190108, 13 Mart 1321, (26 Mart 1905).

²⁶ BOA, BEO, 2553/191474, 26 Mart 1321, (8 Nisan 1905).

²⁷ BOA, BEO, 2536/190174, 14 Mart 1321, (27 Mart 1905).

²⁸ BOA, BEO, 2553/191474, 17 Mart 1321, (30 Mart 1905).

kazasına tabi köyün asker ve idari memurların emriyle yakıldığı, Ostrova nahiyesi müdürünün emriyle hemşire ve çocukların öldürüldüğü itham ve iddia edilmekteydi.²⁹ Keza Zervi çiftliğinin mutasarrıfı Göricele Cafer Bey tarafından sadarete verilen arzualde de Galip Paşa'nın başkanlığında oluşturulan askeri komisyonun raporuna atıfta bulunarak; Zervi çiftliğindeki askeri müfrezenin ve Usluh köyü Müslüman ahalisinden bazı kimselerin halka zarar verdikleri, evlerini yaktıkları, mallarını çaldıkları iddia edilmişti.³⁰ Keza Selanik Rumeli Vilayet Müfettişliği'ne Vidin kazasında bulunan Zervi çiftliği afetzede ahalisinin çektiği telgrafta da “*Geçen Martın 17. günü idari ve askeri memurlar tarafından gaz yağı atılarak evlerin yakıldığı, eşyalar, erzak ve hayvanların zarar gördüğü, ayrıca erkek ve kadınlardan 35 kadar kişi öldüğü ve 16 kişi de yaralandığı*” belirtilmekteydi.³¹

Bu iddialara karşın askeri yetkililerin daha olayla ilgili ilk haber verdikleri telgraflarda, askerin köye ilk girişi esnasında eşkıya tarafından atılan bombalarda bazı ev ve samanlıkların yanmaya başladığı ifade edilmişti. Çatışma sırasında yangının ortaya çıktığı ve bu yangını çıkartanlarında askeri zor durumda bırakmak ve kaçmak isteyen firari eşkıyalar olduğu belirtilmekteydi. Bombalar atmak suretiyle bu yangını çıkartmışlardı. Tepelik bir alana doğru kurulmuş köyün evleri birbirine yakındı. Köy hanelerinin birbirine yakın oluşu yangının tesirini arttırmıştı. Yani yetkililere göre yangını eşkıya çıkarmıştı. Keza askeri heyetin soruşturma raporunda yangının çıkış şekli bu yönde izah edilmiştir. Ancak heyetin raporunda yangınla ilgili “*kesin olmamakla birlikte Usluh köyünün Müslüman ahalisinden bazı kimselerin askerlerle birleşerek krokide işaret edilen 6 binayı yaktıkları yönünde kuvvetli bir tahmini*” vardı. Ki askerlerden birisi bu yakılan evlerden birinin önünde şehit olmuştur.³² Burada dikkati çeken husus asker ve Usluh köyü halkından bazılarının çatışmada şehit verilmesi üzerine şehit düşen ere ateş edildiği tahmin edilen evi ya da evleri askeri amaçlı olarak ateşe verdikleri yönündedir. Burada evlerin yakılmasında intikam kaygıları ile hareket edilmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Çatışma sırasında gelen yardımlar, kimlerin geldiği, çatışma sırasında oynadıkları roller ve yaşanan sivil kayıpların sebepleri konusunda da bazı tartışmalar vardı. Daha çatışma sırasında atılan bombaların sesleri Ostrova'dan ve Ostrova istasyonundan işitilmişti. Jandarma Çavuşu Abdurrahman yanına 10 nefer alarak gündüz saat iki'de çatışma bölgesine gelmişti. Ayrıca Teğmen İsmail Efendi de yanına 12 nefer alarak gündüz saat iki buçuk raddelerinde

²⁹ BOA, TFR. I.SL, 74/7382, 27 Mayıs 1321, (9 Haziran 1905).

³⁰ BOA, TFR. I.SL, 74/7382, 12 Mayıs 1321, (25 Mayıs 1905); İrade Dahiliye (İ.DH), 1435/36, 12 Mayıs 1321, (25 Mayıs 1905).

³¹ BOA, TFR. I.SL, 74/7382, 7 Mayıs 1321, (20 Mayıs 1905); İ.DH, 1435/36, 7 Mayıs 1321, (20 Mayıs 1905).

³² BOA, Y. PRK.ASK, 103/93, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905); BEO, 2553/191474, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905).

çatışma bölgesine gelmiş ve kilise tarafındaki ablukayı takviye etmişti. Bu müfrezeden bazıları köy içlerine girmeye çalışırken papazın evinin önünde 1 asker kurşunla şehit olmuş ve 1 asker de bombayla yaralanmıştı. Buna sebebiyet verenin papazın ve amcasının evinden ateş eden firar edemeyen bir eşkıyanın sebep olduğu belirtilmişti. Yine soruşturma heyeti raporuna göre daha sonra (saat sekiz civarında) Tehve müfrezesi ve (dokuz buçuk on raddelerinde de) kaymakam ile birlikte Binbaşı Halid Bey'in 60 kişilik müfrezesi olay yerine gelmişti. Bu esnada her şey olup bittiğinden yalnız köyün yanmakta olduğu ve yanan evlerden fişeklerin patlamakta olduğunu görmüşler ve tahkikata başlamışlardı. Bu ilk tahkikat sonucu; köyde 2-3 eşkıyanın kaldığı ve ikisinin de köyün kuzeyindeki sırtlara doğru kilisenin önündeki dereден çıkmaktalar iken öldürdükleri birlik subayları tarafından söylenmişti. Ancak ne kaza kaymakamı ne adli görevliler ne de Binbaşı Halid Bey, maktullerin cesetlerini göremediklerini belirtmişlerdi. Dolayısıyla bir kısım eşkıya kaçarken köyde ne kadarının kaldığı, bunların ölü olarak ele geçirilip geçirilmedikleri tam olarak anlaşılamamıştı. Köyde papazın yanmış evinin enkazından bazı kemikler çıkarılmıştı ve eşkıyaya ait olduğu iddia edilmişti. Keza evde yanmış olarak ele geçirilmiş olan tüfeğin de eşkıyaya ait olduğu ileri sürülmüştü. Ancak tahkikat komisyonu bunları kesin olarak niteleyememiş, ihtimal olarak değerlendirmişti.³³

Buradaki asıl problem, eşkıyanın hızlı bir şekilde firar etmesi ve yaşanan karmaşadan dolayı doğru düzgün bir tahkikat yapılamamış olmasıydı. Komisyon çatışmaya giren askeri her konuda acemi olarak değerlendirmişti. Asker, eşkıyanın çok kalabalık olduğu düşüncesiyle (başlangıçta köyde 200'ü aşkın eşkıya olduğu ihbarı gelmişti) dumanların ve seslerin olduğu her yere ateş etmeye devam etmişlerdi. Galip Paşa'nın ifadelerine göre köy 205 nüfustan ibaret bulunmaktaydı. (Kaldı ki bu rakam Osmanlı belgelerinde 200-ila 400 arasında değişkenlik göstermektedir.) Yangından dolayı canlarını tehlikede gören köy halkından bir kısmı köyün güney tarafından çıkmaya başlamışlardı. Sivil kayıpların da işte bu esnada olduğu belirtilmekteydi. Köy ahalisi yangının tesiriyle canlarının tehlikeye düştüğünü fark ederek abluka hattının güney tarafından çıkarlar iken ateş eden askerin kaza kurşununa denk gelmişlerdi. Bir kısmı bu çıkış esnasında olmak üzere 34 kişi (kadın, erkek ve çocuk) ölmüştü. Adliye memurları ve belediye tabibi tarafından otopsileri yapılmıştı. Ahalinin bir kısmı daha güvenli bir yer olan Ostrova'ya sevk edilirken bir kısmı da Usluh köyü eşrafından Abdul Ağa'nın aracılığı ile Usluh köyünde iskân ettirilmişlerdi.³⁴

³³ BOA, Y. PRK.ASK, 103/93, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905); BEO, 2553/191474, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905); Papazın hanesi yakınlarında bir şakinin kemikleri bulunmuştu. 13955 numaralı bir Manher namlusu ve çok sayıda fişek elde edilmişti. BEO, 2553/191474, 1 Mart 1321, (26 Mart 1905).

³⁴ BOA, Y. PRK.ASK, 103/93, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905); BEO, 2553/191474, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905).

Bu süreçte tartışma konusu olan hususlardan birisi de köyde eşkıyanın olup olmadığı, sayısı ve yangın sonrasında yaşanan yağmalama ve hırsızlık konusuydu. Karyenin papazı, erkek ve kadınlardan bazıları Usluh köylülerinin köyü yağmaladıklarından bahsetmişler bazıları ise bu harekete kısmen askerlerin de karıştığını söylemişlerdi. Köyün çocukları ise askerlerin değil Usluh köyü ahalisinin yaptığını beyan etmişlerdi. Eşkıyanın miktarı, kuvveti, köye geliş gibi sorulara başlangıçta görmedik bilmiyoruz gibi cevap verseler de olaydan bir gün sonra ahali tekrar Vodine sorgu hâkimi tarafından sorgulanmıştır. Kayda geçen ifadelerde köyün papazı ve Yorgi Çuçument adlı şahıslar itirafta bulunmuşlardı. Eşkıyanın Tane ve Luka kaptanlar idaresinde 58 kişilik bir grup olduğunu belirtmişlerdir. Zervi köyünde bir iki gün ikamet etmişler ve askerler gelince de firar etmişlerdi. Yağma ve hırsızlık iddiaları karşısında Usluh köyü ahalisinden de bazı isimlerde sorgulanmıştı. İfadelerinde Zervi köyüne yakınında bulunan değirmen için gittiklerini söylemişlerdi. Çatışma başlayınca da olay yerine gelmişler hatta ahalden bazıları kurtardıklarını ve yağmadan haberleri olmadığını beyan etmişlerdir. Çatışmaya iştirak eden askerler de sorgularında yanlış iş yapmadıklarını beyan etmekte ve büyük kısmı başıbozuklardan hiç kimseyi görmediklerini söylemişlerdir. Bir kısmı da yalnız nahiye müdürünün yanında 8-10 kadar başıbozuk gördüklerini bunların da taarruz ve tecavüzatda bulunmadıklarını belirtmişlerdir. Yalnız Teğmen İsmail Efendi'nin birliğinden olup ve papazın hanesinin önünde atılan bombadan yaralanan Koçhisarlı Mehmed başıbozukları gördüğünü söylemiş ve bunların askerle birlikte yangın çıkardığını ifade etmişti. Bazı askerler sorgulanırken, daha köyün nasıl yandığıyla ilgili soru sorulmadan bombaların patlamasıyla yangının ortaya çıktığını söylemişlerdi. Bu durum tahkikat komisyonunun gözünden kaçmamış ve subayların askere ortak ifade verme konusunda emir vermiş olabilecekleri şeklinde değerlendirilmişti.³⁵

Olay dönemin şartları içerisinde tipik bir asker ve komitacı olayı gibi görünse de başka soru ve sorunları da barındırmaktaydı. Bunlardan birisi köydeki eşkıyanın sayısı konusundaydı. Osmanlı askerinin yahut da Osmanlı bürokrasisinin olayın en başında kafası karışmış bir haldeydi. Çünkü Nasır Paşa'nın merkeze gönderdiği şifreli telgrafta çetecilerin tahmini olarak 200 kadar kişiden oluştuğu bildirilmekteydi. Ayrıca bu grubun başında meşhur çete reislerinden Luka, Tane ve Taşo kaptanların idaresinde olduğu da belirtilmişti.³⁶

³⁵ BOA, Y. PRK.ASK, 103/93, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905); BEO, 2553/191474, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905).

³⁶ BOA, Y. PRK.ASK, 227/84, 12 Mart 1321, (25 Mart 1905); İçlerinde en meşhuru Luka kaptandı. Bölgede faaliyet göstermeye devam etmişti. Ağustos kasabasına yarım saat mesafede olan 42 odalı Aya Brod adlı Rum manastırını yakmıştı. Patrik, Bulgar komitacılarının patrikhaneye ait manastır, kilise ve mektepleri kasten sistematik bir şekilde yakıldığından şikâyet etmekteydi. Keza bölgede faaliyet gösteren komitacılar Tane kaptan da köyü olan Gorinçeva'ya doğru gittiği haber alınmış, köye baskın yapılmışsa da ele geçirilememişti. Olayla ilgili belgelerde geçen ancak köyde bulunduğu

Çatışma sonrası yapılan soruşturmalar ile çetecilerin sayısının 200 değil 60 kişi kadar olduğu ortaya çıkmıştı. Perşembe gecesi Luka kaptan idaresinde 50 kişi, Cuma gecesi de Tane kaptan idaresinde 10 çeteci köye gelmiş ve 11 haneye dağılmışlardı.³⁷ En başta çetecilerin sayısının yanlış olarak bildirilmesi bir istihbarat hatası olabileceği gibi olayın sıcaklığıyla sağlıklı bilgi sağlanamamasından da kaynaklı olabileceği durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak eşkiyanın çok kalabalık olduğu yönündeki bu yanlış bilgi askerinin harekâtını olumsuz biçimde etkilemiş hatta aşağıda ifade edileceği gibi kalabalık eşkiya grubunu yoğun ateş altına alma çabası sivil ölümlerin artmasının en önemli sebebinin teşkil etmişti.³⁸

Hadise yaşandıktan hemen sonra özellikle Zervi köylüleri ve yabancı misyonlardan gelen şikayetler üzerine yağma iddialarının araştırılması için tahkikat yapılmasına karar verilmişti. Bunun üzerine nahiye müdürü, jandarma mülazımı ve polis neferinden oluşan bir heyet kurulmuştu. Ayrıca Zervi köyünün ileri gelenlerinden iki kişi de bu heyete dahil edilmişti. Yapılan araştırma neticesinde Usluh köyünde Zervililere ait hiçbir şey bulunamamıştı.³⁹

Tahkikat komisyonu çatışmanın sonuna doğru gelen kaza kaymakamının olayı araştırmak için ayrıntılı tahkikat yapması gerekirken üstün körü bir araştırmayla geçiştirdiğini ifade etmişti. Çalınan malların ortaya çıkarılması için aceleci davranmamış ve Usluh köyü araştırmasını hemen yerine getirmemişti. Ayrıca Ostrova nahiyesi müdürünün de üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmediği iddia edilmişti. Ostrova nahiye müdürünün çatışmanın başlangıcından sonuna kadar olayı takip ettiği, başıbozukların zararını ve müdahalelerini önlemek üzere herhangi bir teşebbüste bulunmadığı gibi olaya müdahale etmesi gereken Jandarma da hiçbir şey yapmamıştı.⁴⁰

---

doğrulanamayan Taşo kaptan ise 1906'da öldürülmüş, üzerinde Ostrova, Gogova ve Nis çiftliklerinden bazı kişilere ait mektuplar ele geçirilmişti. Bu mektuplardan birisinin Ostrova Bulgar daskalı Kostantin Papa Tanas, diğerinin Gogova köyü Papazı Nestor'a ait olması bölgedeki din adamları ile komitacı hareketin birlikteliğini göstermektedir. BEO, 2779/208405, 16 Muharrem 1324, (12 Mart 1906); 2632/197393, 18 Cemaziyelevvel 1323, (21 Temmuz 1905); Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.I.MN), 108/10730, 9 Ramazan 1324, (27 Ekim 1906); TFR.I.SL, 67/6650, 25 Muharrem 1323, (1 Nisan 1905); Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.(04)), 115/71, 16 Safer 1322, (2 Mayıs 1904); TFR.I.SL, 121/12001, 4 Şaban 1324, (23 Eylül 1906).

³⁷ BOA, BEO, 2553/191474, 1 Mart 1321, (26 Mart 1905).

³⁸ BOA, DH.ŞFR, 341/98, 13 Mart 1321, (26 Mart 1905).

³⁹ Usluh köylüleri buğday öğütmek üzere Zervi köyü değirmenine gittiklerini söylemişler. Oradaki kadınların halini gördüklerinden merhameten bir kısmına bakmak ve istirahatlerini sağlamak amacıyla köylere aldıklarını ifade etmişlerdir. Kendilerine itham edilen suçları işlemediklerini beyan etmişlerdir. BOA, BEO, 2536/190182, 14 Mart 1321, (27 Mart 1905).

⁴⁰ BOA, Y. PRK.ASK, 103/93, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905); BEO, 2553/191474, 21 Mart 1321, (3 Nisan 1905).

Çatışmada köyün hemen dışındaki kilise ve papazın evinin durumu, eşkıyanın buradan Osmanlı askerine ateş etmesi ve ilk şehit ve yaralıların burada verilmesi dikkati çekmektedir. Nitekim Bulgar milliyetçiliği bir anlamda Bulgar kilisesi tarafından temsil ediliyordu. Kilise ve okullar Bulgar bağımsızlık hareketinin ağırlık merkezini oluşturuyordu. Harekete taraftar bulunmasında Bulgar kiliseleri ve okulları önemli bir rol oynuyordu. Bulgar kilise ve okullarının rolü bu kadarla da sınırlı kalmıyor çetelerin ihtiyacı olan silah ve mühimmatın muhafaza edildiği alanlar olarak da kullanılmaktaydı.⁴¹ Keza papazın hanesi yakınlarında bir şakinin kemikleri bulunmuştu. 13955 numaralı bir Manher namlusu ve çok sayıda fişek elde edilmişti.⁴²

Osmanlı yetkililerinin eşkıyanın veya eşkıyadan ölü ele geçirilenler konusunda çok hassas olduğu görülmektedir. Osmanlı makamlarının ve tahkikat komisyonunun köyde ölü de olsa bir eşkıyanın ele geçirilmiş olmasına bu derece dikkat etmeleri manidardır. Aksi takdirde olayda zarar gören köylü ya da sivillerin durumunu ifade etmekte büyük sorun yaşamaktaydı. Eşkıya ele geçirildiği takdirde ancak askerin rolü yabancı misyonlar tarafından meşruiyet kazanmaktaydı. Keza ileride görüleceği üzere köylülerin iddialarının ve şikayetlerinin askerden daha ziyade nahiye müdürü, başıbozuklar ve Usluh'un Müslüman köylüleri üzerinde toplanması da yine bu düşünceden kaynaklanmış olmalıdır.

Bir Çiftlik Sahibi: Cafer Bey

Zervi köyü meselesinde asker-eşkıya-köylü üçgeni dışında bir aktör daha bulunmaktaydı ki o da Zervi çiftliğinin sahibi Göriceleli Mahmudbeyzade Cafer Bey (bazen efendi olarak nitelendirilmiştir) idi. Çiftlik sahipleri hemen hemen her zaman bölgelerinin mültezimleri konumundaydı. Ayrıca onlar iktidar sahipleri ile daima sıkı bir ilişki içerisindeydi. Çiftlik sahibi, topraktan elde edeceği geliri azami miktarda sağlamak için yavaşmalarının mümkün olduğunca çok araziye ekmesini sağlamaya çalışırdı. Ekim-dikim işlemi için gereken tohumu da çiftlik sahibi vermekteydi. Ekimi gerçekleşmeyen tarım arazisini de farklı boyutlardaki parsellere bölüp hayvanlarının sayısına göre ortakçılara

⁴¹ Özküçük, *a.g.e.*, s. 56.

⁴² BOA, BEO, 2553/191474, 1 Mart 1321, (26 Mart 1905); Rumlar ve Arnavutlardan hatta Almanlardan kaçak yollarla silah satın alınıyordu. İç Devrim Örgütü'nün yapılanmaya başladıktan hemen sonra temin ettikleri silahlar Kalkandelen tüfekleriydi. Özellikle Makedonya'nın kuzeybatısında teşekkül eden çetelerde bu silahlar ağırlıklı olarak kullanılıyordu. Makedonya'nın güneybatısında ise Yunan piyadelerinin de kullandığı Fransız yapımı "Gras" tüfekleri tercih ediliyordu. Örgütün seçkin kişileri ise Avusturya yapımı Mannlicher tüfeklerini kullanıyordu. Ancak bu silah pahalı olduğu için az miktarda genelde her çetede bulunmaktaydı. Çetenin en çok aradığı, almakta da en çok zorlandığı silah ise Martini-Henry ve Alman yapımı Mauser (Mavzer) tüfekleriydi. Özellikle Mauser zamanının en iyi piyade silahı olarak kabul ediliyordu. Özküçük, *a.g.e.*, s. 67-68.

bırakıyordu. Hasat mevsimi başlamadan önce aşar vergisi toplanıyordu. Sonra kalan hasadın onda biri tohum olarak ayrılmaktaydı. Geriye kalan ürün eşit bir şekilde çiftlik sahibi ve köylü arasında pay ediliyordu. Çiftlik sahibi ve ortakçılarının birbirine karşı sorumlulukları bulunmaktaydı. Eğer çiftlik sahibi köyde ikamet ediyorsa ortakçılar onun geçimini de sağlamak zorundaydılar. Çiftlik sahibi de sağladıkları gıda maddelerine karşılık ortakçılar için parasız konut, çayır ve odun hazır bulundurmahydı.⁴³

Köylüler üzerindeki bu yükler, Makedonya'da ayrılıkçı oluşumların ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁴⁴ 1900'lü yıllara gelindiğinde çiftlik sahiplerinin büyük kısmı çiftliklerde ikamet etmiyordu. Genellikle şehirlerde yaşıyorlardı. Bunun nedenlerinden birisi bölgenin güvenlik sorunu idi. Çetecilik faaliyetinin yükselişe geçtiği bu dönemde, Osmanlı güvenlik güçlerinin merkezden uzak yerleşimlerin ki buna çiftliklerde dahil güvenliğini sağlamakta zorluklar yaşadığı görülmekteydi.⁴⁵ Ki Cafer Bey de olayın yaşandığı dönemde Zervi çiftliğinde değil Görice'de bulunmaktaydı.

3 Nisan 1905'e kadar Cafer Bey belgelerde sadece köyü tasarrufu altında bulduran kişi olarak geçmekte iken 4 Nisan 1905'ten itibaren belgelerde de adı çok daha sık geçmeye başlamıştı. Cafer Bey çiftlikte yaşanan olayların sonucunda halkı dağılmış köyün görmüş olduğu zararla ilgili olarak sorumlu aramaktadır. Cafer Bey'in adının bu kadar sık geçmesinin ilk nedeni komisyonun raporunu beklemesi olarak tahmin edilebilir. Dolayısıyla taleplerini dile getirebilmek için tahkikatın bitmesini beklediği anlaşılmaktadır. Rapora göre hareket etme arzusu olabileceği gibi raporda değişmesini istediği yerlerden dolayı da Cafer Bey'in adının çok sık geçtiği bir tahminden öteye gidememektedir. Nitekim Cafer Bey'in ilk telgrafında yanan Zervi çiftliği ile ilgili oluşan zararları kendisinin telafi edemeyeceğini bu durum yüzünden halkın dağılacakını ifade etmekteydi. Ayrıca Zervi ahalisinin yağma edilen eşyalarının akıbeti hakkında yetkililerden bilgi ve yardım istiyordu.⁴⁶

Göriceli Cafer Bey ilk telgrafından bir sonuç alamamış olacak ki 1 Mayıs 1905'te bu sefer daha detaylı bir dilekçe verdiğini görmekteyiz. Cafer Bey bu

⁴³ Adanır, a.g.e., s.40.

⁴⁴ Bulgar komitacılarının en ünlülerinden olan Çernoyef'in "*Ustorumca Hristiyan Hükümetinden Ustorumca kasabasında Sakin Hacı Nafi Bey'e*" başlığıyla yazmış olduğu tehdit ettiği ve para istediği mektubunun daha ilk cümleleri bu konuya ayrılmıştı. "*Yankesici olan hükümetinizin idaresinde siz bütün beyler hilaf-ı kanun bir surette Hristiyanların heman de bütün arazisini zabt ettiniz. Böylece Makedonya'da sakın milletin esaretini daha ağır tahamülfersa bir hale getirdiniz. Bu esareti tazyif eylediniz. Ahali hükümetinin esiri iken siz kendi kendiniz ile subaşlarının dahi esiri ettiniz. Gece gündüz bütün ailesiyle çalıştığı halde meydana getirdiği hasılatın nısfından ziyadesini elinden aldıktan maada yortu günlerinde sizin tarlalarınızda çalışmağa icbar ediyorsunuz bundan maada daha birçok haksızlıklarda vukuubuluyor...*" BOA, TFR.I.SL, 78/7705.

⁴⁵ Saatçi, a.g.e., s. 124.

⁴⁶ BOA, BEO, 2543/190695, 22 Mart 1321, (4 Nisan 1905).

dilekçesinde Zervi çiftliğini tanımlarken (o zamana kadar Osmanlı belgelerinde geçen hane ve nüfus sayısından çok daha fazla olarak) 45 hane, 1 değirmen ve 300 küsur nüfusunun olduğunu vurgulamaktadır. (En dikkat çekici husus da çiftliğe nahiye müdürü refakatinde gelen jandarmanın, askerinin ve Müslüman köylülerin köyü ateşe verdiğini belirtmesiydi. (Bu noktada Zervi çiftliğinin Hristiyan ahalisinden farklı bir tutum ve ifade takınmamıştı. Onlarla aynı şeyleri söylemekteydi. Bu ortak söylemin Osmanlı makamlarını zor durumda bıraktığı söylenebilir.) Cafer Bey'e göre köy yakınındaki hayvanlar ve çift alet edevati yağma edilmişti. Bunların yanında hane eşyaları ve köy kadınlarının altın ve gümüşten olan takılarının da yağma edildiğini belirtmekteydi. 24 erkek ve 10 kız ölümlerinde 16 kadın ve erkek de yaralanmıştı. Bu olaylar yaşanırken Cafer Bey kendisinin Görice'de bulunduğunu ifade etmişti. Olayı öğrenince çiftliğe geldiğini bu sırada ahalinin perişan bir şekilde olduğunu gördüğünü söylüyordu. Cafer Bey geçimini çiftlik ile sağladığını belirtmişti. Çiftliğine zarar verilmesi, ahalesinin katledilmesi, hayvanların yağma olunması sebebiyle Cafer Bey zor durumda olduğunu söylemekteydi. Ayrıca ahalesinin ihtiyaçlarının giderilmesi, çiftliğin yeniden imarı ve iskanların yapılmasına Cafer Bey gücünün olmadığını da ifade etmekteydi. Kendisi merkez vilayete gelerek yetkililerle ve müfettiş (Hüseyin Hilmi) paşayla görüşmüştü. Yetkililer tarafından kendisine zararlarının karşılanacağı söylenmişti. Yalnız 40 günden beridir 300 kadar ahali Selanik'te aciz bir halde beklemekteydi. Ahalesinin malını ve canını korumaya memur olanlar ahaliye zarar vermişlerdi. Zarar görmüş ahalesinin mallarının tazmin edilememesi adalete ve kanuna aykırı olacağı gibi telafisi olmayan zararlara da yol açabileceğini dile getirmekteydi.⁴⁷

Cafer Bey'in vermiş olduğu bilgilerinde ayrıca irdelenmesi gerekmektedir. Kendisi köy nüfusunu 45 hane ve 300 küsur nüfus olarak ifade etmiştir. Osmanlı belgelerinde ise köydeki hane sayısı 30-35, Galip Paşa başkanlığındaki komisyonun raporunda ise nüfus 205 kişi olarak kayda geçirilmiştir. Bu tutarsızlıkların üç nedeni olabilir. Birincisi kayıtların eksikliği ki bu durum Osmanlı bürokrasisi için şaşırtıcı bir hal değildir. Çünkü merkezi otoritenin zayıflaması, tahrirlerin doğru düzgün ya da hiç yapılamaması gibi durumlar yüzünden kayıtlarda tutarsızlıklar ile karşılaşılabilir. İkinci bir neden ise Cafer Bey'in hane ve nüfus sayılarını olduğundan fazla göstererek devletten alacağı yardım parasını arttırma gayesine girmiş olduğu düşünülebilir. Bu durumda dönemin yerel ileri gelen, ayan yahut da toprak tasarruf edenleri için sık karşılaşılan durumlardan bir tanesidir. Bir diğer sebep ise Cafer Bey'in köy hakkında iyi derecede malumatının olmamasıdır. Ancak bu sonucunu uzak ihtimaldir çünkü gelirini tasarruf ettiği çiftliği hakkında bilgi sahibi olmaması biraz uzak ihtimaldir. Bunlara karşın nüfus ve hane konusundaki değişkenliğin çiftliklerin ve köylülerin hareketli, değişken yapısından kaynaklanmış

⁴⁷ BOA, İ.DH, 1435/36, 25 Safer 1323 ve 17 Nisan 1321, (1 Mayıs 1905).

olabileceği daha kuvvetli ihtimaldir. Çünkü daimî değişken nüfus yapısı, kaçan, yerleşen topraksız köylüler sebebiyle son derece değişkendi. Ancak bu rakamların artmış olması Osmanlı bürokrasisinde daha fazla tesir edebilmek, nüfus ve haneyi çok göstererek alınabilecek yardımları da artırmaya çalışmaktan kaynaklanmış olabilir. Cafer Bey köyde 1 değirmen olduğunu belirtirken komisyonun çizmiş olduğu krokide köyde 2 değirmen olduğu görülmektedir.⁴⁸

Bu durum Cafer Bey'in tipik bir çiftlik sahibi olduğunu göstermektedir. Kendisi büyük ihtimal daimî olarak merkezi bir yerde (Görice'de) ikamet etmekte ve para ile ilgili sıkıntılar olduğu yahut da yukarıdaki örnekte olduğu gibi köye bir zarar geldiği zaman oraya gitmekteydi. Cafer Bey hem kendi hem de ahalinin zararlarının karşılanması için birtakım çabalar içine girdiği görülmektedir. Elbette bu zararların karşılanması için para gerekiyordu. Bu para hanelerin yeniden inşası ve ahalinin ziraat yapabilmesi için hayvan, alet-edevat gereksinimi için kullanılacaktı. Bunun için ilk etapta zarar ve ziyanın tespit edildiği bir defter hazırlanmıştı. Cafer Bey defterde yazılı olan 3564 lira 40 kuruşun bir aydır kendisine verilmesini talep etmekteydi ve henüz verilmediğinden yakınmaktaydı.⁴⁹ İlerleyen süreçte Cafer Bey'in söz verilen yardımların yapılmadığına dair şikayetleri devam etmişti. Köy ahalisinin dağılacağını bu durum sonucunda da ailesinin aç ve sefil bir duruma düşeceğini belirtmekteydi.⁵⁰ Cafer Bey sadece yardım parası istemekle kalmıyor ayrıca zarar görmüş yerler ve üretim sebebiyle ilgili yılın vergisinden düşürülmesini de talep etmekteydi.⁵¹ Köyde Mart ayının ikinci gününde hayvan sayımı olmuştu. Bu sayım sonucunda 402 baş koyun ve 238 baş keçi kayda geçirilmişti. Eşkıya ile girişilen çatışmada bu hayvanların büyük kısmının telef olduğu belirtilmişti. Telef olan hayvanların değeri 1309 kuruşa tekabül etmekteydi. Bu meblağın vergiden düşürülmesi istenmekteydi.⁵²

Bu arada devletten gerekli maddi yardımların gelmeye başladığı ancak tartışmaların devam ettiği bir dönemde köy halkına sivil yardımlar da yapılmaya başlamıştı. Özellikle Selanik'in ileri gelen tüccar ailelerinden Alatini ailesinin meydana çıktığını görmekteyiz. Alatini ailesi perişan durumda olan köy halkı için 5.000 kıyye un yardımında bulunmuştur. Ancak bu yardımlar ahaliyi 1-2 ay kadar idare edebilmiştir. Köy halkının sorunlarını tamamıyla çözememiştir. Devletin köy halkına yardım edememe sebebi ise dönemin Osmanlı maliyesinin kötü gidişatıdır.⁵³

⁴⁸ BOA, Plan-Proje (PLK.p), 3666.

⁴⁹ BOA, TFR.I.ŞKT, 64/6317, 25 Safer 1323, (1 Mayıs 1905).

⁵⁰ BOA, İ.DH, 1435/36, 12 Rebiyülevvel 1323 ve 5 Mayıs 1321, (17 Mayıs 1905).

⁵¹ BOA, İ.DH, 1435/36, 8 Mayıs 1321, (21 Mayıs 1905).

⁵² BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 426/29, 22 Teşrinievvel 1321, (4 Kasım 1905).

⁵³ BOA, TFR.I.SL, 74/7382, 12 Mayıs 1321, (25 Mayıs 1905); İ.DH, 1435/36, 12 Mayıs 1321, (25 Mayıs 1905); Alatini ailesi ve Selanik'te oynadığı roller konusunda bkz. Mehmet Ali Karaman, "XIX. Yüzyılda Selanik'te Musevi Bir Aile: Alatiniler", *History Studies*, C: 9, S: 5, (?) 2017, s. 129-142.

Ağustos ayında hasar gören Zervi çiftliği için 500 lira (50.000 kuruşun) verilmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁴ Köydeki inşaat işlerinin ve yardımların yürütülmesi için kaza özelinde bir komisyon kurulmuştu. Yine inşaat işlerinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için askeriye'den bir istihkam subayının görevlendirilmesine karar verilmiştir. Yapılan istişareler sonucunda istihkam kol ağası Hasan Efendi tayin edilmişti. Devlet yetkilileri kış mevsimi gelmeden inşaat işlerinin bitirilmesini istiyordu. Bunun dışında Cafer Bey ödemesi kesinleştirilen paranın dışında Ziraat bankasından kendisine borç para verilmesini talep etmekteydi. Bu borç para ahalinin iskanları ve ihtiyaçları için kullanılacağı ifade edilmişse de yetkililer tarafından temin edilen yardım ve paralar yeterli görülerek reddedilmişti.⁵⁵ Cafer Bey'in daha fazla para talebi ya devlet tarafından sağlanan para hasarların giderilmesinde yeterli olamadığı ya da Cafer Bey'in bu kriz durumunu kendi lehine kullanma çabası olarak yorumlanabilir. Tarih Şubat 1906'yı gösterdiğinde köydeki bütün haneler inşa edilmiş ve halkın ihtiyaçlarının karşılandığı bildirilmişti.⁵⁶

Ahalinin Talepleri ve Yapılan Yardımlar

Zararlarının karşılanmasını isteyen tek kişi Cafer Bey değildi, Zervi köyü ahalisi de zararlarının tazmin edilmesi için idari yetkililere sesini duyurmaya çalışıyordu. Köylüler Rumeli Vilayet Müfettişliği'ne telgraf çekmişlerdi. Köylerinin idari ve askeri memurlar tarafından gaz yağı atılarak evler, eşyalar, erzak ve hayvanların zarar gördüğünü belirtmişlerdi. Ayrıca erkek ve kadınlardan 35 kadar kişi ölmüş ve 16 kişi de yaralanmıştı. O zamandan beri ahalinin perişan bir halde olduğunu belirtmişlerdi. Onlara evlerinin yeniden inşa edilip iskân olunacakları, hayvan ve alet edevat desteği verileceği söylenmişse de henüz bunların hiçbirinin yapılmadığını bildirmekteydiler. Eğer evleri, ahırları, samanlıkları yeniden yapılmaz, hayvan ve alet edevat tedarik edilmez ise zor durumda kalacaklarını belirtmişlerdi. Ayrıca köy halkı Selanik'e gitmelerine engel olunmaması konusunda Vodina kaymakamlığına tebligat buyrulmasını istemişlerdi.⁵⁷ Feryat ve figanlar karşısında devlet yetkilileri Selanik belediye sandığından ödeme yapılmasına karar vermişlerdir. Buna göre 20 kız ve 25 erkeğe toplamda 45 kişiye 1350 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁸

Zervi köylülerinin isteklerini dile getirme şekli Osmanlı bürokrasisinde bazı sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet veriyordu. Ahali önce Vodina kazası

⁵⁴ BOA, TFR.İ.A, 26/2532, 13 Cemaziyelahir 1323, (15 Ağustos 1905); BEO, 2643/98222; DH.MKT, 1002/23.

⁵⁵ BOA, TFR.I.SL, 74/7382, 17 Eylül 1321, (30 Eylül 1905); TFR.I.SL, 83/8295, 30 Ağustos 1321, (12 Eylül 1905).

⁵⁶ BOA, TFR.I.SL, 95/9435, 10 Zilhicce 1323, (5 Şubat 1906); TFR.I.SL, 96/9506, 17 Zilhicce 1323, (12 Şubat 1906).

⁵⁷ BOA, TFR.I.SL, 74/7382, 7 Mayıs 1321, (20 Mayıs 1905); İ.DH, 1435/36, 7 Mayıs 1321, (20 Mayıs 1905).

⁵⁸ BOA, TFR.I.SL, 74/7382, 18 Mayıs 1321, (31 Mayıs 1905).

merkezine gidip perişan bir halde olduklarını dile getirmişlerdi. Sonrasında Vodina ile sınırlı kalmayıp bir kısım ahali aileleriyle birlikte Selanik'e de gitmişlerdi. Devlet yetkilileri bunların Selanik'e gelmekte oldukları haberini alınca engellenmelerini istemişti. Ancak özellikle kadınlardan oluşan bir grup bu engelleri aşarak Selanik'e gelmeyi başarmışlardı. Bu noktada devlet yetkilileri bu grubun yapacağı gösteriler ve başvuracakları kurumlar ve haber ajansları üzerinden yabancı devlet temsilciliklerinin dikkatlerini çekebileceklerini fark etmişlerdi. Kaldı ki muhtemelen bu grubun gelişi de doğrudan Osmanlı yetkililerinin dikkatini çekmek için değil yabancı misyonlar üzerinden dertlerini ve şikayetlerini dile getirip daha hızlı ve etkili sonuç almaktı. Bu noktada Osmanlı yetkililerinin yabancı temsilci, gazete ve kamuoyunun dikkatlerini çekmesinden çekinen Osmanlı devlet adamları üzerinde etkili olması için yaptıkları anlaşılmalıdır. Ayrıca yetkililer bu ahalinin ihtiyaç ve zaruretlerinin olduğunu zaten kabul etmişler ve çeşitli yol ve şekillerde taleplerini alarak yerine getirmeye çalışmaktaydılar. Bu yüzden de 400'e yakın köylü için kişi başı 15'er kuruştan toplam 6.000 kuruşun verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu meblağla bir ay kadar maişetlerini sağlanmaları beklenmekteydi. Ayrıca Zervi köylülerinin Selanik'e gelmelerine müsaade edilmemesi konusunda Vodina kaymakamlığına emir verilmişti. Bir de belirlenen miktarın mahallinde karşılığı bulunmaktaydı. Bu yüzden de bu meblağın karşılanması için ya hazineye ya da şehremanetinden karşılanması için izin isteniyordu.⁵⁹

Engellemelere rağmen 7 Haziran 1905 tarihinde Zervi çiftliğinden içlerinde özellikle kadınların ve çocukların bulunduğu 40 kişilik bir grup daha Selanik'e gelerek yardım talebinde bulunmuşlardı.⁶⁰ 39 kadının imzası bulunan ve Rumeli Vilayeti Müfettişliği'ne verilen mahzarda; Vodine kazasına tabi köylerinin asker ve idari memurların emriyle yakıldığı, Ostrova nahiyesi müdürünün emriyle hemşire ve çocuklarının öldürüldüğünden şikâyet edilmekteydi. Mal, eşya ve hayvanlarından dolayı olan zararlarının 193.881 kuruş olduğunu, diğer zarar gören kalemler de eklenince köyün zararının toplamda 356.400 kuruş olduğunu ifade etmişlerdi. Yine köylüler birçok defa çektikleri telgraflarla durumlarını müfettiş paşaya ve yetkililere anlatmaya çalıştıklarını, açlıktan ölmek ve zor durumdan kurtulmak için yetkililerden yardım beklediklerini ifade etmişlerdi.⁶¹

Bu noktada devletin bürokratik kanalları köylülere ilk etapta yapılacak 6.000 kuruşluk yardımın nereden karşılanması gerektiğini tartışmaktaydı. Ayrıca Selanik'e gelen kişilerin her birine verilecek olan birer mecdiyenin ve yol masraflarının da hangi kalemden karşılanacağı sorulmuş, daha sonra iade

⁵⁹ BOA, TFR.I.SL, 74/7382, 22 Mayıs 1321, (4 Haziran 1905); BEO, 2595/194560, 4 Haziran 1905.

⁶⁰ BOA, TFR.I.SL, 74/7382, 25 Mayıs 1321, (7 Haziran 1905).

⁶¹ BOA, TFR. I.SL, 74/7382, 27 Mayıs 1321, (9 Haziran 1905).

edilmek üzere belediyeden alınmasına karar verilmişti.⁶² Köylüye ilk etapta kararlaştırılan 6.000 kuruşun yarısı olan 3.000 kuruş verilmiştir. Köy halkı ise kendilerine 660 kuruştan başka bir şey verilmediğini ayrıca toplam nüfuslarının 264 kişi olduklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine köylülere bir aylık idarelerine yetecek şekilde 264 nüfusa, kararlaştırılan 6.000 kuruşun içinden 3960 kuruşun hemen verilmesi kararlaştırılmıştır. Selanik'e gelen 40 kişinin masraflarının yine kararlaştırılan 6.000 kuruştan karşılanmasına karar verilmiştir. Bu 40 kişinin her birine birer mecdiye verilmesi ve Ostrova'ya kadar olan ücretlerinin yine mezkûr 6.000 kuruştan karşılanmasına karar verilmiştir.⁶³

Zervi çiftliği olayında çiftlik sahibi ve köylünün zarar gördüğünü kabul eden devlet bunların telafisi için de gerekli tedbirleri almaya çalışmıştı. Olayda 40 hane ve 24 samanlık harap olmuştu. Bölgede çiftlik ve köy haneleri yapmakla uğraşan bir dülgerin tahminine göre her bir hane 2375 ve her bir samanlık da 200 kuruşa mal olacaktı. Bu meblağ fazla bulununca bir önceki yıl Manastır vilayetindeki hasarzedeler için verilmiş para ve yine o tarzda birer barakanın yaptırılmasına karar verilmişti. Zervi çiftliği dağlara yakın olması sebebiyle yapılacak evler için ağaçların kesilmesine müsaade edilmesi ve kesilen ağaçlardan para alınmaması kararlaştırılmıştır. Bu sayede inşaat masraflarının karşılanacağı belirtilmiştir.⁶⁴

Köyün Kimlik Tartışması

Makedonya bağımsızlık hareketinde komitelerin yanında Bulgar kilise ve okulları da aktif bir rol oynamaktaydı.⁶⁵ Bulgarlar Makedonya üzerinde faaliyet yürütürken karşılarında sadece Osmanlı Devleti yoktu. Rumlar da özellikle Makedonya'nın güneyinde Bulgar kilisesinin faaliyetlerine karşı birtakım çalışmalar yürütmekteydi. Rum komiteleri, Bulgar-Makedon İç Örgütü'yle kıyaslandığında daha fazla maddi güce sahipti. Böylece çete üyelerine maddi açıdan daha iyi olanaklar sundular. Başarı sağlamalarının nedenlerinden biri de buydu.⁶⁶ Bir Alman konsolosluk raporuna göre; Türk makamların yardımıyla birçok kez Bulgar ve Rumen köylerine zorla Rum muhtarlar verilmektedir. Bu Rum muhtarlar da ahalinin nüfus kayıtlarına Ortodoks Rum olarak yazılmasını sağlıyorlardı. Olası bir kilise anlaşmazlığında da Rum din adamlarının devreye

⁶² BOA, TFR. I.SL, 74/7382, 27 Mayıs 1321, (9 Haziran 1905).

⁶³ BOA, TFR. I.SL, 74/7382, 28 Mayıs 1321, (10 Haziran 1905).

⁶⁴ BOA, TFR. I.SL, 74/7382, 15 Safer 1323, (7 Nisan 1321), 20 Nisan 1905; İ.DH, 1435/36, 7 Nisan 1321, (20 Nisan 1905); Kiremit:142000 adet; Çivi; 3838; Pencere demiri 1276; Kireç 4000? 900; Tahta 2200? 3700; Bahası 11524; Saz 432; Usta ve Amele Yevmiyesi ile 3332; 28330 (beher yevmiye 20 para 8 kuruş) İcmal 50000 kuruş. TFR. I.SL, 95/9435; 96/9506, 27 Kanunuevvel 1321, (9 Ocak 1906).

⁶⁵ Özküçük, a.g.e., s. 56.

⁶⁶ Adanır, a.g.e., s. 234.

girmesine olanak sağlanmış oluyordu. Bunlar da hemen hemen tüm köyde Patriklik taraftarlarının olduğunu ileri sürebilme imkânı yakalamış oluyorlardı.⁶⁷

Tarafların kilise üzerinden yapmış oldukları etnik kimlik mücadelesine Zervi köyünü de dahil ettikleri anlaşılmaktadır. Köyün kimlik konusunda yaşadığı bunalım ve sıkıntılar hem dönemin Makedonya'sında kilise üzerinden yaşanan kimlik problemleriyle hem de yaşanan hadiseden sonra mensubiyet konusunda yaşanan travmaya da işaret ediyor olabilir. Köydeki kilisenin tamiri konusunda daha 1850 yılında köylüler bir arzuhal sunmuşlardı. Aya Gorgi adlı kilisenin harap durumda olduğu, Usluh köyünden gelen imam, muhtar ve şahitler huzurunda teyit edilmiş ve kilisenin boyutları kayda geçirilerek tamirine izin verilmesi istenmişti.⁶⁸

Zervi köyünün yeniden imarı, suçluların cezalandırılması gibi sorunların yanında yaşanan hadiseden sonra bir de köyün kimlik tartışması patlak vermişti. Köy Bulgar köyü idi. Ancak Makedonya'nın birçok yerinde olduğu gibi Zervi de dini kimlik konusunda geçmiş yüzyılların izlerini taşımaktaydı. Köyün etrafında Müslüman köyler olduğu gibi kuzeyine, dağlık alana doğru gidildiğinde Bulgar ve Müslüman Pomakların karışık olduğu köyler artmaktaydı. Güney doğusuna doğru gidildikçe Rumlar daha etkindiler. (bkz Harita 2)⁶⁹

Yaşanan olay sonrasında yapılan şikâyetle köyün son 15 yıldır Eksarhane'ye tabi olduğu ancak köy halkının son tahrir düzenlenmesinde Patrikhane'ye mensup olarak gösterildiği belirtilmişti. Durumun fark edilmesi üzerine hem ahalinin bir kısmı hem de Eksarhlık şikâyetçi olmuştu. Merkeze yansıyan şikâyet üzerine yerel bürokratlara bir yanlışı varsa düzeltilmesi yönünde talimat verilmişti.⁷⁰ Yerel yetkililerin yapmış olduğu tahkikata göre Zervi köyü ahalisinin eski nüfus defterinde Rum Ortodoks mezhebine mensup oldukları yazılıydı. Hatta kiliselerinde Rum papaz bulunduğu ve dini ayinlerini onunla icra ettikleri tahkikat sonucunda belirlenmişti. Köy ahalisi ise kendilerini

⁶⁷ Adanır, *a.g.e.*, s. 238.

⁶⁸ Kaza müdürü naibi ve Müslim- Gayrimüslim azalar imzalı mazbatada; Ostrova kazasına bağlı Zervi karyesinde Aya Gorgi nam isminde bir kilise vardı. Bu kilise harap bir haldeydi. Kaza meclisine karye papazı ve reayadan bazı kimseler gelip durumu anlatmışlardı. Bunun üzerine Zervi karyesine yakın olan Usluh karyesinden bazı kimseler kiliseyi incelemeye gitmişlerdi. Usluh karyesinden kiliseye gidenler arasında imam Şaban Efendi, muhtar Ali Efendi, ikinci muhtar Mustafa Bölükbaşı, molla Hüseyin bin Mustafa bulunmaktaydı. Bu kişilerin incelemeleri sonucu kilisenin bakıma muhtaç olduğu teyit edilmişti. Kilisenin 16 zira (yaklaşık 75 cm'lik ölçü birimi) uzunluğunda, 12 zira genişliğinde ve 3,5 zira yüksekliğinde olduğu belirtilmişti. *BOA*, A.MKT.UM, 8/65, 3 Rebiyülahir 1266, (16 Şubat 1850); Bkz. Mehmet Erkal, "Arşın", *DİA*, C: 3, İstanbul 1991.

⁶⁹ *BOA*, Haritalar (HRT.h), 323. Kiepert'in haritalarından alınarak yapılmış bu harita tam olarak gerçeği yansıtmamaktaydı. Belgelerdeki çevredeki Müslüman köyler belirtilmiş iken haritada bunlar görünmemektedir. Keza Rum nüfus da göz ardı edilmiş gibidir.

⁷⁰ *BOA*, TFR.I.SL, 87/8623, 17 Eylül 1321, (30 Eylül 1905); TFR.I.SL, 87/8623, 29 Eylül 1321, (12 Ekim 1905).

ne Rum ne de Bulgar olarak nitelendiriyor yalnızca Hristiyan olarak ifade etmekteydiler. Son tahrirde köy ahalisi Patrikhane'ye mensup Ortodoks olarak kaydedilmişti. Belki daha da dikkati çeken husus yalnızca iki hane halkı Osmanlı nüfusuna kaydedilmenin göstergesi olan tezkerelerini (Tezkere-i Osmaniye) almıştı. Tahkikatın yapıldığı dönemde diğerleri henüz alamamıştı. Ayrıca Zervi ahalisi mal kalemi nüfus defterinde de Rum olarak kaydedilmişlerdi.⁷¹ Anlaşıldığı kadarıyla uzun yıllar Patrikhane'ye bağlı köy ve kilisesi 15 yıl kadar önce Bulgarların çaba ve çalışmalarıyla Eksarhane'ye bağlanmıştı. Ancak yaşanan son olayda halkın yaşadığı travma adeta köyü kimliksiz bırakmıştı. Durumdan yararlanmak isteyen Rumlar muhtemelen Osmanlı yetkililerinin yardımıyla köyün kilisesini tekrar Patrikhane'ye bağlamak istemişlerdi. Ancak durumu fark eden Eksarhlık ve köyün halkından bazıları duruma itiraz etmişlerdi.

Mezhebi aidiyetler üzerinden şekillenen etnik aidiyet ve kimlik meselesi öylesine karmaşık ilişkiler ağıyla bağlıydı ki problemi çözmek için yapılan teşebbüsler yeni çıkmazlara sebep oluyordu. Zervi köyü örneğinde görüldüğü üzere yaşanan olay köyün hangi kiliseye, millete ait olduğu konusunda kimlik tartışmalarına sebep olmuştu. Bulgar köyü yüzlerce yıllık bir geçmişle Rum Patrikhanesi'ne bağlı kalmıştı. Nüfus ve coğrafya olarak da Makedonya'nın güneyinde Rum ve Türk nüfusun içerisinde kalmıştı. (bkz. Harita 2) Ancak Bulgar kilisesinin bağımsız olduktan sonra milliyetçi Bulgar kimliği inşa edilirken köyü Eksarhlığa bağladıkları anlaşılmaktadır. Olay sırasında köyde Bulgar komitacıları vardı. Belli ki gerek Eksarhlık ve gerek komitacı faaliyetleri ile köy Bulgarlara meyletmışti. Ancak olayın travması ile bir anda ortada kalmışlardı. Bulgar Eksarhlığına bağlı kalmak yeni problem ve saldırılara maruz bırakabilirdi. Rum Patrikhanesi'ne bağlanmak da keza Bulgar komitacılarının hışmını çekebilirdi. Belli ki Osmanlı idaresini de istememekte en azından tereddüt etmekteydiler. Osmanlı idaresi hem Rum hem Bulgar komitacılarının nefretini ve tepkisini çekebilirdi. Nitekim olay sonrası nüfus tahriri yapılırken Osmanlı nüfus tezkerelerini de almamışlardı. Tam da bu noktada yani köyün travmatik kimlik bunalımında olduğu, kimliklerin bulanıklaştığı bir dönemde, Rumların buraya el attığı anlaşılmaktadır. Osmanlı yetkililerini de ikna ettikleri anlaşılan Rumlar köyü Patrikhane'ye yazdırmışlar kısmen de başarılı olmuşlardı. Köy kendisini adeta kimliksizleştirerek veya mevcut çatışma ve rekabet içerisinde olan kimliklerden hiçbirisine ait olmayarak Bulgar ya da Rum değil sadece Hristiyan yazılmak istediklerini belirtmişlerdi. Yazışmalardan tüm köyün aynı fikirde olmadığı içlerinde farklı düşünce ve mensubiyetlerini devam ettirmek isteyenler olduğu anlaşılmaktadır. Makedonya'daki kimlik tartışmaları aynı kökene sahip olsalar da bir köy içinde bile farklılaşmaya ve kırılmalara sebep olabiliyordu.

⁷¹ BOA, TFR.I.SL, 87/8623, 13 Teşrinievvel 1321, (26 Ekim 1905).

Tarihsel gelişim açısından farklı kaynak ve devletlerden beslenen farklı usuller benimseyen Balkan milliyetçiliği yalnızca hakim devlet olan Osmanlı idaresi ile değil, sosyal ekonomik siyasi sebeplerle birbirleriyle de şiddetli çatışma içerisine girmişti.⁷² Çatışmalarda her iki taraf da (Eksarhlık ve Patrikhane; Bulgar ve Rum) Osmanlı bürokrasisini zorlayarak kendine alan yaratmıştı. Yabancı devlet temsilcilikleri ve kamuoyu da yaşanan olay üzerinden Osmanlı içişlerine müdahale etme ve Osmanlı Balkan topraklarını dizayn etme konusunda bir koz elde etmekteydiler. Taraflar kendilerine göre bazı kazanımlar elde edebilmişti. Mevcut durum sadece hadiseye maruz kalan zarar gören halkın-köylülerin ve Osmanlı devleti yetkililerinin ve otoritelerinin işine gelmemekteydi. Böylece Makedonya gibi kilise ve kimlik çatışmalarının en yüksek derecede yaşandığı bir yerde yeni olayların da kapısı aralanmış olmaktadır. Yani olaylardan beslenen taraflar olduğu müddetçe yeni olayların çıkması kaçınılmazdı.

Cezalandırmalar

Hadisenin yaşanmasından sonra soruşturmalar başlamış ve suçlu olanların cezalandırılması yoluna gidilmiştir. Galip Paşa başkanlığında oluşturulan askeri komisyonun raporuna göre; Zervi çiftliğindeki müfreze-i askeriyenin ve Usluh köyü Müslüman ahalisinden bazı kimselerin halka zarar verdikleri kabul edilmekteydi. Bunlar köylülerin hanelerini yakmış ve mallarını çalmışlardı. Her ne kadar ilk tahkikatta ve aramalarda çalınan ve gasp edilen mallarla ilgili bir şey bulunamadığı belirtilmişse de daha sonra ifade ve soruşturmalarda köylülerin eşya ve hayvanlarını gasp edenler tespit edilmişti. Usluh köyü Müslüman ahalisinden 12 kişi hırsızlık yaptığı gerekçesiyle adliyeye sevk edilmişlerdi. Zervi ahalisinin çalınan mallarından bulunabilenler sahiplerine geri verilmişti. Olayın adil ve hakkaniyetli bir şekilde çözüme kavuşturulması için de Selanik savcı yardımcısı Vodine kazasına gönderilmişti. Savcı yardımcısının Vodine kazasına gönderilmesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi devletin gerçekten olayın düzgün ve hakkaniyetli bir şekilde nihayete erdirilmesi için attığı bir adım olarak görülebilir. İkincisi ise devletin çıkarlarını gözetken bir adamı göndererek olayın üstünün kapatılması yahut da en az zarar verecek şekilde soruşturmanın nihayete erdirilmesi adımı olarak okunabilir. Ostrova nahiyesi müdürü Hasan Rıza görevini yerine getiremediği için vilayet valisi tarafından azledilmişti.⁷³ Merkez bununla yetinmemiş ayrıca vilayetteki valisine nahiye müdürü hakkında soruşturma yürütmesi için emir göndermişti. Müdür

⁷² Saatçi, *a.g.m.*, s.16-24.

⁷³ Bölgedeki, iyi yetişmemiş, meselelerin arka planını göremeyen Osmanlı idarecilerinin olaylarda oynadıkları olumsuz roller konusunda kendisi de aynı yıllarda nahiye müdürlüğü ve kaza kaymakamlığı yapan, sosyal, idari ve dini kaos ve çözülme gözlemleyen Tahsin Uzer'in tespitleri dikkat çekicidir. Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkışyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Mahkemeye verilmişti. Zervi olayı esnasında görevli asker ve subayların soruşturulması da yine ordu tahkik heyetince yapılmıştı.⁷⁴ Merkez olaya dahil olan subay ve efrad hakkında gerekli işlemlerin bir an önce yapılmasını istiyordu. Ayrıca cezalarının da bir an evvel verilmesini istiyordu. Çünkü olay sefaretlerce takip edilmekteydi. Sadece Zervi hadisesi sefaretlerin dikkatini çekmiyor, aralarında çok uzun bir zaman farkı olmayan Kukleş vakası da devletlerin takibinden kaçmıyordu. Belli ki bu olaylar yüzünden yoğun bir baskı altında kalan Babıali, çare olarak askerlerin mahkemelerinin bir an önce sonuçlanmasını istemektedir.⁷⁵ Keza Zervi ve Kukleş vakalarından dolayı divanı harbe sevk edilen subayların buradan alınan kararların posta ile seri bir şekilde ulaştırılması merkez tarafından gösterilen hassasiyetin en belirgin ölçütlerinden biridir.⁷⁶

Nahiye müdürü olarak geçen, tahkikat raporunda, Cafer Bey'in ve köylünün şikâyet ve dilekçelerinde Ostrova nahiye müdürü olarak anılan bu kişinin adının mevcut belgelerde hemen hiç geçmemesi dikkati çekmekteydi. Bu durumu Osmanlı bürokrasisinin ketumluğu olarak ya da devletin bölgedeki zayıf egemenliğinin bir işareti olarak değerlendirebiliriz. Ancak nahiye müdürü ve Jandarma Çavuşu Abdurrahman hakkında bir yıl sonrasına ait bazı bilgilere rastlanılmaktadır. 24 Mart 1906 tarihli belgelerde Şura-yı Devlet'ten gönderilen "*Ostrova müdürü Hasan Rıza Beyle Abdurrahman Çavuşun adem-i mesuliyetine dair*" ifadesi dikkati çekmektedir. Vazifelerini yapmada eksiklikleri iddiasıyla mahkemeye verilen Ostrova eski müdürü ile zabıta memuru Abdurrahman Çavuşun mesul olmadıkları belirtilmiş, bu beraat kararına vilayet itiraz edip istinafa götürmüşse de Şurayı Devlet temyiz mahkemesi sorumlu tutulamayacakları kararı vermişti.⁷⁷

Sonuç

Fransız ihtilaliyle birlikte yükselen milliyetçilik çok uluslu devletleri tehdit ediyordu. Bu tehditlerden etkilenen devletlerden biri de hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'ydi. Osmanlı Devleti'nin her coğrafyasında milliyetçilik rüzgârı görülebildiği gibi Balkanlar ayrı bir yer tutmaktaydı. Balkan coğrafyasındaki birçok etnik grup kendi milli devletlerini kurmak istiyordu. Bu gruplar Osmanlı Devleti'yle çatışmaya girerek bu emellerine ulaşmayı amaç-

⁷⁴ BOA, TFR. I.SL, 74/7382, 12 Mayıs 1321, (25 Mayıs 1905); İ.DH, 1435/36, 12 Mayıs 1321, (25 Mayıs 1905); BOA, Y.MTV, 272/171, Selh Muharrem 1323, 24 Mart 1321, (6 Nisan 1905); BEO, 2553/191474, 24 Mart 1321, (6 Nisan 1905).

⁷⁵ BOA, BEO, 2553/191474, 5 Nisan 1321, (18 Nisan 1905).

⁷⁶ BOA, TFR.I.SL, 24/2371, 29 Haziran 1321, (12 Temmuz 1905).

⁷⁷ Eşkîya attığı bombalarla köyü yaktığı halde müfettiş paşa ve Vodina kaymakamı Kani Bey'in bilatahkiik -soruşturmadan kendisini azledip mahkemeye verdiklerini ifade ve iddia etmiş, savunması geçerli bulunmuştu. BOA, BEO, 2789/209106, 28 Muharrem 1324, (24 Mart 1906); DH.MKT, 1064/31, 6 Safer 1324, (1 Nisan 1906); ŞD, 1426/8, 9 Şaban 1324, (28 Eylül 1906).

lıyordu. Nitekim sadece bağımsızlıklarını sağlamak onlara yetmiyor aynı zamanda topraklarını da genişletmek istiyorlardı.

Balkanların ortasında yer alan Makedonya, etnik ve dini milliyetçiliğin en büyük mücadelelerinin yaşandığı yer oldu. Bulgarlar kiliselerinin ve okullarının yardımıyla örgütlenerek Makedonya'nın Bulgaristan sınırlarına dahil edilmesi için mücadeleye giriştiler. Bu emellerini gerçekleştirebilmek için de çeteler kurdular. Bulgar hükümeti ve Avrupalı büyük devletler çıkarları doğrultusunda bu çetelere maddi ve manevi destek verdiler. Hazırlıklarını tamamlayan çeteler bombalı saldırılar, adam kaçırmaya ve köy basma gibi eylemlerde bulundular. Bu asayiş olaylarının yaşandığı yerlerden biri de Zervi çiftliği idi. Bulgar komitacılarını takip eden askerle eşkıya bu köyde karşı karşıya gelmişti.

Yaşanan çatışmada asker ve köylülerden can ve mal kayıpları yaşanmıştı. Çatışma sonrası köy ahalisi, oluşan zarar için asker ve idari memurlarının yanı sıra komşu köy olan Usluh köyü Müslüman ahalisini de suçlamaktaydı. Asker ise zarara sebep olanın eşkıya olduğunu dile getirmekteydi. Ayrıca olay bir iç mesele iken sefaretlerin olayı takip etmesi nedeniyle uluslararası bir hale dönüşmüş, Osmanlı yönetimini zor durumda bırakmıştı. Eşkıyaya olabildiğince destek veren köylüler, her türlü silahlı-silahsız argümanı kullanan komitacılar, bu durumdan faydalanmaya çalışıp bölgede etkin rol oynamak isteyen uluslararası güçler, kendisini savunmak için birçok tavizi göze alan ve çaresizce uğraşan devlet yetkilileri, çıkarları zarar gören toprak sahiplerinin devletin kaynaklarını kullanmaya devam etme istekleri, ayrı cemaatler şeklinde örgütlenmiş Osmanlı toplumunun birbirine karşı geliştirdiği güvensizlik ve beslenen çatışmalar, çetelerin kanunsuzluğuna neredeyse aynı şiddetle cevap vermeye çalışan devletin yerel ve askeri güçlerinin arasında kalmış köylüler, umutsuzca zararları telafi etme çabaları...

Osmanlı askeri hareketlerine, bölgedeki yabancı askeri ve sivil gözlemcilerin kontrol ve denetimine rağmen köy baskını ve yangınları, cinayetler, kaçırmalar, fidye talepleri, sürgünler, nüfus değişimleri devam etti. Yaşanan olaylarda haklı ya da haksız belirlemek en son akla gelen husustu. Bütün taraflar anarşi ve kaosu normalleştirmiş gibi görünüyorlardı. Eric Hobsbawm'ın bu dönemle ilgili olarak "*siyasal şiddetin arttığı dönemlerde, karşılıklı olarak çatışan eşkıyanın ve askerinin uyguladığı yöntemlerin dozajının aynı oranda arttığı*"⁷⁸ gerçeğiyle bölgede anarşi ve terör yükselerek devam etti.

Sonuç olarak bu kargaşa ortamında taraflardan en çok zarar gören ve canı yanan köylüler oldu. Zervi örneğinde olduğu gibi köylüler bu kaos ortamından o kadar etkilenmişlerdi ki kimliksizleşmeyi tercih etmiş, nüfus defterine ne Bulgar ne de Rum sadece Hristiyan olarak kaydedilmek istemişlerdi.

⁷⁸ Eric Hobsbawm, *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, Çev. Osman Akinhay, İstanbul 2008, s. 135.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, BOA

A.MKT.UM, 8/65, 3 Rebiyülahir 1266.

A.MTZ.(04), 115/71, 16 Safer 1322.

BEO, 2535/190108, 13 Mart 1321; 2536/190174, 14 Mart 1321; 2536/190182, 14 Mart 1321; 2543/190695, 22 Mart 1321; 2553/191474, 1 Mart 1321; 2595/194560, 4 Haziran 1905; 2632/197393, 18 Cemaziyelevvel 1323; 2643/98222; 2779/208405, 16 Muharrem 1324; 2789/209106, 28 Muharrem 1324.

DH.MKT, 1002/23; 1064/31, 6 Safer 1324.

DH.ŞFR, 341/83, 11 Mart 1321; 341/98, 13 Mart 1321.

HRT.h, 323, 325, 345.

İ.DH, 1435/36, 7 Mayıs 1321.

PLK.p, 3666.

ŞD, 426/29, 22 Teşrinievvel 1321; 1426/8, 9 Şaban 1324.

TFR.I.MN, 108/10730, 9 Ramazan 1324.

TFR.I.SL, 21/2030, 9 Mart 1321; 24/2371, 29 Haziran 1321; 67/6650, 25 Muharrem 1323; 74/7382, 7 Mayıs 1321; 78/7705; 83/8295, 30 Ağustos 1321; 87/8623, 17 Eylül 1321; 95/9435, 10 Zilhicce 1323; 96/9506, 17 Zilhicce 1323; 121/12001, 4 Şaban 1324.

TFR.I.ŞKT, 64/6317, 25 Safer 1323.

TFR.İ.A, 26/2532, 13 Cemaziyelahir 1323.

Y.MTV, 272/171, Selh Muharrem 1323.

Y.PRK.ASK, 103/93, 21 Mart 1321; 227/84, 12 Mart 1321.

2. Kitap ve Makaleler

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu*, İstanbul 2001.

AHBAB, Yakup, “Amerikan ve İngiliz Basınında İkinden İsyanı (1903)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C: 1, S: 1, Trabzon 2015, ss. 119-151.

ALKAN, Mustafa, “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908), *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 13, S: 1, Manisa 2015 ss. 242-255.

BAYRAKTAR, Kaya, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilig*, S: 69, (?) 2014, ss. 1-28.

DİKİCİ, Ali, “Osmanlı Makedonyası'nda Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürtsteg Reform Programı” *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: 6, S: 24, Ankara 2010, ss. 75-108.

ERKAL, Mehmet “Arşın”, *DİA*, C: 3, İstanbul 1991, ss. 411-413.

ERTÜRK, Suzan, *Balkanlar'da Aşırı Milliyetçi Bir Örgütlenme: Makedonya-Edirne Dahili İhtilal Teşkilatı (1893-1912)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2018.

GÜCEL, Dilek, *Osmanlı Arşiv Belgeleri İle Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İzmir 2014.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Makedonya”, *DİA*, C: 27, Ankara 2003, ss. 437-444.

HOBSBAWM, Eric, *Küreselleşme, Demokrasi Ve Terörizm*, çev. Osman Akınhay, İstanbul 2008.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

İŞBİLİR, Ömer “Mekkar”, *DİA*, C: 28, Ankara 2003, ss. 554-555.

KARAMAN, Mehmet Ali, “XIX. Yüzyılda Selanik’te Musevi Bir Aile: Alatiniler”, *History Studies*, C: 9, S: 5, (?) 2017, ss. 129-142.

ÖZKÜÇÜK, Fatma Gül, I. Meşrutiyet Dönemi Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

SAATÇI, Meltem Begüm, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2004.

_____, “Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usuller”, *Karadeniz Araştırmaları*, C: 6, S:23, Güz 2009, ss. 13-28.

SAVAŞ, Hüseyin, “Türk Siyasal Tarihinde Makedonya Sorunu” *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 13, S: 1-2, Bursa 1992, ss. 185-200.

SAYGILI, Hasip, “1903 Makedonya’ında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski’nin Katli”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C: 39, S: 39, Ankara 2013, ss. 69-94.

_____, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Rus Diplomatik Misyonlarının Bulgar Komitacıları İle İlişkileri”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 1, S: 2, İstanbul 2014 ss. 197-226.

_____, “Sultan II. Abdülhamid’in Meşrutiyet Krizi: 1903’te Mitroviçe’de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina’nın Öldürülmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, C: 20, S: 20, Ankara 2014, ss. 163-191.

Saylak, Sevilya Aslanova, “Osmanlı Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908)”, *Akademik Bakış Dergisi*, C: 10, S: 19, Ankara 2016, ss. 107-139.

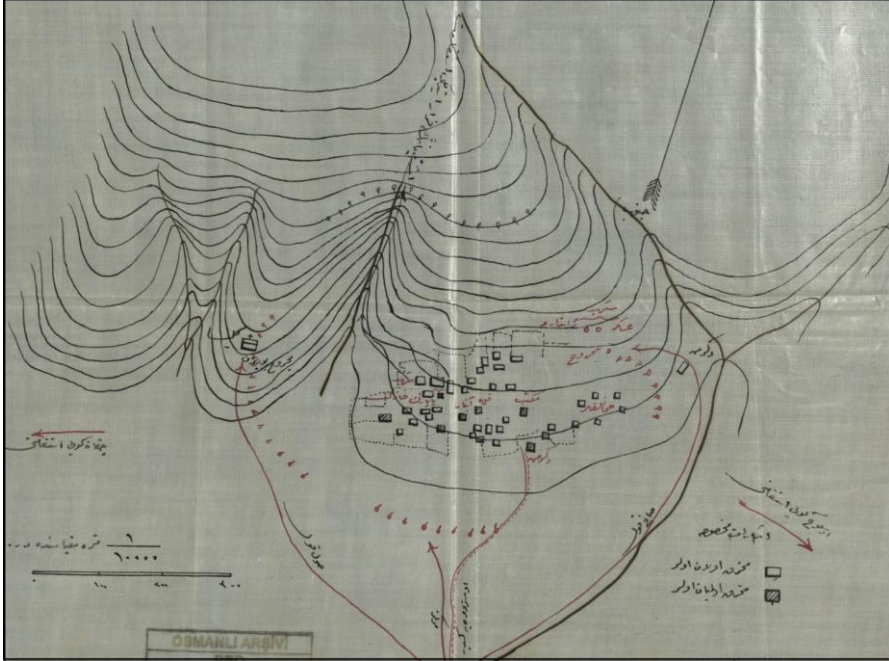
TAN, Hakan, “Balkan Savaşı Öncesi Bulgar Komitelerinin Müslüman Köy Baskınları: Yanıklı (Hamidiye) Köyü Örneği” *Studies Of The Ottoman Domain*, C: 7, S: 12, (?) 2017, ss. 43-82.

_____, “Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C: 15, S: 1, Sakarya 2013, ss. 45-69.

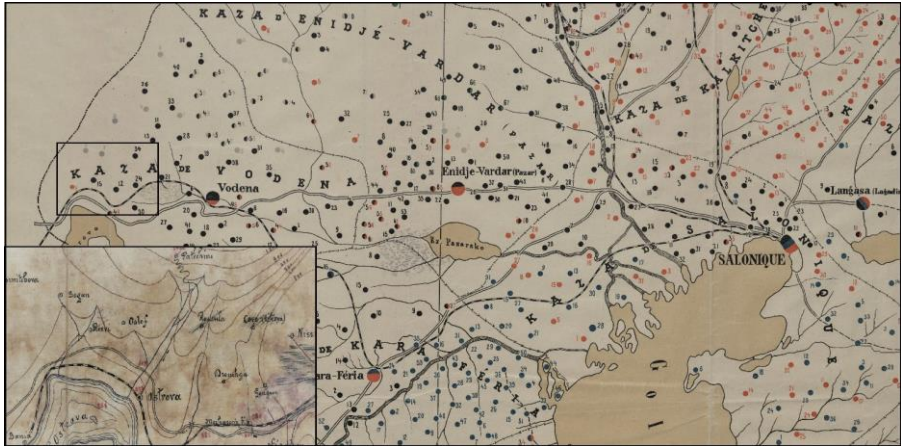
UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

YARCI, Güler, “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C: 4 S: 1, (?) 2013, ss. 76-114.

UYGUN, Süleyman “Sırp İsyanı ve Hurşit Ahmet Paşa”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 4, S: 17, (?) 2014, ss. 416-436.

EKLER

Harita 1: Zervi Çiftliğini ve Askeri Harekatı Gösteren Kroki. (BEO, 2553/191474)

Harita 2: Selanik Vilayetinin Etnik ve Dini Dağılımını Gösteren Kiepert'in Haritası ve Zervi. (HRT,h,323 ve 345)

Harita3: Günümüzde Zervi Çiftliği ve Çevresini Gösterir Harita

Harita 4: Selanik Vilayeti Haritası (HRT.h, 325)

TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE GEÇMİŞ VE GÜNÜMÜZ KENTSEL MEKÂN KULLANIMI: KALEPARK VE GANİTA ÖRNEĞİ*

Filiz DOĞAN**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, çeşitli kültürlerle ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış Trabzon kentini 1900'lü yılların başından günümüze kadar geçen tarihsel süreçte geçmiş ve günümüz kentsel mekan kullanımı bağlamında incelemektir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, geçmişten günümüze tarihe tanıklık etmiş Trabzon Güzelhisar mevkii Kalepark ve Ganita mekan kullanımına ait yapılan görüşmeler, geçmiş ve günümüze yansıtan yazılı anlatımlar, hatıratlar ve görsel belgelerden yararlanılarak kullanıcı memnuniyetini tespit edip değerlendirmektir. Makalede literatür taraması yapılarak, yazılı ve sözlü verilerden yararlanılmıştır. Çalışma alanına ait daha detaylı bilgi elde edebilmek ve elde edilen verilerin eksik yönlerini tamamlayabilmek amacıyla görüşme yapılması planlanmıştır. Yapılan yüz yüze görüşmeler ile geçmişte sosyal hizmet, barınma ve askerlerin eğitimine hizmet veren, kentin başlıca savunma noktalarından biri olan Kalepark ve onun batı yamacında yer alan, deniz kıyısında günümüzde de varlığını sürdüren Ganita çalışma alanını tanımlayan mekanlar, etkinlikler, geçmiş ve günümüz değerlendirmeler fotoğraflar ve anılar üzerinden kullanıcıların kendi anlatımlarıyla verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Trabzon, Kalepark, Ganita, Geçmiş, Günümüz, Kentsel Mekan Kullanımı.

THE PAST AND THE PRESENT USE OF URBAN SPACE IN HISTORICAL PROCESS: THE CASE OF KALEPARK AND GANİTA

ABSTRACT

The aim of this study is to examine Trabzon city, has hosted various cultures and civilizations in the context of past and present urban space in the historical process from the 1900s to the present. In this context, the aim of research is to determine and evaluate user satisfaction by making use of

* *Gönderim Tarihi:08.10.2022. Kabul Tarihi:20.01.2023.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Atlas Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, İSTANBUL. filizdogan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1075-5752.*

interviews, written expressions reflecting the past and present, memories and visual documents about the use of the urban place in Trabzon Kalepark and Ganita , have witnessed history from past to present. In the article, literature review, written and oral data were used. It is planned to conduct face-to-face interviews in order to obtain more detailed information about the study area.

Keywords: Trabzon, Kalepark, Ganita, The Past, The Present, Urban Space.

Giriş

Trabzon, hem tarihi hem de konumu itibari ile geçmişten günümüze ilgi gören kentler arasında yer almaktadır. Asya ve Avrupa'nın ipek yolu güzergahında yer alması ve çeşitli kültürlerle ev sahibi olması onu ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir. Geçmişte sosyal hizmet, barınma, savunma ve askeri eğitime hizmet veren kentin başlıca savunma noktalarından biri olan Kalepark ve onun batı yamacında bulunan, deniz kıyısında günümüzde de varlığını sürdüren Ganita'nın mevcut mekânsal kullanımı, Güzelhisar mevkiini ön plana çıkaran¹, Trabzon kentine kimlik kazandıran önemli kentsel mekanlarından.

Bir kentin sahip olduğu tüm doğal ve kültürel değerleri, o kentin kimliğini oluşturan olmazsa olmazlarıdır ve kentin kimliğini muhafaza edebilmesi için bu değerlerin sürekliliğinin olması gerekir. Bunun yanında geçmişten gelen tüm birikimleri aktaran manevi ve maddi değerlerin de korunması gerekmektedir. Kentin farklı zamanlarında var olan mekanlar, orada yaşayan insanların yaşamına dahil olur ve bahsi geçen değerler arasında ilk sırayı alır. Bu sebepten dolayı geçmiş yansıtan mimari dokusunun ve yaşamsal özelliklerinin muhafaza edilmesi, hem kentin sahip olduğu kimliğin korunmasında hem de yeni kuşaklara aktarılmasında büyük öneme sahiptir². Kentsel mekanların kentlinin yaşamındaki yeri ve değeri, mekanla bağ kurması, izlerini araması, kente kimlik kazandırması açısından oldukça önemlidir.

Geçmiş dönemlerdeki kültürel ve sosyolojik hayat, günümüz ile geçmiş ve günümüz ile geleceği birbirine bağlayan tarihi dokunun bel kemiğini oluşturmaktadır. Günümüzde sahip olunan tarihi mirasın tamamı için koruma politikalarının ve planlamanın önemi büyüktür. Fakat Türkiye'deki tarihi dokunun birçoğu ihmal edilmiş veya hatalı politikalar neticesinde tahrip edilip büyük çoğunluğu kullanılamayacak duruma getirilmiştir³. Bu bağlamda, kentin fiziksel yapısındaki herhangi bir olumsuz değişim ve dönüşüm bir kültür ürünü

¹ Esra Babul, "19. Yüzyıl Savunma Yapıları: Trabzon Tabyaları Üzerine Bir İnceleme", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 2021, s. 215-247.

² Gaye Birol, "Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Otel Üzerine Bir Değerlendirme", *Arkitekt*, Kasım-Aralık, 514, 2007, s.46-54.

³ Hasan Ali Mahrebel, *Tarihi Yapılarda Taşıyıcı Sistem Özellikleri, Hasarlar, Onarım ve Güçlendirme Teknikleri*, İTÜ, FBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

olarak mekân ve buna bağlı olarak kullanıcı memnuniyetini de olumsuz yönde etkilemektedir. Hem fiziksel hem de toplumsal açıdan bir insan ürünü olan mekân, önce fiziksel olarak kurgulanır, imar edilir, daha sonra da insanlar tarafından onlara yüklenen anlamlarla inşa edilir⁴. Aynı zamanda, bir toplumun hayat biçimini, ilgi alanlarını farklı kültürlerin biçimlendirme süreci de oluşturur. Toplumun yapısını mekânsal-kentsel örüntü kurgusu içerisinde yansıtan sokak, cadde, meydan ve yapısal karakterler, kültürel veya mimari çevreyi oluşturur. İnsanın çevresiyle kurduğu ilişkisinde kültür, mekânın belirleyici bir özelliğidir. Bir başka deyişle mekanlar, kültürün en önemli yaşamsal kanıtlarıdır⁵ da diyebiliriz.

İnsan ve çevresi arasındaki etkileşim her topluma göre farklılıklar gösterir. Toplum oluşturulan her birey için bu farklılıklar kültüre, çevreye ve dolayısıyla mekana göre değişmektedir⁶. Kültür de, toplumun kendi içinde uzak-yakın ilişkisi, öteki toplumlarla alışverişi içinde bulunulan açık bir sistem⁷ olarak farklılık gösterir. Yaşanan bir olayı çevresinden ayrı olarak görmek anlamsızdır. Kişinin hayatı ve fiziksel çevresi arasında kurduğu bağlar, yaşanmışlıklar, anılar kullanılan mekana karşı aidiyet ve güven gibi pozitif hisler duymasına katkıda bulunur. Bu sebepten dolayı, insanlar yaşamlarını sürdürdükleri fiziksel çevre arasında bağ kurma ve anlamlar bulma ihtiyacı duyarlar⁸. Her sosyal ve kültürel sistem var olabilmek için, uygun ve yeterli bir doğal çevreye muhtaçtır⁹. Yapısal çevre de, kültürel bir bilgiyi barındırır ve onu oluşturan sosyal hayatı yansıtır. Oluşturulan her bir mekanda bahsi geçen ayrımların yansımalarını görmek mümkündür¹⁰. Kısacası kişi ile çevrelerini birbirine bağlayan tüm mekanizmalar aslında kültürle bağlantılıdır ve kültür ile değişir¹¹. Kültürdeki yeni unsurlar o kültürde kendilerini kabul ettirdikleri kadar vardır ve çevreye yansımaları da görülür¹².

Toplumların hayatlarını devam ettirmeleri için ihtiyaçlarını giderecek fiziksel ortam, ilgili toplumun yapısı ile uyumlu bir şekilde ortaya çıkar ve o toplumun kültürel, ekonomik, sosyal durumu ile aynı doğrultuda gelişir. Kentsel

⁴ Sevcan Güleç Solak, "Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış", *Manas Sosyal Araştırmalar*, 2017, C:6, s. 13-37.

⁵ Zuhâl Çınar, *Kentsel Çevrede Mekan-Kentsel Mekan Kavramının İrdelenmesi ve Boğaziçi Mekanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ FBE, İstanbul 1996.

⁶ Joseph Sonnenfeld, *Social Interaction and Environmental Relationship*, Environment and Behavior, September, 1972.

⁷ Fred Emery, *Systems Thinking*, Harmondsworth: Penguin, 1972.

⁸ Stephen Carr and age, *Public Space*, Cambridge University Press, New York, NY, USA 1992.

⁹ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, İstanbul 1979.

¹⁰ Jon Lang, *Creating architectural theory: The role of behavioral sciences in environmental design*, Van Nostrand Reinhold, NY, 1987, s. 177.

¹¹ Amos, Rapoport, *Culture and Subjective Effects of Stress*, Urban Ecology, 1978, C: 3, s. 241-261.

¹² Şengül Öymen Gür, *Mekan Örgütlenmesi*, Trabzon 1996.

mekan ve kentsel mekan kullanım kültürü, kültürel etmenler ve eylemler ile beraber şekillenir¹³.

“Dış etkenlerin tamamı, ilişkiler ve ortamların tümü, bireyi etkileyen, şekil almasını sağlayan ve hayatını belirleyen toplumsal ve fiziksel etkenlerin tamamı” şeklinde açıklanan çevre kavramı¹⁴, genel olarak davranışsal boyutu ile yaşanılmaktadır ve estetik açıdan bir değeri bulunmaktadır¹⁵. Koffka, nesnel ve öznel çevrenin ayrımının üzerinde duran ilk kişidir¹⁶. Lewin, ise aynı manada bireyin eylemlerinin yalnızca çevre ile değil de eylemi gerçekleştirenin kişiliği ile de bağıntılı olduğunu ifade etmektedir¹⁷. İnsanlar çevreyi oluşturan yapısal ve doğal karakterlerle sürekli etkileşim içindedirler. İçinde buldukları mekân doğal ve yapısal olarak ikiye ayrılabilir. Doğal mekan iklimlerle birlikte ortaya çıkar ve biyolojik bir dönüşümdür. Yapısal mekan ise insan yapımı olandır ve insanın doğayı kullanım şekliyle ortaya çıkan etkileridir. Bu etkiler de çevreyi sürekli değiştirmektedir¹⁸. Çevre kullanım kültürü, yüklenilen anlam, kullanım amacı gibi çeşitli boyutlara sahip konuttan kente kadar değişiklik gösteren bir ölçek içerisinde ele alınabileceği gibi¹⁹ bazılarına göre de yalnızca sosyal ve fiziksel mekandan meydana gelmektedir²⁰. Anlam ve mekânın bir bütün halinde ele alınabilmesi doğal olarak iletişim diline de yansımaktadır. Kim kim ile iletişim kurmaktadır, hangi şartlarda, nerede, nasıl ve ne zaman... Bu husus kültüre bağlı şekilde değişiklik göstermektedir. Etkileşimlerin yoğunluk derecesine ve yönüne uygun olarak mekanlar ve kentler de farklılaşır²¹. Örnek vermek gerekirse, mahremiyetin önemli olduğu, kapalı toplumlarda, sokak aksı ve ev arasında geçiş için bazı noktaların olduğu görülürken, dışa dönük toplumlarda bahsedilen geçişe çok ihtiyaç duyulmadığı görülmüştür. Kültürel ve toplumsal farklılıklar, kişilerin ilişkilerini ve mekânların coğrafyasını da etkilemektedir. Kişilerin mekân içerisinde birbirleri ile olan ilişkileri de o kişilerin kültürü ile yakından ilişkilidir²². Çevresinde bulunan uzak-yakın veya diğer toplumlar ile alışveriş içerisindeki kültür kavramı²³ bahsedilen fiziksel çevreyle

¹³ Ferhan Yürekli, *Çevre Görsel Değerlendirmesine İlişkin Bir Yöntem Arastırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İTÜ, Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1977.

¹⁴ Ayşe Şentürer, *Mimaride Estetik Olgusu*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul 1995.

¹⁵ Jean Morval, *Çevre Psikolojisine Giriş*, İzmir 1985.

¹⁶ Köhler Koffka, *Principles of Gestalt Psychology*, Londra Kegan Paul Pub, 1935.

¹⁷ Kurt Lewin, *Field Theory and Learning*, Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers by Kurt Lewin, D. Cartwright, Harper and Row, 1951.

¹⁸ Yürekli *a.g.e.*, s. 47.

¹⁹ Amos, Rapoport, *a.g.e.*, s.20.

²⁰ Sümer Gürel, *Kent Planlama Kuramına Doğru*, E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir 1978.

²¹ Gür, *a.g.e.*, s. 36.

²² Zuhâl Çınar, *Kentsel Çevrede Mekan-Kentsel Mekan Kavramının İrdelenmesi ve Boğaziçi Mekanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ FBE, İstanbul 1996.

²³ Fred Emery, *Systems Thinking*, Harmondsworth, Penguin, 1972.

adeta bir bütündür ve kentsel mekanın bir yansımasıdır²⁴. Kişilerin hayat sürdüğü fiziksel çevre ile bağ kurma gereksinimi²⁵, süreklilik sayesinde sağlanmaktadır ve bahsedilen husus hem aidiyet hem de güven duygusunun oluşmasına katkı sağlar.

Herhangi bir mekanın varoluşsal kategoride açıklanabilmesi ise; hem mekanın hem de mekanda bulunan etkinliklerin devam ettirilmesi ile alakalıdır ve kişi kendisini ilgili mekana ait hissetmektedir. Eğer bahsedilen mekanda insanlar ve mekan ile herhangi bir ilişki kalmamış ise hem sosyal hem de varoluşsal mekan kaybolmaktadır. Bu husus kişinin topluma ve mekana yabancılaşmasına neden olmaktadır. Crang'e²⁶ göre; “bir toplumun kültürünü, teknolojilerini ve pratiklerini mekân yansıtmaktadır. Alver'a göre, “toplum ve kişiler mekânda bir varlık kazanmaktadır, mekânda oluşmaktadır ve mekânda dönüşmektedir. Kentsel mekân yalnızca kişinin varlığını kapsayan yer olmanın dışında bir değer olarak da görülmektedir”²⁷. “İnsan ve çevre etkileşimi, mekan, toplum ve davranış ilişkileri kişilerin ve toplumun kendi hayat şartlarını belirlemesine olanak verir. Bu husus kentli kişinin kent kültürüyle gelişimi bakımından oldukça önemlidir”²⁸. Benjamin'e²⁹ göre ise kent; “kişilerin adeta geçmişlerinin deposudur ve kent, kentsel mekan ile somutlaşır”³⁰. Zamanla toplumun gereksinimlerine bağlı şekilde üretilmiş olan kentsel mekan; yapılardan meydana gelen, kentlilerin algılamış olduğu ve bütün kentsel olayların yaşandığı bir bütündür³¹. “Kentsel mekânlar, değişikliğe uğrayan sosyo- ekonomik şartlara ve kentlerin sahip olduğu kültürel dokusuna yanıt verebilen canlı organizmalar”³² şeklinde de kabul edilmektedir.

Kentsel mekan öğeleri “meydanlar, caddeler ve sokaklar”³³ şeklinde açıklandığı gibi, “meydan, cadde ve sokak ayırımı dağıtım yerleri ve düğüm noktaları”³⁴ biçiminde de yapılmaktadır. Zamanla değişiklik gösteren sosyo-ekonomik şartlara ve kentlerin sahip olduğu kültürel dokuya yanıt verebilen “yaşayan organizmalar”³⁵ şeklinde açıklanan kentsel kamusal mekânlar,

²⁴ Jon Lang, *a.g.e. s.*, 177.

²⁵ Stephen Carr and, *a.g.e. s.*, 129.

²⁶ Mike Crang, *Cultural Geography*, Routledge, New York 1998.

²⁷ Köksal Alver, *Siteril Hayatlar*, Hece Yayınları, Ankara 2007.

²⁸ M.Ebru Erdönmez-Altan Akı, Açık Kamusal Mekânlar, “Açık Kamusal Kent Mekanlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri”, Megaron, *YTÜ Dergisi*, 2005, s. 67–87.

²⁹ Walter Benjamin, *Filozof, Edebi Denemeci, Kültürel Teorisyen*, İstanbul 1979.

³⁰ İhsan Çetin, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Gecekonduğun Kentle Bütünleşme Sürecinde Alan-Mekan Faktörü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.

³¹ Güzin Konuk, *Türkiye'de Kentsel Dış Mekanların Düzenlenmesi*, Ankara 1975, s. 175.

³² Cristopher Alexander–Murray Siverstein–Sara Iskiawa, *A Pattern Language*, Newyork Oxford University Press, 1977.

³³ Rob Krier, *Urban Space*, Academy Editions, London 1979.

³⁴ Leon Krier, *Atlantis*, Academy Editions, London 1988.

³⁵ Cristopher Alexander a.g.e., s. 46.

yalnızca “insanı çepeçevre saran yer değil, bunun yanında bir değer”³⁶ olarak da görülmektedir. “Kişilerin geçmişlerine ait hatıralarının bir deposu şeklinde ele alındığında mekan ve o mekandaki etkinliklerin devam ettirilmesi, kişilerin ilgili mekana ait birikimi ile”³⁷ alakalıdır.

Kentsel Kamusal Mekanlar

Kentsel mekan ya da kentsel kamusal mekan kavramını açıklamadan önce “kent” kavramının tanımının yapılması gerekmektedir. Kent; toplumsal gelişim ve değişim içerisinde yer alan, toplumun, çalışma, barınma, ulaşım, dinlenme ve eğlenme ihtiyaçlarının giderildiği yerleşme birimidir³⁸. Kentler hem sosyal hem kültürel hem de ekonomik hayatı aksettiren kentsel mekanların özelliği ile ele alınmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde iyi bir kent, kentliye “farklı bir kentsel mekan hayatı sunan yer” şeklinde açıklanmaktadır³⁹. Kentsel kamusal mekânlar, her kentin sahip olduğu kendine has özelliklere dikkat çeken gösterge alanlarıdır. Bahsedilen oluşumda yerel ve çeşitli kültürel değerler toplumsal hayatta etkili olmuştur. Kentsel mekânlar, kültürel oluşumlar ile ve bu kültürel oluşumları belirleyen tüm değerlerin karşılıklı bir şekilde etkileşime girmesi ile açıklanmaktadır⁴⁰. Kentsel kamusal mekanlar kişilerin fiziksel gereksinimlerinin yanında sosyal gereksinimlerini de giderdikleri yerlerdir. Kentlilere toplumsal etkileşim adına ortam sunmakta olan kentsel kamusal mekanlar, kişilere yönelik farklı etkinliklere imkan sağlayarak kentteki toplumsal hayata da katkı sağlar⁴¹. Kentsel kamusal mekânın formu kullanım gayesi ile kültürel miras ile, yüklenen anlam ile saptanır. Bu doğrultuda kullanıcıların mekâna yüklemiş olduğu anlam ve algılama şekli, kentsel kamusal mekânın açıklanmasında oldukça önemli bir kriterdir⁴². Kentsel kamusal mekanların, insanların toplumsal yaşamlarındaki etkileri çok önemlidir. Bahsedilen kentsel mekanlar, sosyal ve kamusal kullanımları ile insanları birleştirir, birbirleri ile hem iletişim hem de etkileşim kurmalarını ve bunun yanında sosyalleşmelerini sağlar. Kentsel mekanlar, kentte yaşam süren kişilerin toplanacağı, birbirleri ile karşılaşacağı, etkileşim içine gireceği, paylaşımında bulunabileceği, bireysel veya bir arada kendilerini açık bir şekilde ifade edebilecekleri adeta toplumsal bir uzlaşma alanlarıdır⁴³. Krier’in⁴⁴

³⁶ Köksal Alver, *Siteril*, Ankara 2007.

³⁷ Erdem Aksoy, *Mimarlıkta Tasarım İletim Denetim*, İstanbul 1975.

³⁸ Ruşen Keleş, *Yerel Yönetim ve Siyaset*, İstanbul 2000.

³⁹ Süleyman Velioglu, *Dış Mekan Yaşantısına Bağlı Olarak Mimari Ölçekteki Fiziksel Biçimlenişi Değerlendirmeye Yönelik Bir Model*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSÜ FBE, İstanbul 1990.

⁴⁰ Kevin Lynch, *Good City Form*, s.142, MIT Pres, Massachusetts 1981.

⁴¹ Funda Kavi, *İstanbul'daki Yaya Yolu Düzenlemelerinin Bitkisel Tasarım Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OTÜ FBE, İstanbul 2003.

⁴² Yoshinobu Ashihara, *Exteriot Design in Architecture*, Von Nostrand Reinhold, Newyork 1981.

⁴³ M. Ebru Erdönmez-Altan Akı, *a.g.m.*, s. 67-87.

⁴⁴

düşüncesine göre kentsel mekân, kentteki binaların dışındaki bölümlerdir. Bahsedilen kentsel kamusal mekanlar toplumun sahip olduğu ortak mekânlardır. Bu kavramın iki asıl ögesi, kentte ulaşımaya olanak tanıyan ve kentsel hayatın odak noktalarından olan “sokak” ya da “meydan”dır. Meydanlar ve sokaklar, kentlerdeki fiziksel kaliteyi ortaya koyar ve aynı zamanda bu noktalar, tarih süresince kentlerin sosyal yaşamında en önemli unsurlarlardandır⁴⁵. Kentsel dokuyu meydana getiren sokaklar, genel olarak binalar tarafından sınırlanmış, araç ve yaya sirkülasyonu veya çeşitli etkinlikler için de sık sık kullanılan, çizgisel yapıdaki mekanlardır⁴⁶. Sokaklar ise, kentin estetik ve mimari karakterini yansıtarak, kentin imajının meydana gelmesinde etkin rol oynayan yapılardır. Bunun yanında kentsel çevrenin okunabilir olmasına, anlamlandırılmasına, doğal olarak da kent kimliğinin saptanmasına⁴⁷, kentliler arasında bulunan kültürel ve sosyal etkileşimi destekleyerek de toplum olma duygusunun meydana gelmesine yardımcı olur.

İnsanların yaşadıkları fiziksel çevreyle bağ kurma ihtiyacı⁴⁸, süreklilik ile sağlanır. Bu durum insanın yaşadığı çevreye ait hissetme ve güven duymasına katkı sağlar. Tarihi süreç içerisinde değişimi inceleyen çeşitli pek çok çalışma ile karşılaşılmaktadır. Fakat değişimin sorgulandığı çalışmalar çoğunlukla mimari ya da sosyolojik boyutta ele alınıp, tarihi binalardaki değişim araştırılmaktadır. 2863 sayılı kanun, “taşınmaz kültür miraslarının çevreleri ile uyumlarının ve görünümünün muhafaza edilmesi kriterlerini getirmektedir. Yürütülen çalışmalarda çevre ilişkisi çözümlemesi ve mimari yapı⁴⁹ için tasarıma yönelik özelliklerin gruplandırılması⁵⁰, malzeme özelliklerinin gruplandırılmasında⁵¹ ise farklı çalışmalar esas alınmış, ilgili yapının restorasyondan önceki işlevi⁵², yapının çevresindeki bilinen yapay ve doğal etmenleri, yapının özgün konumu, o dönemki kullanıcı sayısı⁵³ değerlendirilmiştir. Bu çalışmada tarihi

⁴⁴ Rob Krier, a.g.e., s. 174.

⁴⁵ Ahmet Kemal Aru, *Yayalar, Taşullar: Şehir Dokusunda Yeni Ulaştırma Düzenleri*, İstanbul 1965.

⁴⁶ Amos Rapoport, *Kültür Mimarlık Tasarım*, Çev. Selçuk Batur, İstanbul 2004.

⁴⁷ Sinan Mert Şener-Ömer Erem, *An Analysis Method for Architectural Identity of the Streets: A Case Study on Cumhuriyet and Halaskargazi Streets in İstanbul*, in *Quality of Urban Life: Policy Versus Practice*, İstanbul 2003.

⁴⁸ Stephen Carr and a.g.e.

⁴⁹ Meryem Atik-Hacer Mutlu Danacı, “Tarihsel Çevre Peyzajlarında Yapı ve Çevre İlişkisi”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, C: 6, 2013, s.11.

⁵⁰ Elena Micoulina, *The History of Gardens and the Evaluation of the Environment*, ICOMOS, Historic Gardens and Sites, 1993, s.71-79.

⁵¹ Zeynep Ahunbay, *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, YEM Yayınevi, İstanbul 2014, s.188.

⁵² Aylin Orbaşlı, *Architectural Conservation, Principle and Practise*, Oxford, Blackwell Publishing, UK 2008, s. 227.

⁵³ Donuldn Insall, *Living Buildings, Architectural Conservation: Philosophy, Principle and Practise*, Mulgrave Vic:Images Publishing Group, Australia 2008.

süreç içerisinde geçmiş ve günümüz mekan kullanımı, değişimi etkinlik ve kullanıcı memnuniyeti bağlamında sorgulanmış, elde edilen bilimsel veriler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Trabzon, pek çok yabancı ve yerli gezginlerce isminden övgü ile bahsettirmiş, ziyaret edilmiş, dünyaca tanınan seyyah Evliya Çelebi ve Marko Polo'nun anılarında da kendine yer bulmuştur⁵⁴. Geçmiş yaklaşık 4000 yıl öncesine dek bahsedilen tarihsel kentin kültür hayatı asırlar boyunca süregelen göç ve istilalar ile kaynaşarak biçim almış ve bahsedilen etkileşim evresinde çok farklı halkların kültürel birikimleri ile iç içe geçerek bugüne dek gelmiştir⁵⁵. Trabzon kent yerleşiminin olduğu yerde 1900'lü senelerden bugüne dek tarihsel süreçte değişimin oldukça belirgin bir şekilde hissedildiği Güzelhisar çalışma sahası sınırlarını meydana getirmektedir. Araştırma kapsamında belge taraması yapılmış ve bu yolla çalışma sahasına ait geçmişteki ve günümüzdeki mekan ve etkinlik niteliklerini yansıtan hem geçmiş hem de günümüz açıklamalarını barındıran yazılı anlatımlar⁵⁶ ve anılardan⁵⁷, tarihi yansıtan fotoğraflardan⁵⁸ ve görsel verilerden⁵⁹ faydalanılmıştır. Çalışma alanının verilerinin eksik taraflarını tamamlayabilmek için görüşme gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Yapılan bu makalede çalışmanın yapılacağı alanı bilen, genellikle 65 yaş ve üzerinde yaşa sahip örneklem grubunun meydana getirdiği 10 kişi ile yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Saptanmış olan tanımlamalar hem geçmiş hem de günümüz Güzelhisar mevkiî Kalepark ve Ganita sınırları içerisinde sınırlanmıştır.

Güzelhisar Mevkiinde (Kalepark / Ganita) Öne Çıkan Kentsel Kamusal Mekânlar

Ganita kentin deniz kıyısındaki en doğal noktasında bir dinlenme ve eğlenme alanı olarak başlayan süreçte kentlinin yoğun yaşam temposu arasında kaçamak olarak bir araya geldikleri buluşma mekânı; sanat, kültür, politika, kısacası hayatı tartıştıkları eğitim öğretim mekânı; her kesimden insanın soluk aldığı, kendine ait yaşanmışlığı kendince ürettiği bir mekândır⁶⁰. Rum bir aile tarafından deniz kenarındaki kayalık kısmı temizlenerek bir çay bahçesi haline getirilmesiyle günümüzdeki Ganita 1950'lerden sonra kentlinin keşfettiği bir soluk alma mekânı olmuştur. Kadını erkeği, yaşlısı genci, yalnız başına olanı ailesi için deniz kıyısı, serinleme mekânı, Ganita kentin deniz kıyısındaki en doğal noktasında bir dinlenme ve eğlenme alanı olarak başlayan süreçte

⁵⁴ Trabzon, Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul 2009.

⁵⁵ Atilla Aşut, "Trabzon'un Kültürel Yaşamından Kesitler", *Trabzon'u Anlamak*, İstanbul 2009, s.281.

⁵⁶ Ali Mustafa Topuz, *Ganita Kitabı*, Trabzon 2011.

⁵⁷ Ercan Yılmaz, *Ganita, Akşama Doğruyum Ben, Trabzon'dur Yolumuz*, İstanbul 2011.

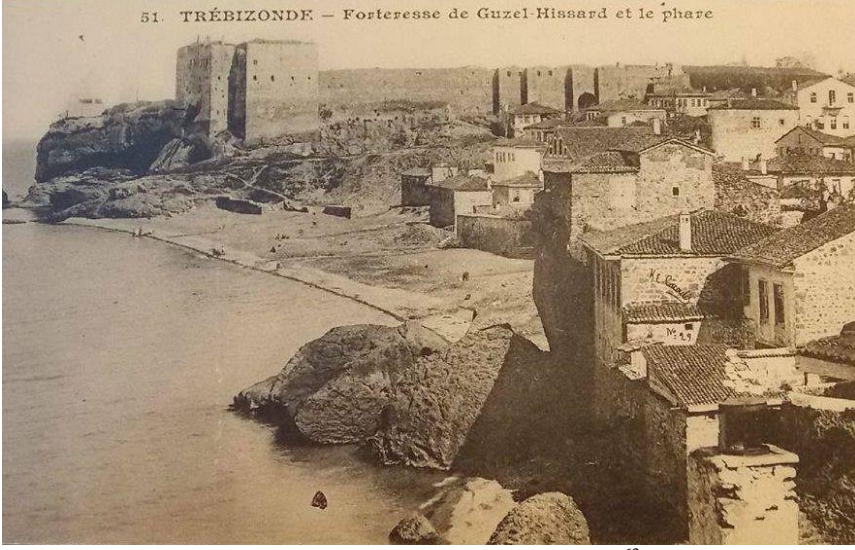
⁵⁸ Atilla Bölükbaşı, *Anılarda Trabzon I*, Trabzon 2006.

⁵⁹ Yaşar Bedri Özdemir, *Trabzon Şehrengizi*, 2011.

⁶⁰ Ali Mustafa Topuz, *a.g.m.*, s. 7-10.

kentlinin yoğun yaşam temposu arasında kaçamak olarak bir araya geldikleri buluşma mekânı; sanat, kültür, politika, kısacası hayatı tartıştıkları eğitim öğretim mekânı; her kesimden insanın soluk aldığı, kendine ait yaşanmışlığı kendince ürettiği bir mekândır ⁶¹.

Evlerin hemen deniz kıyısında olduğu, evden çıkınca kuma ayağımızın değdiği doğal yapısıyla dikkat çeken Ganita bir arada olmanın, birlikte yapmanın, “bizim mekân”ın, sosyal mekânın diğer adıydı o zamanlar ⁶².

Şekil 1: Güzelhisar mevkii ve Ganita ⁶³

Hemen önündeki tombul kayası ve kıyısında olduğu doğal plajıyla Ganita basit bir dinlenme mekânı değildi. Trabzon’da yetişmiş olan tüm karikatürist, ressam, şairin yolunun bu yerden geçtiği, satranç, dama ve tavla partilerinin tertip edildiği, şiir günleri, müzik dinletileri, eğitici öğretici sohbetlerin yapıldığı doğal bir öğrenme mekânıydı ⁶⁴.

⁶¹ Topuz, *a.g.m.*, s. 7-10.

⁶² Görüşmeci 1: Yaşadığımız ev denizin hemen kıyısında bulunmaktaydı. Evden çıktığımız zaman kuma basardık... gün içerisinde erkekler akşam ise kadınlar yüzerdi...gemi uğurlama ve karşılama büyük ve kapsamlı şölen gibi olurdu...özenle hazırlanılır ve Kalepark’a gidilirdi... çeşitli balolar düzenlenir, pek çok müzik dinletileri olurdu...aktivitelerin tümü toplu bir şekilde gerçekleştirilirdi...paylaşım... insan ilişkileri...

⁶³ Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 25.

⁶⁴ Yazılı Anlatım: Hemen önündeki tombul kayayı bana anlatırlar...Ganita’nın önünde bir plajın bulunduğunu...Trabzon lisesindeki öğrencilerin dünya klasiklerini tam da bu yerde okuduklarını,Trabzon’un yetiştirmiş olduğu tüm karikatürist, ressam, şairin neredeyse tamamının yolunun da bu yerden geçtiğini, dama, satranç, ve tavla eğlencelerinin düzenlendiğini, şiir günlerini, dinlenen tüm müzikleri, düzenlenen sohbetleri...şahsen dinledim.

Ganita'daki kayalardan her birinin ayrı bir manası bulunmaktaydı⁶⁵ o zamanlar. Liman rekreatif olarak kullanılırdı (gemi uğurlama, gemi karşılama, asker sevkiyatı vb.) Bu gibi paylaşımlarıyla Ganita sosyal hayatı zenginleştiren, kültürümüzü besleyen bir mekandı⁶⁶

Şekil 2: Ganita tombul kaya 1955, Ganita plajı 1960⁶⁷

Ganita'nın hemen üstünde bulunan Güzelhisar/Kalepark askeriyeye aitti. Trabzon'un kültürel yaşamına bir şeyler katan bir mekandı. Burada zaman zaman caz konserleri, balolar verilirdi Tüm kent kılık-kıyafetlerine çok özenerek hazırlanırdı⁶⁸; özellikle hanımlar baloya gider gibi giyimine dikkat eder⁶⁹, bu etkinlikleri dinlemeye giderdi. Kırkpınar'dan gelen pehlivanlar Kalepark'ta yağlı güreş gösterisi yaparlardı. Kentlinin bir araya gelip sosyalleştiği önemli mekânlardan biriydi⁷⁰. Trabzon'un yaşantısının bambaşka olduğu zamanlardı onlar. Her hafta Kalepark'ta ailelerin toplandığı eğlencelerin düzenlendiği⁷¹, caz dahil değişik müziklerin dinlendiği⁷² yıllardı. Sosyal aktiviteler bugünkünden çok daha ilerdeydi⁷³. “Ganita öyle bir yer ki her terasının (setin) kendine münhasır bir adı, bir kimliği vardı: Balkon, alt set, orta set ve uzun set. Sadece

⁶⁵ Görüşmeci 2

⁶⁶ Görüşmeci 2-9 : Ganitadaki kayaların her birinin bir anlamı vardı

⁶⁷ Atilla Bölükbaşı a.g.e.

⁶⁸ Görüşmeci 10: Kalepark askeriyeye'ye ait bir alandı... askeriyenin tertip ettiği balolarda aynı zamanda müzik dinletileri sık sık olurdu...herkes özenli bir şekilde bu organizasyona hazırlanırdı...Ganitada da balık tutarsık...yüzerdik... kadınlar akşam saatlerinde yüzerdi...

⁶⁹ Görüşmeci 2

⁷⁰ Filiz Doğan, *Tarihsel Süreç İçerisindeki Kültürel Değişimin Fiziksel ve Algısal Değişim Bağlamında İrdelenmesi: Trabzon Kent Meydanları Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, KTÜ FBE, Trabzon 2016.

⁷¹ Görüşmeci 3: Günümüzdeki gibi asla değildi halka her zaman açıktı. Bazen tiyatrolar gelirdi izlerdik...şu anda ise Kalepark halka kapalı...tamamen bana ait değil artık bahsettiğimiz alan...

⁷² Görüşmeci 9: Kalepark alanı askeriyeye'ye aitti...askeriyeye tarafından düzenlenen balolarda genellikle müzik dinletileri de olurdu...Ganita'daki kayaların tek tek hepsinin bir manası vardı...balık tutardık... yüzerdik...kadınlar akşam saatlerinde yüzerdi...

⁷³ Görüşmeci 5: Kalepark'ta askeriyeye tarafından düzenlenen balolarda konserler verirdik. Aynı zamanda müzik dinletileri de olur, açık alanlarda dinlerdik...sosyal faaliyetler günümüzdekinden çok daha ilerde ve fazlaydı...

ailelerin oturduğu, sarmalarını dolmalarını yapıp orada güneşin batışını seyrederken yediği uzun set mesela”⁷⁴ Ganita kentlinin denize dokunduğu en özellikli kumsalın simge mekânıydı. Hemen bitişiğindeki plajda yüzerdi herkes. Gündüzleri erkekler, geceleri kadınlar ve çocuklar herkesin kalemle resim çizmeğe başladığı yaşlarda denizin vurduğu simsiyah kumlara martı kanatlarını alarak resim çizmeyi öğrenirlerdi sahilde. Dalganın alıp sıyırmasına bozularak denizi tekmelerlerdi minicik öfkeleriyle Ganita’da pek çok ev hemen denizin kıyısında idi ⁷⁵ ve evden çıkınca hemen kuma basılırdı. Sabahları güneş, kayıklar, martılar eşsiz bir manzara oluşturmaktaydı ⁷⁶. Kayık ile balık avlamaya gidilir ⁷⁷, gün içinde erkekler akşam saatlerinde kadınlar denize girip yüzerdi. Karpuz motorları da denizden kıyıya yanaşır⁷⁸, karpuz satardı ⁷⁹. Bugünkünden daha doğaldı⁸⁰. Hiçbir şey eskisi gibi kalmadı⁸¹. Denizle iç içe olan bir kentin arka bahçesi, Ganita, değişirken sadece fiziksel olarak doğal yapısı kaybolmadı, aynı zamanda mekânın kullanım biçimleri ve orada biriktirilen anılar da ya kayboldu ya da kullanıcıya yabancılaşan bir şekilde biçim değiştirdi. Ganita’nın doğal strüktürüne 60’lı yıllarda yapılan yol ve tünel çalışması son darbeyi vurmuş, tarihi dokuyu yok etmiştir⁸².

⁷⁴ Topuz, *a.g.m.*, s. 7-10.

⁷⁵ Görüşmeci 1:Evimiz denize çok yakındaydı. Evden çıktığımız zaman kuma basardık...gündüz saatlerinde erkekler akşam saatlerinde ise kadınlar yüzerdi...gemi uğurlama ve karşılama gösterişli bir şölen havasında gerçekleşirdir...özenilerek hazırlıklar yapılır Kalepark'a doğru gidilirdi... müzik dinletileri yapılır, balolar düzenlenir, etkinliklerin tamamı toplu bir şekilde yapılırdı...paylaşım... insan ilişkileri...

⁷⁶ Görüşmeci 4:Kalepark askeriyeye’ye ait bir alandı...Evimiz denize çok yakındı. Evden çıktığımızda hemen kuma basardık. Sabah güneş, kayıklar, martılar eşsiz bir manzara oluştururlardı. Kayık ile balık avına çıkılır, gündüz saatlerinde erkekler akşam saatlerinde kadınlar yüzerdi. Karpuz motorları ise deniz üzerinden kıyıya yanaşır, karpuz satışı yapardı... insanlar arasındaki ilişkiler çok iyiydi...

⁷⁷ Görüşmeci 7: Ganitada yüzerdik...balık tutardık...oldukça doğaldı...oyun yerlerimiz adeta doğanın bir parçasıydı...doğa ile içiçeydi şehrin dokusu zamanla bozuldu...bizden kaynaklı değil...gündüz saatlerinde erkekler,akşam saatlerinde ise kadınlar çocuklarını alarak yüzmeye gelirdi...mahalledeki delikanlılar ise gelen geçenler kadınları rahatsız etmesin diye çabalarlı...

⁷⁸ Görüşmeci 4:Kalepark askeriyeye’nin alanındaydı...Evimizde denizin hemen kıyısında yer alıyordu Evden çıktığımız zaman ayaklarımız kuma basardı. Sabah güneş, kayıklar, Martılar eşsiz bir manzara oluştururdu. Kayık ile balık avına gidilir, gündüz saatlerinde erkekler akşam saatlerinde ise kadınlar yüzerdi. Karpuz motorları gelir denizden karpuz satışı yapardı... insanların arasındaki ilişkiler oldukça güzeldi...

⁷⁹ Filiz Doğan a.g.e

⁸⁰ Görüşmeci 6:Güzelhisar meydanının daha doğallığı bozulmamıştı...Trabzon 4000 senelik bir tarihe karşın geçmişi asla koruyamadık...şayet eski şehir korunabilseydi günümüzdeki estetikten oldukça uzak, tamamen betonarmeye dayalı yapılar görülmezdi...Bizlerde olanı yerle bir ettik...azıcık birşey kaldı...

⁸¹ Görüşmeci 8:Çok daha fazla doğaldı...yüzerdik... balık tutardık, doğallık bozulmamıştı... bozulmamış...bugünse hiçbir şey eskideki gibi değil...o nadide, güzelim şehri mahvettik...

⁸² Görüşmeci 11: Bol bol yüzerdik...günümüzde yapılan tünele dek deniz uzanırdı...araba için yollar yapıldı, ardından tünel inşası başladı...tarihi doku bu sayede yerle bir

Güzelhisar mevki geçmiş mekân tanımlarında ise *Kalepark* (%32), *Ganita* (%26) ve *kayalar* (%16) öne çıkan tanımlamalar olmuştur (Tablo 1).

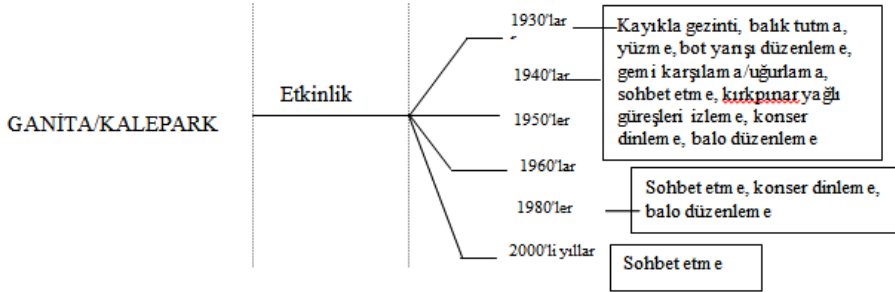
Mekan Tanımı	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	Y. anlatım	Toplam	Yüzde
Kalepark	x	x		x	x		x	x		6	%32
Ganita		x				x	x	x	x	5	%26
kayalar		x					x	x		3	%16
Halka açık			x		x					2	%11
Güzel manzara				x						1	%5
Diğer		x							x	2	%11

Tablo 1:Güzelhisar mevki geçmiş mekân tanımları

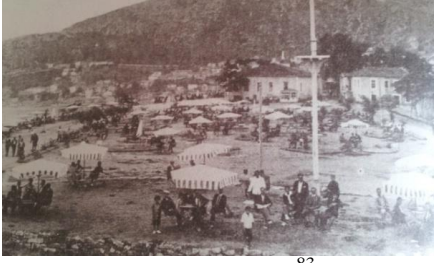
Güzelhisar mevkiine ait 1930'lu yıllarda yapılan etkinlikler yapılan görüşmeler, yazılı ve görsel kaynaklardan elde edilen veriler sonucu kayak ile gezinti, denizde yüzme, balık tutma, bot yarışları, sohbet etme, Kırkpınar'da düzenlenen yağlı güreşlerin izlenmesi, balo düzenleme ve konser dinletisi olarak sıralanmaktadır.

Güzelhisar Mevkiinde Öne Çıkan Etkinlikler ve Kullanım Kültürü

Güzelhisar Mevkiinde Öne Çıkan Etkinlikler ve Kullanım Kültürü

oldu...Ganita'nın doğal dokusuna vurulan son darbe (60'lı seneler) yol ve tünel inşası çalışmalarını...

Kalepark, 1940'lar⁸³Ganita, 1960'lar⁸⁴

Geçmiş mekân kullanımı değerlendirildiğinde Güzelhisar mevkiinde, kayak ile balık avı (%19), denizde yüzmeye (%27), müzik dinletileri (%19) oranları ile dikkat çeken etkinliklerdendir (Tablo 2).

Etkinlik Tanımı	G1 ⁸⁵	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8	G9	G10	Top.	Yüzde
Yüzme	x			x		x	x	x	x	x	7	%27
Gemi uğurlama- karşılama	x	x									2	%8
Balolar	x	x						x	x		4	%15
Müzik dinletileri	x	x			x			x	x		5	%19
Tiyatro seyir			x								1	%4
Kayıkla balık av.				x		x	x	x	x		5	%19
Diğer		x		x							2	%8

Tablo 2: Güzelhisar mevki geçiş etkinlik tanımları tekrarlanabilirlik yüzde dağılımlar

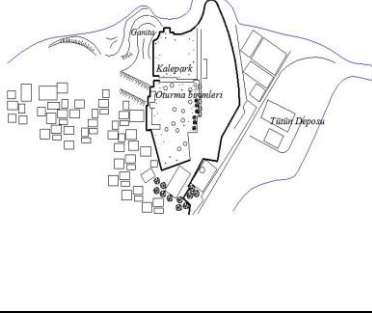
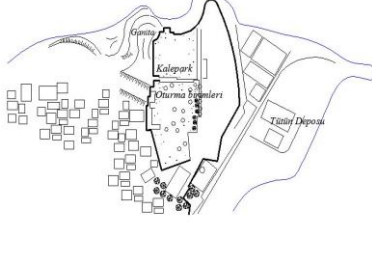

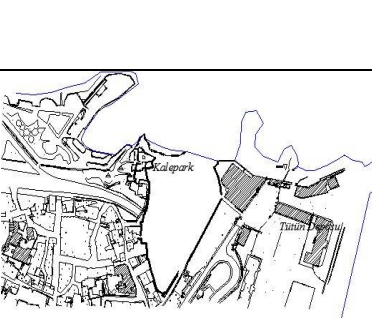
Güzelhisar mevki 1930'lar ve 2014'e ait mekânsal değişim çözümlemesi, kullanım amacı, doğal ve yapısal karakterleri, zemin malzeme nitelikleri, donatısı, kullanım kültürü ve nerede yapıldıklarına yönelik veriler değerlendirilmiştir (Tablo 3).

⁸³ Özdemir, *a.g.e.*, s.328.

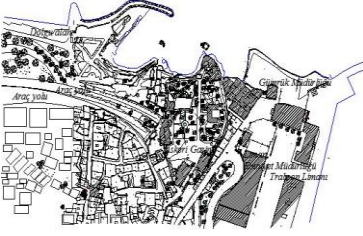
⁸⁴ Özdemir, *a.g.e.*, s. 332.

⁸⁵ Tabloda yer alan G1, G2, G3 vd. yüz yüze görüşmeye katılan görüşmecileri temsil etmektedir.

Güzelhisar Mevkii Mekân Analizi

		Yapısal karakterleri	Doğal karakterleri	Malzeme	Donatı
1930 - 1940'lar		Kalepark Tek katlı konutlar Tütün deposu Ganita park alanı	Kıyı alanı Kumsal	Toprak zemin	Katlanır Sandalyeler
1950'ler		Kalepark Çok katlı konutlar Tütün deposu Ganita park alanı Liman	Kıyı alanı Kumsal	Toprak/Çim zemin	Katlanır Sandalyeler
1960 - 1980'ler		Kalepark Çok katlı konutlar Tütün deposu Ganita park alanı Liman Tünel Araç yolu Dolgu alanı		Beton zemin	Katlanır Sandalyeler
2000'ler		Kalepark Çok katlı konutlar Tütün deposu Ganita park alanı Liman Tünel Araç yolu Dolgu alanı		Beton zemin	Plastik Sandalyeler

2014		Kalepark Çok katlı konutlar Tütün deposu Ganita park alanı Liman Tünel Araç yolu Dolgu alanı		Beton zemin	Plastik Sandalyeler

Tablo 3: Güzelhisar Mevkii Mekân Analizi

Sonuç

Geçmişteki kıyı kullanımının kullanıcılarının gözünden görüşmeler ve fotoğraflarla ortaya konulmaya çalışıldığı bu araştırmada Trabzon kıyı bandında önemli bir yere sahip olan Güzelhisar mevkii Kalepark ve Ganita çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Tarihi sürecinde kayalık bir yapıya sahip olan bu bölgenin karakteristik özelliği, denizle şehir dokusunun iç içe olmasıydı. Söz konusu bölgede kentli kıyı ile yoğun etkileşimde bulunmakta; yüzme, balık tutma, su ve kumla temas etme gibi rekreatif etkinliklerin yanı sıra, yapılan görüşmeler sonucu Güzelhisar mevkii geçmiş mekan tanımlamalarında ilk sırayı alan Kalepark'ta balolar, müzik dinletileri düzenlenmekteydi. Etkinlik değişim verilerinin sonuçlarına göre 1900'lü yılların başından sonuna kadar geçen süreçte çoğu etkinliğin günümüzde yok olduğu belirlenmiştir. Geçmişte yapılan "kayıkla gezinti", "balık tutma", "yüzme", "bot yarışı", "sohbet etme", "gemi karşılama uğurlama", "kırkpınar yağlı güreşleri seyir", "konser dinletileri", "balo düzenleme" etkinliklerinin yapıldığı Kalepark ve Ganita'yı içine alan Güzelhisar mevkiinde günümüzde bu etkinliklerin çoğu varlığını sürdürmektedir. Trabzon sahil bandının geçmişteki kullanımlarında en çok bahsedilen noktalarından biri olan Ganita'da geçmiş etkinlik tanımlarında "yüzme" birinci sırada yer almaktadır. Ganita yüzme etkinliğinin yapıldığı önemli bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanında geniş bir kumsal alana sahip kıyı çizgisi, karayolunun geçirilmesi kararı nedeniyle plaj işlevini günümüze kadar taşıyamamıştır.⁸⁶ Trabzon kenti için geçmişteki kıyı çizgisi ve kullanımının günümüzdeki değişiminin en önemli etkisi, kent ile denizin birbirinden koparılmış olmasıdır. 1960'lı senelerde tünel inşasıyla doğal yapının bozulduğu, kıyı sahası deniz ile olan bağlantısının yapılan müdahaleler neticesinde kaybolduğu belirlenmiştir. Kalepark zemin özelliğine göre 1900'lü yılların başından 1960'lı senelere dek toprak zemin kaplaması 60'lı yıllardan itibaren yerini, yapay malzeme olan betona bırakmıştır. Katlanır sandalye ve masalar 2000'li senelerden bu yana plastik masa ve sandalyeler olarak değişmiştir. Doğal malzemeden yapaya doğru bir değişim gerçekleşmiştir. Kullanıcı

⁸⁶ Doğan, a.g.e., s.109.

memnuniyetine ait görüşmecilerden elde edilen geçmiş döneme ait veriler değerlendirildiğinde bilhassa “kişilerarası ilişkiler ve paylaşım oldukça güzeldi”, “bugünkünden ilerde toplumsal etkinlik”, “paylaşım”, “sohbet”, “zengin ve toplumsal yaşam” gibi anlamlar Güzelhisar mevkiine (Kalepark ve Ganita) yüklenirken, günümüz “her şey ilişkiler de yapay”, “bize ait değil”, “eskisi gibi kalmadı”, “yok ettik”, “koruyamadık” kavramlarıyla tanımlanmaktadır.

Bu araştırma bir kez daha göstermiştir ki, zamanla değişen kentsel mekanların geçmiş dönemlerde yer alan mekânsal özellikleri ve etkinlikleri öncelikli olarak değerlendirilmeli, sürekliliği sağlanan etkinlik mekan ilişkisi tasarıma yansıtılmalıdır. Kıyı çizgisinin yola dönüştürülmesi ve beraberinde gelen yoğun yapılaşma, kentin denizle temasını sağlayan bu bölgenin kullanımlarının tamamı ile değişmesine, özellikle de su ile kullanıcı ilişkisinin kopmasına neden olmuştur. Kente kimlik kazandıran ve kentlinin yaşamında önemli bir yeri ve değeri olan böylesine kıymetli kentsel mekanların varlığını sürdürebilmesi, kentliyle arasında kurulan bağın ve yaşanmışlıkların göz önünde bulundurularak kaybolan değerlerin yeniden kazandırılabilmesi için, kullanım kültürünün tasarıma yansıtılması oldukça önemlidir.

Kıyı ve deniz bağlantısının kesilmesi dolgu ve araç yolu bu alanda yapılan yüzme, kayıkla gezinti, balık tutma, bot yarışı gibi etkinliklerin kaybolmasına sebep olmuştur. Günümüzde yeniden yapılandırma çalışmalarıyla başlanan Ganita yenileme projesi, kıyı bandını kentin cazibe merkezi haline dönüştürmeyi ve hafızalardaki doğal görüntüsüne kavuşturmayı amaçlamaktadır. 2023 yılında bitmesi planlanan projeye seyir terasları, yürüyüş yolları, iskele gibi insanların sosyalleşebileceği mekanlar bu alana kazandırılacaktır (Şekil 3). Böylelikle kıyı ile doğrudan temas ve ulaşım kolaylığı, kıyıda yapılan etkinliklerin çeşitlenmesine ve bunun günlük yaşamın bir parçası haline gelmesine olanak sağlayacaktır. Tıpkı bir zamanlar Trabzon’da olduğu gibi.

Şekil 3: Ganita yenileme projesi⁸⁷

⁸⁷ Trabzon Büyükşehir Belediyesi, <https://www.trabzon.bel.tr/proje-detay.aspx?id=1198>, son erişim tarihi:23.09.2022.

Kaybettiğimiz değerleri ve kent yaşamına dair geçmiş günümüz değişim ve dönüşümü daha iyi anlayabilmek için bir zamanlar kentin doğal yapısını ve kentliyle olan temasını bilmek, hatırlamak zorundayız. Var olan mekânları korumak, onları hatırlamak ve hatırlatmak kentin hafızasını ayakta tutabilmek ve günümüze uyarlayabilmek kent kimliği ve bu kentte yaşayan bütün bireyler için oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Trabzon Büyükşehir Belediyesi, <https://www.trabzon.bel.tr/proje-detay.aspx?id=1198>, (Son Erişim Tarihi: 23.09.2022).

2. Kitap ve Makaleler

AKSOY, Erdem, *Mimarlıkta Tasarım İletim Denetim*, Gün Matbaası, İstanbul 1975.

ALEXANDER, Cristopher – SIVERSTEIN, Murray – ISKIAWA, Sara, *A Pattern Language*, Newyork Oxford University Press 1977.

ALVER, Köksal, *Siteril Hayatlar*, Hece Yayınları, Ankara 2007.

AHUNBAY, Zeynep, *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, İstanbul YEM, İstanbul 2014.

ARU, Kemal Ahmet, *Yayalar, Taşıtlar: Şehir Dokusunda Yeni Ulaştırma Düzenleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965.

ASHIHARA, Yoshinobu, *Exteriot Design in Architecture*, Von Nostrand Reinhold, Newyork 1981.

AŞUT, Atilla, “Trabzon’un Kültürel Yaşamından Kesitler”, *Trabzon’u Anlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss.281-284.

ATİK, Meryem-MUTLU DANACI, Hacer, “Tarihsel Çevre Peyzajlarında Yapı ve Çevre İlişkisi”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 2013, C: 6, S: 11, ss. 75-92.

BABUL, Esra, *19. Yüzyıl Savunma Yapıları: Trabzon Tabyaları Üzerine Bir İnceleme*, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 7(13), 2021, ss. 215-247.

BİROL, Gaye, “Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Otel Üzerine Bir Değerlendirme”, *Arkitekt*, Kasım-Aralık, 514, 2007, ss. 46-54.

BÖLÜKBAŞI, Atilla, *Anılarda Trabzon I*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

DOĞAN, Filiz, *Tarihsel Süreç İçerisindeki Kültürel Değişimin Fiziksel ve Algısal Değişim Bağlamında İrdelenmesi: Trabzon Kent Meydanları Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2016.

CARR, Stephen and age, *Public Space*, Cambridge University Press, New York, NY, USA 1992.

CRANG, Mike, *Cultural Geography*, Routledge, New York 1998.

ÇETİN, İhsan, *Gecekonduyun Kentle Bütünleşme Sürecinde Alan-Mekan Faktörü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, SBE, İzmir 2010.

ÇINAR, Zuhâl, *Kentsel Çevrede Mekan-Kentsel Mekan Kavramının İrdelenmesi ve Boğaziçi Mekanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1996.

EMERY, Fred, *Systems Thinking*, Harmondsworth, Penguin 1972.

ERDÖNMEZ, M., Ebru - AKI, Altan, "Açık Kamusal Mekânlar, Açık Kamusal Kent Mekanlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri", *Megaron, YTÜ Dergisi*, 2005, ss. 67-87.

GÜR, Şengül, Öymen, *Mekan Örgütlenmesi*, Gür Yayıncılık, Trabzon 1996.

GÜREL, Sümer, *Kent Planlama Kuramına Doğru*, E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir 1978.

GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

KALIN, Arzu, *Çevre Tercih ve Değerlendirmesinde Görsel Kalitenin Belirlenmesi ve Geliştirilmesi: Trabzon Sahil Bandı Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon 2004.

INSALL, Donuld, *Living Buildings, Architectural Conservation: Philosophy, Principle and Practise*, Australia, Mulgrave Vic: Images Publishing Group 2008.

KAVİ, Funda, *İstanbul'daki Yaya Yolu Düzenlemelerinin Bitkisel Tasarım Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2003.

KELEŞ, Ruşen, *Yerel Yönetim ve Siyaset*, Cem-Kültür Yayını, İstanbul 2000.

KOFFKA, Köhler, *Principles of Gestalt Psychology*, Londra Kegan Paul Pub, 1935.

KONUK, Güzin, *Türkiye'de Kentsel Dış Mekanların Düzenlenmesi*, TÜBİTAK Yapı Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1979, ss. 175.

KRIER, Leon, *Atlantis*, Academy Editions, London 1988.

KRIER, Rob, *Urban Space*, Academy Editions, London 1979.

LANG, Jon, *Creating architectural theory: The role of behavioral sciences in environmental design*, Van Nostrand Reinhold, NY 1987, ss. 177.

LEWIN, Kurt, *Field Theory and Learning*, Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers by Kurt Lewin, D. Cartwright, Harper and Row 1951.

LYNCH, Kevin, *Good City Form*, MIT Pres, Massachusetts 1981, ss. 142.

MAHREBEL, Hasan, Ali, *Tarihi Yapılarda Taşıyıcı Sistem Özellikleri, Hasarlar, Onarım ve Güçlendirme Teknikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2006.

MICOULINA, Elena, *The History of Gardens and the Evaluation of the Environment*, ICOMOS, Historic Gardens and Sites, 1993, ss.71-79.

MORVAL, Jean, *Çevre Psikolojisine Giriş*, Ege Üniversitesi, İzmir 1985.

ORBAŞLI, Aylın, *Architectural Conservation, Principle and Practise*, Blackwell Publishing, ISBN: 978-0-632-04025-4, Oxford, UK 2008.

ÖZDEMİR, Yaşar Bedri, *Trabzon Şehrengizi*, Mor Taka Kitaplığı 2011.

RAPOPORT, Amos, *Culture and Subjective Effects of Stress*, Urban Ecology, 3, 1978, ss. 241-261.

RAPOPORT, Amos, *Kültür Mimarlık Tasarım*, Çev. Selçuk Batur, Yapı-Endüstri Merkezi, İstanbul 2004.

SOLAK, Guleç Sevcan, "Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 2017, ss. 13-37.

SONNENFELD, Joseph, *Social Interaction and Environmental Relationship*, Environment and Behavior, September, 1972.

ŞENER, Sinan, Mert-EREM, Ömer, *An Analysis Method for Architectural Identity of the Streets: A Case Study on Cumhuriyet and Halaskargazi Streets in İstanbul*, in Quality of Urban Life: Policy Versus Practice, İstanbul 2003.

ŞENTÜRER, Ayşe, *Mimaride Estetik Olgusu*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul 1995.

TOPUZ, Ali Mustafa, *Ganita Kitabı*, Kıyı Dergisi Yayınları, Trabzon 2011.

VELİOĞLU, Süleyman, *Dış Mekan Yaşantısına Bağlı Olarak Mimari Ölçekteki Fiziksel Biçimleniş Değerlendirmeye Yönelik Bir Model*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1990.

YILMAZ, Ercan, *Ganita, Akşama Doğruyum Ben, Trabzon'dur Yolumuz*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2011.

YÜREKLİ, Ferhan, *Çevre Görsel Değerlendirmesine İlişkin Bir Yöntem Arastırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İTÜ, Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1977.

GELENEĞİN YENİDEN KEŞFİ: GÜMÜŞHANE ÖRNEĞİ ÇERÇEVESİNDE ZİYARET YERLERİNİN HASTALIKLARIN TEDAVİSİNDEKİ İŞLEVİ*

Fatma YILDIRMIŞ**

ÖZ

Zengin bir muhtevayla günümüze kadar gelmiş tedavi yöntemlerini içeren Türk halk hekimliğinin tedavi yöntemlerinden biri ziyaret yerlerine giderek şifa aramaktır. Bütün Türk toplumlarında kutsallığa ve sağaltıcı gücüne inanılan ziyaret yerleri, geçmişte bir tedavi merkezi olarak işlev görmüştür. Oralarda dua etmek, adak adamak, kurban kesmek, mum yakmak, para atmak, bazen bir gece orada uyumak tedavi için uygulanan pratiklerdir. Bu ziyaret yerleri içinde hastalıklara iyi geldiğine inanılan türbeler, yatırlar, su gözeleri, mağaralar, ağaçlar, taşlar, kayalar, tepeler mevcuttur. Anadolu toprakları bu açıdan zengin bir birikime sahiptir.

Halk hekimliği uygulamaları, onları uygulayan insanların ekonomik ve sosyal şartlarının değişmesi ve modern tıbbın gelişmesiyle ikinci plana atılmıştır. Fakat geleneksel tıba olan ihtiyaç tekrar artınca geleneğin yeniden keşfi gündeme gelmiştir. Bu makalede örneklem olarak Gümüşhane ve ilçeleri seçilmiş, örneklem içerisindeki ziyaret yerleri tespit edilerek hangi hastalığa tedavi olarak hangilerinin tercih edildiği incelenmiştir. Makalede gözlem, görüşme, kılavuz ve kaynak kişilerden bilgi toplama yöntemleri ve literatür taraması kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gümüşhane, Halk Hekimliği, Ziyaret Yerleri, Geleneğin Yeniden Keşfi.

REDISCOVERY OF TRADITION: THE FUNCTION OF VISITING PLACES IN THE TREATMENT OF DISEASES IN THE FRAMEWORK OF GÜMÜŞHANE SAMPLE

ABSTRACT

One of the treatment methods of Turkish folk medicine, which includes treatment methods that have survived to the present day with a rich content, is to seek healing by going to the places to visit. The places to visit, which are believed to have holiness and healing power in all Turkish societies, have functioned as a treatment center in the past. Praying there, making offerings,

* *Gönderim Tarihi:02.04.2023. Kabul Tarihi:10.04.2023.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, GÜMÜŞHANE.fatma.hamzaoglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2913-5489.*

sacrificing, lighting candles, throwing money, and sometimes sleeping there at night are all practices for treatment. These places include tombs, entombed saints, water springs, caves, trees, stones, rocks, and hills believed to be good for diseases. The Anatolian lands have a rich accumulation in this respect.

Folk medicine practices have been put in the second place with the change in the economic and social conditions of the people who practice them and the development of modern medicine. However, when the need for traditional medicine increased again, the rediscovery of tradition came to the fore. Accordingly, in this article, Gümüşhane and its districts were selected as the sample, the places to visit in this sample were determined, and which places were preferred as a treatment for which disease was examined. In the article, observation, interview, guide and information collection methods from source persons and literature review were used.

Keywords: Gümüşhane, Folk Medicine, Places to Visit, Rediscovery of Tradition.

Giriş

“Halkbilimin önemli bir araştırma konusu olan türbe ve yatırlar etrafındaki geleneksel uygulamalar, temel olarak halk inanışları başlığı altında incelenmekle birlikte, bu uygulamalardan şifa talebine yönelik olanlar aynı zamanda halk hekimliği kavramını da ilgilendirmektedir”.¹ İlk dönemlerden itibaren çevresini algılamaya başlayan insan, hastalıkların nedenleri ve tedavileri üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda, kendi başının çaresine bakacak yetkinliğe ulaşmıştır. Buna bağlı olarak araştırmacılar tarafından farklı halk hekimliği tanımları ortaya konmuştur. Halk hekimliği, imkânların sınırlı olduğu ya da ümitlerin tükendiği anda başvurulan bir yöntem olarak halk edebiyatı sahasında çalışanların en çok karşılaştıkları konudur.² Yoder, halk hekimliğini halk arasında görülen hastalıklara karşı uygulanan iyileştirme metotlarının tümü ile hastalıklar üzerine olan geleneksel görüşlerin tamamı olarak tanımlar.³ Pertev Naili Boratav ise; “*Halkın, olanakları bulunmadığı için, ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği diyoruz.*” diye tanımlamaktadır.⁴

Türk kültürü, halk hekimliği yöntemleri açısından zengin bir birikim oluşturmuştur. İslam öncesi tedavi yöntemlerinin birçoğu İslami dönemde de

¹ “Türbe ve Yatırlar Etrafındaki İnanışların Atatürk Devrimleri ve Halk Hekimliği Çerçevesinde Değerlendirilmesi” - Alparslan SANTUR (ktb.gov.tr)

² Ali Berat Alptekin, “Türk Halk Hikâyelerinde Halk Hekimliği”, *Millî Folklor*, S: 86, Ankara 2010, s. 5.

³ Don Yoder, “Halk Tıbbı ve Modern Tıp”, Çev. Sibel Yoğurtçuoğlu-Ayfer Gülüm, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*, Ankara 2009, s. 393.

³ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Ankara 2015, s. 139.

sürdürülmüştür. Halk hekimliğinin tedavi yöntemlerinden biri mezar, türbe, ağaç, taş, kaya, su, tepe, mağara gibi yerlerde birtakım ritüeller uygulamaktır. Ziyaret yerleri adı altında genelleşen bu tedavi şekilleri, çok yönlü ve işlevli dinî-mistik-sihri sosyokültürel bir yapıyla Türk toplulukları içerisinde geçmişten günümüze kadarlık süreçte gerçekliğiyle ön plana çıkmaktadır.⁵ Ziyaret esnasında yapılan işlemler; üç İhlâs bir Fatiha okuma, dua edip dilekte bulunma, duaları veya dilekleri kabul olursa yeniden türbeye gelerek okunmuş kesmeşeker dağıtma veya helva dağıtma, kurban kesme (oğlak, kuzu, koyun, horoz, tavuk), kesilen adak kurbanın kanından alınma sürme, ağaca veya çalıya çaput veya bez bağlama, kutsal sudan içme, kutsal topraktan yeme, türbeden bir miktar toprak alarak getirme, kayaya taş yapıştırma ve eğer taş yapışırsa dileğinin kabul olacağına inanma, ağrıyan bele taşı (bel taşı) sürme, dilek dileme, türbeye havlu, seccade, tespih, takke, başörtüsü bırakma, mum yakma, mezara elini yüzünü sürme, türbeye para bırakma, kutsal su ile yıkanma, türbenin anahtarını dilsiz çocuğun ağzına koyup çevirme, türbeye istenilen evin maketini bırakma, hastayı yatırın başında uyutma, kutsal ağacın meyvesini şifa niyeti ile yeme, türbeye kadını veya çocuğu satma, doğan çocuğa yatırın adını verme, kutsal kayanın veya türbenin etrafında yedi kez dönme şeklindedir.⁶

Halk arasında sağlıklı ilgili konularda modern tıp önceliklidir. Eski Türk inanışlarında halk hekimliği uygulamaları arasında iyileşmeye mahsus psikolojik telkin önemli bir yerdedir. İnanılarak peşine düşülen, kutsallaştırılarak yapılan bu uygulamalar halk hekimliğinin gelenek içinde nesillerce sürdürülmesinin koşulu olmuştur.⁷ Yine eski dinlerinde kutsal saydıkları kişilerin mezarlarını kutsayan Türkler, İslam'dan sonra bu hassasiyeti devam ettirerek birçok din adamının mezarını ziyaretgâh hâline getirmiştir. Böylelikle halk hekimliği uygulamalarında birçok ritüel bugüne kadar gelmiş, birçoğuna İslami bir hüviyet kazandırılmıştır. Eski Türk inançlarından atalar kültü de bu bağlamda anlam kazanmış örneklerden biridir. Bu kült, günümüzde farklı uygulamalar ve inanışlar arasında varlığını devam ettirmektedir.

Türklerin evren anlayışını su, ateş, ağaç, maden ve toprak olmak üzere beş unsur (element) oluşturur. Eski Türklerdeki evrenin merkezinde, bu beş unsurdan toprak bulunmaktadır.⁸ Türklerin geçmişten beri gelen inançları arasında dağların, suların, yaylaların, toprağın, ağacın kutsallığı, terk edilemezliği, bir ruhu ve birbiriyle ilişkili olarak var olmanın bileşenleri olduğu anlayışı vardır. Bu anlayışlar etrafında Türkler birçok gelenek biriktirmiştir. Türkler, kutsal yerin kutsal ağacını, suyunu evlada, kardeşe benzetmiş;

⁵ Ünver Günay, "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 15, 2003, s. 7.

⁶ Günay, *a.g.m.*, s. 19-20.

⁷ Muharrem Kaya, "Eski Türk İnançlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri", *folklor/edebiyat*, C: VII, S: 25, Ankara 2001, s. 218.

⁸ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul 2001, s. 25.

düğünlerinde, gelinleri kutsal sulardan geçirmiştir. Böylece atalar kültürünün etkisiyle mezarlık ziyaretleri gerçekleştirme; misafire soğuk su ikram etme; pınar başlarında, türbe yakınlarında veya yüksek tepelerde piknik yapma gibi gelenekler önemli örnekler arasında yer almıştır.⁹ Boratav da insanlara şifa dağıtan su kaynaklarının, kayaların ve mağaraların günümüze kadar bu eksende gelmesinde ilahi bir bakış açısıyla anlatılan efsanelerin etkili olduğunu söyler. İrmakların kaynağını ilahi kudrete dayandırırken, ılıca gibi şifalı suların, yarıklar gibi görünmez sahipleri olduğunu örneklerle anlatır. Kayaların varlığını ya bir ceza yoluyla taş kesilmeye ya da veli kişilerin kerametine bağlar, mağaraları ise evliyaların sığınağı ve barınağı olarak değerlendirir.¹⁰

Geçmişten günümüze kadar Anadolu'da halk hekimleri; felç, bademcik, çeşitli fiziksel ağrıları, kuduzu, uyuzu, konuşamama, kekeleme, yürüyememe gibi rahatsızlıkları, sıtma ve sarılığı, kırık basmasını, çocuklarda görülen huysuzluk, ishal, öksürük, vücutta oluşan yara, kabarma, kızarıklık ve kaşıntı gibi cilt rahatsızlıklarını, kırık-çıkık, göz ağrısı ve görme bozukluklarını, nazar, korku ve mantar gibi pek çok rahatsızlığı tedavi etmişlerdir. İnsanlar çevrelerinde muhakkak bu tür hastalıklar için gidebilecekleri bir sağaltıcı, iyileştirici ya da sağaltma, tedavi merkezi bulabilmiştir.¹¹ İnsanlar, sağaltım için gittikleri ziyaret yerlerinde bazı ritüeller uygulayarak içlerindeki iyileşme isteğini fiziksel birtakım davranışlara aksettirmiştir. Bunlardan en çok dikkati çekenler toprakla ilgili uygulamalardır. İnsan vücudunun toprakla ilişkisi düşünüldüğünde sağaltım uygulamalarında toprak kullanılması çok da şaşırtıcı değildir. Recep Tek, ziyaret yerlerinde yapılan bu uygulamalardaki toprak üzerine uzanma ve toprağı yastığının altına koyma, toprağı yeme, yalama, içme, toprakla yıkanma tedavi şekillerinin cansızdan canlıya şifayı nakletme olarak yorumlanabileceğini ifade eder. Toprakla yapılan iyileştirmelerde genellikle hem gerçekçi hem de büyüsel yöntemler kullanılmıştır. Örneğin akrep, arı, yılan sokması, burkulma, ishal, romatizma rahatsızlıkları için gerçekçi uygulamalardan; göz, kurdeşen, sarılık rahatsızlıklarında ise büyüsel yöntemlerden faydalanılmıştır.¹²

Halk hekimliği tedavi şekillerinin geçmişten günümüze kadar gelmesinin altında yatan sebep, bunların bir gelenek içerisinde aktarılmasıdır. Bir toplumun bireylerini birbirine bağlayan ve geçmişten gelen kök salmış alışkanlıklar olan gelenek, geçmişin sürdürülebilir yanlarıyla onu sürekli olarak geleceğe taşır. Gelenek, büyüsel ve dinsel pek çok ritüelin toplumda devam etmesini sağlar. Bu nedenle gelişmeyi engelleyici ve yeniliklere karşı olarak görüldüğünden

⁹ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 2001, s. 415-430.

¹⁰ Boratav, *a.g.e.*, s. 60-64.

¹¹ Recep Tek, "Anadolu Türk Halk Hekimliği Uygulamalarında Analitik Düşünce", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S:18, Nevşehir 2021, s. 18.

¹² Recep Tek, "Anadolu Türk Halk Hekimliğinde Toprak", *SEFAD*, S: 39, Konya 2018, s. 200.

gelenekçilik, bir çeşit tutuculuk olarak değerlendirilir.¹³ Geleneğin içinde taşındığı kültür ise değişken, zamana ve şartlara uyum sağlayan bir mekanizmadır ve bazen gelenekle çatışma yaşadığı görülür. Bayraktar, kültürün ve geleneğin geçirdiği bu değişimi halk biliminin bakış açısıyla değerlendirir. Ona göre, gelenek belli kalıplara sokulmuş pratikler değildir. Ayrıca gelenek ve kültür devam ederken değişir, değişirken de devam eder. Bu açıdan bakıldığında geleneğin işlevsel olduğu ortaya çıkar. Bu nedenle de geleneği eski hallerine göre yeniden oluşturmak, kurmak, inşa etmek için geleneğin yeniden keşfini ve tanımlamasını sağlamak gereklidir.¹⁴ Geleneğin yeniden keşfi, hiç olmayan bir şeyin keşfi veya ilk defa bulunması değil, var olan bir şeyin yeni düzenle uyumlu hale getirilmesidir. Öyle ki ihtiyaç halinde geçmiş bilgilerin yeniden canlanabileceği görülmüştür. Halk hekimliği sahasında yeniden keşfetmek de böyle bir zeminde ortaya çıkar. Halk hekimliği ile ilgili süreç değerlendirildiğinde, onun, geçmişte insanların hastalıklara bulduğu çareler ve tedaviler sayesinde modern tıbbın doğmasına zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Fakat sonrasında modern tıbbın gelişmesiyle geleneksel bilgilerin eski, etkisiz bazen de zararlı olduğu iddiaları gündeme gelmiştir. Zamanla bu düşüncede de değişimler olmuştur. Zira modern tıbbı karşı güvensizlikler oluşmaya başlamış, insanlar geleneklerinde yer alan uygulamalara ihtiyaç duymuştur. Böylece eski ve değersiz görülen pratikler, yeniden üretilerek kullanılmaya başlamıştır.

Geleneğin şehirde yeniden üretimini sağlayan unsurlardan birisi olan halk hekimliği, bu doğrultuda insanların sağlığına önem verme şekli ve kendisini iyileştirme yolları olarak tercih ettikleri geleneksel yöntemlere dayanmaktadır. Organik yaşam ve geç yaşlanma isteği ile ilgili gelişmeler, insanların yönünü doğaya çevirmiştir. Bundan dolayı yan etkisi en az olan uygulamalar tercih edilmeye başlanmıştır. Böylelikle uzun zamandır ötelenen halk hekimliği tekrar gündeme gelmiştir. Bu durum geleneğin ve geleneksel bilginin kaybolmadan aktarımının devam ettiğinin göstergesidir. İnsanları tekrardan halk hekimliğine yönlendiren sebepler geleneğin yeniden keşfinde de etkili olmuştur ve geleneği işlevsel bir hale getirmiştir.

Bu makalede hastalıkların tedavisi ile ilgili Gümüşhane ve çevresindeki ziyaretgâh olarak bilinen yerlerin insanların hangi hastalıkları için şifa niyetine tercih edildiği üzerinde durulmuştur. Çocuksuzluğu gidermekten çocukla ilgili rahatsızlıklara, cilt yaralarından çeşitli ağrılara kadar birçok hastalığın tedavisi için ziyaret yerlerine başvurulduğu görülmüştür. Buna bağlı olarak hangi hastalık için hangi ziyaret yerlerinin tercih edildiği aşağıda listelenmiştir.

13 Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, s. 200

14 Zülfiyar Bayraktar, "Geleneğin Güncellenmesi Bağlamında Masaldan Çizgi Filme Keloğlan Tipi Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 2014, S: XLIX, s. 23.

1. Şifa İçin Ziyaret Edilen Türbeler-Mezar Yerleri

Dinî mahiyetteki tedavi şekillerinin bir çeşidi türbe, mezar, yatır gibi ziyaret yerlerinde şifa aramaktır. Buralar bilhassa kırsalda, hastalıklarına şifa, dertlerine deva arayanların sıklıkla uğradıkları mekânlardır. Bu yatırlar ve mezarlar, bir veliye ait olduğuna inanılan bir kabir, bir ağaç, bir su gözesi, bir mağara veya bir kaya olabilir. Bu mekânlara ait anlatılar, çeşitli rahatsızlıklar karşısında çaresiz kalan insanların onları tercih etmesinde etkilidir.¹⁵ Birçok hastalığın tedavisi için ziyaret edilen türbe ve yatırlarda uygulanan tedavi yöntemleri, o yatırlarla ilgili anlatılarla şekillenmektedir.

Atalar kültü, özellikle kutsal kabul edilen yerlere sağaltım gücü bahşedilmesi noktasında da etkilidir. Ölmüş atalara tazimi ve onlar için kurban sunmayı içeren atalar kültürünün temelinde onların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı ve kendilerine duyulan minnet duygusu yatmaktadır. Ayrıca atalar kültüründe ölen her atanın ruhu ve mezarı kült olarak görülmez, yalnızca saygıdeğer olanlar kültleştirilir. Bu bağlamda ölümler kültü ile atalar kültürünü birbirinden ayırmak gerekmektedir.¹⁶ Anadolu'da var olan evliya, yatır, türbe, dede, baba inanışları atalar kültürüne bağlanmaktadır.

Atalar kültü, İslamiyet'in kabulünden sonra veli kültürüne dönüşmüştür. Atalar inancı, Müslümanlıkla da bağdaşarak veli tipine evrilir ve ait olduğu toplumun sosyal, dini ve ahlaki değerlerinin temsilcisi olduğuna inanılır.¹⁷ Veli kültü, olağanüstü kuvvet ve kudretlerle donanmış olup Tanrı'ya yakın olduğuna inanılan bir zatın ihtiyacı olana kendisi sağ veya ölü iken bile yardımının dokunacağı düşüncesi ve buna bağlı bütün yollara başvurulmasıdır.¹⁸ İnsanlar, bu şahsiyetlerin Tanrı'nın sevgili kulları olduğuna, O'nun izniyle insanların dileklerini kendisine ulaştıracağına ve yaratıcının onların yüzleri suyu hürmetine insanlara yardım edebileceklerine inanırlar. Bu nedenle gömüldükleri yer bir ziyaretgâha veya türbeye dönüşür. Buralarda dilekler dilenir, gerçekleşirse de adanan adaklar yerine getirilir.¹⁹ Buralarda yatan zatları kızdıracak davranışlardan kaçınılır, sevgi ve saygı gösterilir.²⁰ Gümüşhane ve çevresinde şifa için tercih edilen, dua ve dilekte bulunulan, insanların dertlerine çare aradığı türbe, mezar veya yatır şeklindeki ziyaret yerleri şu şekildedir.

"Fadime Ana Türbesi", Gümüşhane merkeze bağlı Kabaköy'de bulunmaktadır. Fadime Ana ölmeden önce yakınlarının rüyalarına girip öleceğini söyleyerek keramet göstermiş ibadetlerine düşkün bir kadındır. Ölümünden

¹⁵ Yılmaz Önay, "Van Folklorunda Hastalıkların Tedavisi İle İlgili Anlatılan Efsaneler", *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C: 1, S: 1, Van 2020, s. 92.

¹⁶ Harun Güngör, *Eski Türklerde Din ve Düşünce*, Ankara 2002, s. 264.

¹⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara 1992, s. 7.

¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Ankara 1984, s. 4.

¹⁹ Boratav, *a.g.e.*, s. 52.

²⁰ Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara 2003, s. 166.

uzun zaman sonra Gümüşhaneli biri, hac ibadeti sırasında onu görüp onunla sohbet eder. Hacdan dönen ismi bilinmeyen kişi onun mezarına türbe yaptırır. Önceleri ziyaret edilmeyen Fadime Ana türbe yapıldıktan sonra ziyaretçi akınına uğrar. Sonraları hakkında Fadime Ana ve türbesi hakkında efsaneler anlatılmaya başlar. Cuma günleri ziyaret edilen Fadime Ana türbesi, stres, sıkıntı, çeşitli hastalıkları olan, çocukları olmayan veya çocukları engelli doğanların tercih ettiği bir yer olmuştur (KK11, KK12). Gümüşhane’de başka bir türbe, Tekke’de büyük evliyalarından olduğu kabul edilen “Çağırğan Baba Türbesi”dir. Elleri demriyo (bir çeşit cilt hastalığı) olanlar, çocuğu olmayanlar, çocuğu konuşmayan veya yürüyemeyenler özellikle oraya gider, namaz kılar (KK11, KK14). Gümüşhane merkeze bağlı bir başka ziyaret yeri olan Yeniköy köyünde keramet sahibi olan “Abdal Dede” ve mezarı etrafında birçok efsane anlatılır. Burayı ziyarete gelenler mezarın etrafında üç veya yedi kere dolanır, dileklerinin kabul olması için türbede yeri belli olan bir yere para atarlar ve kurban keserler. Şifa arayanlar mezarın yanındaki topraktan alır ve küçük bir parça yerler. Burayı genellikle çocuğu olmayan kadınlar ziyaret eder (KK14). İnsanlar çocuklarının hastalıkları karşısında çok çaresiz kalırlar ve her türlü yolu deneyerek şifa ararlar. Çocukların çeşitli hastalıkları için gidilen ziyaret yerlerinden biri de Gümüşhane merkeze bağlı Keçikaya köyü mezarlığında bulunan “Osman Baba” adlı mezardır. Mezar toprağının şifa kaynağı olduğu inancı vardır (KK15).

“Çipilli Baba”, Şiran ilçesinin Mertekli köyü Bozatlı dağında bulunan bir ziyarettir. “Çipilli Baba”nın mezarının yanında pelit ve ardıç ağacı vardır. Burayı çoğunlukla kadınlar ziyaret ederler. Baş ağrısı olanlar, sık sık bayılanlar, çocuğu yaşayamayanlar şifa için buraya gelir ve üç ihlas okuyarak ardıç ağacına çaput bağlarlar. Cumartesi günü ziyarete gelenler, iki rekât namaz kılıp mezarın başında bir gece kalırlar. Dileklerin kabul olması için mezara para atılır, mezarın toprağı hastalıklardan korunmak için evlerde saklanır. Eğer dilek kabul olursa kurban kesilip mezarın yanında bırakılır. Başka bir ziyaret yeri Ozanca (Beşkilise) köyünde “Ağbaba”ya genelde sara hastaları getirilir. Ayrıca bu köyün alt tarafında da Ağbaba’nın kardeşi olduğu düşünülen “Sarı Baba” vardır (KK1).

Kürtün ilçesinde bir yaylada “Şah Cüneyt” olarak bilinen bir mezar vardır. Çocuğu olmayan, çeşitli hastalıkları olan, huy tutan (bayılmalar) insanlar şifa niyetiyle burayı ziyaret etmektedir. Ziyaret esnasında mum yakma, çaput bağlama, para atma gibi uygulamalar günümüzde de devam etmektedir. Yine burada şifa niyetine gidilen “Toner Eri”, “Hıdırbaba” ve “Güvenç Abdal” olarak bilinen yatırlar vardır. “Toner Eri”ne insanlar bilhassa huy tutan hastalığı için, “Güvenç Abdal”a ise çocukları kırklama suyunu yanındaki akan sudan almak için gidilmektedir. Bu yerler günümüzde hala bu amaçlarla ziyaret edilmeye devam etmektedir (KK2, KK10). Köse ilçesinde de “Çağırılan Baba” çocuğu olmayanların, psikolojik hastalıkları olanların, tıpta çaresi bulunamayan hastalıkların gibi çeşitli rahatsızlıklar geçiren insanların ziyaret ettiği bir

türbedir. Türbede namaz kılınması, dua edilmesi, adak adanması, kurban kesilmesi, çaput bağlanması, türbe taşlarına dokunulması gibi uygulamalar günümüzde devam etmektedir. Yine Köse’de Örenşar köyünde kaybolmuş evliya mezarları olduğuna inanılan bir yeri yöre halkından çocukları engelli doğanlar, çocukları yürüyemeyen veya konuşamayanlar ziyaret etmektedir (KK8, KK13).

Gümüşhane’nin Kelkit İlçesine en uzak köylerden biri olan Çamur’da eski bir mezarlık içerisinde kümbet bulunmaktadır. “Kümbet”; büyük ölçüde sağlam olarak günümüze ulaşmış, kaçak kazılarla önemli ölçüde tahrip edilmiş, kitabeleri yerinden sökülmiş, duvar taşları yıkılmış ve içerisi kazılmıştır. Günümüzde köy dışında kendi haline yıkılmaya terk edilmiştir.²¹ Anlatılanlara göre kümbetin bir şeyhe ait olduğu bilinmektedir. Kümbetin içinde şeyhin mezarı, sandukası, aynası ve hırkası bulunmaktadır. Hasta insanların bu hırkayı giyip aynaya baktığında şifa bulacağına inanılmaktadır. Felçli insanların gittiği ve şifa bulduğu inancı hâkimdir. Bir diğer ziyaret yeri ise Kelkit ilçesinin Başpınar köyünde üç kardeşin mezarının bulunduğu” Üç Ziyaret” adlı bir türbedir. Türbenin yanında bulunan şifalı suyla çocuklar yıkanır, bir gece türbede yatırılır ve hastalığından kurtulur. Türbeye gelenler şifa niyetine türbenin toprağından yerler. Gece yatan hastalar şifa bulacaklarsa rüyalarında kurban kesmesi öğütlenir. “Üç Mezar”, Kelkit ilçesinde başı ağrıyanların ziyaret ettiği ve adak kurbanlarını kestiği üç tane mezardır.²²

2. Şifa İçin Ziyaret Edilen Su Gözeleri

Üretken ve potansiyel güçleri temsil eden su, her türlü kozmik oluşumun temeli olarak varlığın tohumlarının taşıyıcısıdır. Su her zaman yenilenmenin, ortaya çıkmanın, yaşam potansiyelinin, iyileşmenin simgesidir. Çünkü içindeki tohumlarla toprağı, hayvanları, insanları dölleyerek her şeyin gelişimini ve iyileşmesini sağlar.²³ Türk kültüründe su önemli, kutsal ve dışıdır. Dede Korkut Kitabı’nda “Su Hakk’ın didarını görmüştür.” ifadesi geçer. Yaratılış su ile başlatılır ve evrenin ilk maddesidir.²⁴ Geleneksel Türk dini içerisinde su, dinî bir mahiyete bürünmüş ve pınar, ırmak, göl, göze gibi su ile ilgili yerler kutsiyet kazanmıştır. Su her şeyden önce temizlik ve saflığın simgesidir.²⁵ Gözeler, nehir, pınar, göl gibi su kaynakları, özellikle iyileştirici güçleri olduğu kabul

²¹ Haldun Özkan, Gümüşhane’de Osmanlı Dönemi Türbeleri, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (41), s. 154, 2009; *Gümüşhane İli Kültür Envanteri*, Ankara 2016, s. 254.

²² Talat Ülker ve diğerleri, *Gümüşhane Halk Kültürü 1*, Gümüşhane 2011, s. 442-446.

²³ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 2009, s. 196-197.

²⁴ Günnur Yücekal Arpacı, *Gök-Tanrı İnancının Bilinmeyenleri Din ve Millet Kavramları*, İstanbul 2012, s. 137.

²⁵ Ünver Günay ve Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara 2015, s. 58.

edilen termal ve tuzlu gibi nitelikleri olanlar, hayranlık uyandıracak kadar kutsal bir kimliğe büründürülmüştür.²⁶

Gümüşhane ve çevresinde şifa niyetiyle ziyaret edilen birçok su gözesi vardır ve şu şekildedir. “Ziyaret”, Gümüşhane merkeze bağlı Dölek köyünde şifalı, tuzlu, kaynar bir sudur. Özellikle sedef gibi cilt hastalıklarına iyi gelir. Ziyaret esnasında abdest alınır ve namaz kılınır. Ziyaretçi dileğinin kabul olması için suyun içine para ve elbisesinden kopardığı bir düğme atar. “Kandil”, Gümüşhane’nin merkez köylerinden Tekke sınırları içerisinde bir mağaranın tavanından damlayarak biriken tuzlu sudur. Bayramlarda ve Hıdırellez’de halk tarafından ziyaret edilen bu tuzlu suyun çeşitli hastalıklara iyi geldiğine ve burada yapılan dileklerin kabul olacağına inanılır. İnsanlar bilhassa da cilt hastalıklarına iyi gelen bu sudan içer, bu suyla yıkanır, suyu hasta yerlerine sürer. “Taşdüşüren”, büyük bir kayanın altından çıkan, şifa niyetine içilen, mide taşlarını, bağırsak kumlarını düşürdüğüne inanılan su gözesidir. Köye de adını veren “Zirli” adındaki ziyaret, bir kayanın altından çıkan şifalı sudur (KK11, KK12). Gümüşhane’ye bağlı Üçkol köyünde yara, kaşıntı, uyuz gibi cilt hastalıklarına şifa olan maden suyu gözesi vardır (KK 14). Aksu (Manastır) köyünde sadece Hıdırellez günü akan bir su vardır. Buraya çocuğu olmayan, ruh sıkıntılı olan, demriyosu olanlar sabah erkenden gelir, kapalı bir yeri olduğundan burada yıkanır, şifa bekler (KK11).

Şiran ilçesi Çakırkaya köyünde “Demriyo” adlı ziyaretten alınan toprakla manastır toprağı karıştırılıp çamur yapılır ve demriyo hastalarının ciltlerine sürülür. Kavaklıdere (Çaputlu) köyünde Hosirik diye tabir edilen çocuklarda görülen sulu çiçek hastalığına çözüm olan bir ziyaret vardır. Şiran’da bir başka şifalı su da “Kaynar”dır. Bu suyu ziyarete gelenlerin namaz kılıp bu sudan içer ve su ile yıkanılırsa hastalıklarına şifa bulacaklarına inanılır (KK1).

Gümüşhane’nin Köse ilçesinde yer alan “Ecmede veya Acı Su” olarak bilinen göze mide rahatsızlığına iyi gelir. İnsanlar günümüzde de bu sudan şifa niyetine içiyorlar (KK8). “Şıh Suyu”nun çeşitli hastalıklara şifa olacağına inanılır. Kadırğa yaylasında bulunan bu suyun gözünde hançer vardır. Bu hançerin toprağa saplanmasıyla suyun çıktığına inanılır ve su şifa niyetine içilir. Günümüzde bu uygulama devam etmektedir (KK2).

“Tuzlu Bağlam”, Kelkit ilçesi Yeşilova köyünde çeşitli cilt hastalıklarına bilhassa da demriyo hastalığına iyi geldiğine inanılan bir su gözesidir. Cilt hastalığı olanlar bu gözeden aldıkları suyla üç gün üst üste banyo yapmalıdır. Kelkit’te olup da çeşitli hastalıklara şifa olan başka su gözeleri de vardır. Bunlardan biri olan “Süt Pınarı” Gümüşhane’nin Kelkit ilçesinde sütü az olan veya hiç olmayan annelerin sütünü çoğaltacağına inanılan su gözesidir (KK4). Kelkit’te diğer şifalı su gözeleri ise “Göz Pınarı” (KK4, KK9), “Sarı Süleyman”

²⁶ Eliade, *a.g.e.*, s. 206.

(KK4) ve “Huy Kesen 2”dir. Alansa köyünde “Gümüşgöze Gözü” şifalı su olarak bilinen ve hala gidilen bir su gözesidir (KK9, KK13).

“Ayazma Taşı”, Torul ilçesine bağlı Musalla köyünde bulunan üstünden tuzlu su çıkan bir kayadır. Egzama gibi cilt hastalıklarına iyi gelen suyun kenarında bir ağaç vardır. Geçmişte ziyarete gelenler bu ağaca çaput bağlarlarken günümüzde bu ağaç kurumuş ve çaput bağlama geleneği de unutulmuştur. Fakat 20 Mayıs’ta (Mayıs Yedisini) her yıl davul zurna eşliğinde yapılan şenlikler günümüzde devam etmektedir. Bu şenliğe Ayazma Günü adı verilir (KK3, KK11, KK16). Gümüşhane Geçit köyü mezire mevkiinde böbrek taşlarına iyi geldiğine inanılan ve bugün hala ziyaret edilen bir su gözesi vardır (KK6).

3. Şifa İçin Ziyaret Edilen Ağaçlar

Hayat Ağacı, Evren Ağacı; ölüleri diriltiren, hastaları iyileştiren, gençleştiren mucizevi bitkilerin ilk örnek sembolüdür. Edebî metinlerde bu ağacın yeri, göğü ve yeraltını birbirine bağladığı düşüncesi işlenir. Ağaç, yeni doğanların ve küçük çocukların koruyucusudur. Zira ağaç topraktan aldığı tükenmez yaşamın, hayat kaynağının, üremenin, yeniden doğmanın, şifanın ve nihai gerçekliğin temsilidir. Bir ağaç tovuğuna hasta bir çocuk koymak, yeniden doğuma ve yenilenmeye işaretir.²⁷

Ataların kutsal ağaçların yanında dinlenip kaldığı inancının etkisiyle hemen hemen her türbe veya yatırın yanında kutsal sayılıp kesilmesinin yasak olduğu ağaçlar vardır. Buralardaki ağaç ve bitkilere verilen kutsallık ataya gösterilen saygının; ağaçlara bez bağlamak, mezarlara belli bitkiler bırakmak ise atadan istenen yardımın tezahürüdür.²⁸ Bu nedenle de ağaca kurban verilmez ama çaput bağlanabilir. Altaylarda ağaç kesilmek zorunda kalırsa ağaçtan özür dilenir ve bu ağaç, insanla bir tutulur.²⁹ Kutsal olan ağaç kült haline gelmiştir ve özellikle kayın gibi bazı ağaçlara ayrıca saygı gösterilir.³⁰ Gümüşhane ve çevresinde yer alan kutsal ağaçlar şöyledir:

Çocuğu olamayanların veya yürüyemeyenlerin ziyaret ettiği, dilek dilediği, çaput bağladığı ağaçlar “Ardıç” ve “Sarı Baba”dır. “Ardıç”, Gümüşhane merkeze bağlı Harmanlık mevkiinde bulunan özellikle çocuğu olmayanların ip, çaput, bez bağlamak suretiyle ziyaret ettiği çok yaşlı bir ağaçtır (KK14). “Sarı Baba”, Şiran ilçesinin Ozanca köyünün içinde yıkık evlerin arasında kayısı ve erik ağaçlarının bulunduğu ziyaret yeridir. Evlenmemiş kızlar ve çocuğu olmayan kadınlar bu ağaçlara çaput bağlar ve etrafında üç defa dolanırlar (KK1).

Sara hastalığına ve çeşitli hastalıklara iyi geldiği düşünülen “Limnişbaşı” dallarına çaput bağlanan kuşburnu ağaçlarıdır. Fakat günümüzde bu uygulama

²⁷ Mircea Eliade, *Şamanizm*, Ankara 2018, s. 337-342.

²⁸ Erman Artun, *Dini-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, İstanbul 2006, s. 21.

²⁹ Günnur Yücekal Arpacı, *Gök-Tanrı İnançının Bilinmeyenleri Din ve Millet Kavramları*, İstanbul 2012, s. 176.

³⁰ Wilhelm Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, İstanbul 2012, s. 268.

devam etmiyor (KK1). Gümüşhane Dört Konak köyünde ortası delik olan bir ceviz ağacı vardır. Çocuğu olmayanlar veya olup da yaşamayanlar, çocuğu konuşamayanlar, ruhsal hastalıkları olanlar bu cevizin içinden geçirilir (KK11).

4. Şifa İçin Ziyaret Edilen Kayalar-Taşlar

Sert, sağlam, dayanıklı, eksiksiz gücü olan, görkemli, soylu, huşu verici özellikli taşlar ve kayalar, ilkel insanların din anlayışında kutsalın tezahürü olmuştur. Nahif insan karşısında taşlar ve kayalar, gücün, büyüklüğün, korkunun tehdidin timsalidir. Bu nedenle de insanlar, onlara temsil ettikleri simgeye yönelik saygı gösterir. Bilhassa çocuk sahibi olmama, doğan çocukların yaşamaması gibi sorunların çözümü için tercih edilen, şifa amacıyla gidilen kutsal taşlara sürünme, üstünde kayma, yatma veya deliği varsa içinden geçme gibi ritüeller çok yaygındır. Kadınlar taşa karınlarını sürterler, kocalarından kaçır gibi etrafında dönerler. Çocukların büyümesini ve gelişmesini sağlayan, yeniden doğumu, bereketi simgeleyen yuvarlak biçimindeki taşlar çocukların içinden geçirilerek sağaltımını sağlar.³¹ Yuvarlak/delik taştan geçme, Eliade'ye göre kişinin cenin pozisyonu alıp simgesel olarak ölmenin ve yeniden dirilmenin, bir başka deyişle sağaltımın ifadesidir. "Kökene dönüş veya döl yatağına dönüş" olarak adlandırılan ve mitsel bir davranış olarak görülen bu uygulama, kişinin geriye dönerek hayata yeniden başlaması olarak değerlendirilir.³² Bu doğrultuda geleneksel Türk kültürü için de kutsal bir anlamı olan taş ve kayaların bir "izi"sinin (iye) olduğuna inanılmıştır ve bu yerler korumaya alınmıştır.³³ Bu taş ve kayalar, bazen bir mezar, ağaç veya su kaynağı gibi mukaddes sayılan varlıkların yanında yer aldığı için bazen de sadece kendi başına ziyaret etme adabına bağlı olarak kutsallaştırılır. Örnekleri Gümüşhane ve çevresinde de görülen taş veya kaya şeklinde olan ziyaret yerleri şöyledir.

Gümüşhane merkeze bağlı Kale köyünde bulunan bir kaya olan "Dilekkaya", özellikle çocuğu olmayanların tercih ettiği bir ziyaret yeridir. Çocuğu olmayan kadınlar, kayanın üzerine bir kazık çakar. Bu kazığa bir parça kumaş bağlar ve etrafında üç kez döner. Sonrasında dilekleri kabul olsun diye mum yakar ve horoz kesip onu kayadan aşağı atarlar. "Dilektaş", Gümüşhane merkeze bağlı Kale köyünde dere içinde bir ziyaret yeridir. Özellikle çocuğu olmayanların gittiği bu yerde dileklerin kabul olması için horoz kurban edilir.³⁴ "Deliktaş", Gümüşhane merkeze bağlı Dölek köyünde içinden geçilerek şifa bulunacağına inanılan bir taştır. Özellikle çocuğu olmayanlar, üç ihlas bir Fatiha okuyarak delikten geçerler (KK11, KK12).

³¹ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 227-230.

³² Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, İstanbul 2018, s. 118.

³³ Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara 2015, s. 60.

³⁴ Talat Ülker ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 436, 439.

“Erenkaya / Karataş”, Şiran ilçesi Erenkaya köyünde bir kayadır. Çocuğu olmayan kadınlar taşın etrafında üç kere dolaşıp horoz keser, ayrıca cilt hastası olanlar da horozun kanını cildine sürer.³⁵ Kelkit’te Geremez dağında kaygan bir taş vardır. Çocuğu olmayanlar, ruhsal hastalıkları olanlar, bir şeylerden korkanların gittiği bir taştır. Günümüzde artık kimsenin gitmediği bir yerdir (KK7).

“Buzluk”, Kelkit ilçesinde bulunan bir kayanın içindeki büyük bir buz tabakasıdır. İnsanlar, yazın bile erimeyen bu buzdan bir parça alarak hastalıklı yerlerine pansuman yaparlar. “Delikli Taş”, Kelkit ilçesinde ortası delikli, baş ağrısı, bel ağrısı ve sara hastalığına iyi gelen bir taştır. “Yağlı Baba”, Kelkit ilçesinde bulunan terleme şeklinde üzerinden yağ akan bir taştır. Birçok hastalığa bilhassa sıtma hastalığına iyi geldiğine inanılan “Yağlı Baba”ya gelenler buradan akan yağı ellerine, yüzlerine sürer, yanındaki çalıya çaput bağlar, namaz kılar ve dua ederler.³⁶

5. Şifa İçin Ziyaret Edilen Mağaralar

Geleneksel Türk kültüründe ve edebî metinlerinde mağara, kutsal olarak değerlendirilmiştir. Türklerin ilk atası olan Ay-ata’nın bir mağarada meydana geldiği tasavvur edilir ve bu nedenle mağaraya ana rahmi görevi yüklenir. Türk boylarının mağara tasavvurları arasında ecdat anlayışı vardır. Buradan hareketle mağaraları mabet şeklinde oymak, mağaralarda ata ruhlarına kurban sunmak, mağaraya saygınlık ve kutsiyet kazandırmak bu konuyla ilgili çok dikkat çekici durumlardır.³⁷ Bunun dışında mağaralara şifa için ziyarete gidildiği, mağaranın içindeki sulardan içildiği bilinmektedir. Gümüşhane ve çevresinde de karşılaşılan bu uygulamalar şu şekildedir.

Gümüşhane ve çevresinde şifa niyetine ziyaret edilen “Karaca Mağarası”, “Doyduk”, “Mağara 1”, “Mağara 2” olarak bilinen mağaralardır. “Karaca Mağarası”, Torul’un Cebeli Köyü sınırları içerisinde kent merkezine on yedi kilometre uzaklıktadır. Mağaradaki çok çeşitli renklerde sarkıtlar, dikitler, mağara çiçekleri, bayrak şekilleri perde damlataşları, mağara incileri, filkulakları, traverten havuzları, org desenli duvarlar, traverten basamakları, sütunlar, mağara gülleri görünüm ve seyirleri ile görenleri büyülemektedir. Mağaranın doğal klima özelliği ile atmosferi ziyaretçilerine ve astım hastalarına rahat bir hava sunarak mağara turizmi yanında sağlık turizmi açısından önemli hizmetler vermektedir.³⁸ “Doyduk”, Gümüşhane merkeze bağlı Tamzı köyü sınırları içerisinde bir mağaradır. Şifalı olduğuna inanılan mağara içindeki suyla

³⁵ Talat Ülker ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 472.

³⁶ Talat Ülker ve diğerleri, *a.g.e.*, 448-450.

³⁷ Günay-Güngör, *a.g.e.*, s. 65-66.

³⁸ *Gümüşhane İli Kültür Envanteri*, s. 424.

Hıdırellez şenliklerinde bilhassa da kadınlar tarafından kısırlık başta olmak üzere birçok hastalığa şifa aranır.³⁹

“Mağara -1”, Köse ilçesinde mağara içinde kadın suretine benzeyen bir taştan akan suyun sütü az olan annelere iyi geleceğine inanılır. Günümüzde insanlar burayı ziyarete etmeye devam etmektedir ve gelenler arasında burada gölgeler, silüetler görenler vardır. “Mağara -2”, Köse ilçesine bağlı Yuvacık köyünde mağara şeklinde bir deliktir. Bu delikten özellikle çocuğu olmayanlar geçer ve mağaranın dışındaki çalılara çaput bağlarlar. Fakat günümüzde bu mağara halka açık değildir (KK8). Kelkit ilçesi Özen köyünde mağaraların olduğu, bu mağaralardan akan damla şeklinde sudan çocuğu olmayan eşlerin içerek o suyla yıkanarak şifa bulacakları inancı vardır (KK1).

6. Şifa İçin Ziyaret Edilen Tepeler-Kalıntılar

Anadolu'nun en küçük yerleşim yerlerinde, mezralarda, beldelerde taşlarla, yüksek tepelerle ilgili İslam öncesi dönemden kalma birçok inanış vardır. Bu yerler kutsal ziyaret yerleri haline gelmiştir. Öyle ki sevilen kişiler vefat edince bu yüksek tepelere gömülür ve o tepe kutsal mekân haline gelir.⁴⁰ Dağ kültü etrafında kümelenen kutsal dağın tepesinde kurban kesmek, Tanrı'ya saygı sunmak geleneksel Türk dininde görülen ritüellerdir.⁴¹ Çünkü bir şeyi göğe doğru yükseltmek ona kutsiyet kazandırır. Türklerde Tanrı'nın mekânının gökler olarak tasavvuru bu durumun birinci sebebidir. Türklerin ellerini göğe kaldırarak dua etmeleri dahi bu inancın devamıdır. Ağaçların tek ve uzun olanları, yeryüzü şekillerinden göğe yakın olanları bu nedenle kutsaldır. Eski Türkler kağanlar gibi önemli kişileri de bu bağlamda yüksek yerlere gömmüşlerdir. Gümüşhane ve çevresinde bu şekilde kutsanan ve etrafında ritüeller oluşan tepe ve kalıntılar eski Türk inanışlarının devamını gösterir niteliktedir ve şu şekildedir.

“Kilise”, Gümüşhane merkezde çeşitli hastalıklar bilhassa yürüyemeyen ve konuşamayan çocuklar için ziyaret edilen tarihi bir kilise kalıntısıdır. İnsanlar bilhassa Cuma günü erkekler Cuma namazından çıktığı anda konuşamayan çocuklarının ağzında kilit çevirirler. “Deliktaş” Gümüşhane merkeze bağlı Arzular beldesinde boğmaca hastalığına yakalanmış çocukların götürüldüğü delikli bir dağ çıkıntısıdır. “Tandır” ise eski Gümüşhane olarak bilinen Süleymaniye Mahallesinde genel olarak hastalıklara şifa için ziyaret edilen bir kalıntıdır (KK 11, KK12, KK14). Gümüşhane merkez köylerinden Dörtkonak köyünde “Ziyaret” adı verilen kümbet şeklinde bir kalıntı var. Rumlardan kalma bir yerdir, önünde para atılan bir bölme vardır; burada mum yakılır, yanındaki

³⁹ Talat Ülker ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 442.

⁴⁰ Cemal Şener, *Şamanizm Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini*, İstanbul 1997, s. 84.

⁴¹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, s. 49.

çalıya ip, çaput bağlanır. Geçmişte buraya şifa için çok gelen olurken şimdilerde gelenlerin sayısı azalmıştır (KK11).

Gümüşhane merkez köyü olan Çayırardı köyünün hemen karşısında yer alan köye ve çevreye hâkim kaleyi andıran kayalık zirveden oluşan bir tepe vardır. Bu tepede kimin olduğu bilinmeyen bir mezar ve göze vardır. Ziyaretin taşı ile ilgili olarak birçok söylenti, anlatım vardır. Özellikle Nevruz'a denk gelen bir tarihte çoluk- çocuk herkes; bu mezarın etrafında dolaşır, dualar eder, getirilen yemekler yenir. Zirvenin düz bir yerinde halaylar çekilip, türküler söylenir. Dilekler tutulup zirvenin çevresindeki ağaçlara değişik bez parçaları ve ipler bağlanır. Civardaki çalı ve ağaçlar, bu bağlanan ip ve bezlerle rengârenk bir görüntü ile kaplanır. Bu yerde bulunan bir su kaynağı üzerindeki göze diye tabir edilen yere bozuk paralar atılarak dilekler tutulur. Bu gelenek günümüzde tamamen yok olmuş durumdadır. Fakat ziyaretin taşı gerçekten insanı büyüleyen ihtişamıyla, farklı tarihlerde de olsa ziyaretçilerini ağırlamaya devam eder (KK 17). Bir başkası “Ziyaret Tepe”dir. Gümüşhane merkezde Esenler köyünde şehitlerin yattığına ve çeşitli hastalıklara şifa olacağına inanılan bir tepedir (KK11).

“Könger Ziyareti”, Şiran ilçesi Araköy sınırları içinde bir tepedir. Çocuğu olmayan kadınlar bu tepeyi ziyarete geldiğinde oradan bir avuç toprak alır. Avucundaki toprakta böcek türünde bir canlı varsa çocuğunun olacağına yoksa çocuğun olmayacağına inanılır. Fakat günümüzde burada yıllık şenlikler yapılıyor ve pikniğe gidiliyor. Şifa niyetiyle gitme geleneği kaybolmuştur (KK1, KK5). “Tilki Tepesi” ise Köse ilçesine bağlı Bahçelievler mahallesinde üçgen şeklinde ahşaptan yapılmış bir ziyarettir. Hasta çocukların iyileşmesi için bu çocuklara ahşap üçgenin etrafı üç kez dolandırılır fakat bu, günümüzde unutulmuş uygulamalar arasındadır (KK8).

Sonuç

Günümüzde halk hekimliğinin modern tıp ile bir etkileşim içerisinde olduğu söylenebilir. Geçmişten bu yana yapılan uygulamalar neticesinde halk hekimliğinin modern tıbbın tedavi yöntemlerine katkısı olduğu görülmektedir. Ancak modern tıbbın gelişmesi ve etkili sonuçlar göstermesi, değişen sosyokültürel şartlar, ekonomik arayışlar gibi pek çok sebep halk hekimliğine olan ilgiyi azaltmıştır. Bu azalma, kırsal nüfus oranının kent nüfusu karşısında düşmüş olmasının da tetiklediği bir sonuçtur.

Gümüşhane ve çevresindeki ziyaret yerlerine bakıldığında insanların hastalıklarına şifa bulabilmek için birçok yerden medet umduğu görülmektedir. Şifa için tercih edilen ziyaret yerleriyle ilgili ulaşılabilen sayı incelendiğinde bunun gerçekliği ve önemi daha da anlaşılmaktadır. Buna göre bölgede şifalı olduğuna inanılan on beş mezar ve türbe, on dokuz su gözesi, dört ağaç, sekiz tepe, sekiz kaya ve taş, beş mağara, tespit edilmiştir. Bu ziyaret yerlerinden on altısı çocuk hastalıkları, dördü cilt hastalıkları, dördü epilepsi, dördü ruhsal

bozukluklar, otuz altısı diğer hastalıklar için tercih edilmektedir. Bu durumda insanlar, çocuk sahibi olabilmek için; sağlıklı çocuk dünyaya getirebilmek için; engelli çocuklarını sağlıklarına kavuşturabilmek için; felçli hastaların iyileşebilmesi için; baş, bel, boğaz, göz gibi çeşitli ağrıların sağaltılması için; bayılma, korkma, başka varlıklarla temas gibi ruhsal hastalıkların tedavisi gibi birçok şifa beklentisi içeren birçok sebepten bu yerleri ziyaret etmektedir. Elbette ki insanlar, genel olarak bütün ziyaret yerlerine farklı amaçların ve dileklerin gerçekleşmesi için gider fakat çalışmanın içeriği gereği sadece tedavi amaçlı tercih edilip gidilenler incelenmiştir. Bu yerlerden bazıları hala ziyaret edilirken bazıları değişen şartların etkisiyle unutulmaya başlamıştır. Geleneğin yeniden keşfi bağlamında Gümüşhane ve çevresindeki ziyaret yerlerine bağlı halk hekimliği uygulamalarına genellikle modern tıbbın çaresiz kaldığı durumlarda başvurulduğu görülmektedir.

Gümüşhane'deki ziyaret yerlerine gidilirken uygulanan pratikler ise; abdest alıp namaz kılmak, ziyaretin etrafını dönmek, adak adayıp kesmek, ağaç ve çalılara ip veya çaput bağlamak, ziyarete madeni paralar atmak, mum yakmak, ziyaretten toprak almak veya suyla karıştırıp içmek, ziyaret duvar, taş veya kayalarına dilek taşı yapıştırmak, yiyecek dağıtmak, türbe veya yatır şeklindeki ziyaretlerde uyumak, delikli taşların içinden geçmek şeklindedir. Türk kültüründeki evren tasavvuru içinde su, ateş, ağaç, maden ve toprak olmak üzere beş unsurdan ateş hariç tüm unsurlar yörede sağaltımda kullanılmaktadır.

Ziyaret yerlerini önemli kılan ve şöhret sahibi yapan husus, insanlar arasında anlatılan onlarla ilgili efsanelerdir. Bu efsaneler anlatıldıkça, yaygınlaştıkça ve yaşatıldıkça insanların hafızasında canlı ve inanılır kalacaktır. İşlevleri itibarıyla günlük hayatı kolaylaştıran, pratik bir çözüm sunan ziyaret yerlerine ait uygulama ve inanışlar, halk hekimliğinin de yaşatılmasını ve aktarılmasını sağlar. Somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması kapsamında bu uygulama ve inanışların yaşatılmasını ve aktarılmasını sağlamak halk bilimcilerin amaçları arasındadır.

KAYNAKLAR

1.Kitap ve Makaleler

ALPTEKİN, Ali Berat, "Türk Halk Hikâyelerinde Halk Hekimliği", *Millî Folklor*, S: 86, Ankara 2010, ss. 5-19.

ARTUN, Erman, *Dini-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

BAYRAKTAR, Zülfikar, "Geleneğin Güncellenmesi Bağlamında Masaldan Çizgi Filme Keloğlan Tipi Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C: X, S: IX, ss. 19-51.

BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2015.

ÇOBANOĞLU, Özkul Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları, Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.

ELİADE, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2009.

ELİADE, Mircea, *Şamanizm*, İmge Kitabevi, Ankara 2018.

ELİADE, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2018.

ESİN, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2001.

GÜMÜŞHANE İLİ KÜLTÜR ENVANTERİ, Öncü Basımevi, Ankara 2016.

GÜNAY, Ünver, "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 15, Kayseri 2003, ss. 5-36.

GÜNAY, Ünver-GÜNGÖR, Harun, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

GÜNGÖR, Harun, *Eski Türklerde Din ve Düşünce*, Türkler, C:3, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, C: 6, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.

KAYA, Muharrem, "Eski Türk İnançlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri", *folklor/edebiyat*, C: VII, S: 25, Ankara 2001, ss. 199-218.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1984.

ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.

ÖNAY, Yılmaz, "Van Folklorunda Hastalıkların Tedavisi İle İlgili Anlatılan Efsaneler", *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C:1, S: 1, Van 2020, ss. 89-99.

ÖZKAN, Haldun, "Gümüşhane'de Osmanlı Dönemi Türbeleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (41), 2009, ss. 145-171.

RADLOFF, Wilhelm, *Türklük ve Şamanlık*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2012.

ŞENER, Cemal, *Şamanizm Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini*, AD Yayıncılık, İstanbul 1997.

TEK, Recep, "Anadolu Türk Halk Hekimliği Uygulamalarında Analojik Düşünce", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S: 18, Nevşehir 2021, ss. 15-26.

TEK, Recep, “Anadolu Türk Halk Hekimliğinde Toprak”, *SEFAD*, S: 39, Konya 2018, ss. 189-204.

YODER, Don, “Halk Tıbbı ve Modern Tıp”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*, Ed. Ö. Oğuz- S. Gürçayır vd., Çev. Sibel Yoğurtçuoğlu-Ayfer Gülüm, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2009, ss. 391-397.

YÜCEKAL ARPACI, Günnur, *Gök-Tanrı İnanıcının Bilinmeyenleri Din ve Millet Kavramları*, Çatı Kitapları, İstanbul 2012.

2.Kaynak Kişi Listesi

KK1- Kadir Yıldız, 1969, Şiran, Yüksekokul Mezunu, büyüklerinden öğrenmiştir.

KK2- İsmail Güvendi, 1974, Kürtün, Üniversite Mezunu, İmam, bizzat kendisi tanıktır.

KK3- Nermin Şahinöz, 1987, Torul, Lise Mezunu, Ev Hanımı, bizzat kendisi şahittir.

KK4- Fikret Duran, 1972, Kelkit, Lise Mezunu, Muhtar, bizzat kendisi şahittir.

KK5- Abdülbaki Kara, 1986, Şiran, Yüksek Lisans Mezunu, Esnaf, bizzat kendisi tanıktır.

KK6- Havva Şahinöz, 1988, Merkez, Üniversite, Ev Hanımı, bizzat kendisi tanıktır.

KK7- Ekrem Turhan, 1968, Kelkit, Lisans Mezunu, Memur, büyüklerinden öğrenmiştir.

KK8- Bünyamin Aygün, 1975, Köse, Lise Mezunu, Memur, bizzat kendisi tanıktır.

KK9- Sadık Söylemez, 1983, Kelkit, Üniversite Mezunu, Esnaf, bizzat kendisi tanıktır.

KK10- İbrahim Özdemir, 1949, Torul, Lise Mezunu, Emekli Gazeteci, çevresinden öğrenmiştir.

KK11-Birgül Tonguroğlu, 1971, Merkez, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, bizzat kendisi tanıktır.

KK12- Pınar Aydurmuş, 1972, Merkez, Lise Mezunu, Ev Hanımı, bizzat kendisi tanıktır ve ayrıca çevresinden öğrenmiştir.

KK13- Halit Şahin, 1956, Kelkit, İlkokul Mezunu, Emekli, çevresinden duymuştur.

KK14- Gülperi Doğan, 1973, Merkez, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, bizzat kendisi tanıktır.

KK15- Havva Pekin, 1933, Torul, okuma yazma bilmiyor, ev hanımı, bizzat kendisi tanıktır.

KK16- Fadime Keleş, 1946, Torul, okuma yazma biliyor, ev hanımı, bizzat kendisi tanıktır.

KK17- Celali ARSLAN, Merkez, öğretmen, 1968, üniversite mezunu, büyüklerinden duymuştur.

YOK OLMAYA YÜZ TUTMUŞ DOĞU KARADENİZ ÇÖMLEKÇİLİĞİNE GÜNÜMÜZDEN BİR ÖRNEK: ÜNYE*

Samet BEDER**

ÖZ

Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu çömlekçilik üretimi kap kacak kullanımına yönelik plastik ve benzeri seri üretim malzemelerin yaygınlaşması sebebiyle büyük bir gerilemeye girmiştir. Bu gerileme sonucunda Avanos gibi geleneksel formları terk edip modern yeni formlar ve süslemeler üreten gelişim gösteren merkezler üretimi günümüze dek arttırırken Ünye gibi geleneksel üretime bağlı kalan merkezler icra ettikleri çömlekçilik mesleğinin kaçınılmaz son olan yok olma yoluna girmesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Yok olmaya yüz tutan geleneksel Ünye çömlekçiliğinde kullanılan ve yalnızca Ünye’de bulunan açık sarı renkli bu toprak diğer bölgeler ile kıyaslandığında karşımıza çıkan ilk farklılıktır. Bununla birlikte fırınlama aşamasında da yine farklı bölgelerdeki benzer çömlekçilik faaliyetleri incelendiğinde diğerlerinden ayrılan sıra dışı fırınlama yöntemi de yalnızca Ünye Çömlekçiliğine özgüdür. Bu çalışmada görüşmeler yaptığımız ve atölyesini incelediğimiz Ünyeli Çömlek ustası Salih Karayığit de yok olmaya yüz tutmuş bu faaliyetin son ustalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel Ünye çömlekçiliğinin Anadolu’daki çömlek faaliyetlerden farkları, benzerlikleri Salih Karayığit’in kendisinden ve bölgede bu işi yapan eski ustalardan aldığımız bilgiler ışığında değerlendirerek sorunları incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çömlek, Ünye, Karadeniz, Salih Karayığit.

A PRESENT EXAMPLE OF EASTERN BLACK SEA POTTERY IN DECLINE: ÜNYE

ABSTRACT

The twentieth century witnessed the spread of plastic and similar mass-produced materials for pots and dishes, which caused Anatolian pottery production to decline. As a result of this regression, centres like Avanos, which have abandoned traditional forms and produced modern new forms and productions, have continued their production until today. The centres still using traditional production techniques, such as Ünye, have faced the last path of extinction of the

* *Gönderim Tarihi:*20.12.2022. *Kabul Tarihi:* 28.03.2023.

** *Arş. Gör.*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ANKARA. samet.beder@hbv.edu.tr, *ORCID:* 0000-0002-3309-482X.

pottery profession. The light yellow soil used by the traditional Ünye pottery and found only in Ünye is the first variable that emerges when compared with other types. In addition, the *kiln* samples are also different; and the unique *clay baking* method distinguishes it from the others. We interviewed Salih Karayığit of Ünye, a traditional pottery maker, and examined his Works. He is one of the last masters of traditional pottery art, now on the verge of extinction. This study discusses the differences between the Ünye pottery and other Anatolia pottery, using the information obtained from Salih Karayığit and other experienced traditional pottery makers in the region.

Keywords: Pottery, Ünye, Black Sea, Salih Karayığit.

Giriş

Yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkmaktadır ki Ünye'nin tarihi M.Ö. 15. Yüzyıla kadar ulaşmaktadır.¹ Bu çalışmalar ile ortaya çıkan yazılı belgelerde görülmüştür ki Ünye'de yaşayan ilk büyük topluluk Gaşkalar'dır.² Hititler ile mücadele içinde olan Gaşkalar, M.Ö. 7. Yüzyıla kadar bölgede hakimiyetini sürdürse de bölgeyi terketmiştir.³ Gaşkaların ardından Türk soyundan geldikleri konusunda kanıtlar bulunan Kimmerler ve İskitler bölgede hakimiyet sağlamışlardır.⁴

İlerleyen dönemlerde bölgede Roma hâkimiyeti oluşmuş fakat bundan önce bölgede Yunan ve Miletoslu koloniciler etkili olmuştur. Kolonicileri bölgeye çeken iş gücü olanakları ve ticari faaliyet olanakları olarak görülmektedir.⁵ 200 yıla yakın süre Pontus(Mihridates) Krallığı sınırları içerisinde kalan Ünye, krallık ve Roma'nın güç mücadelesi içinde kalmıştır.⁶

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da Türk nüfusunun artış göstermesi sonucu Ünye ve çevresine Danişmendliler döneminde ilk Türk akınları başlamıştır. 1160'da Bafra ve Ünye bölgeleri Danişmend Emiri Yağıbasan tarafından ele geçirilmiştir.⁷ Danişmendlerin Anadolu Selçuklularına bağlanmaları sebebiyle bölge Trabzon merkezli Komnenoslar(Trabzon Rum Devleti) tarafından ele geçirilene kadar Selçuklu kontrolünde kalmıştır.⁸ Kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında Rumlar 1228 senesinde Samsun, Sinop ve Ünye

¹ Osman Doğan, *Karadeniz'de Bir Boğaziçi Ünye*, İstanbul 2006, s.59.

² İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Ankara 2022, s.32.

³ Sabri Bacacı-İrfan Dağdelen-Osman Doğan, *Ünye Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul 2011, s.13.

⁴ İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Ankara 2022, s.32.

⁵ Telliöğlü, *a.g.e.*, s.32.

⁶ Doğan, *a.g.e.*, s.59.

⁷ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi - Fetih, Selçuklu Ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s.131.

⁸ Telliöğlü, *a.g.e.*, s.60.

bölgelerini yağmalayıp kontrolleri altına alsalar da Alaaddin Keykubad döneminde bu bölgeler tekrar Selçuklu hakimiyetine girmiştir.⁹ Selçuklunun yıkılmasından sonra ise Moğol hakimiyetine geçen bölge sonrasında Canik beylerinin kontrolüne geçmiştir.¹⁰ Bölge 15. Yüzyıl başlarında Canik beylerinden Hacıemiroğulları kontrolünde bulunmaktadır.¹¹ Bu dönemin sonlarına doğru 1418-1428 yılları arasında II. Murad döneminde bölge kesin şekilde Osmanlı toprağı haline gelmiştir.¹²

1. Ünye Çömlekçilik Geçmişi

1870 yılı Trabzon vilayet salnamesine göre Ünye’de ev tipi üretim olarak adlandırılan deri işleri, kürk, tarım aletleri gibi üretimlerin yanında topraktan kiremitler, borular ve günlük kullanım kapları yani çömlekler üretilmiştir. Çömlekçilik, geçmişte Ünye’de önemli bir üretim sanayisi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1902 tarihli Servet-i Fünûn Dergisi’nde çömlek ve kiremit üretiminden söz edilmektedir. Bu dönemde Burunucu Mahallesi’nde 3, Fevzi Çakmak Mahallesi’nde 1 adet çömlek fırını mevcuttur. Ünye’de Rumlar ile başlayan bu çömlekçilik üretimi 1924 nüfus mübadelesi ile Rumların göçe zorlanması sonucu sekteye uğramış ve 6 yıl sonra Ünye halkı çömlek üretimi yapmaya başlamıştır. 1930’lu yıllardan sonra çömlek imalatı tekrar gelişme göstermiş ve 1945-1950 yıllarında altın çağını yaşamıştır. Ünye’deki bu yoğun çömlek üretiminden geriye günümüzde yalnızca harabe halde olan çömlek fırınları kalmıştır.¹³

Fotoğraf 1: Ünye eşrafından tüccar Mevlüt Kabayel ve çömlekçiler.

⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2010, s.361.

¹⁰ Telliöğlü, *a.g.e.*, s.60.

¹¹ Kazım Dilcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s.25.

¹² Telliöğlü, *a.g.e.*, s.82.

¹³ Barış Taş-Ali Yamak, “Ünye Şehrinde Sanayi ve Ticaret Fonksiyonlarının Mekânsal Analizi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 84, Elazığ, 409-426.

20. Yüzyıl'ın ilk çeyreğine kadar Rumların gerçekleştirdiği söylenen Ünye çömlekçiliği, Rumların bölgeden ayrılması ile Artvin Borçka ve Trabzon'dan gelen çömlekçiler tarafından devam ettirilmiştir. Rumların bıraktığı atölyeleri tekrar işletmeye başlayan çömlek ustaları peynir, yoğurt gibi süt ürünleri muhafaza eden ve mayalamada kullanılabilir testiler, künkler, fırında yemek pişirmek için kullanılan güveçler üretmişlerdir. 20. Yüzyıl başlarında 12 olan atölye sayısı 20. Yüzyıl sonlarına doğru yarı sayısına inmiştir. Bununla birlikte Ünye'deki atölyelerin çoğunda modernleşmenin etkileri kendini göstermeye başlamıştır buna bir örnek olarak eski ayak yardımı ile döndürülen çömlekçi çarkı yerini elektrikli tezgahların alması, çamur merdanelerinin kol kuvveti yerine elektrikle çalışması örnek gösterilebilir.¹⁴

Ünye çömlekçiliği üzerine Salih Karayiğit ile yaptığımız görüşmelerde 20. Yüzyıl başlarından bu yana kil olarak Ünye'nin kendi toprağının kullanıldığı bu toprağın atölyeye yakın bölgelerdeki tarla ya da deniz kenarında bulunan koyların tepelik kısımlarından elde edilmekte olduğu aktarılmıştır. Burada kullanılan toprağın rengi kendine özgü açık sarı rengi ile diğer bölgelerde rastlanılan turuncu topraklardan net bir şekilde ayrılmaktadır(Fotoğraf 2). Geleneksel Ünye çömleklerinin fırında 5 gün sürecek şekilde fırınlanmakta ilk üç gün ateşe iki saat arayla odun atılırken sonraki bir buçuk gün içinde bir saat ara ile son yarım günde ise daha da çok odun atılarak pişirim sonlandırılmaktadır.¹⁵ Bu pişirim ustalar arasında Ünye fırını olarak bilinmektedir.

Fotoğraf 2: Ünye'ye özgü sarı çamurun yakından fotoğrafı, Salih usta ayaklı çömlek çarkında çömlek yaparken.

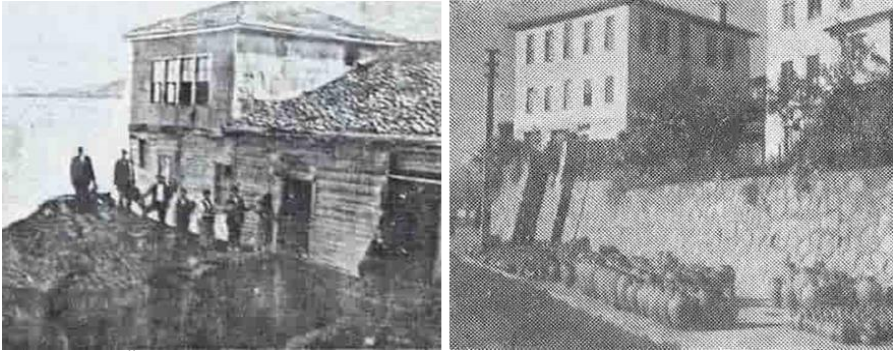
Ünye'nin kendine özgü sarı renkli toprağı atölyelerin çamur havuzlarında depolanarak incilmesi sağlanır, ardından kullanılacak çamur havuzlardan alınarak silindirlerden geçirilir ve içlerindeki büyük partiküllerin ezilip, taşlar ayıklanır. Arkası kumlu düz bir zemin üzerine serilen bu çamur

¹⁴ Güngör Güner, *Anadolu'da Yaşamakta Olan İkel Çömlekçilik*, İstanbul 1988, s.15.

¹⁵ Güner, *a.g.e.*, s.15.

yığınları ayakla ezilerek düzleştirilir. İstenilen boylarda kesilip rulo yapılan çamur artık kullanıma hazır hale gelmiş sayılır ve rulo halindeki öbekler el ile ezilip topaç haline getirildikten sonra tezgaha oturtulup şekil verilir.¹⁶

Ünye’de çömlekçiliğin oturmaya başladığı dönemleri takiben gelen siparişlere yetişebilmek ve üretimi arttırabilmek için orta okul çağındaki neredeyse her gencin çömlek üretimi yaptığı ve bölgedeki gençlerin büyük bir kısmının okuldan sonra ve yaz tatilinde bir yakınının atölyesinde çamur hazırlama gibi genel işlerde çalışıp harçlık kazandığı aktarılmıştır. Ünye’de birkaç ustanın aynı anda faaliyet göstererek seri üretim yaptığı çömlekçi atölyeleri genel olarak fabrika olarak adlandırılmış ve bu atölyelerdeki toplam çalışan sayısı siparişlerin yüksek olduğu dönemlerde 300’e kadar ulaşmıştır. Çömlek üretimi için bu denli yüksek sayıda işçi çalışması Ünye’de çömlek üretimi alanı dışında kalan işlerde çalışan yetersizliğine sebep olduğundan kadınların da çalışmasına zemin hazırlamıştır.¹⁷ Söz konusu fabrikalara ve işçilere örnek fotoğraf 3 ve 6’da verilmiştir.

Fotoğraf 3: Ünye Çömlek fabrikasının fotoğrafı, Burunucu Mahallesi sağda eski Karadeniz sahil yolu üzerinde taşınmayı bekleyen çömlekler.

Ünye çömlek fabrikaları, insanları istihdam etmenin yanı sıra, onların beceri ve kültürlerinden de yararlanan bir endüstri oluşturmuştur. Burada üretilen çömlekler büyüklü küçüklü tekneler ile çevre şehirlere taşınarak satışı sağlanmıştır. Üretim ve nakliye sırasında yaşanan olumsuzluklar sonucu zarar gören çömlekler(çatlak, kırık, delik gibi) yerel halk tarafından onarılıp kullanılabilir. Yıldız Özbay ve Kızı Mesrure Beder ile yaptığımız görüşmelerde, fabrikada üretim sırasında özellikle fırınlama ve taşıma aşamasında delinen ya da çatlayan çömleklerin çöp olarak atıldığı, yerel halkın ise bu çömlekleri alıp yumurta akı ve çimento ile oluşturdukları bir harç yardımıyla onararak kullandıkları da aktarılmıştır.

¹⁶ Ufuk Mistep, *Çanak Çömlek Kültürü*, 2009.

¹⁷ Filiz Öztürk, “1924 Yılından Günümüze Ordu-Ünye Çömlekçiliği”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(44), Erzurum, 21-37.

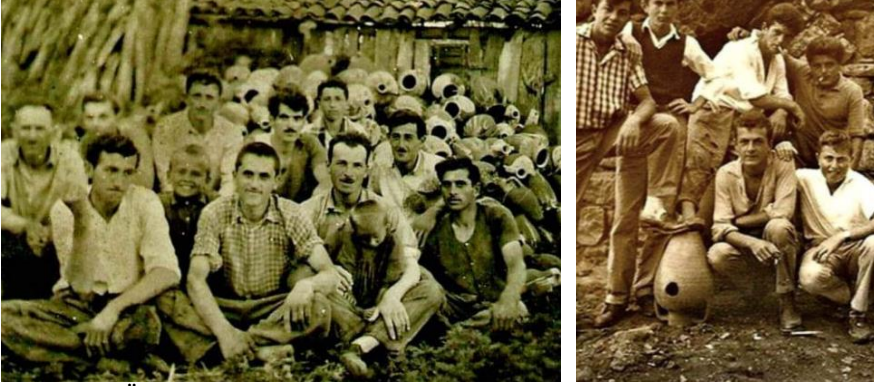

Fotoğraf 4: Ünye'den fırın örnekleri, atıl haldeki fırın Adil, Haydar Dilek Ustalar'ın çömlek fırını ve Ünye Burunucu Mahallesinde atıl durumda küçük bir çömlek fırını.

Burada yapılan üretimin boyutunu açıklamak için Ünye Burunucu kıyılarında sıkça rastlanılan minik çömlek parçalarını örnek göstermek mümkündür. Kıyılar, yıllarca süren çömlek faaliyetlerinden kalan bu küçük izleri halen taşımaktadır. Buna ek olarak şehrin özellikle kıyı şeridine yakın noktalarda günümüzde dahi halen ayakta kalmış çömlek fırınlarına rastlanılıyor olması geçmişte Ünye'de gerçekleştirilen çömlekçilik faaliyetlerinin büyüklüğü hakkında bilgi vermektedir. Fotoğraf 4'de Ünye'de çömlek fırınları gösterilmiştir. Ayrıca eski fotoğraflarda ve Salih Karayığit, Yıldız Özbay, Hüseyin Dilek ile yapılan görüşmelerde ilgili çömlek fabrikalarının tamamının kıyı şeridinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum fabrikalarda üretilen çömleklerin deniz yoluyla daha kolay taşınabilmesi amacı ile bağlantılı olabilir. Fotoğraf 5'de sahil kıyısındaki çömlek fabrika ve fırınları ile ilgili verilen görselde 1. Ada Bakkaliyesi Bahri Çiçek'in Çömlek Atölyesi, 2. Küçük Fırın, 3. Büyük Fırın görülmektedir.

Fotoğraf 5: Ada bakkaliyesi mevkiinin denizden görünüşü.

Fotoğraf 6: Ünye'deki bir çömlek fabrikası önünde oturan ve fabrikanın önünde kırık bir çömlek ile poz veren işçiler.

2. Salih Karayığit'in Çömlek Atölyesi

İlçe tarihinin bu kadar önemli bir parçası olması sebebiyle Ünye'de çanak çömlek atölyelerinin azalması yerli halk için üzücü bir değişimdir. 20. Yüzyılın başlarından günümüze yavaş yavaş yok olmaya yüz tutan geleneksel Ünye çömlekçiliğinin tek temsilcisi kendisiyle görüşme yaptığımız dönemde yalnızca Salih Karayığit olarak bilinmekteydi. Görüşmemizden birkaç yıl sonra vefatını haber aldığımız Salih Karayığit'den sonra Ünye çömlekçiliğini aktif olarak icra eden tek kişi yalnızca kardeşi Osman Karayığit'tir.

1947 doğumlu Salih Karayığit çömlekçiliğe 7 yaşından itibaren babasının yanında zanaatın inceliklerini öğrenerek başlamış ve meslekte ustalaşmıştır.

Babasının hastalığı nedeni ile bıraktığı işi kardeşiyle birlikte devralarak ayakta tutmayı başaran Salih Karayığit eğitimini de orta öğretim aşamasında yarım bırakmak zorunda kalmıştır. Babası 40 yaşına kadar çömlek üretimi yapmış olsa da Salih usta mesleği vefatına kadar 66 yıl sürdürmüştür. Eski atölyedeki düzeni günümüzde 500 metrekare büyüklüğünde eski bir tavuk çiftliğine taşıyan Salih Karayığit ve kardeşi burada çömlekçilik faaliyetlerini 15 seneye yakın süre devam ettirmişlerdir. Atölyede aktif olarak apartman bacaları için betondan yağmur saçağı yaparak geçimini sağlayan Salih usta bunlara ek olarak Ünye'de halihazırda kullanılan eski yığma evlerin havalandırma ve baca sistemleri için de çömlek parçalar üretmektedir. Ünye Festivali gibi kültürel festivallerde de eğitim ve tanıtıma yönelik olarak geleneksel çömlekçilik üretim aşamalarını icra etmekteydi.

2.1. Kil Özellikleri

Ünyeli çömlekçi Salih Karayığit, önceden Ünye'ye has olan açık sarı renkli toprağı çamlık bölgesinden aldığı sarı toprak ile çalışmakta iken günümüzde yaptığı çömlekleri Ünye Atatürk Mahallesinde yapılan bir hafriyat kazısından çıkan, kamyon ile toplu olarak atölyesine getirttiği topraktan

yapmaktadır. Ünye çömlekçiliğinde kullanılan sarı renkli toprağa kıyasla daha koyu renkte ve daha sert yapıda olan bu toprak, Salih Karayiğit'in çömleklerinin geleneksel Ünye çömlekçiliğinden ayrıştıran en önemli farklılıklarından biridir. Üretimden yaklaşık bir ay kadar önce başlanan çamur hazırlama işlemi ıslatılıp bekletilen toprağın tokmakla ezilip iyice karışması ile sağlanır ardından çamur ezme makinasından geçirilir(fotoğraf 7). Salih Karayiğit'e göre pürüzsüz hale gelen ve taşlardan arınan suyla homojen şekilde karışan toprak çömlek yapılmaya uygun çamur haline gelmiş demektir.¹⁸ Yoğurularak İçindeki hava da çıkartıldıktan sonra çamur tezgaha yerleştirilip işlenmek üzere hazır hale gelir(fotoğraf 7).

Fotoğraf 7: Salih Karayiğit'in yoğurduğu çömlek çamuru ve çamur içindeki taşları ve toprakları parçalamak için kullanılan çamur ezme makinası.

2.2. Şekillendirme ve Formlar

Geleneksel Ünye çömleklerinde su boruları, su kapları, testiler ve küpler gibi sayısız form ayak yardımı ile döndürülen eski usul tezgahlarda birden çok usta tarafından seri şekilde üretilmesine karşın, günümüzde çömlek ürünlere oldukça düşen arz sonucunda Salih usta, atölyesinde hızlı olması ve az efor gerektirmesi sebebiyle ağırlıklı olarak elektrikli tezgahta üretim yapmaktadır. Ancak babasından öğrendiği yöntem olan ayak tezgahı ile fuar, festival gibi yerlerde sergileme amaçlı üretim de yapmaktadır. Salih Usta, tornada hazırladığı çömleklerin bazılarının son halini verdikten sonra yüzeylerine çizgi formlarında ince basit süslemeler de yapmaktadır (Fotoğraf 8). Günümüzde çömlek kaplara olan ihtiyaç oldukça azaldığından atölyede aktif olarak çömlek baca şapkası ve eski evlerin duvarlarında bulunan havalandırma deliklerine uygun çömlek başlıklar üretmektedir. Başlıklar tornada göz kararı ölçüler ile üretilmektedir,

¹⁸ Öztürk, a.g.e. s.25.

bacalara ya da havalandırma kanallarına bağlanabilmeleri için uygun çapta olanların seçilmesi gerekmektedir. Başlıkların üzerindeki delikler çömlek tornadan çıktıktan sonra ıslakken bıçak yardımı ile açılmaktadır.

Fotoğraf 8: Salih Usta'nın tornada yeni yaptığı çömlekler.

Fotoğraf 9: Salih Usta'nın ürettiği soba borusu çerçeveleri, güveçler, küçük testiler, saksılar, tepelik ve nefeslikler.

Salih Usta atölyesinde nefeslik ve baca tepelikleri gibi kullanım formlarının dışında hatırı sayılır miktarda vazo, saksı formlarında üretimler yaptığı gibi özel siparişlerle toplu üretimler de yapmaktadır(Fotoğraf 9) fakat atölyenin temel geçim kaynağı baca tepelikleridir (Şekil 1). Öyle ki Salih Karayiğit atölyede yeni binalar için de kalıptan dökerek betondan baca tepelik üretimi yapmaktadır.

Şekil 1: Salih Usta'nın ürettiği çömlek örnekleri, eski Rum evleri için havalandırma şapkası- nefeslik(bina duvarına yandan montaj edilir) ve eski ev çatıları için baca şapkası.

2.3. Süsleme

Salih Karayiğit çömlekleri sade, süslemesiz olarak üretmektedir. 20. Yüzyılın başlarında Ünye’de üretilen süslü ve karışık sırlı çömlekler yerine günümüzde işlevselliğin ön plana çıktığı testi ya da saksıların omuz kısmına kazıma ince bir şerit ya da ağız kısmına yapılan dalgalı basit süslemeler karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 8).

2.4. Aletler

Salih Usta atölyede çömlek üretimi için farklı aletler kullanmaktadır. Toprağı temizlemek ve ezmek için kullandığı elektrikli merdane, çamura şekli vermek için kullandığı elektrikli tezgah ve ayağı ile döndürdüğü eski usul örnek olarak gösterilebilir. Bunlara ek olarak çamur tezgah üzerindeyken şekil verme amacı ile kullandığı çeşitli aletler de bulunmaktadır. Bunların tamamı ustanın kendi kullanım alışkanlığına göre farklı materyallerden ürettiği el yapımı aletlerdir. Çömleği tezgahtan ayırmak ya da kesmek için iki ucu sapla bağlı bir misina, düz yüzey oluşturmak için kullandığı metal plakalar aletlere örnek verilebilir (Fotoğraf 10). Plakalar üzerinde ellerinden kaymasını engellemek için açılan delikler de bu aletlerin tamamen kişiye özel olduğunu kanıtlar niteliktedir. Plakaların yanı sıra çok daha basit şekilde çömlek üzerinde çizgi biçiminde süslemeler yapmak için bir parça çubuk ya da çömleğin yüzeyini düzeltmek için eski bir bulaşık süngeri gibi günlük hayatta rahatlıkla bulunabilecek malzemeler de ustanın çömlek üretiminde kullandığı aletler arasında yer alabilmektedir.

Fotoğraf 10: Salih Usta'nın çömlek üretiminde kullandığı el yapımı aletler.

2.5. Kurutma

Salih Usta torna tezgahından çıkardığı çömlekleri hava şartlarına bağlı olarak yaklaşık 10 gün güneş görmeyen bir alanda kurumaya bırakıyor. Bu süre zarfında çömlekler kurudukça küçülmeye maruz kalmaktadır bu bölümde esinti veya doğrudan havalandırma olmaması çömleklerin yüzey ve iç kısımlarının eşit şekilde kuruması açısından büyük önem arz etmektedir aksi takdirde çatlama veya kırılmalar ile zayıflama oluşması muhtemeldir. Uygun kurutma prosedürlerini

ayarlarlarken bu sorunlardan kaçınmak için, kurutma atölyede uygun bir konuma ayarlanıp nem seviyeleri ile birlikte sıcaklık değişimlerine karşı önlem alınmıştır.

2.6. Astar ve Sırlama

Salih Usta çömlekleri sırlamadan, astarlamadan doğrudan kurutur ve pişirir, çömleklerinde sade ve kullanım odaklı üretim anlayışı benimsemiştir. Fakat Hüseyin Dilek ile yaptığımız görüşmelerde önceden Ünye çömleklerinde renkli sırlar ile karışık süsleme ve renkendirme yapılmış örnekler olduğu öğrenilmiştir. Yine Filiz Öztürk'ün "1924 Yılından Günümüze Ordu-Ünye Çömlekçiliği" adlı makalesinde de geçmişte Ünye'de sülyen, soda ve boraks kullanılarak sırlama işlemi yapıldığından bahsedilmiştir.

Fotoğraf 11: Salih Usta'nın kurutma tezgahı.

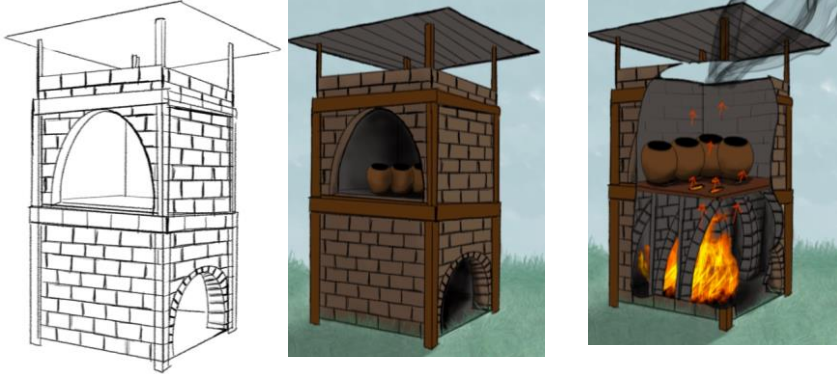
soda ve boraks kullanılarak sırlama işlemi yapıldığından bahsedilmiştir.

2.7. Fırlama

Salih Karayığit atölyesinde fırlama için kendi imal ettiği yaklaşık 20 senelik tuğla bir fırın kullanmaktadır. Yükleme alanı fırının yan tarafında ateş kısmının üstünde, ateş kısmı da ön tarafta altta yer almaktadır. Fırına çömlekler doldurulduktan sonra pişirim yükleme alanının ağız kısmı yine çömlek tuğlalar ve aralarına harç olarak sürülen kil ile iyice kapatılır ve pişen ürünlerin ağız kısmından ani soğuk hava alıp patlaması ya da çatlamasına engel olunur (Fotoğraf 14). Bu örülen kısımda aynı zamanda çömleklerin pişme durumunu gözetleyebilmek için küçük bir gözetleme deliği açılır (Fotoğraf 13). Fırında pişirim için yaklaşık olarak 12 saat yakılır ve soğuma için 12 saat de soğumaya bırakılır. Salih usta aktif olarak bu pişirim süresini kullanmaktadır (Fotoğraf 15). Salih usta bir de buna ek olarak Ünye fırını olarak adlandırdığı bir pişirme şekli daha kullanmakta bu pişirim tekniğini Ünye'nin eski geleneksel pişirim tekniği olarak belirtmektedir. Bu pişirim sistemine göre fırın ilk başta düşük ısı ile 4-5 gün yakılır ardından 10 saate yakın süre yüksek ateşte aralıksız yakılarak çömleklerin daha uzun pişirilmesi ve dayanıklılığının artırılması amaçlanmaktadır. Bu denli uzun pişirim süresi olması, kullanılan fırının büyük boyutlarda olması sebebi ile fazla miktarda çömlek pişirilebildiği için zaman ve yakıt sarfiyatını karşılayabilmektedir. Salih Usta yakıt maliyeti ve pişirim süresinin uzun olmasından dolayı Ünye tipi pişirimin yerine normal pişirimi tercih ederek üretim yapmaktadır. Fırında yakacak olarak eski dolap parçaları sunta ve ahşap

pencere parçaları gibi malzemeler kullanılıyor, usta bu yakacakları kuru tutmak için atölyenin ikinci katında muhafaza ediyor (Fotoğraf 14).

Fırının içinde orta kısımda kemer yapılar ile pişirim bölümüne yerleştirilen ürünlerin ağırlığını taşıyabilecek güçte konstrüksiyon bulunmaktadır. Bu kemerli yapıların arasında aynı zamanda alttaki ısının yukarıya çıkmasına izin verecek şekilde düzenlenmiş ızgara biçimli delikler bulunmaktadır (Fotoğraf 13)

Şekil 2: Fırın planı, dıştan görünümü ve kesit görüntüsü.

Fotoğraf 12: Salih Usta'nın fırınının önden görüntüsü, altta ateş yakma bölümü ve yükleme bölümü.

Fotoğraf 13: Fırın içindeki ızgara yapı ve fırının dışındaki gözetleme deliği(fırın içindeki çömlerlerin pişirim esnasındaki akkor halleri görünmektedir).

Fotoğraf 14: Atölyenin üst katındaki yakacaklar ve fırınlama aşamasında fırının doldurma kısmının kapatılmış görüntüsü

Fotoğraf 15: Salih Usta fırını odun ile beslerken ve fırının yanma bölümünden bir fotoğraf.

3. Osman Karayiğit Atölyesi

Salih Karayiğit'in vefatının ardından aynı atölyede birlikte çalıştıkları 1963 doğumlu kardeşi Osman Karayiğit günümüzde Ünye çömlekçiliğini devam ettiren son usta olarak karşımıza çıkmaktadır. Salih ustanın vefatından sonra atölyeyi tek başına idare ettiren Osman Karayiğit çömlek üretim aşamalarında farklı bir uygulama yapmamaktadır. Atölyede abisi ile birlikte çalıştığı dönemden kalan çamuru eski üretim esaslarına uygun şekilde işleyerek geleneksel çömlekçiliği devam ettirmektedir (Fotoğraf 16). Şekillendirme ve Kurutma aşamaları da aynı kalsa da fırınlama aşamasında değişikliğe gitmektedir.

Fotoğraf 16: Osman Karayiğit'in atölyede çalışırken.

Osman Karayiğit atölye arazisinde küçülmeye giderek kira giderini kıstmayı amaçlamış ve atölyenin bahçesini küçültmüştür. Önceden daha geniş bir alanda yayılı olan bahçe kısmı küçüldüğü için abisi ile kullandıkları fırının yıkılması gerekmiştir. Atölyede eski fırının tuğllarına yeni tuğllar da ekleyerek kendi çömlek fırınına inşa etmiştir. Görüşmeye gittiğimiz sırada fırının iç ızgara kısmı daha tamamlanmamış olmasına karşın bu bölüm için gerekli bilgileri aktarmıştır. Hazırlamış olduğu yeni fırın için, taşıyıcı olarak inşa ettiği kemer yapılar üzerine 3 cm kalınlığında 30x30cm boyutunda ortasına delikler delinmiş kare ateş tuğlları döşeyerek yanma kısmını pişirim kısmından ayırmayı planlamaktadır (Fotoğraf 17).

Fotoğraf 17: Osman Karayığit'in inşası bitmek üzere olan fırını.

Osman Karayığit ürettiği çömlükler için günlük kullanım amacı dışında inşaat malzemesi ağırlıklı olarak bahsetmiştir. Şu anda atölyede yalnızca seri üretim halinde çömlük baca şapkası üretimi yapmaktadır. Salih usta ile birlikte atölyeye getirdikleri toprağın atölyeyi ancak 1-2 yıl daha idare edeceğini ardından çömlük üretiminin duruma noktasına geleceğini dolayısıyla Ünye çömlükçiliğinin aktif üretiminin de son bulacağını ifade etmiştir.

Fotoğraf 18: Osman Karayığit'in yeni çömlük fırını.

4. Sonuç

Karadeniz bölgesi, kendine özgü mevsimleri, yemyeşil doğası ile özel bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeşil doğa, yağışlı mevsimler ve denizin günlük hayata yansımaları sonucu bölgede yaşayanlar da Karadeniz'e ayak uydurmak, evrilmek zorunda kalmıştır. Bu çevresel faktörler kimi noktalarda imkansızlık kimi noktalarda ise elverişlilik sağlayarak çömlükçiliğin bölgede

gelişmesine altyapı hazırlamıştır. Bölgede yaygın bulunan yoğurulmaya elverişli topraklar, yakacak bakımından sık ağaçlı ormanlar çömlekçilik için gerekli olan tüm hammaddeyi yöre halkının kullanımına sunmuştur. Koşulların bu denli elverişli olması ve yaygınlığı Ünye’de de Orta Karadeniz’deki diğer merkezler gibi çömlek üretilmesine olanak tanımıştır. Fakat incelendiğinde Ünye’de üretilen çömlekler, Orta Karadeniz’deki ve Anadolu’daki başka merkezler ile kıyaslandığında toprak yapısının ve fırınlama tekniklerinin farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Aktarılan bilgiler ve elde edinilen fotoğraflara göre Ünye’nin özellikle Çamlık bölgesinden çıkartılan toprağın kendine özgü rengi ve ince partiküllü yapısı geleneksel Ünye çömlekçiliğinin hammadde bakımından diğer bölgelerle olan farkını simgelemektedir. İkinci büyük fark ise fırınlama tekniğinde karşımıza çıkmaktadır. Ünye fırını olarak aktarılan bu özgün teknikte fırının normalde çevre yörelerden ya da Anadolu’da benzer üretim yapan merkezlerden farklı olarak 4 güne yakın süre farklı ısılarda yakılmaktadır. Bu pişirim sonucunda Ünye’ye özgü sarı renkli topraktan imal edilen çömleklerin renkleri değişerek bilindik turuncu rengine bürünür. Bu fırınlama yönteminin amacı belki de renk değişiminden bağımsız olarak Ünye’ye özgü çömlek çamurunun düzgün pişirilebilmesi için bir gereklilik olarak uygulanmaktaydı. Ünye’de oldukça fazla bulunan taş yığma evler ve bu tür evlerde kullanılan kiremitler, su boruları ve havalandırma başlıkları gibi çömlek malzemelerin üretimine sürekli bir talep oluşmasını sağlamıştır (Şekil 1). Bu talepler öyle ki Ünye çömlekçiliğinin çevre bölgelerden çok daha uzun yıllar devam etmesini sağlayarak Ünye çömlekçiliğinin Salih Karayığit sayesinde günümüze dek sürmesini mümkün kılmıştır. Salih Karayığit atölyesinde nefeslik ve baca şapkaları dışındaki neredeyse tüm üretimini sipariş üzerine yapmaktadır. Bunlar dışında bölgede düzenlenen festivallerde sergileme amacıyla ayaklı tezgahıyla gösteri üretimleri yapmaktadır ve buradan küçük gelirler elde etmektedir. Bu festivaller aynı zamanda ustanın atölyeyi tanıtmayı açısından da fırsatlar sunmaktadır.

Anadolu’da günümüzde aktif olarak devam etmekte olan çömlekçilik faaliyetleri incelendiğinde bunların ağırlıklı olarak turizm kaynaklı ya da süsleme amaçlı olduğunu görmekteyiz. Özellikle Avanos örneği incelendiğinde günümüzde halen devam etmekte olan geleneksel çömlekçiliğin turizm sayesinde ayakta kalmayı başarabildiği kullanım ürünlerine olan arzın oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Bölgede açılan dükkanlarda turistlere çömlek yapımı canlı olarak izletilmekte ve çömlek yapmayı deneme olanakları sunulmaktadır. Bölgede çamur üretimi büyük fabrikalarda yapılmaktadır. Bu fabrikalar birkaç çeşit farklı çamur üreterek yurt içi ve yurt dışına satmaktadırlar.¹⁹

¹⁹ Sema Etikan-Çiğdem Toğrul, *Geçmişten Günümüze Avanos Çömlekçiliği*, Ankara 2019, s.56.

Farklı işler için farklı hammaddelerin kullanıldığı büyük bir üretim sektörü haline gelmiş bu çömlekçilik faaliyetleri arz bakımından Ünye ile kıyaslanamayacak kadar gelişmiştir. Yapım teknikleri ve tekniklerdeki çeşitlilik de Ünye çömlekçiliğinin bilinirliğinin düşük olması sebebiyle oldukça kısıtlı ve küçük kalmıştır. Yalnızca belirli formlarda belirli amaçlara yönelik kullanım kapları üretilmesi Ünye'deki geleneksel çömlekçiliği koruduğu kadar tanınmasına da engel olmuş gibi görünmektedir. Ayrıca Ünye çömlekçiliğinin Avanos bölgesine oranla daha geride kalmış olmasının sebeplerinin arkasında Karadeniz'in nemli ve değişken hava yapısının da etkisi olması mümkündür. Bu bölgede şekillendirilip kurumaya bırakılan çömleklerin kestirilmesi zor hava koşulları ve nem nedeniyle yarısına yakını pişirim aşamasında belki de pişirime başlamadan çatlama yapmaktadır. Üretimde bu denli büyük kayıp yaşanması Ünye çömleğinin üretimini oldukça zorlaştırmıştır.

Avanos çömlekçiliğinin de tıpkı Ünye çömlekçiliği gibi 20. Yüzyılın ortalarında plastik kap kacakların yaygınlaşmasıyla gerilemeye başladığı bilinmektedir fakat o bölgede aynı yüzyılın sonlarına doğru turistik faaliyetlerin artışı ve çömlekçiliğin de bu alanda değişim göstererek yeni amaçlar doğrultusunda farklı formlar geliştirilebilmesi sayesinde Ünye çömlekçiliğinin tam tersi şekilde büyüme göstermiş ve dünyaca bilinen bir üretim merkezi haline gelmiştir.

Karşılaştırma bakımından Safranbolu da eski evleri ve dar sokakları ile Ünye'ye ile benzerlikler gösteren turistik bir şehirdir. Unesco Dünya Mirası Şehirler Listesinde yer alan Safranbolu'nun geçmişine bakıldığında turistik açıdan tanıtıma verilen önem göze çarpmaktadır. Özellikle Süha Arın'ın 1977 Altın Portakalı ödüllü "Safranbolu'da Zaman" belgeseli şehrin tanıtımında büyük rol oynamıştır. Bu tür faaliyetler Ünye'nin tanıtımı için de yapılsaydı Ünye de Safranbolu gibi turistik bir cazibe merkezi haline gelebilirdi.²⁰

Turistik tanıtım konusunda eksiklikler bulunması sebebi ile Ünye günümüze dek taşıdığı potansiyele rağmen oldukça az bilinen bir şehir olmuştur. Eski Rum Evleri, bakırcılar çarşısı, büyük çınar ağaçları ve uzun sahil şeridi ile Safranbolu, Şirince, Amasra gibi bilindik tatil merkezlerinden çok da farklı değildir. Burada icra edilen geleneksel üretim faaliyetleri de benzer faaliyetlerin yapıldığı bilindik merkezlerden farklı olmamasına karşın yetersiz tanıtım sebebi ile kendini duyuramamış, yerliler tarafından da az talep olması nedeni ile üretimin büyümesine engel olmuştur. Salih Karayığit ise yaklaşık 1,5 yıl önceki vefatına dek atölyesinde sürdürmekte olduğu geleneksel Ünye çömlekçiliğinin son uygulayıcısı olarak bilinirken vefatının ardından kardeşi Osman Karayığit aynı atölyede yeni firmı ile çömlek üretimini sürdürerek Ünye çömlekçiliğinin ulaşabilir son temsilcisi olarak kaybolmaya yüz tutan bu zanaatın son örneklerini vermektedir.

²⁰ Yaşar Karaduman, *Ünye Nere, Safranbolu Nere?*, 2019.

KAYNAKLAR

1. Kitap ve Makaleler

BACACI, Sevim-DAGDELEN, İrfan-DOĞAN, Osman, *Ünye Nüfus Defteri, 1834*. İstanbul 2011.

DİLCİMEN Kazım, *Canik Beyleri*, Samsun 1940.

DOĞAN, Osman, *Karadeniz'de Bir Boğaziçi Ünye*, İstanbul 2006.

ETİKAN, Sema-Toğrul, Çiğdem, *Geçmişten Günümüze Avanos Çömlekçiliği*, Ankara 2019.

GÜNER, GÜNGÖR, *Anadolu'da Yaşamakta Olan İkel Çömlekçilik*, İstanbul 1988.

MİSTEPE, Ufuk, Çanak Çömlek Kültür, Erişim Tarihi: 03.10.2020. <https://unyezile.net/comlekci.htm>.

SEVİM, Ali -YÜCEL, Yaşar, *Türkiye Tarihi - Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Ankara 2022.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2010.

2. Fotoğraflar

Fotoğraf 1: GÜNER, GÜNGÖR, *Anadolu'da Yaşamakta Olan İkel Çömlekçilik*, İstanbul 1988.

Fotoğraf 2: <https://unyezile.net/comlek.htm>

Fotoğraf 3: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf 4: <https://unyezile.net/comlek.htm>

Fotoğraf 5: <https://unyezile.net/comlek.htm>

Fotoğraf 6: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf 7: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf 8: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf 9: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf 10: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf 11: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf 12: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf 13: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf 14: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf 15: Samet Beder şahsi fotoğraf arşivi.

3. Şekiller

Şekil 1: Samet Beder çizimi.

Şekil 2: Samet Beder çizimi.

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Süleyman Beyoğlu, MİLLÎ MÜCADELE KAHRAMANI GİRESUNLU OSMAN AĞA, Bengi Yayınları, İstanbul 2009, 400 s., ISBN: 978-9944-0491-4-6.*

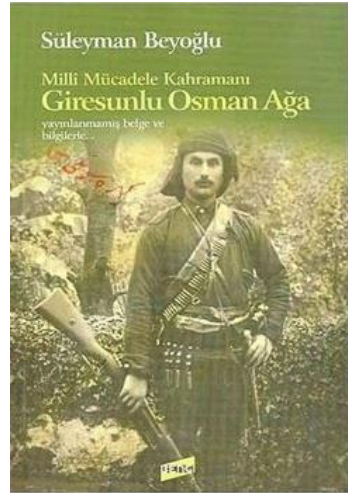
Emre KILIÇASLAN**

İncelemesini yapacağımız çalışma Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu tarafından yazılan “*Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*” isimli eserdir. Eser, Bengi Yayınları tarafından 2009 yılında basılmıştır.

İncelediğimiz eserde; Osman Ağa'nın 1883 yılında doğumundan 1923 yılında ölümüne kadar yaptığı siyasi ve askeri faaliyetler, Giresun ve çevre illerin durumu ile Millî Mücadele döneminin siyasi ortamı kronolojik olarak okuyucuya aktarılmıştır.

400 sayfadan oluşan çalışma; *Önsöz, Başlarken* bölümlerinden başka dört bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm “*Mütareke Öncesi ve Sonrası*”, İkinci Bölüm “*1919 Yılında Giresun'da Yaşananlar*”, Üçüncü Bölüm “*1920-21 Olayları ve Giresun Alayları*”, Dördüncü Bölüm “*1922 Olayları ve Beklenmeyen Son*” başlıkları altında toplanmıştır. Kitabın sonunda ise *Sonuç, Ekler, Fotoğraflar, Bibliyografya* ve *Dizin* bölümleri bulunmaktadır.

Kitabın *Başlarken* adlı bölümünde Osman Ağa ve Millî Mücadele dönemi çetecileri hakkında yazılanların azlığı ve tek taraflı olması üzerine durulmuştur. Osman Ağa ve diğer Kuva-yı Milliye liderleri hakkında olumsuz görüşler olduğunu ileri süren yazar, dönemin kargaşa ortamından bahsetmiş ve Osman Ağa ile diğer Kuva-yı Milliye liderlerinin göstermiş olduğu faaliyetlerin bu kargaşa ortamının ışığında

* Gönderim Tarihi:03.02.2023. Kabul Tarihi:14.04.2023.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, SAMSUN. emre_aslan28@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2390-5828.

değerlendirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Osman Ağa'nın faaliyetleri İzmir'in işgalinden sonra bölgede Pontusçu Rum çetelerinin Müslüman halka kıyımına geçmesiyle başlamış ve bölgede Pontus çetelerinin karşısında önemli bir güç olarak çıkmıştır. Yazar, Osman Ağa'nın Milli Mücadele döneminde özellikle iç isyanlar karşısında göstermiş olduğu başarıları anlatmış ve ölümüne dek Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kaldığını belirtmiştir. Osman Ağa'nın vatanseverliği konusunda olumlu görüşler bildiren Dr. Rıza Nur ve Falih Rıfkı gibi dönemin tanıklarından örnekler veren yazar bu konuda Osman Ağa'ya yöneltilen suçlamaları kırmak istemiştir. Osman Ağa'nın ve ailesinin Atatürk ile olan ilişkisine değinen yazar, gerek Atatürk'ün gerek Osman Ağa'nın ailesinin Ağa'nın ölümünden sonra da iyi ilişkiler içerisinde bulunduğunu örneklerle göstermiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde (s. 25-37) Osman Ağa'nın Mondros Mütarekesi öncesi ve sonrasında yaptığı faaliyetler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak; Osman Ağa'nın yaşamı ve aile kökleri hakkında bulgulara yer verilmiştir. 65 arkadaşıyla gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katılan Ağa 18 Kasım 1912'de Çorlu yakınlarında Bulgarlara karşı yapılan bir taarruzda sağ diz kapağına isabet eden bir şarapnel parçasıyla yaralanmıştır. 8-9 ay kadar Şişli Etfal Hastanesi'nde kalan Osman Ağa bir dönem yaralı bacağına kangren olması tehlikesiyle karşılaşmış ve bacağına kesilmesine izin vermeyen Osman Ağa sakat olarak 1913 yılında Giresun'a dönmüş ve "Topal" lakabını almıştır. Osman Ağa'nın Birinci Dünya Savaşı dönemindeki misyonu hakkında da bilgiler veren yazar, 1913 senesinden Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar olan süreçte Osman Ağa'nın Giresun'da ticaretle uğraştığını belirttikten sonra savaşın çıkmasıyla birlikte Karadeniz ve Doğu Anadolu'da misyonunu kuvvetlendiren Ruslara ve Pontus çetelerine karşı yaklaşık 700-800 dolayında gönüllüsüyle birlikte Batum ve Harşit Irmağı bölgesinde mücadele eden Osman Ağa'nın aynı zamanda İttihat ve Terakki mensubu olup Teşkilat-ı Mahsusa adına çalıştığını belirtmiştir. Bölgede yapılan mücadelelerden sonra kuvvetlenen Osman Ağa'nın idari makamlarla sıkıntılar yaşadığı da bu bölümde arşiv belgeleri ve diğer kaynaklarla birlikte ortaya konmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde (s. 39-117) 1919 yılında Giresun'da yaşanan olaylar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ilk olarak; Mondros Mütarekesi sonrasında Osman Ağa'nın Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ve Giresun Belediye Başkanı olup Giresun'da işgale karşı gizli bir direniş örgütlediği hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Giresun'a gelen İngiliz Teğmen Hoçenson hakkında bilgiler verilmiş ve subayın, Müslüman ahaliye silah dağıtma iddiası hakkındaki sorularının Giresun idarecileri tarafından reddedildiği aktarılmıştır. *Amiral Bristol Giresun'da* isimli bölümde Giresun'un sosyal yaşantısı hakkında bilgiler verilmiştir. Erzurum Kongresi'ne Giresun delegesi olarak giden Dr. Ali Naci (Duyduk) ve Mühendis İbrahim Hamdi Bey'in kongrede Mustafa Kemal Paşa ile sorunlar yaşayıp, Giresun'a

döndüklerinde ise Osman Ağa'dan korkup canlarından şüphe duymaları durumunu eleştiren yazar, Osman Ağa'nın ikisine de kötülük yapmak istese buna gücü olduğu halde bir şey yapmadığını ve 16 Eylül 1919'da İbrahim Hamdi Bey'in Giresun'da bulunan Işık gazetesinde Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında yazdığı eleştiri yazısı sonrası da kendisine bir şey olmadığını belirtmiştir. Bölümün sonlarında ise Osman Ağa'nın Giresun'da gerek Türk ileri gelenleri gerek Rum ahaliyle yaşadığı olaylar ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde (s. 119-246) Osman Ağa'nın Giresun'daki askeri ve siyasi faaliyetleri ile Milli Mücadele'de aldığı rol hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak; Osman Ağa'nın Giresun'da *Gedikkaya* isminde bir gazete çıkarıp işgallere karşı basın yoluyla da mücadele ettiği anlatılmıştır. Osman Ağa'nın Giresun'da giriştiği askeri ve siyasi faaliyetlerin anlatıldığı bu bölümde 1920 yılına gelindiğinde artık Osman Ağa'nın işgalci ülkelere ve Pontus çetelerine karşı giriştiği mücadelenin daha sert olduğunu görmekteyiz. Yunan bandıralı bir taşıma gemisinin Giresun'u Görele zannedip Görele'nin halen Rus işgalinde olduğunu düşünüp limana girmesi ve akabinde geminin içindeki malzemelerle birlikte esirlerin alınması İstanbul'da bulunan Rum basınının tepkisini çekmiştir. Gemiden ele geçirilen malzemeler sonradan satılarak Rusya'dan silah alınmıştır. Aynı dönemde İngiliz savaş gemisi mürettebatının Giresun'a ayak bastırılmaması da Osman Ağa'nın tutumu hakkında bilgiler vermektedir. 1920 yılı içerisinde Giresun ve çevre illerden gönüllüler Osman Ağa'nın kuvvetlerine katılır ve bir Giresun Gönüllü Taburu oluşturulur ve bu tabur Milli Mücadele'ye karşı çıkan iç isyanların bastırılmasına önemli roller oynar. 5 Ağustos'ta Erkan-ı Umumiye Riyaseti'ne Osman Ağa'nın başına buyruk hareket ettiği yönünde bir telgraf gelmiş ve yazar bu konu hakkında *İstikbal* gazetesinin Osman Ağa'nın yaptığı işlerin Milli Mücadele'ye katkıda bulunduğu haberini karşılık olarak sunmuştur. Osman Ağa'nın Mustafa Kemal Paşa ile kurmuş olduğu iyi ilişkilerden bahseden yazar, Mustafa Kemal Paşa'nın Osman Ağa'ya olan sevgisini ve güveni ile Osman Ağa'nın yapılacak mühim işlerde Mustafa Kemal Paşa'ya danışmasını belgeleriyle ispat etmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın muhafızlığına Giresun'dan getirilen müfrezenin verilmesi de bu güveni ispatlar niteliktedir.

Yazar, ilerleyen bölümlerde Osman Ağa'nın Giresun yöresinde artırdığı çeteci faaliyetler hakkında bilgiler verip idari amirler ve eşraf ile arasını açan olayları değerlendirmiştir. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başta olmak üzere yabancı ülke temsilcilerinin de Osman Ağa'nın yağma ve fidye isteme gibi durumlarından şikayetçi olduğunu belirtip Mustafa Kemal Paşa'nın konu hakkındaki yorumlarını sentezleyen yazar Milli Mücadele'nin başlangıcındaki otorite sorununu da gözler önüne sermiştir. *Osman Ağa'nın Gayrimüslimler ve Kosti Olayı'yla İlgili Bir Mektubu* isimli bölümde yazar, Osman Ağa'nın kendisine yöneltilen suçlamaları reddetmesi ile ilgili bir arşiv belgesi sunmuştur.

Yazarın olaya tek taraflı kaynaklardan bakmayıp olaya adı geçen kişinin gözünden de bakması yazarın objektif yönünü göstermiştir. Yazar, üçüncü bölümün sonunda Osman Ağa'nın Koçgiri İsyanı'nı bastırmada ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasında göstermiş olduğu yararlılıklar ile Osman Ağa'ya yönelik suikast girişimini konu alıp bölümü tamamlamıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde (s. 247-287) Osman Ağa'nın askeri ve siyasi faaliyetleri ile ölümüne giden süreç konu edinilmiştir. İlk olarak Giresun Reji Müdürü Nakiyüddin Efendi'nin Osman Ağa ve Giresun'da bulunan birtakım eşraf hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı şikayet mektubu okuyucuya sunulmuştur. Osman Ağa'nın Pontus çeteleriyle mücadeleleri hakkında bilgiler verildikten sonra Osman Ağa'nın Giresun'da yapmış olduğu sosyal hizmetler konu alınmıştır. Büyük Taarruz esnasında 47. Giresun Alayı lideri olan Osman Ağa'nın savaşta göstermiş olduğu yararlılıkların yanı sıra cephe gerisinde Türklere kötülükleri dokunan Rum ve Ermeni suçluları cezalandırdığı hakkında bilgiler de bu kısımda verilmiştir. *Zaferden Sonra* başlıklı bölümde İstanbul'da bulunan Yunan temsilcisinin mübadele konusunda Osman Ağa'ya yönelttiği eleştirileri ele alan yazar, bu eleştirilerin yalnızca karalama amacı taşıdığını tarihi belgeler ışığında ispatlamıştır. Yazar, bu bölümde son olarak Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ve Osman Ağa'nın öldürülmesine giden süreci değerlendirmiştir. Hakkında pek çok rivayetler olan bu konuyu ele alan yazar, meclis tutanakları, hatıratlar, gazeteler ve olayın tanıklarının notlarıyla olayı günbegün takip edilebilen kronolojik bir sıraya sokup bu ihtilafli konuyu anlaşılır bir şekilde sunmuştur.

Sonuç bölümünde Osman Ağa hakkında yazılanların pek az olduğunu söyleyen yazar, yazılanların tarihi gerçeklerle örtüşen tarafları olmadığını belirtip Osman Ağa'nın mezar kitabesinin uğradığı akıbeti kronolojik olarak aktarmıştır. Sonuç bölümünden sonra gelen "Ekler" kısmına konuyla alakalı birçok belge ekleyerek içeriği zenginleştiren yazar, "Fotoğraflar" isimli kısma ise Osman Ağa ve Giresun temalı fotoğraflar koyan yazar okuyucuya görsel açıdan da hitap etmeyi başarmıştır. "Bibliyografya" isimli kısımda ise zengin bir içerik görmekteyiz. Yerli arşiv belgelerinin yanı sıra yabancı devlet arşivlerinin de kullanılması konunun kapsayıcılığını artırdığı gibi TBMM zabıtları, hatıratlar, gazeteler, kitap ve makaleler kullanılarak içerik zenginleştirilmiştir.

Sonuç olarak Giresun ve Milli Mücadele tarihinde önemli bir isim olan Topal Osman'ı konu edinen bu çalışma, 1883-1923 yılları arasında yaşamış olan Osman Ağa'nın hayatı, siyasi ve askeri faaliyetlerini geniş bir bibliyografya ile beraber okuyucuya sunmuştur. Yayınlanan eserde, Osman Ağa'ya yöneltilen dayanaksız suçlamalara belgelerle cevap veren yazar, tartışmalı konularda farklı görüşlerin bilgi ve belgelerini ortaya koyarak objektif bir değerlendirme yapmayı amaçlamıştır. Yapılan çalışma, başta Topal Osman olmak üzere Giresun ve Karadeniz tarihi ile Milli Mücadele, Kuva-yı Milliye ve çetecilik alanlarında araştırma yapmak isteyenlere ışık tutacak bir eserdir.

KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ **YAYIN İLKELERİ**

1-Derginin dili Türkçedir. Ancak, anadili Türkçe olmayan araştırmacıların gönderdiği yazılar, İngilizce olmak ve her sayıda iki makaleyi geçmemek kaydıyla yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe *öz* ve İngilizce *abstract* ile bunların yanısıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. Özetler 150 ile 200'er kelime arasında, anahtar kelimeler ise en çok 8'er kelime olmalıdır.

2-Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Bahar (Mayıs) ve Güz (Kasım) döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

3-Dergide; bilimsel makale, tercüme ve kitap eleştirileri yayımlanacaktır. Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve özgün olmalıdır. Makaleler, ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara (araştırma ve yayın etiğine) uygun olmak zorundadır. Yayımlanacak makaleler, intihal programı tarafından denetlenecek ve uygun görülmeyenler yayımlanmayacaktır. Özel durumlar hariç sayfa sayısı 25'i aşmamalıdır.

4-Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik açıdan Yayın Kurulu tarafından incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması durumunda yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda ise makale üçüncü hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler, raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse, düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyorsa nedenini açıklamalıdır.

5-Yazılarda, Türk Dil Kurumunun yazım kurallarına uyulması önerilir. Bununla birlikte, yazıların yazım kurallarından yazarları sorumludur.

6-Yazılar, basılı iki kopya ve disketleriyle birlikte gönderilmelidir.

7-Yazılar, IBM veya Macintosh uyumlu bilgisayarlarda MS Word adlı programla, normal metin için *Times* ya da *Times New Roman* fontu, transkripsiyon için *Times*'e dayalı herhangi bir fontla yazılmış olmalıdır. Transkripsiyonda kullanılan font diskete eklenmelidir. Metin 11 punto, dipnot 9 punto olmalıdır.

8-Dipnotlarda izlenecek yöntem:

Kitaplarda: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1991, s. 58.

Birden çok cildi olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, cilt, sayfa.

Örnek: Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1998, C: I, s. 186.

Birden çok yazarlı eserlerde: Yazar Adı Soyadı-İkinci Yazar Adı Soyadı-

Üçüncü Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: Durmuş Yalçın-Yaşar Akbıyık-Dursun Ali Akbulut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2004, s. 58.

Çevireni veya hazırlayanı olan eserlerde: Yazar Adı Soyadı, *Kitap Adı*, Çeviren Çev. veya Hazırlayan Haz. adı soyadı, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek: William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alâaddin Şenel, İstanbul 2003, s. 58.

Makalelerde: Yazar Adı Soyadı, “Makale adı”, *Dergi Adı* (veya kısaltması), Cildi, Sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: M. Orhan Okay, “Duanın Şiiri”, *Türk Dili*, C: LI, S: 420, Ankara 1986, s. 504-511.

Gazetelerden yapılan alıntılarda *Gazete adı*, sayı (no), tarih, (Hicri veya Rumi tarihli ise parantez içinde Miladi tarih) verilmelidir. Hicri ve Rumi ay adları bitişik olarak yazılmalıdır.

Örnek: *İstikbal*, No: 356, 15 Kânunusani 1327 (28 Ocak 1912).

Dipnotlarda atıf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde yazar soyadından sonra *a.g.e.*, şeklinde; eğer atıf yapılan makale ise yazar soyadından sonra *a.g.m.*, olarak kısaltılmalıdır.

Makalenin sonunda bir “Kaynaklar” bölümü bulunmalıdır. Burada yazar soyadı (büyük harflerle), adı, kitap adı, varsa çeviren veya hazırlayan adı, cilt, yayınevi, basım yeri, basım tarihi verilmelidir. Makalelerde ayrıca sayfa aralıkları da ss. şeklinde verilmelidir.

Örnek: ÜÇÜNCÜ, Uğur, *İkinci Dönem TBMM’de Bir Muhalifin Portresi Kadırbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Yayınevi, Konya 2011.

Arşiv malzemelerinin kullanımında arşiv adları *italik*, belge tasnifleri ise normal karakter ile dizilmelidir.

Örnek: TŞS, Defter No: 1899, s. 44. veya BOA, MAD, Defter No: 3598, s. 37. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi ilk künyede, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ise ilk künyede *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BCA)* olarak gösterilir.)

9-Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

10-Yazarlar, ad ve soyadları ile birlikte akademik unvanlarını ve görev yaptıkları kurum adlarını tam olarak belirtmelidirler. Ayrıca, kendileriyle iletişim kurulabilmesi için sürekli adreslerini, telefon numaralarını, varsa belgegeçer numarasını ve elektronik posta adreslerini vermelidirler.

11-Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 2’şer adet basılı dergi verilir.

12-Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.